

חברה ורווחה

SOCIETY and WELFARE

דבעון לעבודה סוציאלית

סיון תשע"ט // יוני 2019 // כרך ל"ט חוברת 2

חברי המערכת:

ליאת איילון
אוניברסיטת בר-אילן

אלי בוכבינדר
אוניברסיטת חיפה

אשר בן אריה
האוניברסיטה העברית

יעל גירון
המכללה האקדמית צפת

אורלי דביר
איגוד העובדים הסוציאליים

הילה חיים-צוויג
משרד העבודה, הרווחה
והשירותים החברתיים

יאירה חממה-רוז
אוניברסיטת אריאל

ענבל חרמוני
האגודה לקידום העבודה הסוציאלית

אהרן יורק
האגודה לקידום העבודה הסוציאלית

אילה כהן
המכללה האקדמית תל-חי

כרמית כץ
אוניברסיטת תל-אביב

מירב משה-גרודופסקי
המכללה האקדמית ספיר

אורית נוטמן-שורץ
המועצה לעבודה סוציאלית

ורד סלונימ-נבו
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

שלהבת עטר-שוורץ
האוניברסיטה העברית

עינת פלד
אוניברסיטת תל-אביב

יקותיאל צבע
משרד העבודה, הרווחה,
והשירותים החברתיים

אייל קלונובר
המכללה האקדמית אשקלון

רונית ראובן-אבן זהב
המרכז האקדמי רופין

דיויד רועה
אוניברסיטת חיפה

כתב העת *חברה ורווחה*, המתפרסם אחת לרבעון, נועד להרחיב ולהעמיק את הידע התיאורטי, המחקרי והיישומי של עובדים סוציאליים בישראל ושל אנשי מקצועות רווחה אחרים, כגון, פסיכולוגים, סוציולוגים, קרימינולוגים ועובדי בריאות הציבור. כתב העת מפרסם מאמרים אמפיריים ועיוניים על פי אמות מידה אקדמיות, העוסקים בהיבטים שונים ומגוונים של רווחה ברמת הפרט, המשפחה, הקהילה והחברה ושיש להם השלכות על התפיסה וההבנה של סוגיות *חברה ורווחה* שונות, על דרכי התערבות, ועל מדיניות.

מערכת כתב העת *חברה ורווחה* תשקול את פרסומם של מאמרים שטרם פורסמו בלבד, המתאימים לתחומי העניין של כתב העת, כפי שתקבע מומן לזמן מערכת כתב העת.

הכללים הנהוגים בכתב העת *חברה ורווחה* מבטיחים שהליכי ההערכה של המאמרים שנשלחים אליו יהיו אובייקטיביים, איכותיים ויעילים, ועולים בקנה אחד עם המדיניות של כתב העת. סוגי המאמרים כוללים: מחקרים אמפיריים בשיטה כמותית או איכותנית (בהיקף של עד 9000 מלים); תיאור התערבות ייחודית – "חכמת המעשה" (בהיקף של עד 6000 מלים); מאמרי סקירה וביקורת על גישה תיאורטית, התערבות או מדיניות (בהיקף של עד 6000 מלים); מאמרי פרסקטיבה – גישה חדשנית לטיפול בתופעה או סוגיה חברתית מהותית (בהיקף של עד 3000 מלים). כל המאמרים עוברים תהליך שיפוט מדעי לקבלת חוות הדעת על פי קריטריונים אחידים.

כתבי היד יישלחו לכתב העת *חברה ורווחה*, בגרסה עדכנית של תוכנת וורד, ברוח כפול, בגופנים (פונט) Times New Roman או David, גודל 12, בהתאם להנחיות הכנת מאמר המפורטות בעמוד *חברה ורווחה* באתר משרד הרווחה בכתובת להלן. יש לשלוח את כתב היד בארבעה קבצים נפרדים לכתובת הדואר האלקטרוני של המערכת (socwelf@gmail.com). כתבי יד אשר לא יוכנו לפי כל ההנחיות יוחזרו למחברים.

עמוד "חברה ורווחה" באתר משרד הרווחה:

http://www.molsa.gov.il/CommunityInfo/Magazine/Pages/RM_05_03.aspx

מען המערכת:

פרופ' ורדה סוסקולני, עורכת ראשית
ביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד
אוניברסיטת בר-אילן
רמת גן 5290002
דוא"ל המערכת: socwelf@gmail.com

מען המנהלה, מחלקת המנויים ואינטרנט:

לאה כהן
האגף למחקר תכנון והכשרה
משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים
רח' קפלן 2, ירושלים 91008
טלפון: 02-6752507

דמי מנוי לכרך לשנה: 90 ש"ח
לסטודנט לשנה: 75 ש"ח
לגמלאי לשנה: 80 ש"ח
דמי מנוי לספרייה לשנה: 120 ש"ח

חברה ורווחה

רבעון

לעבודה סוציאלית

www.molsa.gov.il

עורכת ראשית:

פרופ' ורדה סוסקולני

עורך מדור

סוקרים ספרים:

ד"ר רוני אלפנדרי

עורכת לשון:

אהובה סתיו

עורכת לשון באנגלית:

מימי שניידרמן

רכות המערכת:

הדר עיני

סיון תשע"ט

יוני 2019

כרך ל"ט

2

יוצא לאור על ידי משרד הרווחה והאגודה לקידום העבודה הסוציאלית, בשיתוף מועצת בתי הספר לעבודה סוציאלית בישראל

ISSN 0334-4029

תוכן העניינים

- 181 דבר העורכת הראשית
- 187 אימהות לילדים בגיל החביון: תרומתם של חוויות ילדות, דיפרנציאציה של העצמי וקשיים של הילד לסגנון הורות בהווה – שירלי בן שלמה, שפעת צברי
- 219 האם לחצים בממשק משפחה-עבודה קשורים לשיעור רצון מחיי המין ומהווגיות? ניתוח משווה בין גברים לנשים – ליאת קוליק וגבי ליברמן
- 257 הבניית משפחה גברית במודל 'הורות משותפת' עם אישה: מתחושת 'אחרות' מחריגה לייחודיות מעצימה – אלון אורן ועדיטל בן-ארי
- 281 הקשר בין מעורבות הורי חניכים בפנימייה פוסט-אשפוז ויחסיהם עם ילדם ובין שינויים במצבו – נופר נעים-לוי ורמי בנבנישתי
- 309 עמדות עובדים סוציאליים כלפי קבוצות לעזרה עצמית – עמנואל שטראוס, דוד בר-גל ומנחם בירנבוים
- 341 ראשות צוותים במחלקות לשירותים חברתיים כקובעות מדיניות חברתית 'מלמטה' – תמי צדיקי ועידית וייס-גל
- סוקרים ספרים**
- 373 הורות יחידנית, לגדל ילד לבד – דרור אורן
סוקרת: רבקה ירב
- 376 דונלד ו' ויניקוט: הפסיכולוגיה של השיגעון – עמנואל ברמן (עורך)
סוקרת: מרים ציפרה הופמן
- 379 אתיקה של גישור, קודים אתיים והתמודדות עם דילמות – עומר שפירא וכרמלה זילברשטיין (עורכים)
סוקרת: שקמה ניצן-בירן
- חדש על המדף** – סוקר: רוני אלפנדרי
- 383 נפש בשיקום: פסיכולוגיה של אנשים עם מוגבלות – אייל חלד
- 383 מאי-נראות לשותפות: נתיבי התמודדות והחלמה עם מחלה פסיכיאטרית במשפחה – ענת שליו ונעמי הדס לידור
- 384 חוסן בהגירה: הסיפור של יהודי אתיופיה בישראל – שלי אינגדאו-ונדה
- 384 הכלכלה החברתית החדשה בישראל – בני גדרון, יסכה מוניקנדם-גבעון, ענבל אבו ואורן קפלן
- 385 ילדות של נסיכה: סיפור חיים של ילדים להורים מרעילים – דנית בר
- 386 הפיתוי האתי של המצב האנליטי: על המקורות הנשיים-האימהיים של האחריות כלפי האחר – ויואן שטרית-וטין
- 386 אנשים עדינים: התבוננות בודהיסטית ופסיכואנליטית בעדינות – מיכל ברנע-אסטרוג

דבר העורכת הראשית

ארבעה מחקרים על משפחות בישראל עומדים במרכז החוברת הנוכחית, והמאמרים הנוספים בוחנים שני תחומי התערבות של עובדים סוציאליים – קבוצות לעזרה עצמית וקביעת מדיניות חברתית.

היחידה המשפחתית היא מוקד מרכזי להתערבות עובדים סוציאליים בכל מגוון השירותים והארגונים שהם מועסקים בהם. ממצאי המחקרים המוצגים במאמרים מספקים מסקנות ייחודיות לאוכלוסייה שנחקרה בכל אחד מהם, אוכלוסייה כללית או אוכלוסיית מטופלים בשירות רווחה. אולם, המשותף הוא רב מאוד. המחקרים השונים מונחים על ידי תיאוריות פסיכוסוציאליות על גורמי סיכון וגורמי הגנה ברמת הפרט, המשפחה והחברה. לכולם מסקנות הנוגעות להתמודדות עם קשיים בשלבי חיים או עם מצבים משפחתיים מורכבים. התייחסות לחוסן משפחתי היא המקשרת ביניהם, אף אם המחברים לא ציינו אותה במפורש. הם נוגעים אומנם להשפעות של קשיי החיים על החוסן של הפרטים במשפחה אך גם על החוסן של המשפחה, דהיינו על כוחותיה כיחידה מתפקדת, המשפיעים על יכולת ההסתגלות שלה (Walsh, 2003). גישה מערכתית כזו הייתה מאז ומתמיד מרכזית ביותר בהתייחסות של העבודה הסוציאלית להבנת בעיות פסיכוסוציאליות ופיתוח פתרונות להן, והיוותה את הבסיס להתפתחות התיאוריה והמחקר על חוסן משפחתי בעבודה סוציאלית (Hadfield & Ungar, 2018). אלו מהדהדים בחלק מהממצאים והמסקנות שבהם בחרתי להתמקד מהמחקרים שבחוברת.

שירלי בן שלמה ושפעת צברי, במחקרן על אימהות לילדים בגיל החביון, מצביעות על העברה בין-דורית של סגנונות הורות שליליים. הן גורסות ש"חוויות של הורות סמכותנית או מתירנית בעבר מותירות חותם והשפעה רבה על הילד ומעצבות את אישיותו באופן שיהיה ניכר בפועל בהורותו שלו, אולי אף בדרך אשר אינה מאפשרת לו מרחב מספיק לבחור את דרכו הייחודית בהורות." לכן חשוב לקטוע את ההעברה הבין-דורית ולעבור מתפיסה המתמקדת בילד ובקשייו לתפיסה המבוססת על הסתכלות רחבה יותר על ההורות, על התא המשפחתי, וגם על מאפייני הדור הקודם.

במאמר השני בחנו ליאת קוליק וגבי ליברמן את השלכות הלחץ שנוצר בממשק משפחה-עבודה – אחד המצבים השכיחים ביותר בתפקוד משפחות שבהן שני בני-הזוג עובדים – על שביעות רצון מחיי מין ומהזוגיות. ממצאיהם מצביעים על הבדלים מגדריים. בקרב נשים, קונפליקט עבודה-משפחה (הפרעת דרישות העבודה

לתפקוד בתחום המשפחה) הסביר את שביעות הרצון מחיי המין ואילו קונפליקט משפחה-עבודה (הפרעת דרישות המשפחה לתפקוד בתחום העבודה) הסביר את שביעות הרצון מהזוגיות. בקרב גברים לא היו קשרים בין קונפליקטים אלו לבין משתני התוצאה, ואלו הוסברו על ידי משתנים אחרים – עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר ומשך הקשר הזוגי. המחקרים ממליצים לחזק את החוסן המשפחתי (איכות יחסי הזוגיות) בהקשר של ממשק משפחה-עבודה באופן מותאם לכל מגדר.

במאמר השלישי, התא המשפחתי הנחקר הוא אחד מסוגי "המשפחות החדשות". אלון אורן ועדיטל בן-ארי מתארים את מימוש ההורות של זוגות גברים הומוסקסואלים במודל "הורות משותפת" עם אישה. במחקר איכותני זה על גברים, שכלל את האב הביולוגי וגם את בן-זוגו, עלו תימות שהצביעו על חווייתם כמי שנמצאים בשוליים החברתיים, חוויית ה"אחרות", ואת יכולתם להתמקם מחדש במרכז החברתי. במעבר להורות במודל "הורות משותפת" שני בני-הזוג הגברים עוברים תהליך המחזק את החוסן האישי וגם את החוסן המשפחתי והזוגי שלהם.

שלושת המחקרים שנסקרו עד כה דנו בנושאים שונים בתפקוד משפחות החיות בקהילה. במאמר הרביעי בחנו נופר נעים לוי ורמי בנבנישתי, בין השאר, את הקשר בין מעורבות הורים בטיפול ואיכות הקשר שלהם עם ילדיהם חניכי פנימיות פוסט-אשפוזיות לבין שינויים בתפקוד הרגשי והתנהגותי של הילדים במשך שנה. גם באוכלוסייה זו של ילדים בעלי רקע נפשי קשה, נמצא כי איכות הקשר ותדירות ביקורי ההורים (כמצביעים על חוסן משפחתי) היו קשורים לשיפור גדול יותר בחלק ממדדי מצב החניכים. החוקרים ממליצים לערוך חשיבה מחדש לגבי דרכי העבודה עם הורים בפנימייה פוסט-אשפוזית ולבסס את העבודה הטיפולית עם ההורים כדי לקדם את הקשר שלהם עם ילדיהם ואת מעורבותם בפנימייה.

שני המאמרים האחרונים עוברים לצידו השני של השולחן הטיפולי וחוקרים את העובדים הסוציאליים. עמנואל שטראוס, דוד ברגל ומנחם בירנבוים טוענים כי אחת האפשרויות לצמצום הפער בין צורכי הפונים לבין המענים שאפשר לתת להם בכלים הקיימים, ובמשאבי הזמן והתקציב הזמינים לעובדים הסוציאליים, הוא שימוש בקבוצות לעזרה עצמית. הם מצאו שעמדותיהם של העובדים הסוציאליים ושל הממונים עליהם לגבי קבוצות לעזרה עצמית הן חיוביות, וישנם פונים מתאימים להשתמש בכלי טיפולי זה. אולם יש פער גדול בין פוטנציאל השימוש בכלי זה לשימוש בפועל, בעיקר בשל העדר הכשרה והתנסות מספקת של העובדים. אך עלתה שאלה אם פיתוח מענים לחסרים אלו יאפשר שימוש רב יותר בקבוצות לעזרה עצמית, או אם ההימנעות מכך משקפת, לפחות בחלקה, רצון להמשיך טיפול פרטני פסיכו-סוציאלי והתנגדות לשינוי שמשמעותו פגיעה בשליטה על

דרכי ההתערבות שלהם מול הפונה. הד מסוים לכך עולה מממצאי המחקר המוצג במאמר הבא, שלפיהם רק בטיפוס בדרגות הניהול יש גם מעורבות של עובדים סוציאליים מעבר לרמה הפרטנית.

תמי צדיקי ועידית וייס-גל הראו כי עובדות סוציאליות בדרג ניהול הביניים בשירותים החברתיים (ראשות צוות) קובעות מדיניות חברתית 'מלמטה' בשלושה תחומים: היקף ומהות של השירותים הפסיכו-סוציאליים, הקצאת סיוע וחומרי עבודה, והסדרי עבודה בין העובדות הסוציאליות לבין שותפי תפקיד. ההחלטות נעשות כאשר הן מתנגדות למדיניות הרשמית, או כשהמדיניות הרשמית חסרה או עמומה, ומשיקולים של טובת הלקוחות ושיקולים תקציביים. רוב החלטות המדיניות לא תועדו והיו 'מדיניות שבעל-פה', שבדרך כלל אינה גלויה ללקוחות. המדיניות הנקבעת 'מלמטה' עשויה להתאים טוב יותר לצורכי הלקוחות, בעיקר כאשר ראשות הצוותים משתמשות בשיקול דעתן כדי לתקן מדיניות לא מותאמת ולקבוע מדיניות אלטרנטיבית שמרחיבה ומשפרת שירותים או מגדילה את הנגישות אליהם. אך היא גם עשויה להיות לא אחידה על פני מקום וזמן. כך עלול להיווצר אי-שוויון בין אזרחים בקבלת שירותי מדינת הרווחה ולא יתאפשרו שקיפות ודיון ציבורי על תכניה ועל דרכי קבלתה.

מדור 'סוקרים ספרים' נפתח אף הוא בספר העוסק בנושא המשפחה: רבקה יהב סקרה את ספרו של דרור אורן על "הורות יחידנית, לגדל ילד לבד". מרים צ'ופרה-הופמן סקרה את הספר על אחד מענקי הפסיכולוגיה, "ויניקוט: פסיכולוגיה של השיגעון" בעריכתו של עמנואל ברמן. שקמה ניצן-בירן סקרה את הספר הייחודי על "אתיקה של גישור" שערכו עומר שפירא וכרמלה זילברשטיין. ספרים חדשים נוספים נסקרו בקצרה בידי רוני אלפנדר.

פרופ' ורדה סוסקולני
עורכת ראשית

מקורות

Hadfield, K., & Ungar, M. (2018). Family resilience: Emerging trends in theory and practice, *Journal of Family Social Work*, 21 (2), 81-84, doi: 10.1080/10522158.2018.1424426

Walsh, F. (2003). Family resilience: A framework for clinical practice. *Family Process*, 42 (1), doi:10.1111/j.1545-5300.2003.00001.x

המשתתפים בחוברת

ד"ר אלון אורן, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה
מר מנחם בירנבוים, בית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש פאול
ברוואלד, האוניברסיטה העברית

פרופ' עדיטל בן-ארי, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה
ד"ר שירלי בן שלמה, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד,
אוניברסיטת בר-אילן

פרופ' רמי בנבנישתי (אמריטוס), בית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש
פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית

פרופ' (אמריטוס) דוד בר-גל, בית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית
ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית

פרופ' עידית וייס-גל, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת
תל-אביב

פרופ' רבקה יהב, בית הספר לעבודה סוציאלית, המרכז הקליני הבין-תחומי,
אוניברסיטת חיפה

ד"ר שקמה ניצן-בירן, שירות המבחן למבוגרים, משרד העבודה הרווחה והשירותים
החברתיים; ובית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת
בר-אילן

ד"ר גבי ליברמן, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת
בר-אילן

גב' נופר נעים-לוי, מכון מחקר דטה גראף

גב' שפעת צברי, מרכז טיפול "אמונה", נתיבות

גב' תמי צדיקי, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת
תל-אביב

ד"ר מרים צ'ופרה הופמן, החברה הפסיכואנליטית בישראל, ובית הספר לעבודה
סוציאלית, המכללה האקדמית אשקלון

פרופ' ליאת קוליק, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת
בר-אילן

ד"ר עמנואל שטראוס, יועץ פרטי, ירושלים

אימהות לילדים בגיל החביון: תרומתם של חוויות ילדות, דיפרנציאציה של העצמי וקשיים של הילד לסגנון ההורות בהווה

שירלי בן שלמה ושפעת צברי

רקע: ההורות היא משימה משמעותית ומאתגרת בחיי הפרט. במהלך גידול הילד עשויים להתעורר אצל ההורה קונפליקטים וזיכרונות מהעבר, שמעצבים את סגנון ההורות הנוכחי שלו. מרבית המחקרים בתחום ההורות התמקדו בהורים לילדים בגיל הרך או בהורים למתבגרים. הורות לילדים בגיל החביון (6-12), לעומת זאת, קיבלה פחות תשומת לב מחקרית, למרות המשימות ההתפתחותיות המשמעותיות הקשורות בגיל זה.

מטרות המחקר: בחינת הקשר בין משתני עבר של אימהות (סגנון האימהות שחוו בילדותן, טראומה של התעללות בילדות), דיפרנציאציה של העצמי וקשיים של הילד, לבין סגנון ההורות הנוכחי של האימהות.

שיטת המחקר: 169 אימהות לילדים בגיל החביון, שהביעו הסכמתן להשתתף במחקר, מילאו הניל שאלון סגנון הורות (PAQ), שאלון רמת דיפרנציאציה של העצמי (LDSS), שאלון טראומת ילדות (CTQ) ושאלון דמוגרפי.

ממצאים: סגנון הורי סמכותני ומתירני שחוותה האם, על פי דיווחה, בקשר עם אמה, נמצא קשור לסגנון הורי סמכותני ומתירני של האם בהווה. טראומה של התעללות בילדות נמצאה קשורה לסגנון הורות מתירני של האם בהווה. דיפרנציאציה גבוהה נמצאה קשורה לסגנון הורות סמכותני של האם בהווה. קשיים של הילד נמצאו קשורים לסגנון הורות סמכותני של האם.

מסקנות: ממצאי המחקר מדגישים את הנטייה להעברה בין-דורית של חוויות ילדות שליליות. **השלכות לפרקטיקה:** עובדים סוציאליים צריכים לתכנן התערבויות שמטרתן להביא למודעות של אימהות את הזיכרונות המודחקים מעברן ואת הרגש הקשור אליהם, באופן שיאפשר חיבור אינטגרטיבי לאימהות הנוכחית.

מילות מפתח: אימהות, גיל החביון, סגנון הורות בהווה, חוויות ילדות של האם, דיפרנציאציה של העצמי

מבוא

ההורות היא שלב התפתחותי משמעותי בחיי הפרט ואחד התפקידים המורכבים והמאתגרים בהם. במהלך גידול הילד עלולים להתעורר אצל ההורה קונפליקטים, זיכרונות וחוויות משלבי ההתפתחות שלו, מקבילות לשלבים שבהם נמצא ילדו. חלק מתכני העבר מודעים וחלקם אינם מודעים (Espasa, 2004). נושאים אלו נמצאים במוקד התערבותו של העובד הסוציאלי הנפגש עם הורים ועם ילדיהם, ומהווים מצע לפיתוח תוכניות מניעה והתערבות. המאמר הנוכחי מתבסס על התיאוריה האקולוגית של ברונפנברנר (Bronfenbrenner, 1986) ועל מודל ההורות של בלסקי (Belsky, 1984) הנגזר ממנה, ומטרתו לבחון את הקשר בין סגנון ההורות האימהי, שחוו בילדותן אימהות לילדים בגיל החביון, על פי דיווחן, טראומה של התעללות בילדות, דיפרנציאציה של העצמי וקשיים מיוחדים של הילד – לבין סגנון ההורות העכשווי של אותן אימהות.

הבחירה להתמקד באימהות מסתמכת על הספרות המתארת את התרומה המשמעותית של האם להתפתחות ילדיה (Schwartz, Thigpen, & Montgomery, 2006), ולעיצוב הורותם העתידית, באמצעות הטיפול שהיא מספקת להם (בר-לב כהן, 2008; Neppl, Conger, & Belsky, 1984; Chen, Liu, & Kaplan, 2008; Scaramella, & Ontai, 2009).

התפיסה האקולוגית של התפתחות ההורות

ברונפנברנר (Bronfenbrenner, 1979, 2005) הציג מודל ביו-אקולוגי שבמרכזו התפיסה כי היחסים של ילד עם הוריו הם הגורם המרכזי המניע את התפתחותו. לצד גורם זה מתקיימים גורמים אחרים, ואותם כינה "תהליכים קרובים", ובהם אישיות ההורים, הרווחה הפסיכולוגית שלהם ואמונות בקשר לגידול ילדים, הקשורים גם הם לאינטראקציה של ההורים עם הילד. בלסקי (Belsky, 1984) השתמש בתפיסה זו והציע מודל קונצפטואלי, הרואה את ההורות כמבוססת על שלושה גורמים: ההיסטוריה ההתפתחותית של ההורים ומאפייני אישיותם, מאפיינים של הילד, וגורמים קונטקסטואליים כמו מערכות התמיכה שיש להורים והקשר הזוגי שלהם. לפי תפיסה זו כל גורם עשוי לתמוך בתפקוד ההורי או לחילופין עלול לפגוע בו.

המחקר על ההורות מתמקד לרוב בהורים לילדים בגיל הרך או בהורים למתבגרים, ואילו גיל החביון (6-12), המאפיין את ילדיהן של האימהות שהשתתפו במחקר הנוכחי, זכה לתשומת לב מחקרית מעטה יותר. פרויד (1905) טבע את שמו של השלב ועסק בדחפים מולדים, המודחקים לטובת התמקדות במשימות קוגניטיביות וחברתיות האופייניות לגיל בית הספר. אריקסון (1976) הגדיר את השלב באמצעות

הקונפליקט בין חריצות לנחיתות, שעומד בבסיסו. כמו כל שלב התפתחותי גם שלב זה דורש מההורים להתאים עצמם לשינויים אצל ילדיהם לקראת המעבר לגיל ההתבגרות, ומבחינה זאת מופעלים עליהם סוגים חדשים של לחץ ומעמסה (Collins, Harris, 1986; Ohrenstein, 1995; & Susman). בהקשר זה, סגנון ההורות עשוי להיות אחד המשתנים המרכזיים שיעצבו את התפתחותו של הילד.

סגנון הורות

אחד המודלים העיקריים העוסק בסגנונות הורות (parenting styles) הוא המודל שפיתחה באומרינד (Baumrind, 1991). מודל זה ממשיג שלושה סגנונות הורות באמצעות שילוב בין שני ממדים: דרישה (demandingness), שעניינה הצבת גבולות ופיקוח על התנהגות הילד, והיענות (responsiveness), שהיא הבעת רגשות חיבה, וקשב לצורכי הילד (Baumrind, 1971). סגנון ההורות הראשון הנבחן בממדים אלה הוא הסגנון הסמכותי (authoritative), המאופיין בדרישה גבוהה ובהיענות גבוהה. ההורה מציב לילדו גבולות ברורים ואוכף אותם בקביעות, ובה בעת מעודד ומתחשב באוטונומיה של הילד. הסגנון השני הוא הסגנון הסמכותני (authoritarian). המאופיין בדרישה גבוהה ובהיענות נמוכה. ההורה מציב גבולות נוקשים לילד ללא הקשבה לצרכיו, תוך שימוש בענישה כוחנית ובהפעלת שליטה פסיכולוגית על הילד. הסגנון השלישי הוא הסגנון המתירני (permissive), המאופיין בדרישה נמוכה ובהיענות גבוהה. ההורה מתעניין ברגשות ילדו, קשוב לצרכיו, מפגין חום, אך בו בזמן נמנע מלהציב גבולות לילד ומעניק לו חופש בקבלת החלטות (McKinney, Donnelly, & Renk, 2008; Rossman & Rea, 2005; Wolfradt, Hempel, & Miles, 2003). יש לציין כי סגנונות ההורות נמצאו תקפים הן בתרבויות קולקטיביסטיות המדגישות תלות הדדית והן בתרבויות אינדיבידואליסטיות (Sorkhabi, 2005).

סגנון ההורות המיטבי לפי באומרינד (Baumrind, 1968) הוא סגנון ההורות הסמכותי. במחקרים שונים נמצא כי סגנון זה מסייע בפיתוח כישורים חברתיים וקוגניטיביים, יכולת ויסות עצמי, דימוי עצמי גבוה, בריאות נפשית, בגרות, מוטיבציה ועצמאות (סולברג, 2007; Jackson, Pratt, Hunsberger, & Baumrind, 1991; Pancer, 2005; Steinberg, 2001). סגנון הורות סמכותני, לעומת זאת, נמצא קשור להתפתחות של בעיות התנהגות ובעיות בויסות הרגשי אצל הילד (Akhter, Hanif, 2011; Gonzalez, Greenwood, & Wenhsu, 2001; Hart, Newell, Olsen, & 2003). סגנון הורות מתירני נמצא קשור להתנהגות שתלטנית, תלותית ואימפולסיבית של ילדים (Akhter et al., 2011; Baumrind, 1991; Gonzalez et al., 2001). באומרינד (Baumrind, 1991) אף מצאה כי מתבגרים שהיו חשופים בתהליך גידולם להורות סמכותנית או מתירנית היו מאופיינים בפחות תחושת קומפלטיות

ובבריאות נפשית נמוכה יותר, ממצא שמצביע על ההשפעות ארוכות הטווח של סגנון הורות לא מותאם. עם זאת חשוב לציין כי נמצא שהסגנון ההורי עשוי להיות גורם הממתן את הקשר בין פרקטיקות הורות של גידול ילדים, כגון: פיקוח הורי ומעורבות הורית, ערכים ומטרות בהורות – לבין התוצאות ההתפתחותיות של הילד (Steinberg, Lamborn, Dornbusch, & Darling, 1992).

הקשר בין סגנון ההורות שחוותה האם בילדותה, לפי דיווחה, לבין סגנון ההורות העכשווי שלה, מתקשר בספרות הקלינית והמחקרית למושג "העברה בין-דורית". הנטייה של הורים להישען על המודל ההורי שהפנימו בילדותם בטיפול בילדיהם מאפשרת להם להעביר הן את הגורמים המיטיבים שחוו בהורות (Chen et al., 2008) והן את הגורמים הפחות מיטיבים. פרייברג, אדלסון ושפירו (Fraiberg, Adelson, & Shapiro, 1975) אמרו כי בכל חדר ילדים מופיעים אורחים לא רצויים מעברם של ההורים. קשרי האהבה בין ההורה והילד והצורך של הילד שיטפלו בו מגנים עליו ועל הוריו מפני הפולשים, אך לעיתים ישנן רוחות המשתכנות באופן סלקטיבי סביב קושי מסוים של ההורה. אספסה (Espasa, 2004) מרחיב תפיסה זאת ואומר כי כאשר אדם הופך להורה, הוא ממקם, באמצעות מנגנון של הזדהות השלכתית, חלק מרצונותיו ומשאלותיו הילדיות אצל התינוק שלו. כך מתאפשר שחזור לא מודע של קונפליקטים לא פתורים מהעבר ביחסיו עם הוריו (מזנו, פלצ'ו אספסה, וזילקה, 2005). מחקרים רבים מתמקדים בשאלה מהם הגורמים המובילים להעברה בין-דורית של טראומת התעללות שחוותה ההורה בילדותו.

טראומה של התעללות בילדות

התעללות מוגדרת ככישלון להגן על הילד מפני פגיעה וככישלון בסיפוק ההיבטים החיוביים של יחסי הורה-ילד המעוררים התפתחות תקינה (Wekerle & Wolfe, 1996). הספרות מאבחנת את הפגיעה על-פי אחד או יותר מארבעה טיפוסים: התעללות פיזית, הזנחה, התעללות פסיכולוגית והתעללות מינית (בוואר וקדמן, 2007; פינצ'י, כהן וויצמן, 2000; Tang, 2008; Topping & Barron, 2009). סוגי ההתעללות השונים משפיעים בטווח הקצר על דימוי עצמי נמוך, בעיות קוגניטיביות ורגשיות וקשיים בקשרים בין-אישיים (שגיא ורותן, 2001; Skowron & Platt, 2005), וגם בטווח הארוך, כגון: שכיחות גבוהה יותר של התמכרויות, ניסיונות אובדניים, מחלות נפש, עמדה שלילית כלפי התפקוד האישי כהורה, ויותר מכול – סיכון להמשיך במעגל ההתעללות בכורות (Banyard, Williams, & Siegel, 2003; Bert, Guner, & Lanzi, 2009; Pears & Capaldi, 2001; Skowron & Platt, 2005; Testa, Hoffman, & Livingston, 2011). מחקרים בקבוצות אוכלוסייה שונות העלו שהורים בעלי היסטוריה של התעללות בילדות נמצאים בסיכון גבוה יותר להיות הורים מתעללים

בכורותם (Kim, 2009; Lang, Gartstein, Rodgers, & Lebeck, 2010; Milner et al., 2010; Pears & Capaldi, 2001). מחקר שנערך בקרב 113 דיאדות של אימהות שחוו טראומה בעברן, וילדיהן המתבגרים, העלה כי אצל אימהות שהשתמשו בסגנון הורות סמכותני או מתירני, הטראומה של האימהות הייתה קשורה לנטייה לדיכאון של ילדיהן (Leslie & Cook, 2015). פרייברג ועמיתיה (Fraiberg et al., 1975) דיברו בהקשר זה על "הטרגדיה המשפחתית", שבה הילד הופך בעל כורחו לשחקן במשחק חוזר של הפגיעה שההורה חווה בילדותו. ההורה זוכר במודע את החוויות הקשות ואת הפגיעות שספג בילדותו, אולם הרגש שהיה מחובר לחוויות אלו עובר תהליך הדחקה ובידוד עד שאינו נגיש להורה (Fraiberg et al., 1975). מנגנון זה מוביל להזדהות עם דמות התוקפן, וכך ההורה מאמץ את אותה התנהגות של ההורה שלו, שממנה פחד בילדותו, ומשתמש בה ביחסיו עם ילדו. ליברמן ועמיתיה (Lieberman, 2005; Padrón, Van Horn, & Harris, 2005) הדגישו, לצד זאת, כי בכל חדר ילדים שוכנים לצד "רוחות הרפאים" (Fraiberg et al., 1975) גם מלאכים, שעשויים להיות מקדמי צמיחה אישית בחייהם של הורים שחוו ילדות טראומתית. במחקר שערכו בוש וליברמן (Busch & Lieberman, 2010) נמצא כי אחד המשתנים המהותיים שיכולים להבטיח התפתחות תקינה של ילדים, במשפחות שיש בהן אלימות, הוא התקשרות בטוחה של אימהותיהם. לאור זאת קבעו המחקרות כי לא מספיקות התערבויות המבוססות על שינוי התנהגותי, אלא חשוב לעשות אינטגרציה פסיכולוגית של חוויות הילדות (Busch & Liberman, 2010).

מחקר שערכה וילקס (Wilkes, 2002) בקרב הורים שחוו בילדותם התעללות מצד הוריהם, העלה כי שינוי תפיסתי אצל ההורה שעיקרו ביכולת להפריד בין דברים שאינם בשליטתו – כלומר ההורות שחווה כילד, ובין דברים שנמצאים בשליטתו – כלומר הורותו בהווה, הוא הדבר שמאפשר שינוי ההעברה הבין-דורית. במחקר זה ובמחקרים נוספים נמצא כי פיתוח של רפלקטיביות הורית, דהיינו יכולת של ההורה לחשוב באופן פתוח ובלתי הגנתי אודות מצבים מנטליים של הילד ומצבים נפשיים שלו עצמו, מסייעת בתהליך השינוי (Bacon & Richardson, 2001; Oppenheim & Koren-Karie, 2002; Schechter et al., 2006). אחד המשתנים המאפשרים חשיבה מסוג זה הוא דיפרנציאציה של העצמי.

דיפרנציאציה של העצמי

דיפרנציאציה של העצמי מוגדרת כיכולת להשיג איזון בממדים התוך-נפשיים והבין-אישיים של העצמי (Bowen, 1978; Schwartz et al., 2006; Tuason & Friedlander, 2000). רמות נמוכות של דיפרנציאציה עלולות להוביל לבעיות כמו חרדה כרונית, תגובתיות רגשית גבוהה ונטייה ליצור משולשים ביחסים

(Jenkins, Buboltz, Schwartz, & Johnson, 2005; Schwartz et al., 2006). ברמת דיפרנציאציה אופטימלית האדם יהיה פחות תלוי באחרים לשם הגדרה עצמית, הצורך בקרבה יתקיים לצד היכולת לשמור על מרחק רגשי, תוך כבוד לגבולות העצמי של האחר וללא חשש לאבד את העצמי (Licht & Chabot, 2006). הורים בעלי רמת דיפרנציאציה גבוהה יבטאו גמישות והסתגלות, ואילו הורים בעלי רמת דיפרנציאציה נמוכה יגלו בעיות בוויסות הרגשי, יאפשרו לילדיהם פחות התפתחות אוטונומית ויתקשו להכיר באופן מובחן בצורכיהם (Skowron, 2005; Skowron & Platt, 2005). הנטייה של הורים להתייחס לילדיהם כאל שלוחה נרקסיסטית של עצמם, והעדר תפיסה של הילד כאדם מובחן ונפרד, נמצאה במחקרים משתנה מסביר של התעללות הורים בילדיהם (בן שלמה, 2010; Wiehe, 2003; Smith, 2001). במחקר הנוכחי ייבחן תפקידה של הדיפרנציאציה של העצמי כמשתנה שעשוי להיות קשור הן בקשר ישיר לסגנון ההורות והן כמשתנה שעשוי למתן את ההעברה הבין-דורית של ההורות מהעבר להווה, לבסוף, על סמך התפיסה האקולוגית שבבסיס המחקר יידונו גם משתני הילד, ובאופן ספציפי קשיים מיוחדים של הילד.

קשיים מיוחדים של הילד

מחקרים העלו כי אימהות לילדים בעלי קשיים מיוחדים, כמו: טמפרמנט סוער, בעיות קשב וריכוז, הפרעת התנהגות, הפרעות במצב הרוח, הפרעה בתר-חבלתית (PTSD) ותסמונת דאון דיווחו על רמות גבוהות יותר של לחץ בהורות (McBride, Schoppe, & Rane, 2002; Norizan & Shamsuddin, 2010; Saloviita, Italinna, & Leinonen, 2003). ההתמודדות היום-יומית של האם עם ילד המאופיין בקשיים כרוכה בפגיעה נרקסיסטית, וכזו עלולה לעורר רגשות של אכזבה ותסכול (מנזנו ועמיתים, 2005). בתצפיות שערכו קומינגס, דייוויס וקמפבל (Cummings, Davies, & Campbell, 2000) נמצא כי אימהות לילדים בעלי קשיים נוטות יותר מאימהות אחרות להפגין התנהגויות הוריות המתאימות למאפיינים של הורות סמכותנית.

המחקר הנוכחי והשערותיו

מסקירת הספרות עולה כי אף שנושא ההעברה הבין-דורית של הורות נבדק בצורה רחבה, הוא כמעט שלא נבדק בקרב אימהות לילדים בגיל החביון. פרייברג ועמיתותיה (Fraiberg et al., 1975) התמקדו ברוחות רפאים שתוקפות את חדר הילדים בשנים הראשונות לחיי הילד, אך הדגישו כי הפולשים מן העבר יכולים להשתכן בחדר הילדים בכל שלב התפתחותי. גיל החביון, כפי שכבר צוין, מעמת את ההורה עם התרחקות הילד מהמעגל המשפחתי לטובת המעגל החברתי, ובכך מעמת את ההורה עם דרישות שלא הכיר קודם לכן.

לאור סקירת הספרות נבדקו ההשערות והשאלות הבאות:

השערות המחקר

1. ימצא קשר בין סגנון ההורות שחוותה האם בעבר מצד אמה, לפי דיווחה, לבין סגנון ההורות שהיא מספקת לילדיה בהווה. סגנון הורי סמכותי שחוותה האם בילדותה יהיה קשור לסגנון הורי סמכותי של האם בהווה, ואילו סגנון הורי סמכותני או מתירני שחוותה האם בילדותה יהיה קשור לסגנון הורי סמכותני או מתירני בהווה.
2. ימצא קשר בין טראומה של התעללות בילדות שחוותה האם, לפי דיווחה, לבין סגנון ההורות המסופק בהווה, כך שנשים שעברו טראומה של התעללות בילדותן תהיינה מאופיינות בסגנון הורי סמכותני או מתירני.
3. ימצא קשר בין רמת הדיפרנציאציה של העצמי של האם לבין סגנון ההורות שלה בהווה. ככל שרמת הדיפרנציאציה של האם תהיה גבוהה יותר, כך סגנון ההורות שלה יהיה מאופיין ביותר סמכותיות, וככל שרמת הדיפרנציאציה תהיה נמוכה יותר כך סגנון ההורות יהיה מאופיין ביותר סמכותניות או ביותר מתירנות.
4. ימצא קשר בין קשיים של הילד, כפי שמדווחת האם, לבין סגנון ההורות שלה. אימהות לילדים המאובחנים כבעלי קשיים תהיינה מאופיינות בהורות סמכותנית.

שאלות המחקר

1. מהי התרומה הייחודית והמשולבת של משתני המחקר לשונות המוסברת של סגנון ההורות בהווה?
2. האם רמת הדיפרנציאציה של האם תמתן את הקשר בין סגנון ההורות האימהי שחוותה בעבר, לפי דיווחה, לבין סגנון ההורות הנוכחי שלה?

שיטת המחקר

משתתפות והליך

המחקר נערך בשנת 2013, והוא חלק ממחקר רחב יותר שבחן כיצד סגנון ההורות שחוותה האם בעבר לפי דיווחה קשור לסגנון ההורות שהיא מספקת לילדיה בהווה ולתפיסת הלחץ ההורי שלה. ועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בר-אילן אישרה את המחקר. התנאי המכליל להשתתפות במחקר היה כי המשתתפת היא אם לילד אחד לפחות בגיל 6-12, וכן שהיא מסוגלת להבין שאלון בעברית ולענות עליו. לאחר שהוצגה לאימהות מטרת המחקר הן התבקשו לענות על

סדרה של שאלונים מובנים, תוך התמקדות בילד אחד שלהן שהוא בגיל החביון. המשתתפות אותרו בשיטת "כדור שלג" (אם מביאה אם) ודרך רשת האינטרנט. המדגם הסופי כלל 169 אימהות לילדים בגיל החביון. הגיל הממוצע של האימהות שהשתתפו במחקר היה 35.4. מספר הילדים שלהן נע בין 1 ל-4 ($M=3.9$, $SD=1.66$). רוב המשתתפות היו ילידות ישראל (92.9%), נשואות (94.1%) ועובדות (90.9%). המצב הכלכלי של 85.2% מהאימהות הוגדר על ידן כממוצע. 40% מהמשתתפות דיווחו על הורות סמכותית בילדותן. 37% מהמשתתפות דיווחו על הורות סמכותנית בילדותן ו-23% דיווחו על הורות מתירנית בילדותן.

כלי המחקר

1. שאלון סגנון הורות PAQ – Parental Authority Questionnaire

השאלון פותח בידי בורי (Buri, 1991) ומבוסס על המודל שפיתחה באומרינד להמשגת סגנונות הורות (Baumrind, 1971). הכלי מורכב משני שאלונים נפרדים: שאלון ראשון עוסק בסגנון ההורות העכשווית של האם, והשאלון השני עוסק בהורות שחוותה האם בילדותה. השאלון בשתי גרסתיו כולל 30 פריטים המעריכים ומסווגים סגנון הורות על-פי הבחנה בין שלושה סוגים עיקריים של סגנון הורי (10 פריטים לכל סגנון): סמכותי (authoritative) (לדוגמה: "כאשר נקבעת מדיניות במשפחה, אני מדברת עם ילדי על ההיגיון העומד מאחורי מדיניות זו"), סמכותני (authoritarian) (לדוגמה: "אני לא מאפשרת לילדי לערער על אף החלטה שאני מקבלת") ומתירני (permissive) (לדוגמה: "אני מאפשרת לילדי להחליט את רוב הדברים לגבי עצמו בלי יותר מדי הכוונה"). המשתתפות התבקשו לדרג את מידת הסכמתן למשפטים על פני סולם ליקרט בן 5 דרגות (1 – "בכלל לא מסכימה", 5 – "מאוד מסכימה"). מהימנות אלפא של קרונבך שנמצאה בשאלון הראשון לגבי סגנון ההורות המסופק בהווה: $\alpha=.71$, לסגנון הסמכותני, $\alpha=.72$, לסגנון הסמכותני, ו- $\alpha=.66$ לסגנון המתירני. בשאלון השני – על סגנון ההורות שנחוה בילדות – נמצאה מהימנות של $\alpha=.91$ לסגנון הסמכותני, $\alpha=.90$ לסגנון הסמכותני, ו- $\alpha=.76$ לסגנון המתירני.

2. שאלון רמת דיפרנציאציה של העצמי

Level of Differentiation of Self Scale – LDSS

השאלון פותח בידי הבר (Haber, 1984), ומבוסס על התיאוריה המשפחתית של בוהן (Bowen, 1978). בשאלון 32 פריטים, העוסקים בשני ממדים מרכזיים בהערכת רמת הדיפרנציאציה: בגרות רגשית (emotional maturity) (לדוגמה: "אני מסוגלת לפתור בעיות גם כאשר אני מוטרדת רגשית"), ותלות רגשית (emotional dependency) (לדוגמה: "החלטותיי ופעולותיי מבוססות על הסכמתם של אחרים") (Haber, 1984).

המשתתפות התבקשו לציין את מידת הסכמתן להיגדים המתארים מצבים יום-יומיים על פני סולם ליקרט בן 4 דרגות (1 – "בכלל לא מסכימה", 4 – "מסכימה במידה רבה"). מאחר שנמצאה קורלציה גבוהה בין שני התת-סולמות חושבה מהימנות פנימית כללית ($\alpha=.88$).

3. שאלון טראומת ילדות CTQ – Childhood Trauma Questionnaire
השאלון המקורי נבנה בידי ברנסטיין ופינק (Bernstein & Fink, 1998) ותורגם לעברית בידי קרוא (2004). השאלון מבוסס על דיווח עצמי רטרוספקטיבי ובודק חוויות טראומה של התעללות הורית בילדות. בשאלון 30 פריטים, הקשורים ל-5 עולמות תוכן: התעללות פיזית (לדוגמה: "נענשתי באמצעות חגורה, מקל או חפץ קשיח אחר"), הזנחה פיזית (לדוגמה: "נאלצתי ללבוש בגדים מלוכלכים"), התעללות מינית (לדוגמה: "מישהו ניסה לגרום לי להשתתף בפעילות מינית או לצפות בפעילות מינית"), התעללות רגשית (לדוגמה: "אנשים במשפחתי אמרו לי דברים פוגעים או מעליבים") והזנחה רגשית (לדוגמה: "משפחתי התעלמה ממני כאילו אני לא קיימת עבורם"). סולם נוסף כולל 3 פריטים המעריכים נטיות למזעור או להכחשה של ההתעללות (לדוגמה: "הייתה לי ילדות מושלמת"). המשתתפות התבקשו להגיב למשפטים המתארים חוויות ילדות אלו על גבי סולם ליקרט בן 5 דרגות (1 – "אף פעם לא נכון", 5 – "נכון לעתים קרובות מאוד"). מאחר שהקורלציות בין המדדים במחקר הנוכחי היו גבוהות, הופק מדד כללי של טראומה של התעללות בילדות שחושב באמצעות ממוצע הערכות המשתתפות. מהימנות אלפא של קרונבך של המדד הכללי הייתה $\alpha=.94$. שאלון זה לא עבר תיקוף לאוכלוסייה ישראלית, אם כי נעשה בו שימוש במדגם אחר של אימהות ישראליות וגם שם נמצאה התאמה טובה של השאלות למשתתפות (Ben Shlomo & Ben Haim, 2017).

4. קשיים מיוחדים של הילד

שאלה פתוחה על קשיים מאובחנים של הילד שלגביו מילאה האם את השאלון. האם התבקשה לציין האם יש לילד קשיים ולפרטם.

5. שאלון דמוגרפי

השאלון בדק משתני רקע של האם, שנועדו לשמש משתני בקרה, וביניהם: גיל, מוצא, השכלה, דתיות, תעסוקה ומשתנים משפחתיים, כגון: מבנה המשפחה, מספר הילדים, גיל הילדים.

הממצאים

ממצאי המחקר מוצגים בשני שלבים. תחילה מוצגים מתאמי פירסון בין המשתנים (לוח 1). בשלב השני מוצגים ניתוחי הרגרסיה לניבוי התרומה הייחודית והמשולבת של המשתנים הדמוגרפיים ושלושת אשכולות המשתנים הבלתי תלויים האחרים: סגנון ההורות שנחוה בעבר וטראומה של התעללות בילדות (אשכול א'), דיפרנציאציה של העצמי (אשכול ב') ודיווח האם על קשיי הילד (אשכול ג') להסבר השונות של המשתנה התלוי – סגנון ההורות המסופק בהווה (לוחות 2-4).

קשרים בין המשתנים (מתאמי פירסון)

השערת המחקר הראשונה – הקשר בין סגנון ההורות האימהי שחוותה האם בעבר לבין סגנון ההורות הנוכחי שלה – אוששה באופן חלקי. נמצא קשר חיובי מובהק בין סגנון הורי סמכותני שחוותה האם בילדותה, לבין סגנון הורי סמכותני שהיא מספקת לילדיה בהווה. בנוסף, נמצא קשר חיובי מובהק בין סגנון הורי מתירני שחוותה האם בילדותה, לבין סגנון הורי מתירני שהיא מספקת לילדיה בהווה, אך בניגוד להשערת המחקר, לא נמצא קשר בין סגנון הורי סמכותני בעבר לסגנון הורי סמכותני בהווה. השערת המחקר השנייה – הקשר בין טראומה של התעללות בילדות לבין סגנון ההורות הנוכחי – אוששה גם היא באופן חלקי. נמצא קשר חיובי מובהק בין טראומה של התעללות בילדות לבין סגנון הורות מתירני בהווה, אך לא נמצא קשר מובהק בין טראומה של התעללות בילדות לבין סגנון הורות סמכותני בהווה. השערת המחקר השלישית – הקשר בין הדיפרנציאציה של העצמי לבין סגנון ההורות הנוכחי של האם – אוששה גם היא באופן חלקי. רמת דיפרנציאציה גבוהה של האם נמצאה קשורה בקשר חיובי מובהק לסגנון הורות סמכותני בהווה, אך עם זאת לא נמצאו קשרים בין רמת הדיפרנציאציה של האם לסגנונות ההורות האחרים (סמכותני ומתירני).

לבסוף, השערת המחקר הרביעית – הקשר שבין דיווח האם על קשיי הילד לבין סגנון הורות סמכותני – הופרכה. לא נמצא קשר בין המשתנים אך עם זאת נמצא קשר חיובי מובהק בין הדיווח על מאפייני הילד כקשה לבין סגנון הורות סמכותני, כלומר, אימהות המדווחות על קשיים אצל ילדיהן מאופיינות יותר בסגנון הורות סמכותני. בנוסף, אף על פי שלא הועלו השערות ספציפיות נבדקו הקשרים בין כמה מאפיינים אישיים של המשתתפות לבין המשתנה התלוי (סגנון הורות בהווה). הממצאים מצביעים על קשר חיובי בין גיל האם לסגנון הורות מתירני בהווה. כלומר, ככל שהאם מבוגרת יותר כך ההורות שלה מאופיינת ביותר מתירנות. עוד נמצא כי אימהות בעלות השכלה גבוהה יותר מאופיינות בהורות פחות סמכותנית. הממצאים מוצגים בלוח 1.

לוח 1

מתאמי פירסון בין המשתנים הבלתי תלויים לבין סגנון ההורות של האם בהווה

סגנון הורות בהווה					
משתנים בלתי תלויים		סגנון הורי סמכותי	סגנון הורי סמכותני	סגנון הורי מתירני	
	M	SD			
משתני רקע	גיל	35.37	5.77	-0.06	-0.15*
	השכלה	0.79	0.41	-0.06	-0.29**
	מספר ילדים	3.89	1.66	-0.07	.03
	מצב כלכלי	2.71	0.71	-0.06	.02
סגנון הורות וטראומה בילדות	סגנון הורי סמכותי בעבר	3.27	0.82	.05	-0.10
	סגנון הורי סמכותני בעבר	2.92	0.85	.02	.11
	סגנון הורי מתירני בעבר	2.29	0.60	.01	.34**
	טראומה בילדות	1.60	0.59	-0.03	.31**
אישיות	דיפרנציאציה של העצמי	2.92	0.31	.32**	-0.00
	קשיים מיוחדים של הילד	0.21	0.41	-0.03	.13
תפיסת קושי					

***p<.001 **p<.01 *p<.05

תרומת משתני המחקר להסבר סגנון ההורות (ניתוחי רגרסיה) בשלב האחרון, בהתאם לשאלות המחקר, נערכו ניתוחי רגרסיה היררכית כדי ללמוד מהי התרומה הייחודית והמשולבת של משתני המחקר הבלתי תלויים להסבר השונות של המשתנה התלוי – סגנון ההורות בהווה. ממצאי הניתוחים מוצגים בלוחות 2-4. בכל הלוחות מוצגים ערכי המקדמים המתוקננים שנמצאו בצעד האחרון.

הכנסת המשתנים לרגרסיה בחמשת הצעדים הראשונים הייתה כפויה ונעשתה על פי המודל התיאורטי, שעמד בבסיס המחקר הנוכחי. הנחת היסוד שלו היא, כאמור, כי יש קשר בין חוויית ההורות של האם בעבר לבין התנהגותה האימהית בהווה.

תחילה נבדקה התרומה היחסית של משתני המחקר להסבר השונות של סגנון ההורות הסמכותי. ממצאי הרגרסיה מוצגים בלוח 2. הרגרסיה הסבירה 12% בלבד מהשונות של סגנון האימהות הסמכותי בהווה.

הצעד הראשון – שבו הוכנסו המשתנים הסוציו-דמוגרפיים: גיל, השכלה, מצב כלכלי ומספר ילדים – תרם 1.8% להסבר השונות, ללא תרומה מובהקת של המשתנים. **הצעד השני** – שבו הוכנסו למשוואת הרגרסיה סגנונות ההורות שחוותה האם בילדותה – תרם 0.8% להסבר השונות, שוב ללא תרומה מובהקת של המשתנים. **הצעד השלישי** – שבו הוכנס המשתנה של טראומה של התעללות בילדות – לא מצא שום תרומה להסבר השונות. **בצעד הרביעי**, לעומת זאת, כאשר הוכנס למשוואת הרגרסיה המשתנה האישי של הדיפרנציאציה העצמית של האם, נמצאה תרומה מובהקת של 9.4% ונמצא קשר חיובי בין המשתנים. משמע, רמת דיפרנציאציה גבוהה של האם קשורה לסגנון הורי סמכותי יותר. **הצעד החמישי** – שבו הוכנס המשתנה של קשיים מיוחדים של הילד – לא תרם גם הוא להסבר השונות. **הצעד השישי** – שבו נבדקו האינטראקציות בין סגנון ההורות שחוותה האם בעבר לבין הדיפרנציאציה של העצמי – לא נמצאו אינטראקציות מובהקות.

בהמשך נבדקה תרומת משתני המחקר להסבר השונות של סגנון ההורות הסמכותני. ממצאי ניתוח הרגרסיה מוצגים בלוח 3. משתני המחקר תרמו 24% להסבר השונות של סגנון ההורות הסמכותני.

הצעד הראשון – שבו הוכנסו המשתנים הסוציו-דמוגרפיים: גיל, השכלה, מצב כלכלי ומספר ילדים – תרם 9.2% להסבר השונות, ונמצאה תרומה מובהקת של המשתנים: גיל, השכלה ומספר ילדים. באופן ספציפי נמצא כי ככל שהאימהות מבוגרות יותר ומשכילות יותר כך הן פחות מאופיינות בסגנון הורות סמכותני, ואילו ככל שלאימהות יש יותר ילדים הן מאופיינות יותר בסגנון הורות סמכותני. **הצעד השני** – שבו הוכנסו למשוואת הרגרסיה סגנונות ההורות שחוותה האם בילדותה מצד אמה – תרם 13.7% להסבר השונות של סגנון ההורות הסמכותני בהווה, ונמצא קשר חיובי הן בין סגנון הורות סמכותי בעבר והן בין סגנון הורות סמכותני בעבר לבין סגנון הורות סמכותני בהווה. כלומר, אימהות שחוו סגנון הורות סמכותי או סמכותני בעברן היו מאופיינות יותר בסגנון הורות סמכותני בהווה. **בצעד השלישי** הוכנס המשתנה של טראומה בילדות. צעד זה לא תרם לשונות המוסברת של המשתנה התלוי. **בצעד הרביעי** הוכנס למשוואת הרגרסיה המשתנה

לוח 2

מקדמי β מתוקננים להסבר שונות הסגנון הסמכותי של אימהות לילדים בגיל החביון

ΔR^2	R^2	t	B	
.018	.018			צעד 1
		.90	.07	גיל
		.66	-.05	השכלה
		.80	-.06	מצב כלכלי
		1.12	-.09	מספר ילדים
.008	.026			צעד 2
		1.05	.09	סגנון הורי סמכותי בעבר
		.79	.08	סגנון הורי סמכותני בעבר
.00	.026			צעד 3
		.39	-.04	טראומה של התעללות ילדות
.09	.12			צעד 4
		4.11***	.31	דיפרנציאציה של העצמי
.00	.12			צעד 5
		.52	-.04	קשיים מיוחדים של הילד
.00	.12			צעד 6
		.04	.03	סגנון הורי סמכותי בעבר X דיפרנציאציה
		1.6	.15	סגנון הורי סמכותני בעבר X דיפרנציאציה
		1.1	.14	סגנון הורי מתירני בעבר X דיפרנציאציה
	.12***			R^2
	2.1***			F

***p<.001 **p<.01 *p<.05

האישיות של הדיפרנציאציה העצמית של האם, ונמצאה תרומה לא מובהקת של 0.7% לשונות המוסברת. בצעד החמישי – שבו הוכנס המשתנה של קשיים מיוחדים של הילד – נוספו 0.4% להסבר השונות של סגנון ההורות הסמכותני, אך שוב ללא תרומה מובהקת. בצעד השישי נבחנה שאלת המחקר לגבי התפקיד הממתן של הדיפרנציאציה של העצמי בקשר שבין ההורות שנחווה בעבר לבין הדיפרנציאציה של העצמי. לבחינת שאלת המחקר הוכנסו בצעד זה כל האינטראקציות שבין סגנון ההורות שנחווה בעבר לבין הדיפרנציאציה של העצמי, אך גם כאן לא נמצאה תרומה מובהקת של האינטראקציות.

לוח 3

מקדמי β מתוקננים להסבר שונות הסגנון הסמכותני של אימהות לילדים בגיל החביון

ΔR^2	R^2	t	β	
.09	.09			צעד 1
		2.04**	-.15	גיל
		2.95**	-.22	השכלה
		.13	-.01	מצב כלכלי
		2.5**	.19	מספר ילדים
.14	.23			צעד 2
		3.31***	.26	סגנון הורי סמכותי בעבר
		4.8***	.42	סגנון הורי סמכותני בעבר
		.40	.03	סגנון הורי מתירני בעבר
.00	.23			צעד 3
		.27	-.02	טראומה של התעללות בילדות
.01	.24			צעד 4
		1.2	-.08	דיפרנציאציה של העצמי
.004	.24			צעד 5
		.87	-.06	קשיים מיוחדים של הילד
.00	.24			צעד 6
		.46	.05	סגנון הורי סמכותי בעבר X דיפרנציאציה
		.80	.08	סגנון הורי סמכותני בעבר X דיפרנציאציה
		1.4	.17	סגנון הורי מתירני בעבר X דיפרנציאציה
	.24***			R^2
	5.00***			F

***p<.001 **p<.01 *p<.05

בשלב האחרון נבדקה תרומת משתני המחקר להסבר השונות של סגנון ההורות המתירני. הממצאים מוצגים בלוח 4. משתני המחקר הבלתי תלויים הצליחו להסביר 28% מהשונות המוסברת של סגנון ההורות המתירני בהווה. הצעד הראשון – שבו הוכנסו המשתנים הסוציו-דמוגרפיים: גיל, השכלה, מצב כלכלי ומספר ילדים – תרם 11% להסבר השונות, ונמצאה תרומה מובהקת של רמת ההשכלה של האם. באופן ספציפי נמצא כי ככל שהאימהות פחות משכילות הן מאופיינות יותר בסגנון הורות מתירני. הצעד השני – שבו הוכנסו למשוואת

לוח 4

מקדמי β מתוקננים להסבר שונות הסגנון המתירני של אימהות לילדים בגיל החביון

ΔR^2	R^2	t	β	
.11	.11			צעד 1
		1.8	.14	גיל
		3.9***	-.29	השכלה
		.51	.03	מצב כלכלי
		19.	.01	מספר ילדים
.12	.23			צעד 2
		.00	.00	סגנון הורי סמכותי בעבר
		2.5**	.22	סגנון הורי סמכותני בעבר
		4.8***	.38	סגנון הורי מתירני בעבר
0.5	.28			צעד 3
		3.2**	.30	טראומה של התעללות בילדות
.00	.28			צעד 4
		.18	.01	דיפרנציאציה של העצמי
.00	.28			צעד 5
		.98	.07	קשיים מיוחדים של הילד
.00	.28			צעד 6
		1.2	.13	סגנון הורי סמכותי בעבר X דיפרנציאציה
		.21	.02	סגנון הורי סמכותני בעבר X דיפרנציאציה
		.92	.13	סגנון הורי מתירני בעבר X דיפרנציאציה
	.28***			R^2
	6.03***			F

**p<.001 **p<.01* >p<.05*

הרגרסיה סגנונות ההורות שחוותה האם בילדותה – תרם 12% להסבר השונות של סגנון הורות מתירני בהווה, ונמצא קשר חיובי הן בין סגנון הורות סמכותני בעבר והן בין סגנון הורות מתירני בעבר לסגנון הורות מתירני בהווה, כלומר, אימהות שחוו סגנון הורות סמכותני או מתירני בעברן מאופיינות יותר בסגנון הורות מתירני בהווה. **בצעד השלישי** הוכנס המשתנה של טראומה של התעללות בילדות. צעד זה תרם 5% לשונות המוסברת של סגנון ההורות המתירני. באופן ספציפי נמצא כי אימהות שחוו טראומה של התעללות בילדות מאופיינות יותר בסגנון הורות מתירני בהווה.

בצעד הרביעי הוכנס למשוואת הרגרסיה המשתנה האישייתי של הדיפרנציאציה העצמית של האם, ולא נמצאה תרומה של המשתנה לשונות המוסברת. בצעד החמישי – שבו הוכנס המשתנה של קשיים מיוחדים של הילד – גם כן לא נמצאה תרומה מובהקת. בצעד השישי נבחנה שאלת המחקר על התפקיד הממתן של הדיפרנציאציה של העצמי בקשר שבין ההורות שנחותה בעבר לבין ההורות המסופקת בהווה. לבחינת שאלת המחקר הוכנסו בצעד זה כל האינטראקציות שבין סגנון ההורות שנחווה בעבר לבין הדיפרנציאציה של העצמי, אך גם כאן לא נמצאה תרומה מובהקת של האינטראקציות.

דיון

השערת המחקר המרכזית הייתה כי ימצא קשר בין ההורות שחוותה האם בעבר, לפי דיווחה, לבין ההורות שהיא מספקת לילדיה בהווה. באופן ספציפי שיערנו כי סגנון הורי סמכותי שחוותה האם בילדותה יהיה קשור לסגנון הורי סמכותי של האם בהווה, וסגנון הורי סמכותני או מתירני שחוותה האם בילדותה יהיה קשור לסגנון הורי סמכותני או מתירני בהווה. השערה זו אוששה, כאמור, באופן חלקי, ונמצא קשר בין סגנון הורי סמכותני או מתירני בילדות לבין סגנון הורי סמכותני או מתירני בהווה בהתאמה. אך בניגוד למצופה, סגנון הורי סמכותי בילדות לא נמצא קשור לסגנון הורי סמכותי בהווה.

הממצא שסגנון הורי סמכותני שחוותה האם בעבר קשור לסגנון הורי סמכותני בהווה תואם ממצאים דומים בספרות האמפירית והקלינית. מחקרים הראו שילדים להורים סמכותניים מפתחים חוסר אמון, תוקפנות, וכן בעיות בוויסות הרגשי (Akhter et al., 2011; Gonzalez et al., 2001; Hart et al., 2003), גורמים שעלולים להתבטא בהורות סמכותנית שלהם כלפי ילדיהם בבגרותם. כלומר, הורות תהיה מאופיינת ביחסים שבהם יש מעט אמון בילד, דגש על שליטה תוך שימוש במשמעת של ענישה והגבלות על האוטונומיה של הילד, יחד עם מעט חום ותמיכה. בצורה זו סגנון ההורות הסמכותני עובר מדור לדור.

כאמור לעיל, ובהתאם להשערת המחקר, על פי הממצאים אימהות שחוו הורות מתירנית בעבר נוטות לספק לילדיהן הורות מתירנית בהווה. ממצא זה יכול להיות מוסבר בממצאי מחקרים שלפיהם ילדים להורים מתירניים מגלים פחות הישגיות ושליטה עצמית וכן קושי ביחס לדמויות סמכות (Baumrind, 1968, 1991), תכונות שהן בסיס להורות מתירנית. האם המתירנית אינה דורשת דרישות רבות מהילד, נוטה להימנע מעימותים, וכך לא מעודדת את הילד לתביעה

עצמית והישגיות. נראה כי אם שהוריה לא הציבו בפניה דרישות, תתקשה להציב בפני ילדה דרישות וגבולות.

כאמור, בניגוד להשערת המחקר לא נמצא קשר בין סגנון הורי סמכותי בעבר לבין סגנון הורי סמכותי בהווה. העדר ממצא מובהק לגבי העברת סגנון הורי סמכותי אינו מוכיח כי חוויה של סגנון סמכותי בילדות תנבא סגנון הורי פחות יעיל בהווה, אולם ממצא זה, לצד הממצאים המובהקים בהקשר זה, מדגיש את עוצמת ההעברה הבין-דורית של חוויות ילדות שליליות. אפשר להבין כי חוויות של הורות סמכותנית או מתירנית בעבר מותירות חותם והשפעה רבה על הילד ומעצבות את אישיותו באופן שיהיה ניכר בפועל בהורותו שלו, אולי אף בדרך אשר אינה מאפשרת לו מרחב מספיק לבחור את דרכו הייחודית בהורות.

עוד העלו ממצאי המחקר שטראומה של התעללות בילדות קשורה לסגנון הורות אימהי מתירני בהווה. לא נמצא קשר לסגנון הורות סמכותני בהווה. ממצא זה עולה בקנה אחד עם ממצאי מחקרים (Lang et al., 2010; Testa et al., 2011), שלפיהם הורים בעלי היסטוריה של התעללות בילדות נוטים לפעול בסגנון הורי מתירני ומגלים קושי בהצבת גבולות לילדיהם. אפשר להניח כי אם שחווה טראומה של התעללות בילדות, תבקש להעניק לילדה חוויה של דמות מקבלת, מרגיעה ותומכת שחסרה לה בילדותה. על כן יש להניח כי תבקר לנהוג, באופן לא מודע, בקבלה מוקצנת של הילד, אף במחיר של טשטוש גבולות. בניגוד לממצאי מחקרים קודמים (Banyard et al., 2003; Ertem, Leventhal, & Dobbs, 2000; Whipple, 1999), במחקר הנוכחי לא נמצא קשר בין טראומה של התעללות בילדות לבין סגנון הורי סמכותני בהווה. הסבר לממצא זה אפשר למצוא בדבריה של הרמן (Herman, 1992), אשר בשונה מהדעה הרווחת, הקובעת כי הורים נפגעי התעללות יעבירו את ההתעללות לדור הבא, גרסה כי הורים נפגעי התעללות נוטים יותר לקורבנות או לפגיעה עצמית מאשר לפגיעה באחרים, ומשקיעים מאמץ רב כדי למנוע מילדיהם את חוויות הילדות שחוו. לפי הסבר זה אפשר להבין, שהאם נפגעת ההתעללות מתקשה לפעול בסמכות ולהציב גבולות לילדיה מחשש פן תהפוך, בתפיסתה, לאלימה או תוקפנית כלפי ילדיה. האפשרות להימנע מסמכות והצבת גבולות תיראה עדיפה, וכך הסכנה בשחזור ההיסטוריה תהיה רחוקה יותר, בחווייתה.

ההשערה השלישית במחקר, שלפיה יימצא קשר בין רמת הדיפרנציאציה של העצמי של האם לבין סגנון ההורות שלה בהווה – אוששה באופן חלקי. רמת דיפרנציאציה גבוהה נמצאה קשורה לסגנון הורות סמכותני, לא נמצא קשר בין רמת הדיפרנציאציה של העצמי לסגנונות ההורות השליליים (סמכותני ומתירני). ממצא זה המקשר בין דיפרנציאציה גבוהה לסגנון סמכותני בהווה, יכול להיות מוסבר לפי הספרות התיאורטית והאמפירית אשר מתארת את האם הסמכותית כמי שמחד

גיסא מעודדת את פיתוח האוטונומיה של הילד ומאידך גיסא נוקטת קירבה רגשית ואינטימיות עם ילדה (Baumrind, 1968, 1991; Bowen, 1978; McKinney et al., 2008; Rossman & Rea, 2005). התנהגות הורית זו מתאפשרת בזכות הדיפרנציאציה התוך-אישית והבין-אישית שמפעילה האם במרחב יחסיה עם ילדה. בסביבה הורית זו האם מנהלת את רגשותיה ומכלכלת צעדיה באופן מווסת ובשליטה עצמית, תוך יכולת להתייחס לרגשותיו וצרכיו של ילדה.

הממצא לגבי הקשר החיובי בין קשיים של הילד לבין סגנון הורות שמכתיב נראה תמוה במבט ראשון, במיוחד לנוכח הידיעה (Cummins et al., 2000) כי אימהות לילדים הנתפסים "קשים", נוטות יותר מאימהות אחרות להפגין שליטה מול הילד, ומעירות לילדיהן יותר הערות שליליות. עם זאת, ייתכן שהקשר בין המשתנים נובע מכך שדווקא אימהות לילדים המאובחנים כבעלי קשיים עומדות יותר בקשר עם אנשי מקצוע בתחומי ההתפתחות והטיפול הרגשי ולומדות לווסת בין היענות לצורכי הילד, שהם בדרך כלל צרכים מיוחדים, לבין דרישה. כך הופכת החוויה ההורית הייחודית עם ילד כזה דווקא למנוע ללמידה עצמית, התבוננות וגדילה.

אשר לקשרים עם המשתנים הסוציו-דמוגרפיים, נמצא כאמור כי ככל שהאם מבוגרת יותר כך היא מאופיינת בסגנון הורות מתירני יותר. אף שסגנון הורות מתירני נחשב לחיובי פחות, ייתכן כי ממצא זה מתייחס דווקא ליכולת של האם לנהוג יותר בחופשיות ופחות בנוקשות ביחסיה עם הילד. ממצא זה עשוי להיות מוסבר גם באמצעות מחקר (Vick-Whittaker, Jones-Harden, See, Meisch, & Westbrook, 2011) שהצביע על קשר חיובי בין גיל האם לבין רגישות, גרייה, מעורבות וחיבה. בנוסף, נמצא כי ככל שהאם משכילה יותר כך היא מאופיינת פחות בסגנונות הורות שליליים (סמכותני או מתירני). מחקר קודם (Bornstein, Hahn, Suwalsky, & Haynes, 2003) מצא את השכלת האם כמנבא המשמעותי ביותר מבין מכלול הממדים המרכיבים את המצב החברתי-כלכלי לניבוי הקשר אם-ילד. חן וקפלן (Chen & Kaplan, 2001) מצאו קשר מובהק בין השכלה גבוהה של ההורים לסגנון הורות שמכתיב מחקרים אחרים הראו שאימהות אשר השכלתן נמוכה הפגינו התנהגויות הוריות שליליות יותר כמו מעורבות וחמימות פחותות כלפי ילדיהן, ורמות גבוהות יותר של ענישה (Bert et al., 2009; Bradley, Corwyn, Burchinal, McAdoo, & García-Coll, 2001; Lohman, Pittman, Coley, & Chase-Lansdale, 2004; Seng & Prinz, 2008).

שאלת המחקר הראשונה עסקה כזכור בתרומה הייחודית והמשולבת של ארבעת אשכולות המשתנים הבלתי תלויים של האם (מאפיינים אישיים דמוגרפיים, מאפייני העבר, מאפייני אישיות ומאפיינים של הילד) למשתנה התלוי: סגנונות הורות בהווה.

המשתנה שתורם את התרומה המשמעותית ביותר להסבר השונות של סגנון ההורות הסמכותי היה רמת דיפרנציאציה גבוהה של האם. דיפרנציאציה גבוהה מבטאת יכולת לתפוס את הילד ומאפייניו באופן מורכב הכולל התייחסות בוגרת לכישוריו וכוחותיו של הילד לצד הכרה בקשייו (Skowron, 2005; Skowron & Platt, 2005). אפשר ללמוד מכך כי גם כאשר הקשר בין הדיפרנציאציה של העצמי לבין סגנון ההורות נבדק בנוכחות משתנים אחרים, נשמרת תרומתו המשמעותית.

השונות המוסברת של סגנון ההורות הסמכותי נובאה בידי מערך משתנים רחב יותר, שכלל בראש ובראשונה את המשתנים הסוציו-דמוגרפיים: גיל, השכלה ומספר ילדים. נמצא כי ככל שהאם צעירה יותר, משכילה פחות ומגדלת יותר ילדים כך היא תנהג יותר בסגנון סמכותני. הממצא לגבי גיל האם מעוגן בממצאי מחקרים קודמים שמצאו קשר בין גיל צעיר של האם לריבוי ענישה, ולהיענות וחמימות פחותות כלפי הילדים (Dixon, Hamilton-Giachritsis, & Browne, 2005; Lounds, Borkowski, & Whitman, 2006). אפשר להניח כי אישה שהפכה לאם בגיל צעיר מתמודדת באופן תדיר עם קונפליקט בין היענות לצורכי הילדים המשתנים והאינטנסיביים, העשויים להביאה לויתור על צרכיה, לבין יכולת להקשיב ולהעניק לעצמה, חרף ריבוי המשימות המוטלות עליה. תרומתה של השכלה גבוהה לפחות סמכותנות בהורות של האם, תואמת לממצאי מחקר שנערך בעבר ומדגישה את חשיבותו של משתנה זה, לניבוי הקשר אם-ילד (Bornstein et al., 2003).

באשר לקשר שנמצא בין מספר הילדים של האם לבין סגנון הורות סמכותני, אפשר לשער כי אם המתמודדת עם ילדים רבים תצטרך להפעיל מיומנויות שליטה רבות יותר כדי להשיג סדר ומשמעת. סגנון הורות סמכותני שחווה האם בילדותה נמצא מנבא סגנון הורות סמכותני בהווה גם בתוך משוואת הרגרסיה. כך בולטת שוב הנטייה של העברה בין-דורית של סגנון הורות שלילי מהעבר להווה, כפי שהוזכר לעיל.

לעומת זאת, ממצא תמוה היה התרומה המשמעותית של סגנון סמכותי שנחווה בעבר למערך המשתנים המנבאים סגנון הורי סמכותני בהווה. מאחר שממצא זה לא נמצא כשנבדקו המתאמים בין המשתנים, אפשר להניח כי המשתנים הנוספים שנבדקו במשוואת הרגרסיה תרמו לתמונה שהתקבלה. זאת ועוד, את הקשר בין סגנון הורי סמכותי שנחווה בעבר לבין סגנון סמכותני בהווה אפשר להסביר במורכבות הגורמים שעשויים לתרום להורות של האם. לעתים גורמים אלו עשויים להיות בעלי השפעה משמעותית יותר מאשר היסודות ההוריים הסמכותיים שהוטמעו אצל האם בבית שבו גדלה. גורמים אלו יכולים להיות: הורות בגיל צעיר, השכלה נמוכה, תנאי חיים מסוימים, מצבי לחץ במשפחה, בעבודה או בחברה. ממצא זה יצטרך כמובן להיבחן במחקרי המשך שימשיכו במיפוי המשתנים המסבירים את סגנון ההורות הסמכותני.

אלה המשתנים שתורמו לניבוי השונות המוסכרת של סגנון הורי מתירני של האם בהווה: ראשית – השכלה נמוכה, שהקשר בינה לבין סגנון הורות שלילי הוסבר בהרחבה; שנית, סגנון הורות סמכותני או מתירני שנחווה בעבר; ולבסוף, קיומה של טראומה של התעללות בילדות. ממצא זה תואם ממצאי מחקרים קודמים המעידים על הקשר בין טראומה של התעללות בילדות לבין סגנון הורי מתירני בהווה (Lang et al., 2010; Testa et al., 2011). חשוב לציין כי הקשרים שנמצאו במשוואת הרגרסיה לניבוי סגנון ההורות המתירני מחזקים את משמעותם של המשתנים האמורים – השכלה, סגנון הורות שלילי (סמכותני או מתירני) וטראומה של התעללות בילדות – לניבוי סגנון הורות מתירני גם בנוכחות של משתנים נוספים.

שאלת המחקר השנייה עסקה, כזכור, בתפקיד הממתן של הדיפרנציאציה של העצמי בקשר שבין סגנון ההורות שנחווה בעבר לבין סגנון ההורות המאפיין את האימהות בהווה. בחינת שאלת מחקר זו הצביעה על שלילת התפקיד הממתן של הדיפרנציאציה. של האם בהעברה הבין-דורית של סגנונות הורות. מאחר שלמיטב ידיעתנו שאלה זו טרם נבדקה בעבר, יהיה צורך לבחון אותה במחקרי המשך. המחקר הנוכחי מספק תימוכין למודל התיאורטי של בלסקי (Belsky, 1984), שלפיו הורות וסגנון הורי הם תערובת ייחודית של כמה אשכולות של משתנים, חלקם קשורים למשתנים אישיים של האם (מצב כלכלי, מספר ילדים, השכלה), אחרים קשורים לבית הגידול של האם (סגנון הורי שנחווה בעבר), רמת התפתחותה האישיותית (דיפרנציאציה), וגם למאפיינים ייחודיים של ילדה. המחקר הצביע באופן עקבי על קשר משמעותי בין חוויות העבר של האם לסגנון ההורי שלה בהווה, ובכך חיזק את ההשערה לגבי ההעברה בין-דורית של סגנון ההורות שנחווה בעבר להורות הנוכחית, עם זאת, במחקר הנוכחי הייתה העברה בין-דורית רק של סגנונות הורות שליליים (סמכותני ומתירני).

מגבלות מתודולוגיות וכיווני מחקר עתידיים

לצד הממצאים והמסקנות החשובים של המחקר הנוכחי בקשר לאימהות ולהעברה בין-דורית, יש למחקר הנוכחי גם מגבלות. הראשונה שבהן היא העובדה כי ההסתכלות על העבר באה מנקודת מבט של האם בהווה, באופן שעלולות להיווצר הטיות זיכרון לא רצוניות וכן תפיסות או מצבים רגשיים עכשוויים (בר-גיא ושלו, 2001; Chen & Kaplan, 2001). בנוסף, ידוע כי שלב המעבר להורות גורם לאם פעמים רבות להבין את אמה יותר ואף לסלוח לה על משגים שייחסה לה בעבר (Taubman-Ben-Ari, 2009; Ben-Shlomo, Sivan, & Dolizki, 2009), והדבר עשוי להשפיע על הדיווח שלה. מגבלה אחרת קשורה לכך שהנתונים נאספו בנקודת זמן יחידה, לגבי ילד אחד בלבד של האם שהוא בגיל החביון. כדי ללמוד על שינויים אצל האם ביחס

לתקופות התפתחות שונות של הילד. מומלץ לבחון את תחושת האם בנקודות זמן שונות, באמצעות מחקר אורך שיימשך על פני הגיל הרך, גיל החביון ואולי אף בגיל ההתבגרות. בנוסף, יהיה מעניין לבחון את סגנון ההורות בהשוואה בין ילדים שונים של האם.

מגבלה מרכזית נוספת קשורה לכך שדגימת המשתתפות נעשתה בשיטת "כדור השלג" ובאמצעות הרשתות החברתיות, כך שהמדגם אינו הטרוגני דיו. בנוסף לא נעשה שימוש בקבוצת השוואה. במחקרי המשך מומלץ להשוות את קבוצת האימהות לילדים בגיל החביון לקבוצת אימהות לילדים צעירים יותר, וגם לבדוק את מערך המשתנים המתואר בקרב אבות, שכן לאבהות מאפיינים ייחודיים משלה. בהקשר זה מעניין לחקור גם את תרומת סגנון ההורות של האב שנחווה בעבר והקשר שלו לאם ולאימהותה, וגם את התרומה המשולבת של סגנון ההורות של האם ושל האב, שהם מביאים מהעבר בבית הוריהם, לסגנון ההורות שהם יוצרים בהווה המשותף.

לבסוף, במחקר הנוכחי לא נמצאו קשרים אינטראקטיביים בין המשתנים, וייתכן שהדבר קשור לכך שהוא התמקד בעיקר במאפייני ההורה ופחות במאפיינים קונטקסטואליים, שהיו עשויים למתן את הקשרים שנמצאו. בנוסף, הקשיים של הילד נבדקו באמצעות שאלה פתוחה. קוגנר, בלסקי וקפלדי (Conger, Belsky, & Capaldi, 2009) מציינים, בהקשר זה, כי העברה של התנהגות הורית לצאצאים אינה מתרחשת בכל הפעמים, ולכן חשוב למצוא משתנים שיכולים לסייע להבנה מתי העברות בין-דוריות מתרחשות, ובעיקר מתי אינן מתרחשות. מאפיינים נוספים של הילד – כמו טמפרמנט – עשויים, אולי, להסביר את ממצאי המחקר בצורה טובה יותר. משתנה נוסף שעשוי להסביר את הקשרים בין המשתנים הוא סגנון ההתקשרות של האם, שנמצא כי הוא עשוי למתן את הקשר בין משתני העבר של האם לבין ההורות הנוכחית שלה (Belsky & Fearon, 2002; Ben Shlomo & Ben Haim, 2017; Lieberman & VanHorn, 2005). משתנה אחר שנמצא משתנה מגן מול טראומה, לצד מאפיינים אישיים והתקשרות לדמות מטפלת, הוא קהילה תומכת (Sciaraffa, 2018), ומומלץ לבדוק גם אותו במחקרים עתידיים.

השלכות יישומיות של המחקר

המחקר הנוכחי מדגיש את חשיבות המעבר מתפיסה המתמקדת בילד ובקשייו לתפיסה המבוססת על הסתכלות רחבה יותר על ההורות, הרואה בהורה שותף לטיפול בילד ומטופל פוטנציאלי (כהן, 2007) הן ביחסים הדיאדיים עם ילדו והן בפני עצמו. על רקע זה יכולים ממצאי המחקר לשמש מצע לפיתוח התערבויות מניעתיות וטיפוליות מתאימות.

זאת ועוד, המחקר הנוכחי מדגיש את חשיבותה של קטיעת ההעברה הבין-דורית

של סגנונות ההורות השלייליים שחוו חלק מההורים במשפחת המוצא שלהם. מודעות של האם לקווי הדמיון בין ההורות שחוותה בילדותה להורות שהיא עצמה מעניקה לילדיה, היא שלב ראשון ביכולת להתייחס לילדיה באופן מובחן מההיסטוריה שלה, אך השגת מודעות זו ללא בניית מערך כלים חלופי להורות שנחווה בעבר – עלול לעורר מצוקה בלב האם, בעיקר כאשר הילד נמצא בגיל החביון, גיל המאופיין בצעידה מתקדמת לקראת הגדרה עצמית, שזו בעצמה עלולה לעורר באם תחושה של אובדן שליטה. בהקשר זה אפשר להזכיר את דבריהן של פרייברג ועמיתותיה (Fraiberg et al., 1975) על הסיכון שצופן הניסיון להיפגש עם רוחות מעברו של ההורה. לדבריהן המטפל עצמו נתפס כפולש, ולא רוח הרפאים מן העבר. דוגמה לכך מובאת במאמר שעסק בתיאוריה ופרקטיקה של יצירת ברית טיפולית עם הורים מתעללים (בן שלמה, 2010).

אם כן, בעבודה הטיפולית עם האימהות יש לאפשר עיבוד של חוויות העבר יחד עם הדרכה הורית מעמיקה ומותאמת באופן ייחודי לצרכיהן, ולאפשר להן לפתח סגנון הורות מיטבי. משמע, סגנון הורי שבו הילד נתפס בצורה מובחנת מהאם ולא כתוצר של השלכות העבר שלה. מחקרים מצאו כי קיומו של קשר טיפולי תמיכתי עשוי להיות אחד הגורמים שיסייע להורים נפגעי התעללות בשבירת מעגל ההתעללות הרב-דורי (Caliso & Milner, 1992), הן בכך שהקשר מספק דגם אחר ומיטיב של יחסים קרובים (Caliso & Milner, 1992; Egeland, Jacobvitz, & Papatola, 1987) והן באמצעות פיתוח יכולת הורית רפלקטיבית (Finzi, & Harel, 2014). בנוסף, חשוב לעשות אינטגרציה בין חוויות של עוינות לבין חוויות מיטיבות – שני סוגי החוויות נמצאים בכל חדר ילדים (Busch & Lieberman, 2010).

נקודות מפתח

- המחקר הנוכחי התמקד באימהות לילדים בגיל החביון ובחן כיצד חוויות העבר של אימהות בקשר עם אימהותיהן, הדיפרנציאציה של העצמי ותפיסתן את הקשיים של ילדיהן מעצבים את הורותן הנוכחית.
- ממצאי המחקר מצביעים על הנטייה של אימהות לשחזר חוויות אימהות שליליות מעברן בהורות הנוכחית.
- ממצאי המחקר מחדדים את חשיבות ההתערבות של עובדים סוציאליים לניתוק ההעברה הבין-דורית, באמצעות זיהוי אימהות המאופיינות בחוויות עבר שליליות ועבודה טיפולית עימן.
- ממצאי המחקר מתכתבים עם מדיניות העבודה המשותפת עם ילדים והורים בתוך הקהילה.

מקורות

- אריקסון, א. (1976). ילדות וחברה. תל-אביב: ספריית פועלים.
- בוואר, י. וקדמן, י. (2007). בין ענישה גופנית להתעללות: רב המשותף על השונה. בתוך: ד. הורוביץ, י. בן-יהודה ומ. חובב (עורכים), התעללות והזנחה של ילדים בישראל: הנפגעים, אכיפת החוק והמשפט, רפואה, חינוך ורווחה (עמ' 706-755). ירושלים: אשלים.
- בן שלמה, ש. (2010). "לשמור על הבית": תיאוריה ופרקטיקה של יצירת ברית טיפולית עם הורים מתעללים. חברה ורווחה, ל' (4-3), 520-503.
- בר-גיא, נ. ושלז, א. (2001). השפעותיה של התעללות בשנות הילדות על פסיכופתולוגיה במבוגרים. שיחות, ט"ו (3), 180-195.
- בר-לב כהן, ה. (2008). התקשרות וקבלה הורית בקרב מטופלות בלשכות לשירותים חברתיים שגדלו בפנימיית. עבודת מוסמך, ביה"ס לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל-אביב.
- כהן, א. (2007). חוויית ההורות — יחסים, התמודדויות והתפתחות. תל-אביב: אח.
- מנזנו, ג., אספסה, פ., וזילקה, נ. (2005). תסריטים נרקיסטיים של ההורות. תל-אביב: תולעת ספרים.

- סולברג, ש. (2007). פסיכולוגיה של הילד והמתבגר, מבוא לפסיכולוגיה ההתפתחותית. ירושלים: מאגנס.
- פינזי, ר., כהן, א. וויצמן, א. (2000). מאפיינים והשלכות של התעללות רגשית בילדים ובמתבגרים, הרפואה, 138(3), 240-237.
- פרויד, ז. (1905). שלוש מסות על התיאוריה של המיניות, בתוך: מיניות ואהבה. תל-אביב: עם עובד.
- קרוא, ט. (2004). התעללות רגשית בילדות, תפיסת היחס ההורי והשלכותיהם בבגרות. עבודת מוסמך, ביה"ס לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר-אילן.
- שגיא, ש. ודותן, נ. (2001). משאבי התמודדות של ילדים שנפגעו במשפחתם. מגמות, מ"א(2-1) 235-218.
- Akhter, N., Hanif, R., Tariq, N., & Atta, M. (2011). Parenting styles as predictors of externalizing and internalizing behavior problems among children. *Pakistan Journal of Psychological Research*, 26, 23-41.
- Bacon, H., & Richardson, S. (2001). Attachment theory and child abuse: An overview of the literature for practitioners. *Child Abuse Review*, 10, 377-397. doi:10.1002/car.718
- Banyard, V. L., Williams, L. M., & Siegel, J. A. (2003). The impact of complex trauma and depression on parenting: An exploration of mediating risk and protective factors. *Child Maltreatment*, 8, 334-349. doi:10.1177/1077559503257106
- Baumrind, D. (1968). Effects of authoritarian parental control on child behavior. *Child Development*, 37, 887-907. doi: 10.2307/1126611
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monograph*, 4, 1-103. doi:10.1037/h0030372
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11, 56-95 doi:10.1177/0272431691111004
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83-96. doi:10.2307/1129836
- Belsky, J., & Fearon, R. (2002). Infant-mother attachment security, contextual risk and early development: A moderational analysis. *Development and Psychopathology*, 14, 293-310. doi: 10.1017/S0954579402002067
- Ben Shlomo, S., & Ben Haim, S. (2017). Past experience with maltreatment among mothers of pre-school children and maternal acceptance-rejection: The moderating role of the caregiving system. *British Journal of Social Work*, 47, 1464-1481. doi: 10.1093/bjsw/bcw092

- Bernstein, D., & Fink, L. (1998). *Childhood trauma questionnaire: A retrospective self-report*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
- Bert, S. C., Guner, B. M., & Lanzy, R. G., and Centers for Prevention of Child Neglect. (2009). The influence of maternal history of abuse on parenting knowledge and behavior. *Family Relations*, 58, 176-187. doi: 10.1111/j.1741-3729.2008.00545.x
- Bornstein, M. H., Hahn, C., Suwalsky, J. T. D., & Haynes, O. M. (2003). Socioeconomic status, parenting and child development: The Hollingshead four factor index of social status and the socioeconomic index of occupations. In M. H. Bornstein, & R. H. Bradley (Eds.), *Socioeconomic status, parenting, and child development* (pp. 29-82). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. New York, NY: Jason Aronson.
- Bradley, R., Corwyn, R. F., Burchinal, M., McAdoo, H. P., & García-Coll, C. (2001). The home environments of children in the United States Part II: Relations with behavioral development through age thirteen. *Child Development*, 72, 1868-1886. doi: 10.1111/1467-8624.t01-1-00383
- Bronfenbrenner, U. (1979). *Ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22, 723-742. doi:10.1037/0012-1649.22.6.723
- Bronfenbrenner, U. (Ed.). (2005). *Making human beings human: Bioecological perspectives on human development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Buri, J. R. (1991). Parental authority questionnaire. *Journal of Personality Assessment*, 57, 110-119. doi: 10.1207/s15327752jpa5701_13
- Busch, A. L., & Lieberman, A. F. (2010). Mothers' adult attachment interview ratings predict preschool children's IQ following domestic violence exposure. *Attachment & Human Development*, 12, 505-527. doi: 10.1080/14616734.2010.504542
- Caliso, J. A., & Milner, J. S. (1992). Childhood history of abuse and child abuse screening. *Child Abuse & Neglect*, 16, 647-659. doi:10.1016/0145-2134(92)90103-X

- Chen, Z. & Kaplan, H. B. (2001). Intergenerational transmission of constructive parenting. *Journal of Marriage and Family*, 63, 17-31. doi:10.1093/eurpub/ckv093
- Chen, Z., Liu, R. X., & Kaplan, H. B. (2008). Mediating mechanisms for the intergenerational transmission of constructive parenting. *Journal of Family Issues*, 29, 1574-1599. doi: 10.1177/0192513X08318968
- Collins, W. A., Harris, M. L., & Susman, A. (1995). Parenting during middle childhood. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting, Vol. 1. Children and parenting* (pp. 65-89). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Conger, R. D., Belsky, J., & Capaldi, D. M. (2009). The intergenerational transmission of parenting: Closing comments for the special section. *Developmental Psychology*, 45, 1276-1283. doi: 10.1037/a0016911
- Cummings, M. E., Davies, P. T., & Campbell, S. B. (2000) *Developmental psychopathology and family process. Theory, research and clinical implications*. New York, NY: Guilford Press.
- Dixon, L., Hamilton-Giachritsis, C., & Browne, K. (2005). Attributions and behaviors of parents abused as children: A mediational analysis of the intergenerational continuity of child maltreatment (Part II). *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 58-68. doi: 10.1111/j.1469-7610.2004.00340.x
- Egeland, B., Jacobvitz, D., & Papatola, K. (1987). Intergenerational continuity of abuse. In R. Gelles & J. Lancaster (Eds.), *Child abuse and neglect: Biosocial dimensions* (pp. 255-276). New York, NY: Aldine.
- Ertem, I. O., Leventhal, J. M., & Dobbs, S. (2000). Intergenerational continuity of child physical abuse: How good is the evidence? *Lancet*, 356, 814- 819. doi: 10.1016/S0140-6736(00)02656-8
- Espasa, F. P. (2004). Parent-infant psychotherapy, the transition to parenthood and parental narcissism: Implications for treatment. *Journal of Child Psychotherapy*, 30, 155-171. doi: 10.1080/00754170410001734772
- Finzi, R., & Harel, G. (2014). Parents' potential for child abuse: An intergenerational perspective. *Journal of Family Violence*, 29, 397-408.
- Fraiberg, S., Adelson, E., & Shapiro, V. (1975). Ghosts in the nursery: A psychoanalytic approach to the problems of impaired infant-mother relationships. *Journal of The American Academy of Child Psychiatry*, 14, 387-421. doi:10.1016/S0002-7138(09)61442-4

- Gonzalez, A., Greenwood, G., & Wenhsu, J. (2001). Undergraduate students' goal orientations and their relationship to perceived parenting styles. *College Student Journal*, 35, 182-193.
- Haber, J. (1984). *An investigation of the relationship between differentiation of self, complementary psychological need patterns, and marital conflict*. New York, NY: New York University.
- Hart, C. H., Newell, L. D., & Olsen, S. F. (2003). Parenting skills and social/communicative competence in childhood. In J. Greene R. Burleson, & R. Brant (Eds.), *Handbook of communication and social interaction skills* (pp. 753-797). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Herman, J. L. (1992). *Trauma and recovery*. New York, NY: Basic Books.
- Jackson, L. M., Pratt, M. W., Hunsberger, B., & S. Pancer, M. (2005). Optimism as a mediator of the relation between perceived parental authoritative and adjustment among adolescents: Finding the sunny side of the street. *Social Development*, 14, 273-304. doi: 10.1111/j.1467-9507.2005.00302.x
- Jenkins, S. M., Buboltz, W. C., Schwartz, J. P., & Johnson, P. (2005). Differentiation of self and psychosocial development. *Contemporary Family Therapy*, 27, 251-261. doi 10.1007/s10591-005-4042-6
- Kim, J. (2009). Type-specific intergenerational transmission of neglectful and physically abusive parenting behaviors among young parents. *Children and Youth Services Review*, 31, 761-767. doi: 10.1016/j.childyouth.2009.02.002
- Lang, A. J., Gartstein, M. A., Rodgers, C. S., & Lebeck, M. M. (2010). The impact of maternal childhood abuse on parenting and infant temperament. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 23, 100-110. doi: 10.1111/j.1744-6171.2010.00229. x
- Leslie, L. A., & Cook, E. T. (2015). Maternal trauma and adolescent depression: Is parenting style a moderator? *Psychology*, 6, 681-688. doi: 10.4236/psych.2015.66066
- Lieberman, A. F., & Van Horn, P. (2005). *Don't hit my mommy: A manual for child-parent psychotherapy for young witnesses of family violence*. Washington, DC: 0-3 Press.
- Lieberman, A. F., Padrón, E., Van Horn P., & Harris, W. W. (2005). Angels in the nursery: The intergenerational transmission of benevolent parental influences. *Infant Mental Health Journal*, 26, 504-520. doi: 10.1002/imhj.20071

- Licht, C., & Chabot, D. (2006). The chabot emotional differentiation scale: A theoretically and psychometrically sound instrument for measuring Bowen's intrapsychic aspect of differentiation. *Journal of Marital and Family Therapy*, *32*, 167-180. doi: 10.1111/j.1752-0606.2006.tb01598.x
- Lohman, B. J., Pittman, L. D., Coley, R. L., & Chase-Lansdale, P. L. (2004). Welfare history, sanctions, and developmental outcomes among low-income children and youth. *Social Service Review*, *78*, 41-73. doi: 10.1086/380767
- Lounds, J. J., Borkowski, J. G., & Whitman, T. L. (2006). The potential for child neglect: The case of adolescent mothers and their children. *Child Maltreatment*, *11*, 281-294. doi: 10.1177/1077559506289864
- McBride, B. A., Schoppe, S. J., & Rane, T. R. (2002). Child characteristics, parenting stress, and parental involvement: Fathers versus mothers. *Journal of Marriage and Family*, *64*, 998-1011. doi: 10.1111/j.1741-3737.2002.00998.x
- McKinney, C., Donnelly, R., & Renk, K. (2008). Perceived parenting, positive and negative perceptions of parents, and late adolescent emotional adjustment. *Child and Adolescent Mental Health*, *13*, 66-73. doi: 10.1111/j.1475-3588.2007.00452.x
- Milner, J. S., Thomsen, C. J., Crouch, J. L., Rabenhorst, M. M., Martens, P. M., Dyslin, C. W., & Merrill, L. L. (2010). Do trauma symptoms mediate the relationship between childhood physical abuse and adult child abuse risk? *Child Abuse & Neglect*, *34*, 332-344. doi: 10.1016/j.chiabu.2009.09.017.
- Neppl, T. K., Conger, R. D., Scaramella, L. V., & Ontai, L. L. (2009). Intergenerational continuity in parenting behavior: Mediating pathways and child effects. *Developmental Psychology*, *45*, 1241-1256. doi: 10.1037/a0014850.
- Norizan, A., & Shamsuddin, K. (2010). Predictors of parenting stress among Malaysian mothers of children with Down syndrome. *Journal of Intellectual Disability Research*, *54*, 992-1003. doi: 10.1111/j.1365-2788.2010.01324.x
- Ohrenstein, L. (1986). There is nothing latent about latency: Its impact on parents. *Child & Adolescent Social Work Journal*, *3*(3), 143-150.
- Oppenheim, D., & Koren-Karie, N. (2002). Mothers' insightfulness regarding their children's internal worlds: The capacity underlying secure child-mother relationships. *Infant Mental Health Journal*, *23*, 593-605. doi: 10.1002.imhj.10035.

- Pears, K. C., & Capaldi, D. M. (2001). Intergenerational transmission of abuse: A two-generational prospective study of an at-risk sample. *Child Abuse & Neglect*, 25, 1439-1461. doi: 10.1016/S0145-2134(01)00286-1.
- Rossmann, B. B. R., & Rea, J. G. (2005). The relation of parenting styles and inconsistencies to adaptive functioning for children in conflictual and violent families. *Journal of Family Violence*, 20, 261-277. doi: 10.1007/s10896-005-6603-8.
- Saloviita, T., Italinna, M., & Leinonen, E. (2003). Explaining the parental stress of fathers and mothers caring for child with intellectual disability: A double ABC-X model. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47, 300-312. doi: 10.1046/j.1365-2788.2003.00492.x
- Sciaraffa, M. A., Zeanah, P. D., & Zeanah, C. H. (2018). Understanding and promoting resilience in the context of adverse childhood experiences. *Early Childhood Education Journal*, 46, 343-353. doi:10.1007/s10643-017-0869-3
- Schechter, D. S., Myers, M. M., Bruneli, S. A., Coates, S. W., Zeanah, C. H., Davies, M., & Leibowitz, M. R. (2006). Traumatized mothers can change their minds about their toddlers: Understanding how a novel use of video feedback supports positive change of maternal attributions. *Infant Mental Health Journal*, 27, 429-447. doi: 10.1002/imhj.20101
- Schwartz, J. P., Thigpen, S. E., & Montgomery, J. K. (2006). Examination of parenting styles of processing emotions and differentiation of self. *The Family Journal*, 14, 41-48. doi: 10.1177/1066480705282050
- Seng, A. C., & Prinz, R. J. (2008). Parents who abuse: What are they thinking? *Clinical Child & Family Psychology Review*, 11, 75-163. doi: 10.1007/s10567-008-0035-y
- Skowron, E. A. (2005). Parent differentiation of self and child competence in low-income urban families. *Journal of Counseling Psychology*, 52, 337-346. doi: 10.1177/106648070527631410.1037/0022-0167.52.3.337
- Skowron, E. A., & Platt, L. F. (2005). Differentiation of self and child abuse potential in young adulthood. *The Family Journal*, 13, 281-290. doi: 10.1177/1066480705276314.
- Smith, W. H. (2001). *Child abuse in family emotional process*. New York, NY: The Bowen Center.

- Sorkhabi, N. (2005). Applicability of Baumrind's parent typology to collective cultures: Analysis of cultural explanations of parent socialization effects. *International Journal of Behavioral Development, 29*, 552-563. doi: 10.1177/01650250500172640
- Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence, 11*, 1-19. doi: 10.1111/1532-7795.00001
- Steinberg, L., Lamborn, S. D., Dornbusch, S. M., & Darling, N. (1992). Impact of parenting practices on adolescent achievement: Authoritative parenting, school involvement, and encouragement to succeed. *Child Development, 63*, 1266-1281.
- Tang, C. M. (2008). Working toward a conceptual definition of child neglect. *Journal of Health and Human Services Administration, 31*, 356-384.
- Taubman-Ben-Ari, O., Ben-Shlomo, S., Sivan, E., & Dolizki, M. (2009). The transition to motherhood: A time for growth. *Journal of Social and Clinical Psychology, 28*, 943-971. doi: 10.1521/jscp.2009.28.8.943
- Testa, M., Hoffman, J. H., & Livingston, J. A. (2011). Intergenerational transmission of sexual victimization vulnerability as mediated via parenting. *Child Abuse & Neglect, 35*, 363-371. doi: 10.1016/j.chiabu.2011.01.010
- Topping, K. J., & Barron, I. G. (2009). School-based child sexual abuse prevention programs: a review of effectiveness. *Review of Educational Research, 79*, 431-463. doi: 10.3102/0034654308325582
- Tuason, M. T., & Friedlander, M. L. (2000). Do parents' differentiation levels predict those of their adult children and other tests of Bowen theory in a Philippine sample. *Journal of Counseling Psychology, 47*, 27-35. doi: 10.1037/0022-0167.47.1.27
- Vick Whittaker, J. E., Jones Harden, B., See, H. M., Meisch, A., & Westbrook, T. (2011). Family risks and protective factors: Pathways to early head start toddlers' social emotional functioning. *Early Childhood Research Quarterly, 26*, 74-86. doi: 10.1016/j.ecresq.2010.04.007
- Wekerle, C., & Wolfe, D. A. (1996). *Child abuse and neglect*. New York, NY: Guilford Press.
- Whipple, E. E. (1999). Reaching families with preschoolers at risk of physical child abuse: What works? *Families in Society, 80*, 148-160. doi: 10.1606/1044-3894.657

- Wiehe, V. R. (2003). Empathy and narcissism in a sample of child abuse perpetrators and a comparison sample of foster parents. *Child Abuse & Neglect, 27*, 541-555. doi: 10.1016/S0145-2134(03)00034-6
- Wilkes, G. (2002). Abused child to non-abusive parent: Resilience and conceptual change. *Journal of Clinical Psychology, 58*, 261-276. doi: 10.1002/jclp.10025
- Wolfradt, U., Hempel, S., & Miles, J. (2003). Perceived parenting styles, de-personalization, anxiety and coping behavior in adolescents. *Personality and Individual Differences, 34*, 521-532. doi: 10.1016/S0191-8869(02)00092-2

האם לחצים בממשק משפחה-עבודה קשורים לשביעות רצון מחיי המין ומהזוגיות? ניתוח משווה בין גברים לנשים

ליאת קוליק וגבי ליברמן

רקע: החברה הישראלית היא חברה משפחתית המשקיעה שעות רבות בתחום העבודה בהשוואה למדינות OECD. השילוב בין שני גורמים אלו יוצר לחץ רב בממשק משפחה-עבודה.

מטרת המחקר: בחינת תרומת הלחץ בממשק משפחה-עבודה להסבר שני היבטים של איכות יחסי הזוגיות: שביעות רצון מחיי המין ושביעות רצון מהזוגיות, בהשוואה בין גברים לנשים.

שיטת המחקר: נתוני המחקר נאספו באמצעות שאלונים מובנים. מדגם המחקר כלל 276 משתתפים יהודים, הטרוסקסואלים, מתוכם 136 גברים ו-140 נשים, עובדים ונמצאים בזוגיות, שנדגמו מתוך מאגר החברים הפעילים בפאנל האינטרנטי Panel4All.

ממצאים: בקרב הנשים נמצא כי שביעות הרצון מחיי המין מוסברת על ידי הקונפליקט עבודה-משפחה, ואילו שביעות הרצון מהזוגיות מוסברת על ידי הקונפליקט משפחה-עבודה. בקרב הגברים נמצא כי שביעות הרצון מחיי המין מוסברת על ידי משך הקשר הזוגי ועל ידי עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר, וככל שעמדות אלו שוויוניות יותר, עוצמתו של קונפליקט התפקידים משפחה-עבודה נמוכה יותר. ככל שעולה שביעות הרצון ממספר השעות שבן-הזוג או בת-הזוג תורמים לתחום הבית והמשפחה, עולה גם שביעות הרצון מחיי המין בקרב הגברים והנשים.

מסקנות: הלחץ הנוצר בממשק משפחה-עבודה תורם להסבר שני היבטים של איכות יחסי הזוגיות בקרב נשים בלבד, ואילו בקרב גברים בולטת תרומתן של עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר ושל משך הקשר הזוגי.

המלצות לפרקטיקה: על יועצים זוגיים לאמן נשים בשיטות להפחתת עוצמתו של קונפליקט התפקידים בין המשפחה לעבודה כדי למנוע את פגיעתו באיכות יחסי הזוגיות. בנוסף יש להדגיש בפני הגברים את החשיבות שבאימוץ עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר כדי להעלות את שביעות רצונם מחיי המין.

מילות מפתח: קונפליקט משפחה-עבודה, קונפליקט עבודה-משפחה, עומס סובייקטיבי, עומס אובייקטיבי

התקבל במערכת: 4.2018; אושר לפרסום: 4.2019; נוסח סופי: 4.2019.

מבוא

הצטרפותן המסיבית של נשים לשוק העבודה במדינות המערב וגם בישראל, יצרה מציאות שבה ברוב המשפחות שני בני-הזוג עובדים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מגמה זו הביאה לצמיחת דפוס משפחות שבהן שני מפרנסים (שטייר, 2010). מתוך כך, חלק גדול מהחוקרים כיום רואים במשפחה ובעבודה מערכת אחת כוללת, מערכת משפחה-עבודה אשר בתוכה שני התחומים מהווים שתי תת-מערכות השלובות זו בזו. בין שתי תת-מערכות אלה מתקיימים קשרי גומלין (Kossek, Pichler, Bodner, & Hammer, 2011) העשויים להתבטא ביחסי העשרה המיטיבים עם הפרט, ולהתאפיין בהעברה של תחושות חיוביות בין שני התחומים (Ilies, Wilson, & Wagner, 2009). אולם לצד יחסים אלו, עשויים להיווצר גם יחסי מתח בין שתי התת-מערכות (להלן "ממשק משפחה-עבודה") בשל הדרישות התובעניות של כל אחת מהן (Greenhaus & Powell, 2006), או שילוב של שני סוגי היחסים: יחסי העשרה לצד יחסי מתח (Grzywacz & Marks, 2000).

המחקר הנוכחי מתמקד ביחסי המתח בין שתי התת-מערכות ובתוצאותיהם השליליות עבור אנשים עובדים הנמצאים בזוגיות. חוקרים חזרו והוכיחו כי לחצים בממשק משפחה-עבודה עשויים להוביל לפגיעה בבריאותו הפיזית והנפשית של הפרט (Jex, Swanson, & Grubb, 2013). עם זאת, על אף חשיבותו של הקשר בין הלחצים בממשק משפחה-עבודה לבין אחד מביטויי הרווחה הנפשית הבולטים של הפרט – יחסי הזוגיות – קשר זה נבחן בעולם במחקרים מועטים בלבד (לדוגמה: Carnes, 2017), ועוד פחות מכך בישראל (לדוגמה: סרור, 2012). מתוך כך, על בסיס מדגם מייצג בחברה הישראלית, משלים המחקר הנוכחי חֶסֶר בגוף הידע בסוגיה זו ובוחן את הקשר בין לחצים בממשק משפחה-עבודה לבין שני היבטים של איכות יחסי הזוגיות: שביעות רצון מחיי המין ושביעות רצון מהזוגיות, מתוך נקודת ראות משווה בין גברים לנשים. על אף תהליכי המודרניזציה המואצים המתרחשים בחברה הישראלית בעשורים האחרונים, היא עדיין מזוהה בעיני חוקרים כחברה משפחתית (Lavee & Katz, 2003) השמה דגש על ילודה ועל הורות (שטייר, 2010). מאידך גיסא, גם תחום העבודה מקבל בולטות גבוהה בישראל (הרפז ובן-ברוך, 2004). כך, בשל התמורות הרבות שחלו הן בכלכלת העולם והן במשק הישראלי, ובשל אי הביטחון התעסוקתי על עובדים לגלות מסירות ולהשקיע בעבודה כדי לשמור על מקור פרנסתם בתנאי התחרות הגוברים. דוח ארגון OECD (OECD, 2015) קבע כי בישראל נוהג לעבוד מדי יום שעות רבות יותר מממוצע שעות העבודה ביום במדינות אחרות החברות בארגון. נוסף על כך, ישראל אינה משקיעה במידה מספקת משאבים לקידום השילוב בין חיי העבודה לחיי המשפחה, וארגונים מעטים בלבד במדינה מיישמים מדיניות ידידותית למשפחה (מילבאואר, 2010). עקב מאפיינים אלו של החברה הישראלית, עולה

הצורך לבחון את תרומתם של הלחצים בממשק משפחה-עבודה להסבר איכות יחסי הזוגיות בקרב משפחות שבהן יש שני מפרנסים.

משפחות שבהן שני מפרנסים בישראל – מאפיינים ותמונת מצב במספרים

החל משנות ה-70 חלה בישראל עלייה הדרגתית בשיעור המשפחות שבהן יש שני מפרנסים. שיעורן של משפחות אלו עלה מ-28% מכלל משקי הבית בראשית שנות ה-70, ל-60% בשנת 2004 (שטייר, 2010). על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018א), השיעור הכולל של המשפחות שבהן יש שני מפרנסים בישראל עלה ל-67.8% בכלל החברה הישראלית, אולם שיעור זה אינו אחיד בכל משקי הבית בישראל. בקרב ערביי ישראל שיעור המשפחות שבהן שני בני-הזוג מפרנסים מגיע ל-35.3% בלבד, ואילו בקרב היהודים שיעור זה הוא 75.8% (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2018א). אולם יש להדגיש כי למרות העלייה במעורבותן של נשים בשוק העבודה, על פי רוב הן המפרנסות המשניות במשפחה. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018ב), בשנת 2016, מתוך המשפחות שבהן יש שני מפרנסים, רק ב-9% בערך השתכרו הנשים יותר מבעליהן (תרמו יותר מ-60% מכלל הכנסת המשפחה).

דפוס המשפחה שבה יש שני מפרנסים נעשה שכיח יותר ויותר. דפוס זה מייטיב עם גברים ונשים כאחד. הוא מאפשר לנשים נגישות למשאבים כלכליים, ובכך מגדיל את תחושת העצמאות שלהן ומסיר מכתפי הגברים את נטל המפרנס היחיד. נוסף על כך, בשל תוספת המשאבים הכלכליים שהכנסת האישה תורמת למשפחה, רמת החיים של המשפחה שבה יש שני מפרנסים עולה. אך לצד היתרונות שהעניק דפוס המשפחה שבה שני מפרנסים הן עבור נשים והן עבור גברים, יש להדגיש כי הוא מזמן לשני בני-הזוג לחצים הנוצרים בממשק משפחה-עבודה בעקבות הצורך לתת מענה לדרישות שתי המערכות התובעניות, המשפחה והעבודה. אולם מחקרים הראו כי מתח זה אינו זהה בקרב גברים ונשים. כך למשל "האבות החדשים" מעורבים כיום בגידול ילדיהם יותר מאבותיהם (Banchevsky & Park, 2016), מגמה המזמנת להם לחצים לא מעטים (Bianchi & Milkie, 2010). עם זאת, נטל הטיפול בילדים וניהול משק הבית מוטל עדיין בכבודות על כתפי הנשים (Craig, 2006). נראה כי המשימה המרכזית של אנשים (הורים ושאנים הורים) המשתייכים למשפחות שבהן יש שני מפרנסים, היא השילוב בין מטלות הבית והמשפחה לבין מטלות העבודה, אשר פעמים רבות מתנגשות זו בזו (Cinamon & Rich, 2002). מתוך כך, אחת ממטרות המחקר הנוכחי הייתה לבחון את תרומתם של הלחצים בממשק משפחה-עבודה בקרב גברים ונשים עובדים הנמצאים בזוגיות ומנהלים חיי

משפחה סדירים, להסבר שניים מההיבטים של איכות חיי הזוגיות: שביעות רצון מחיי המין ושביעות הרצון מהזוגיות. לשם כך, אימצנו כמסגרת מושגית את גישת שימור המשאבים שהציג הובפול (Hobfoll, 1989).

המסגרת המושגית – גישת שימור המשאבים

על פי תיאוריית שימור המשאבים (COR) שהציג הובפול (Hobfoll, 1989), העקרונות הבסיסיים המניעים את הפרט בחיי היום-יום הם השגת משאבים המסייעים להסתגלותו לסביבה. על פי תיאוריית שימור המשאבים, משאבים מוגדרים כ"דברים שהם עצמם בעלי ערך מרכזי, או הפועלים כאמצעי להשגת מטרה בעלת ערך מרכזי" (Hobfoll, 1989, p. 307), למשל אנרגיות, מאפייני אישיות, תפיסות, עמדות, ערכי חיים, תנאי חיים, רשתות תמיכה חברתית ועוד. הובפול (Hobfoll, 1989) אף טען כי בשל הפוטנציאל הטמון במשאבים להעלאת רווחתו הנפשית של הפרט הוא שואף לשמרם, וכי לנוכח אובדן משאבים נוטה הפרט להשקיע משאבים נוספים כדי להשיב את אלו שאבדו. השקעה זו מאיצה תהליך נוסף של אובדן משאבים העשוי להביא למצוקה.

על בסיס הטענה כי מלאי המשאבים העומדים לרשות הפרט הוא מוגבל (Hobfoll, 2001), חוויית מתחים בממשק משפחה-עבודה (כגון עומס וקונפליקט תפקידים) עלולה לפגוע במשאבים הזמינים שלו (אנרגיות, זמן, כוחות פיזיים ונפשיים) ולהביא לירידה ברווחה הפיזית (Lapierre & Allen, 2006) וברווחה הנפשית על שלל ביטוייה (Baltes & Heydens-Gahir, 2003). זאת ועוד, מחקרים אחדים הצביעו על כך שחוויית מתחים אלו עשויה להביא לפגיעה באיכות יחסי הזוגיות (Carnes, 2017; Crouter, Bumpus, Head, & McHale, 2001).

לחצים בממשק משפחה-עבודה ואיכות יחסי הזוגיות

שניים מהגורמים היוצרים תחושת מתח ומצוקה בממשק משפחה-עבודה הם עומס וקונפליקט תפקידים בין הדרישות של שתי התת-מערכות התובעניות (Michel, Kotrba, Mitchelson, Clark, & Baltes, 2011). עומס וקונפליקט תפקידים הוצגו במודלים מחקרניים כגורמי דחק שונים זה מזה, ועל פי רוב מופיעים בסדר היררכי, שבו החוויה של עומס קודמת לתחושת קונפליקט התפקידים (Kulik, Shilo-Levin, & Liberman, 2016). חוקרים זיהו חוויית עומס כאחד מגורמי הלחץ העיקריים בממשק משפחה-עבודה, והיא נוצרת כאשר מוטלות על הפרט דרישות רבות במגוון פעילויות ותחומי אחריות (Rizzo, House, & Lirtzman, 1970). מתוך כך, למושג עומס בתחום המשפחה והעבודה יש פנים רבות, ואפשר להבחין בין עומס אובייקטיבי לבין עומס סובייקטיבי. עומס אובייקטיבי מוערך במספר השעות המוקדשות לעבודה

בשכר (Gray, Qu, Stanton, & Weston, 2004), או כמספר השעות המוקדשות לעבודות הבית (Seymour & Floro, 2016). לעומת זאת, עומס סובייקטיבי מוערך בתחושות הפרט כי אינו מספיק לעמוד בדרישות מערכת העבודה או מערכת המשפחה (Jex, 1998). ממחקרים עולה קשר חיובי בין העומס האובייקטיבי לבין העומס הסובייקטיבי (Boxall & Macky, 2014).

לעומת חוויית העומס העשויה להתפתח באחד התחומים, עבודה או משפחה, תחושת קונפליקט התפקידים מתפתחת מתוך הניסיון לעמוד בו-זמנית בעומס הנובע משני התחומים גם יחד, כלומר מהניסיון למלא בו-זמנית תפקידים רבים הקשורים למערכת המשפחה ולמערכת העבודה. על פי גישת החסך (scarcity theory) (Marks, 1977) עלול ניסיון זה להביא לתחרות בין התפקידים השונים על משאבי הפרט ולהביאו לידי חוויית קונפליקט תפקידים בין תחום המשפחה לתחום העבודה. חוויה זו עשויה להתבטא בשני היבטים: קונפליקט הנוצר כאשר דרישות המשפחה מפריעות לתחום העבודה (להלן "קונפליקט משפחה-עבודה"), לדוגמה: אם לילדים קטנים מקבלת בעבודה שיחת טלפון ממורתם הדורשת את התערבותה לפתרון בעיה הקשורה לבריאות הילדים; וקונפליקט הנוצר כאשר דרישות העבודה מפריעות לתחום המשפחה (להלן "קונפליקט עבודה-משפחה") (Greenhaus & Powell, 2006), לדוגמה: אב המבלה עם ילדיו בגן השעשועים, אך רוב הזמן עסוק במענה לשאלות דחופות מהממונה שלו בעבודה השולח אליו מסרונים. קונפליקט התפקידים שחווים אנשים עובדים בשני המצבים, עשוי להביאם לידי תחושת דחק בממשק משפחה-עבודה ובעקבותיה להביא לפגיעה באיכות יחסי הזוגיות.

עומס, קונפליקט תפקידים ואיכות יחסי הזוגיות

מבין שלל ההיבטים המרכיבים את המושג איכות יחסי הזוגיות (Spanier & Lewis, 1980), במחקר הנוכחי התמקדנו בשני היבטים: שביעות רצון מחיי המין ושביעות רצון מהזוגיות.

שביעות רצון מחיי המין היא חוויה של הנאה מינית, תוך הדגשת השילוב בין הנאה אישית להנאה הדדית של בני-הזוג בעת קיום יחסי מין (Pascoal, Narciso, & Pereira, 2014). גורמים אשר נמצאו קשורים לשביעות רצון מחיי המין הם תדירות יחסי המין ורצון לקיים, חוויית אורגזמה, וגיוון באופי הפעילות המינית (Carvalho & Costa, 2015; Schoenfeld, Loving, Pope, Huston, & Stulhofer, 2017).

שביעות רצון מהזוגיות מוגדרת כמידת האושר ביחסי הזוגיות, ומורכבת מרצף של תחושות סובייקטיביות כגון שמחה, הנאה וסיפוק שחווים בני-הזוג (Gottman, 1994). המחקרים המעטים שבחנו את הקשר בין גורמי הלחץ בממשק

משפחה-עבודה לבין איכות יחסי הזוגיות, הצביעו על קשר שלילי בין המשתנים. כך למשל נמצא קשר שלילי בין חוויית העומס לבין איכות יחסי הזוגיות (Crouter et al., 2001; Liu, Wang, Keesler, & Schneider, 2011), וכן קשר שלילי בין קונפליקט תפקידים לבין איכות חיי המשפחה (Aycan & Eskin, 2005; Carroll, Hill, Yorgason, Larson, & Sandberg, 2013). על בסיס ידע זה שיערנו:

השערה 1: ככל שעוצמת העומס האובייקטיבי ועוצמת העומס הסובייקטיבי גבוהות יותר, תהיה שביעות הרצון מחיי המין ומהזוגיות נמוכה יותר.

השערה 2: ככל שעוצמתו של קונפליקט התפקידים (משפחה-עבודה ועבודה-משפחה) תהיה גבוהה יותר, תהיה שביעות הרצון מחיי המין ומהזוגיות נמוכה יותר.

לצד הקשרים הישירים בין גורמי הלחץ בממשק משפחה-עבודה לבין שני המדדים של איכות יחסי הזוגיות, שיערנו גם כי יימצאו קשרים עקיפים בין המשתנים. השערה זו התבססה על ממצאי מחקר אשר הראה כי העומס הסובייקטיבי קשור לתחושת קונפליקט תפקידים, ותחושה זו קשורה לרווחתו הנפשית של הפרט (Kulik et al., 2016). על בסיס ידע זה אפשר להסיק כי קונפליקט התפקידים מתווך בין העומס הסובייקטיבי לבין רווחה נפשית, ולפיכך, מתוך ראיית איכות גבוהה של יחסי הזוגיות כביטוי לרווחתו הנפשית של הפרט, שיערנו:

השערה 3: קונפליקט התפקידים (משפחה-עבודה ועבודה-משפחה) יתווך בקשר שבין עומס סובייקטיבי לבין שני המדדים של איכות יחסי הזוגיות, וככל שעוצמת העומס הסובייקטיבי תהיה גבוהה יותר כך עוצמתו של קונפליקט התפקידים תהיה גבוהה יותר אף היא, והיא תהיה קשורה בקשר שלילי לשביעות רצון מחיי המין ולשביעות רצון מהזוגיות.

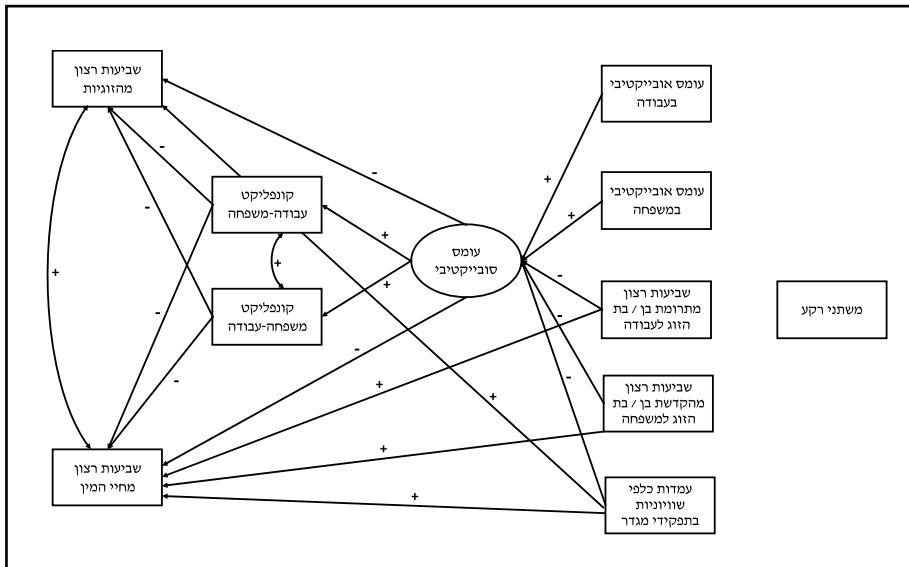
לצד תרומת הלחצים בממשק משפחה-עבודה להסבר שני המדדים של איכות יחסי הזוגיות, ועל בסיס גישות תיאורטיות המדגישות את תרומתם של המשאבים שבידי הפרט להפחתת תחושות דחק (Hobfoll, 2001; Lazarus & Folkman, 1984) בחנו גם את תרומתם של שניים מהמשאבים בממשק משפחה-עבודה להפחתת הלחצים ולהסבר שני מדדי איכות יחסי הזוגיות: שביעות רצון מתרומת בן-הזוג או בת-הזוג לתחום הבית והמשפחה ולתחום העבודה, ועמדות המשתתפים במחקר כלפי שוויוניות בתפקידי המגדר.

משאבי הפרט בממשק משפחה-עבודה ואיכות יחסי הזוגיות

כפי שצוין, במחקר הנוכחי אימצנו את הגדרתו הרחבה של הובפול (Hobfoll, 2001) למושג משאב. על פיה המשאבים הנמצאים ברשותו של הפרט הם איכויות העשויות

לסייע להסתגלותו לסביבה. לפיכך התייחסנו לשביעות הרצון של משתתפי המחקר מתרומתם של בני-הזוג או בנות-הזוג לתחום הבית והמשפחה ולשביעות רצונם מתרומת בני-הזוג או בנות-הזוג לתחום העבודה בשכר – כאל משאבים המיטיבים עם הפרט. נוסף על כך, בשל האיכויות הטמונות באימוץ עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר (כפי שנפרט בהמשך), התייחסנו גם לעמדות אלו כאל משאבים הנמצאים בידי אנשים עובדים, ועשויים לסייע להם להתמודד עם הלחצים בממשק משפחה-עבודה. על כן, לצד גורמי הלחץ שצוינו קודם לכן, שילבנו במודל המחקר את שני המשאבים כגורמים התורמים להסבר שביעות הרצון מחיי המין ושביעות הרצון מהזוגיות (תרשים 1, מודל המחקר המשוער).

תרשים 1: מודל המחקר המשוער

שביעות רצון מתרומת בן-הזוג או בת-הזוג לתחום הבית והמשפחה ולתחום העבודה: תרומתם של בן-הזוג או בת-הזוג לתחום הבית והמשפחה ולתחום העבודה מבטאת סוג של תמיכה חברתית המיטיבה עם הפרט, ועל כן היא עשויה להוות משאב התמודדות בשני מובנים. ראשית, תחושת שביעות הרצון היא רגש חיובי, ומתוך כך טמון בה פוטנציאל ליצירת אווירה טובה בין בני-הזוג המעצימה את איכות יחסי הזוגיות על רבדיה השונים. שנית, שביעות הרצון מכך שבן-הזוג תורם לשני התחומים התובעניים – תחום הבית והמשפחה ותחום העבודה – עשויה

להקל את תחושת העומס של בן-הזוג האחר. בעוד שביעות רצון מכך שבן-הזוג תורם למערכת משפחה-עבודה מקלה את העומס הסובייקטיבי (Blair & Hardesty, 1994), נמצא כי העדר תרומה של בן-הזוג לעבודות הבית פוגע בשביעות הרצון מהנישואין (Frisco & Williams, 2003). מתוך ראיית שביעות הרצון מתרומת בן-הזוג או בת-הזוג לתחום הבית והמשפחה ולתחום העבודה כסוג של משאב, שיערנו:

השערה 4: ככל ששביעות הרצון בקרב משתתפי המחקר מתרומתם של בני-זוגם או בנות-זוגם לתחום הבית והמשפחה ולתחום העבודה תהיה גבוהה יותר, תהיה גם שביעות הרצון שלהם מחיי המין ומהזוגיות גבוהה יותר.

עמדות כלפי שוויוניות בתפקידי המגדר מוגדרות כתפיסות ואמונות של הפרט באשר למידת השוויוניות הרצויה בתפקידיהם של גברים ונשים. עמדות אלו עשויות לנוע על רצף אשר בקצהו האחד נמצאות עמדות שאינן שוויוניות כלפי תפקידי המגדר, ובקצהו האחר נמצאות עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר (Korabik, McElwain, & Chappell, 2008). על בסיס הגדרתו של הוכפול למשאב (Hobfoll, 2001), ועל פי ממצאי מחקר שהצביעו על קשר בין עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר לבין מדדי רווחה שונים (Davis & Greenstein, 2009), אפשר להתייחס לעמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר כאל משאב התמודדות. ואכן מחקרים הצביעו על קשר בין עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר לבין מדדים שונים המעידים על איכות חייו של הפרט ומיטיבים עימו, וקשר זה מייצב את מעמדן של עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר כמשאב התמודדות. כך למשל, מחקרים הצביעו באופן עקבי על קשר בין אימוץ עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר לבין איכות גבוהה של יחסי הזוגיות (Davis & Greenstein, 2009; Mickelson, Claffey, & Williams, 2006). מתוך כך, שיערנו:

השערה 5: ככל שהעמדות כלפי תפקידי המגדר יהיו שוויוניות יותר, תהיה שביעות הרצון מחיי המין ומהזוגיות גבוהה יותר.

הקשר בין הלחצים והמשאבים בממשק משפחה-עבודה לבין שני מדדי איכות יחסי הזוגיות נבחן בצורה משווה בין גברים לנשים.

לחצים ומשאבים בממשק משפחה-עבודה ואיכות יחסי הזוגיות: הבדלי מגדר

במחקרים שבוצעו בעבר ועסקו בהבדלי מגדר בהערכת איכות יחסי הזוגיות, נמצא על פי רוב כי גברים נוטים להעריך את נישואיהם כטובים יותר לעומת נשים. כך למשל, כאשר נבחנו בעבר יחסי נישואין (כדוגמה ליחסי זוגיות), נמצא כי גברים שבעי רצון יותר מחיי הנישואין בהשוואה לנשים (למחקר מטא-אנליזה ראו:

(Jackson, Miller, Oka, & Henry, 2014), אולם בשל השינויים הרבים בתקופתנו באשר לתפקידי המגדר נסדקה תפיסה זו, ומרבית המחקרים בנושא כיום מצביעים על דמיון במידת שביעות הרצון של נשים וגברים מהזוגיות ומחיי המין (Petersen & Hyde, 2011).

המחקר הנוכחי מעמיק את בחינת ההבדלים בין המינים בהערכתם את איכות יחסי הזוגיות, ובוחר את השאלה: האם הקשר בין הלחצים והמשאבים בממשק משפחה-עבודה לבין שביעות רצון מחיי המין ושביעות רצון מהזוגיות שונה בין גברים ונשים? מתוך כך, בנוסף להצגת מודל אינטגרטיבי ורב-משתנים להסבר תרומתם של לחצים ומשאבים בממשק משפחה-עבודה לאיכות יחסי הזוגיות על שני מדדיה (ראו מודל המחקר המשוער, תרשים 1), מטרה נוספת של המחקר הייתה לבחון אם יש הבדלי מגדר במודל זה. השערתנו כי ימצאו הבדלי מגדר בהסבר איכות יחסי הזוגיות על ידי הלחצים והמשאבים בממשק משפחה-עבודה, מבוססת על שילוב של עקרונות הלקוחים משתי תיאוריות מרכזיות בתחום המגדר ובתחום הדחק: תיאוריית התפקידים החברתיים (Bakan, 1966; Eagly, 1987) ותיאוריית שימור המשאבים, שהוזכרה קודם לכן (Hobfoll, 2001). תיאוריית התפקידים החברתיים מבוססת על הטענה כי בחברה קיימת חלוקת תפקידים אשר על פיה התכתיבים החברתיים מעודדים גברים לפתח גישה משימתית ומנותבת למטרה (agency), ואילו נשים מצופות לפתח התנהגות שיתופית ואינטימית ודאגה לצורכי הזולת (communion). למרות השינויים שחלו בתפקידי המגדר בתקופתנו, נראה כי עקרונות היסוד של גישה זו תקפים בחלקם גם כיום (West, Heilman, Gullett, Moss-Racusin, & Magee, 2012). לפיכך, גם כיום מקובלת התפיסה שאחד מהתפקידים העיקריים של הנשים הוא לווסת את האקלים הרגשי בבית, ובתוך כך גם להפחית את המתחים שבני-הזוג מעבירים מהמשפחה לעבודה או מהעבודה למשפחה. בהמשך לתפיסה זו, כמו בעבר, גם כיום נשים מבצעות עבודה רגשית רבה יותר מגברים (Loscocco & Walzer, 2013), ואף נמצא כי תהליכי העברת המתח מגברים לנשים עוצמתיים יותר בהשוואה לתהליכי העברת המתח מנשים לגברים (לסיכום ראו: וסטמן, 2010). העבודה הרגשית הנדרשת מנשים כרוכה בהשקעה של אנרגיות נפשיות, ואובדן אנרגיות אלו הוא למעשה אובדן של משאבים (Carnes, 2017). כפי שצוין, על פי גישת שימור המשאבים (Hobfoll, 2001) אובדן משאבים מביא בעקבותיו לתחושת דחק, וזו עשויה להביא לירידה באיכות החיים של הפרט בהיבטים שונים, וביניהם גם באיכות יחסי הזוגיות. על בסיס עקרונות משתי התיאוריות שצוינו, ומכיוון שנשים נושאות על כתפיהן משא כפול של מתח (שלהן ושל בני-זוגן), פגיעת הלחצים הנוצרים בממשק משפחה-עבודה בנשים עשויה להיות קשה יותר מפגיעתם בגברים. לפיכך שיערנו:

השערה 6: עוצמת הקשר השלילי בין הלחצים בממשק משפחה-עבודה (עומס וקונפליקט תפקידים) לבין שביעות רצון מחיי המין ושביעות רצון מיחסי הזוגיות, תהיה גבוהה יותר בקרב נשים מאשר בקרב גברים.

בהעדר גוף ידע אמפירי שישמש בסיס להשערות בדבר הבדלי מגדר בעוצמת הקשר בין המשאבים בממשק משפחה-עבודה לבין מדדי איכות יחסי הזוגיות, בחנו את הסוגיה באופן אקספלורטיבי ללא השערות מוקדמות. מתוך כך, בדקנו אם הקשר בין המשאבים (שביעות הרצון מתרומת בן-הזוג או בת-הזוג לתחום הבית והמשפחה ולתחום העבודה ועמדות כלפי שוויוניות בתפקידי המגדר) לבין שביעות הרצון מחיי המין ומהזוגיות, יהיה שונה עבור נשים וגברים.

על בסיס גוף הידע התיאורטי והאמפירי שהוצג, במודל המחקר המשוער מוצגות כמה מערכות של משתנים מסבירים: המערכת הראשונה היא מערכת משתני הרקע; המערכת השנייה היא מערכת מדדי העומס האובייקטיבי ומשאבי הפרט בממשק משפחה-עבודה; והמערכת השלישית היא תחושת העומס הסובייקטיבי. מערכת המשתנים השלישית מתווכת במודל המחקר המשוער בין מדדי העומס האובייקטיבי והמשאבים לבין מערכת המשתנים הרביעית המיוצגת על ידי תחושת קונפליקט התפקידים. כלל המשתנים המסבירים קשורים בקשרים ישירים ועקיפים לשני מדדי התוצאה המשקפים את איכות יחסי הזוגיות: שביעות רצון מחיי המין ושביעות רצון מהזוגיות. מודל המחקר נבחן בנפרד עבור נשים ועבור גברים.

תרומת המחקר

איכות יחסי הזוגיות היא מרכיב מרכזי באיכות החיים הכללית של הפרט, ועל כן חשוב להעמיק ולהבין את מקורותיה. לפיכך התמקדנו בבחינת השאלה: האם מערך המשתנים הקשורים לממשק משפחה-עבודה (לחצים ומשאבים) מסביר שניים מההיבטים של איכות יחסי הזוגיות – שביעות רצון מחיי המין ושביעות רצון מהזוגיות באופן שונה או שווה בקרב גברים ונשים? בחינה זו נערכה על ידי מודל משוואות מבניות – שנבדק בנפרד עבור גברים ועבור נשים. בנוסף לחידוש התיאורטי לספרות המחקר המתחקה אחר מקורותיה של איכות יחסי הזוגיות מתוך המשתנים הקשורים לממשק משפחה-עבודה, בחינת מודל המחקר המשוער (תרשים 1) בנפרד עבור גברים ועבור נשים, עשויה לתרום תרומה יישומית למטפלים וליועצים. על בסיס ממצאי המחקר אפשר יהיה לגזור המלצות להתערבות מקצועית שמטרתה להפחית את תרומתם השלילית של לחצים אלו, ולהעצים את איכות יחסי הזוגיות באמצעות שיטות ההולמות כל אחד מהמינים.

שיטת המחקר

הליך המחקר והמדגם

נתוני המחקר נאספו בדרך מקוונת בידי מכון המחקר פאנלס (PANELS) המתמחה בין היתר בדגימה עבור סקרים חברתיים, מתוך מאגר החברים הפעילים בפאנל האינטרנטי Panel4All.

הנתונים נאספו באמצעות קישור אינטרנטי שנשלח לחברים במאגר הפאנל ובו שאלון המחקר. הקריטריונים להכללה במחקר היו: אנשים שנמצאים בזוגיות, גרים תחת קורת גג אחת ומשתתפים בשוק העבודה. מכיוון שמשתתפי המחקר נדגמו כיחידים ולא כבני-זוג, יחידת הניתוח במחקר הייתה הפרט ולא היחידה הזוגית, כך שכל הניתוחים בוצעו בקרב גברים לעומת נשים ולא בקרב גברים ונשים הנמצאים בזוגיות זה עם זה. משתתפי המחקר שהשיבו על השאלונים, עשו זאת מתוך רצונם להשתתף במחקרים שעורך מכון המחקר פאנלס ובתמורה לגמול צנוע. המחקר קיבל אישור מוועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בר-אילן, המוסד האקדמי שבו נערך המחקר.

מדגם המחקר כלל 276 משתתפים הטרוסקסואלים, מתוכם 136 גברים ו-140 נשים שאינם בזוגיות זה עם זה. הגברים ($M=40.25$, $SD=8.02$) היו מבוגרים מהנשים ($M=35.56$, $SD=8.91$) באופן מובהק. אשר למצב הזוגיות, בעת עריכת המחקר היו 80.4% מהמשתתפים נשואים והיתר חיו בקוהביטציה (זוגיות קבועה ללא נשואין) שנמשכה יותר משנה, ו-78% מהם היו הורים לילדים. לא נמצאו הבדלים מובהקים בין נשים לגברים במצב הזוגיות וההורות. לעומת זאת, נמצאו הבדלים מובהקים בין נשים לגברים בהיקף שעות העבודה בשכר מדי יום ($t_{274}=-6.99$, $p<.001$), ונמצא כי גברים עובדים מדי יום שעות רבות יותר ($M=9.06$, $SD=1.65$) מנשים ($M=7.75$, $SD=1.80$). לעומת זאת, נשים משקיעות מדי יום בעבודות הבית שעות רבות יותר מגברים (גברים: $M=2.30$, $SD=1.45$; נשים: $M=3.85$, $SD=2.48$). עוד נמצא כי משך הקשר הזוגי בקרב הגברים היה ארוך יותר בהשוואה לזה של הנשים (בקרב גברים: $M=7.53$, $SD=0.64$; ובקרב נשים: $M=6.81$, $SD=0.57$) ($t_{274}=6.29$, $p<.001$). אשר להשכלה, לא נמצאו הבדלי מגדר מובהקים: 29% ממשתתפי המחקר בעלי השכלה תיכונית, 50% בעלי השכלה על-תיכונית כלשהי (תואר ראשון או לימודי תעודה), 18.1% בעלי תואר שני ו-2.9% בעלי תואר שלישי. גם כאשר למידת הדתיות לא נמצאו הבדלי מגדר מובהקים: 74.3% ממשתתפי המחקר מגדירים עצמם חילוניים, 17.8% מהם מגדירים עצמם מסורתיים ו-7.9% מגדירים עצמם דתיים.

כלי המחקר

שאלוני המחקר תורגמו לעברית לצורך המחקר הנוכחי על פי הפרוצדורה המקובלת לתרגום שאלונים משפות זרות (שיטת התרגום החוזר). להלן פירוט שאלוני המחקר:

שאלון להערכת שביעות הרצון מהזוגיות – שפיתחו וייט, שטולהופר והאלד (Veit, Stulhofer, & Hald, 2016), ובו 8 פריטים הבוחנים את מידת שביעות הרצון מהיבטים שונים של יחסי הזוגיות, לדוגמה: "באיזו מידה אתה שבע רצון מהמידה שמערכת היחסים הנוכחית עונה על הציפיות שלך?". משתתפי המחקר התבקשו לציין את תשובותיהם על סולם בן 5 דרגות, מ-1 (בכלל לא) עד 5 (במידה רבה מאוד). לשאלון הופק ציון אחד באמצעות חישוב ממוצע של כל הפריטים, וככל שהציון היה גבוה יותר, הייתה שביעות הרצון מהזוגיות גבוהה יותר. המהימנות הפנימית, אלפא קרונברך, שנמצאה לשאלון במחקר הנוכחי הייתה גבוהה: $\alpha=0.91$.

שאלון להערכת שביעות הרצון מחיי המין – זוהי גרסה מקוצרת של שאלון שביעות רצון מחיי המין (NSSS – New Sexual Satisfaction Scale) שפיתחו שטולהופר, בושקו וברוירארד (Štulhofer, Buško, & Brouillard, 2010). בשאלון 12 פריטים המתייחסים להיבטים שונים של שביעות רצון מחיי המין כגון תדירות יחסי המין, גיוון ביחסי המין, היצירתיות של בן-הזוג או בת-הזוג בעת קיום יחסי המין וכדומה. לדוגמה: "אני שבע רצון מהיצירתיות של השותף שלי בעת יחסי המין". משתתפי המחקר התבקשו לציין את שביעות רצונם מיחסי המין בששת החודשים שקדמו למילוי השאלון, על סולם בן 5 דרגות, מ-1 (לא שבע רצון בכלל) עד 5 (שבע רצון מאוד). לשאלון הופק ציון אחד באמצעות חישוב ממוצע של כל הפריטים, וככל שהציון היה גבוה יותר, הייתה שביעות הרצון מחיי המין גבוהה יותר. המהימנות הפנימית, אלפא קרונברך, שנמצאה לשאלון במחקר זה הייתה טובה: $\alpha=0.88$.

שאלון קונפליקט תפקידים – התבסס על שאלון אשר פיתחו נטמיר, בולס ומקמוריאן (Netemeyer, Boles, & McMurrin, 1996). בשאלון 10 פריטים, מתוכם 5 פריטים עוסקים בקונפליקט תפקידים הנגרם בשל הפרעת דרישות המשפחה לתפקוד בתחום העבודה (קונפליקט משפחה-עבודה), לדוגמה: "דברים שאני רוצה לעשות בעבודה לא נעשים בגלל דרישות המשפחה"; ו-5 פריטים עוסקים בקונפליקט התפקידים הנגרם בשל הפרעת דרישות העבודה לתפקוד בתחום המשפחה (קונפליקט עבודה-משפחה), לדוגמה: "בשל דרישות העבודה אני נאלץ לשנות בהרכב מקרים תוכניות במסגרת המשפחה". משתתפי המחקר התבקשו לציין את תשובותיהם לגבי כל אחד מההיגדים על סולם בן 5 דרגות, מ-1 (כלל לא נכון) עד 5 (נכון מאוד). לכל

אחד משני הגורמים הופק ציון אחד באמצעות חישוב ממוצע של כל פריטי הגורם, וככל שהציון היה גבוה יותר, המשמעות היא כי עוצמתו של קונפליקט התפקידי בכל אחד משני הגורמים הייתה גבוהה יותר. המהימנות הפנימית, אלפא קרוונבך, שנמצאה במחקר הנוכחי עבור שני הגורמים הייתה טובה: קונפליקט משפחה-עבודה $\alpha=0.81$ וקונפליקט עבודה-משפחה $\alpha=0.89$.

שאלון עומס אובייקטיבי – ובו שתי שאלות: שאלה אחת על מספר השעות שמתתפי המחקר משקיעים מדי יום בתחום העבודה בשכר (להלן "עומס אובייקטיבי בעבודה"), והאחרת על מספר השעות אשר משתתפי המחקר משקיעים מדי יום בתחום הבית והמשפחה (להלן "עומס אובייקטיבי במשפחה").

שאלון עומס סובייקטיבי – ובו 10 פריטים אשר התבססו על שאלון שפיתחו ביהר, וולש וטייבר (Beehr, Walsh, & Taber, 1976), ועל שאלון שפיתחו קוליק ועמיתים (Kulik et al., 2016). שאלון המחקר כלל שני גורמים המבטאים את הערכת הקושי של משתתפי המחקר לעמוד בדרישות של שני התחומים: תחום הבית והמשפחה ותחום העבודה, כלומר שני גורמי עומס: עומס סובייקטיבי בעבודה ועומס סובייקטיבי במשפחה. נוסח השאלות היה דומה עבור כל אחד משני הגורמים, לדוגמה: "אני צריך לבצע בעבודה (או במשפחה) מטלות שאין לי אנרגיות עבורן", או "במסגרת המשפחה (או העבודה) אני לא מספיק אף פעם לעמוד בקצב המטלות שלי". משתתפי המחקר התבקשו לציין את תשובותיהם לגבי כל אחד מההיגדים על סולם בן 5 דרגות, מ-1 (בכלל לא) עד 5 (במידה רבה). בשל הקשר החזק שנמצא בין שני גורמי השאלון ($r=0.74$), הופק לשאלון ציון אחד באמצעות חישוב ממוצע של כל הפריטים אשר שיקף את תחושת העומס הסובייקטיבי הכללית. ככל שהציון היה גבוה יותר, הייתה עוצמת העומס הסובייקטיבי הכללית (בתחום המשפחה ובתחום העבודה) גבוהה יותר. המהימנות הפנימית, אלפא קרוונבך, שנמצאה לשאלון הייתה גבוהה: $\alpha=0.92$.

שביעות רצון מתרומת בן-הזוג או בת-הזוג לתחום הבית והמשפחה ולתחום העבודה – בשאלון שתי שאלות. בשאלה הראשונה התבקשו משתתפי המחקר לציין על סולם בן 5 דרגות, מ-1 (מאוד לא שבע רצון) עד 5 (מאוד שבע רצון), את מידת שביעות הרצון שלהם ממספר השעות אשר בני-זוגם או בנות-זוגם תורמים לתחום הבית והמשפחה. בשאלה השנייה הם התבקשו לציין (על פני סולם זהה) את מידת שביעות הרצון ממספר השעות אשר בני-זוגם או בנות-זוגם תורמים לתחום העבודה בשכר.

עמדות כלפי שוויוניות בתפקידי המגדר – את השאלון פיתחה קוליק (2018) ובו 23 פריטים הבוחנים עמדות כלפי שוויוניות בתפקידי המגדר בתחומי המשפחה,

ביחסים הכין-אישיים ובעבודה, לדוגמה: "לדעתי יזמות עסקית מתאימה לגברים ולנשים באותה מידה", או "לדעתי זה בסדר שנשים יחזרו אחר גברים כדוגמת גברים המחזרים אחרי נשים". משתתפי המחקר התבקשו לציין את תשובותיהם לגבי כל אחד מההיגדים על סולם בן 5 דרגות, מ-1 (לא מסכים בכלל) עד 5 (מסכים מאוד). לשאלון הופק ציון אחד באמצעות חישוב ממוצע של כל הפריטים, וככל שהציון היה גבוה יותר, היו העמדות כלפי תפקידי המגדר שוויוניות יותר. המהימנות הפנימית, אלפא קרונבך, שנמצאה לשאלון במחקר זה הייתה גבוהה: $\alpha=0.92$.

שיטת עיבוד הנתונים

בחינת הבדלי המגדר במשתני המחקר השונים בוצעה באמצעות ניתוחי שונות. לבחינת מודל המחקר המשוער (תרשים 1) שנועד לבדוק את תרומת המשתנים הבלתי תלויים (לחצים בממשק משפחה-עבודה ומשאבים) להסבר משתני התוצאה – שביעות הרצון מחיי המין ושביעות הרצון מהזוגיות – נעשה שימוש בניתוח רב-משתנים ובניתוח משוואות מבניות עבור גברים ועבור נשים בנפרד. מודל המשוואות המבניות מהווה הרחבה של מודל הרגרסיה, והוא מציג למעשה מודל רגרסיה עבור כל משתנה המוצב במודל המחקר. המודל מסביר את השונות של כל אחד מהמשתנים על ידי המשתנים הקודמים לו בהיררכיית המשתנים, כפי שהם מוצגים במודל המחקר המשוער שגובש על בסיס ידע אמפירי שיש על הסוגיה הנחקרת. בניתוח המשוואות המבניות מוצגים כמה סוגים של משתנים: משתנים חיצוניים (exogenous variables) – משתנים מסבירים אשר ניתוח המשוואות המבניות אינו מסביר את שונותם, ומשתנים פנימיים (endogenous variables) – משתנים מוסברים ומשתנים מתווכים, כלומר משתנים המושפעים ממשתנים אחרים הקודמים להם בהיררכיית המשתנים המוצבים במודל המחקר. התוצר של ניתוח המשוואות המבניות הוא מערכת קשרים בין משתנים שאפשר להציג בצורה דיאגרמטית, באמצעות חיצים המסמנים קשרים בודדים בין משתנים חיצוניים למשתנים פנימיים. מודל המשוואות המבניות בוחן למעשה כמה מודלים, ומקדמי הרגרסיה מושווים עם המתאמים בין המשתנים ועם מדדי טיב התאמת המודל האמפירי למודל המשוער. המודל האמפירי שמציג את טיב התאמה הגבוה ביותר, נבחר כמודל הסופי של הניתוח. יש לציין כי מרבית המשתנים המופיעים במודל המחקר, הוערכו על ידי מדדים שחושבו מחוץ למערכת המשוואות המבניות כציון ממוצע של הפריטים בשאלון. הציון הממוצע עבור כל משתנה הוכנס למודל המשוואות המבניות כגורם אחד, למעט המשתנה עומס סובייקטיבי שהוא משתנה סמוי (לטנטי), אשר נאמד בעזרת הקשרים עם סדרת פריטי מחקר רלוונטיים (ראו פירוט בסעיף כלי המחקר). השימוש במקדמי רגרסיה מתוקננים (beta) נובע מהצורך להשוות בין האפקטים השונים על אותו משתנה תלוי.

השלמת נתונים

שיעור הנתונים החסרים נמצא נמוך במיוחד (פחות מ-1%). בדיקת הנתונים החסרים הצביעה על חסר אקראי מלא (Little's Test of Missing Completely at Random: $\chi^2=97.05$, $df=86$, $p=.195$), ולכן נערכה השלמה אחת בלבד של הנתונים החסרים כפי שהציע אנדרס (Enders, 2010). המבחנים ומודל המשוואות בהמשך נערכו על קובץ נתונים מלא עבור כלל משתתפי המחקר.

הבדלי מגדר במשתני המחקר

לפני הצגת ממצאי המחקר הנוגעים להשערות ולבחינת מודל המחקר בכללותו עבור נשים ועבור גברים, נציג הבדלי מגדר במשתנים המסבירים ובמשתני התוצאה. כיוון שנמצאו הבדלי מגדר במשך הקשר הזוגי (ראו תיאור המדגם) – משתנה העשוי להיות קשור לאיכות יחסי הזוגיות (על שני מדדיו של משתנה זה) – וכדי לנכות את תרומתו של משתנה זה להסבר הבדלי המגדר במשתני המחקר השונים – בוצעו ניתוחי שונות תוך פיקוח על המשתנה משך הקשר הזוגי. המספרים בלוח 1 מציגים את ערכי המשתנים לאחר פיקוח על המשתנה משך הקשר הזוגי.

אשר להבדלי מגדר במדדי העומס האובייקטיבי, נמצא כי גברים משקיעים מדי יום יותר שעות בתחום העבודה, ואילו נשים משקיעות מדי יום יותר שעות בתחום הבית והמשפחה (ראו לוח 1). נוסף על כך, עוצמת העומס הסובייקטיבי שחוות נשים גבוהה מזו שחווים גברים. לעומת זאת, בהשוואה לנשים, גברים חווים עוצמה גבוהה יותר של קונפליקט תפקידים עבודה-משפחה, אולם לא נמצאו הבדלי מגדר בקונפליקט התפקידים משפחה-עבודה. עוד נמצא כי עמדותיהן של הנשים כלפי תפקידי המגדר שוויוניות יותר מאלו של הגברים, אך שביעות הרצון של גברים מתרומת בנות-זוגם לתחום הבית והמשפחה ולתחום העבודה גבוהה יותר משביעות רצונן של הנשים מתרומתם של בני-זוגן לכל אחד מתחומים אלו. עם זאת, לא נמצאו הבדלים בין גברים לנשים בשביעות הרצון מחיי המין ובשביעות הרצון מהזוגיות.

לוח 1
הבדלים בין גברים לנשים במשתני המחקר

Eta ²	F	נשים	גברים	משתנים
----	3.14	3.57 0.90	3.33 0.85	M SD שביעות רצון מחיי המין
.01	2.60	4.12 0.81	4.01 0.84	M SD שביעות רצון מהזוגיות
.15	46.98***	7.75 1.65	9.06 1.46	M SD עומס אובייקטיבי בעבודה
.12	36.47***	3.85 2.48	2.30 1.45	M SD עומס אובייקטיבי במשפחה
.03	4.23**	3.20 .90	2.93 .79	M SD עומס סובייקטיבי
.01	2.96	2.23 .94	2.36 .92	M SD קונפליקט תפקידים משפחה-עבודה
.02	4.50*	2.42 1.11	2.63 1.10	M SD קונפליקט תפקידים עבודה-משפחה
.02	3.97*	3.30 .98	3.52 .96	M SD שביעות רצון מתרומת בן-הזוג או בת-הזוג לעבודה בשכר
.05	14.65***	3.09 1.13	3.59 1.00	M SD שביעות רצון מתרומת בן-הזוג או בת-הזוג למשפחה
.04	9.86**	4.21 .61	3.99 1.64	M SD עמדות כלפי שוויוניות בתפקידי מגדר

***p<.001 **p<.01 *p<.05

הערה: הערכים המופעים בלוח הם לאחר פיקוח על המשתנה "משך הקשר הזוגי".

בחינת מודל המחקר המשוער

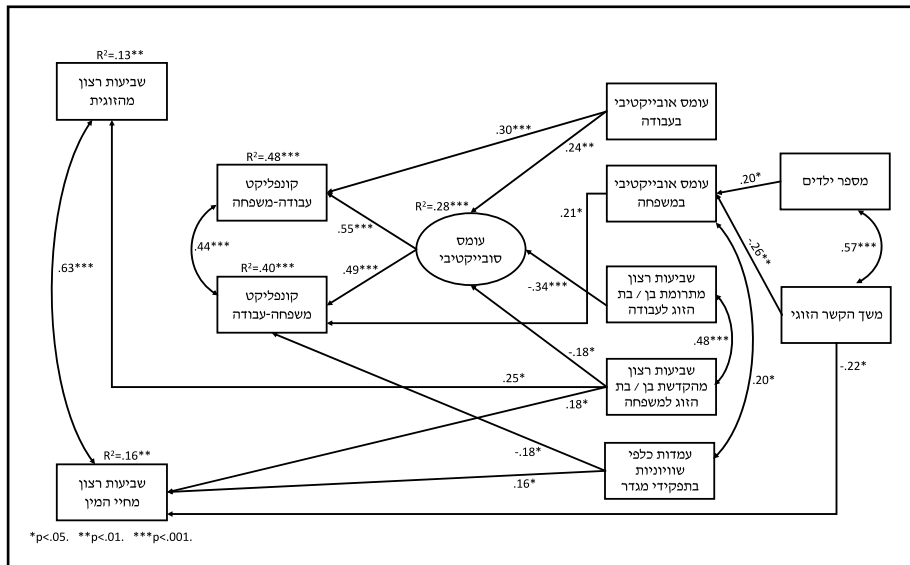
כדי לבחון את השערות המחקר באופן המשווה בין גברים לבין נשים, השתמשנו במודל משוואות מבניות עבור כל אחד מהמינים. ההשוואה בין שתי הקבוצות נעשתה תחת אילוץ לשוויון בין מקדמי המודל לעומת אמידה חופשית עבור כל מין. האילוץ לשוויון במקדמי הקשר אמור לבדוק את ההשערה כי הן נשים והן גברים חולקים מקדמי קשר דומים, לעומת ההשערה האלטרנטיבית שיש הבדל במקדמי הקשר בין המינים. ההשערה הראשונית היא כי אין הבדל בין הקבוצות במקדמי הקשר השונים, ולעומתה נבדקת ההשערה החלופית שמקדמי הקשר הם שונים בין מודל הנשים לבין מודל הגברים. האילוץ לשוויון אמור לגרום לירידה מסוימת בטיב ההתאמה של המודל, אולם אם ירידה זו אינה משמעותית, לא תידחה השערת המוצא. לעומת זאת, אם הירידה בטיב ההתאמה משמעותית, נדחה את השערת המוצא ונסיק כי האמידה האמפירית בשני מודלים נפרדים מספקת תמיכה להבדלים אפשריים בקשרים השונים בין משתני המחקר בקרב גברים ובקרב נשים. למודל המחקר בכללותו נמצא טיב התאמה משביע רצון ($CFI=.973$, $TLI=.916$), $RMSEA=.059$, $\chi^2=74.14$, $df=50$, $p=.015$, χ^2 Female: 48.98, χ^2 Male: 25.16). בהשוואת מקדמי טיב ההתאמה של שני המודלים אפשר לראות כי מודל הנשים תורם יותר לחריגה מההתאמה למודל התיאורטי מאשר מודל הגברים (χ^2 Female: 48.98, χ^2 Male: 25.16). תוצאות הניתוח תחת אילוץ לשוויון מצביעות על טיב התאמה נמוך של מודל המחקר ($CFI=.798$, $TLI=.689$, $RMSEA=.114$), ולכן נדחה את השערת המוצא. ניתוח המחקר בשתי קבוצות נפרדות, גברים ונשים, לוחות 2 ו-3 מציגים את האפקטים הישירים הלא מתוקננים בין משתני המחקר, ולוח 4 מציג את האפקטים העקיפים הלא מתוקננים המתארים קשרים מתווכים בין משתני המחקר. ניתוח האפקטים העקיפים מבוסס על תוצאות של דגימה חוזרת מסוג בוטסטרפינג (re-sampling, bootstrapping), שיטה שבה מבצעים כמה ניתוחים תוך דגימה חוזרת של מקרים (עם החזרה) מתוך מדגם מחקר.

מודל המחקר האמפירי: גברים מול נשים

בהשוואה בין המודלים האמפיריים עבור נשים ועבור גברים נמצאו נתיבי קשר דומים בין המשתנים המסבירים בינם לבין עצמם, ובין המשתנים המסבירים לבין משתני התוצאה (ראו לוחות 2 ו-3 ותרשימים 2א ו-2ב). יש לציין כי בניתוחים המוקדמים, הכנסנו לניתוח כמה משתני רקע נוספים על אלו המופיעים במודל המחקר האמפירי, אך הם לא נמצאו קשורים למשתני המחקר האחרים ועל כן הוצאו מהניתוח הסופי. מתוך כך, משתנים כגון סוג הקשר הזוגי (נישואין או קוהביטציה), שלא נמצאו תורמים

משמעותית להסבר המשתנים האנדוגניים לא הוכנסו לניתוח הסופי. משתני הרקע שהוכנסו לשני המודלים כמשתני בקרה – משך הקשר הזוגי ומספר הילדים – היו אלו שנמצאו קשורים בניתוחים המוקדמים למשתנים האנדוגניים. בתרשימים 2 ו-2ב מוצגים רק נתיבי קשר בין משתני המחקר אשר נמצאו מובהקים.

תרשים 2
מודל המחקר האמפירי (מקדמים מתוקננים) – גברים

בעקבות השוואה בין נתיבי הקשר ובין משתני המחקר עבור גברים ועבור נשים, נציג תחילה את נתיבי הקשר הדומים עבור שני המינים (קשרים ישירים וקשרים עקיפים), ולאחר מכן את הקשרים הייחודיים לכל אחד מהמינים.

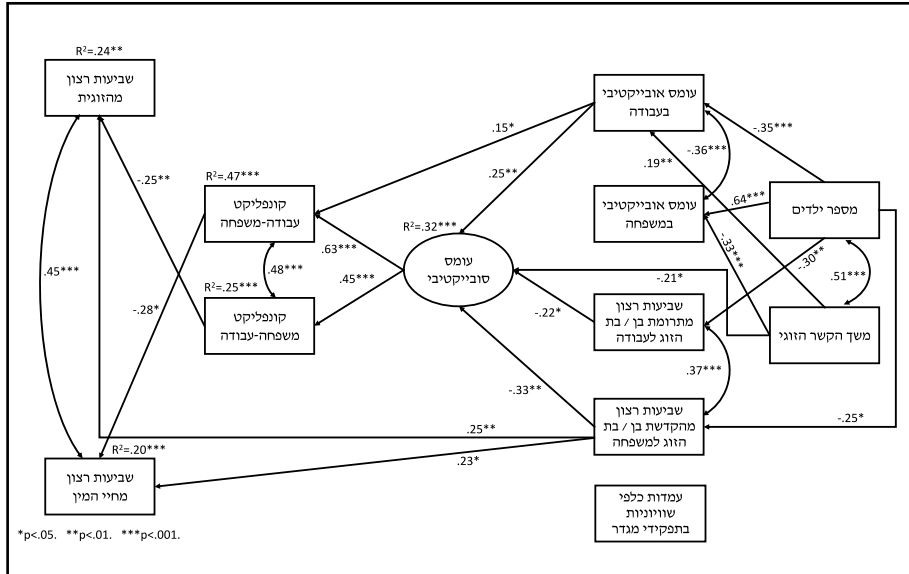
נתיבי הקשר הדומים בשני המינים

נמצא דמיון בין המינים בקשרים בין משתני המחקר במספר לא מבוטל של נתיבים, הן באפקטים הישירים והן באפקטים העקיפים.

אפקטים ישירים: בקרב שני המינים נמצא קשר חיובי בין מספר הילדים בבית לעומס האובייקטיבי בתחום הבית והמשפחה (גברים: $b=0.28, p<.05$; נשים: $b=1.54, p<.01$). כך, ככל שהילדים רבים יותר, יותר שעות מושקעות

תרשים 2

מודל המחקר האמפירי (מקדמים מתוקננים) – נשים

בתחום זה הן על ידי גברים והן על ידי נשים. כמו כן, נמצא קשר שלילי בין משך הקשר הזוגי לעומס האובייקטיבי בתחום הבית והמשפחה (גברים: $b = -0.1, p < .05$; נשים: $b = -0.12, p < .05$), וככל שהקשר הזוגי ממושך יותר, פוחת מספר השעות המושקעות מדי יום בתחום הבית והמשפחה. שביעות הרצון מתרומתם של בני-הזוג או בנות-הזוג לתחום הבית והמשפחה קשורה בקשר חיובי לשביעות הרצון מחיי המין (גברים: $b = 0.16, p < .05$; נשים: $b = 0.19, p < .05$), וככל שעולה שביעות הרצון ממספר השעות שבן-הזוג או בת-הזוג תורמים לתחום הבית והמשפחה, עולה גם שביעות הרצון מחיי המין בקרב הגברים והנשים. העומס האובייקטיבי בתחום העבודה קשור בקשר חיובי לעומס הסובייקטיבי (גברים: $b = 0.19, p < .05$; נשים: $b = 0.22, p < .05$) ולקונפליקט עבודה-משפחה (גברים: $b = 0.18, p < .05$; נשים: $b = 0.10, p < .05$). כמו כן, העומס הסובייקטיבי קשור בקשר חיובי לשני המדדים של קונפליקט התפקידים: קונפליקט משפחה-עבודה (גברים: $b = 0.39, p < .001$; נשים: $b = 0.35, p < .001$) וקונפליקט עבודה-משפחה (גברים: $b = 0.51, p < .001$; נשים: $b = 0.23, p < .01$). לבסוף, בקרב שני המינים נמצא קשר חיובי בין שביעות הרצון מחיי המין לבין שביעות הרצון מהזוגיות (גברים: $b = 0.63, p < .001$; נשים: $b = 0.45, p < .001$).

לוח 2

תוצאות מודל משוואות מבניות — גברים — מקדמים לא מתוקנים

	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	משתנים מסבירים
1. מספר ילדים	.03 (.09)	-.03 (.09)	.00 (.09)	.00 (.09)	-.004 (.12)	.04 (.07)	.002 (.11)	-.07 (.09)	.28* (.12)	.15 (.11)	.57*** (.06)	
2. משך הקשר הזוגי	-.03 (.02)	-.03* (.01)	.00 (.01)	.00 (.01)	-.02 (.02)	.01 (.01)	.002 (.01)	.01 (.01)	-.05*** (.02)	-.01 (.02)	-	
3. עומס אובייקטיבי בתחום העבודה	-	-	.04 (.05)	.22*** (.05)	.19* (.08)	.00 (.00)	.00 (.00)	.00 (.00)	.00 (.00)	-	-	
4. עומס אובייקטיבי בתחום הבית והמשפחה	-	-	.14* (.06)	.02 (.05)	-.004 (.08)	.20* (.08)	.00 (.08)	.00 (.08)	-	-	-	
5. שביעות רצון מתרומת בן-הזוג או בת-הזוג לתחום העבודה	.06 (.10)	.04 (.08)	-.15 (.10)	-.01 (.12)	-.42*** (.12)	.00 (.08)	.48*** (.08)	-	-	-	-	
6. שביעות רצון מתרומת בן-הזוג או בת-הזוג לתחום הבית והמשפחה	.21* (.09)	.16* (.07)	.07 (.09)	.01 (.10)	-.21 (.12)	.00 (.00)	-	-	-	-	-	
7. עמדות מגדריות שוריוניות	.15 (.11)	.21* (.11)	-.26* (.11)	-.11 (.11)	-.15 (.18)	-	-	-	-	-	-	
8. עומס סובייקטיבי	.12 (.11)	-.07 (.10)	.39*** (.08)	.51*** (.08)	-	-	-	-	-	-	-	
9. קונפליקט עבודה-משפחה	-.09 (.11)	-.09 (.10)	.44*** (.08)	.44*** (.08)	-	-	-	-	-	-	-	
10. קונפליקט משפחה-עבודה	-.06 (.10)	.06 (.10)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
11. שביעות רצון מחיי המין	.63*** (.06)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
12. שביעות רצון מחזויות	.13* (.05)	.16** (.06)	.40*** (.08)	.48*** (.07)	.28*** (.02)	.02 (.02)	.00 (.003)	.01 (.01)	.05 (.03)	-	-	

R² אחוז שונות מוסברת: .12

*p < .05 **p < .01 ***p < .001

בהתאם להכרזים מוצגים מקשים מתאמיים בין משתני המחקר; מקדם מתאם 0.00 או מקדם רגרסיה 0.00 ללא שגיאת תקן הם תוצאה של אילוץ המודל (Model Constraint).

לוח 3

תוצאות מודל משוואות מבניות — נגשים — מקדמים לא מחוקקנים

משתנים מסבירים	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. מספר ילדים	.51*** (.06)	-56** (.17)	1.54*** (.22)	-28** (.09)	-27* (.11)	-07 (.06)	.05 (.16)	.00 fixed	.00 fixed	-.02 (.08)	-.004 (.08)
2. משך הקשר הזוגי	.05*	(.02)	-12*** (.03)	.01 (.02)	.02 (.02)	.01 (.01)	-.04 (.02)	.00 fixed	.00 fixed	-.01 (.01)	-.01 (.01)
3. עומס ארבייטסיבי בתחום העבודה	-	-	-36*** (.09)	.00	.00	.00	.18* (.07)	.10 (.06)	.05 (.05)	-	-
4. עומס ארבייטסיבי בתחום הבית והמשפחה	-	-	-	.00	.00	.00	.08 (.06)	-.03 (.05)	.05 (.04)	-	-
5. שביעות רצון מתרומת בן-הזוג או בת הזוג לתחום העבודה	-	-	-	-	.37*** (.08)	.00	-.28* (.13)	.04 (.09)	.06 (.09)	.05 (.09)	.05 (.08)
6. שביעות רצון מתרומת בן-הזוג או בת הזוג לתחום הבית והמשפחה	-	-	-	-	-	.00	-.35** (.13)	-.04 (.09)	.01 (.07)	.19* (.08)	.18* (.07)
7. עמדות מגדריות שוויוניות	-	-	-	-	-	-	-.27 (.20)	.23 (.16)	-.16 (.14)	.11 (.13)	.17 (.11)
8. עומס סובייקטיבי	-	-	-	-	-	-	-	.58*** (.11)	.35*** (.08)	.10 (.12)	-.11 (.13)
9. קונפליקט עבודה-משפחה	-	-	-	-	-	-	-	-	.48*** (.08)	-.23* (.11)	.08 (.11)
10. קונפליקט משפחה-עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-.12 (.10)	-.22** (.08)
11. שביעות רצון מחיי המין	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-.45*** (.07)
12. שביעות רצון מהזוגיות	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-.45*** (.07)
RA² שונות מוסברת	.31*** (.06)	.09 (.05)	.05 (.04)	.01 (.02)	.32*** (.07)	.47*** (.09)	.25*** (.07)	.20*** (.06)	.24*** (.07)		

***p<.001 **p<.01 *p<.05
 הבאים הכהים מוצגים קשרים מתאמיים בין משתני המחקר; במקום מתאם 0.00 או במקום רגרסיה 0.00 ללא שיגאת תקן הם תוצאה של אילוף המודל (Model Constraint)

אפקטים עקיפים: כמשוער, בקרב שני המינים העומס הסובייקטיבי מתווך בין משתנים רבים המייצגים לחצים ומשאבים בממשק משפחה-עבודה, לבין שני המדדים של קונפליקט התפקידים (לוח 4). כך, העומס הסובייקטיבי מתווך בין העומס האובייקטיבי בתחום העבודה לבין קונפליקט התפקידים משפחה-עבודה, וככל שהשעות המושקעות בתחום זה רבות יותר, עולה עוצמת העומס הסובייקטיבי, וככל שזו עולה, גוברת גם עוצמת קונפליקט התפקידים עבודה-משפחה (גברים: $\text{indirect}=0.10, p<0.05$; נשים: $\text{indirect}=0.11, p<0.05$). נוסף על כך, מתוך השוואה בין שני המודלים עולה, כי בקרב שני המינים העומס הסובייקטיבי מתווך בין שביעות הרצון מתרומת בני-הזוג או בנות-הזוג לתחום העבודה, לבין קונפליקט התפקידים עבודה-משפחה (גברים: $\text{indirect}=-0.21, p<0.05$; נשים: $\text{indirect}=-0.16$). מתוך כך, ככל ששביעות הרצון מתרומת בן-הזוג או בת-הזוג לתחום העבודה רבה יותר, פוחתת עוצמת העומס הסובייקטיבי, וככל שזו פוחתת, גם עוצמת קונפליקט התפקידים עבודה-משפחה נמוכה יותר.

נתיבי קשר ייחודיים לכל אחד מהמינים

גברים

אפקטים ישירים: בקרב גברים בלבד נמצא קשר שלילי בין משך הקשר הזוגי לבין שביעות הרצון מחיי המין ($b=-0.3, p<0.05$), וככל שהקשר הזוגי ממושך יותר, פוחתת שביעות רצונם מחיי המין. נוסף על כך, נמצא קשר חיובי בין העומס האובייקטיבי בתחום העבודה לבין קונפליקט התפקידים עבודה-משפחה ($b=0.22, p<0.001$), וככל שמספר השעות שגברים משקיעים בתחום העבודה רב יותר, הם חווים עוצמה גבוהה יותר של קונפליקט התפקידים עבודה-משפחה. עוד נמצא קשר שלילי בין עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר לבין קונפליקט התפקידים משפחה-עבודה ($b=-0.26, p<0.05$), וככל שעמדותיהם של הגברים כלפי תפקידי המגדר שוויוניות יותר, עוצמת הקונפליקט משפחה-עבודה שהם חווים נמוכה יותר. לבסוף, נמצא קשר חיובי בין עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר לשביעות הרצון מחיי המין ($b=0.16, p<0.05$), וככל שעמדות אלו שוויוניות יותר, שביעות הרצון מחיי המין בקרב הגברים גבוהה יותר.

אפקטים עקיפים: נמצא כי העומס הסובייקטיבי בקרב גברים מתווך בין העומס האובייקטיבי בעבודה לבין קונפליקט התפקידים משפחה-עבודה ($\text{indirect}=0.07, p<0.05$), ואף בין שביעות הרצון מתרומת בנות-זוגם לתחום העבודה לבין קונפליקט התפקידים משפחה-עבודה ($\text{indirect}=-0.16, p<0.05$).

נשים

אפקטים ישירים: נמצא קשר חיובי בין משך הקשר הזוגי לבין העומס האובייקטיבי בעבודה ($b=0.5, p<0.05$), וככל שהקשר הזוגי ממושך יותר, עולה מספר השעות שנשים משקיעות בתחום העבודה. עוד נמצא קשר שלילי בין מספר השעות שנשים משקיעות בתחום הבית והמשפחה לבין מספר השעות שהן משקיעות בתחום העבודה ($b=-0.36, p<0.001$), וככל שהן משקיעות יותר שעות באחד התחומים, הן משקיעות פחות בתחום האחר.

אפקטים עקיפים: העומס הסובייקטיבי בקרב נשים מתווך בין שביעות הרצון מתרומת בני-זוגן לתחום הבית והמשפחה לבין קונפליקט התפקידים עבודה-משפחה ($indirect=-0.12, p<0.05$). כמו כן, העומס הסובייקטיבי מתווך בין שביעות רצונן של הנשים מתרומתם של בני-זוגן לתחום הבית והמשפחה לבין קונפליקט התפקידים משפחה-עבודה ($indirect=0.12, p<0.05$). מתוך כך, ככל ששביעות רצונן של נשים מתרומת בני-זוגן לתחום הבית והמשפחה רבה יותר, פוחתת עוצמת העומס הסובייקטיבי, וכאשר זו פוחתת, גם עוצמתו של קונפליקט התפקידים בשני המדדים נמוכה יותר (לוח 4).

סיכום ההשוואה בין נשים לגברים

נראה כי בהסבר משתני התוצאה (שביעות רצון מחיי המין ושביעות רצון מהזוגיות) בקרב כל אחד מהמינים, רב השוני על הדמיון. אשר לשביעות הרצון מחיי המין, נמצא כי בקרב שני המינים היא קשורה לשביעות רצון מהזוגיות ומוסברת על ידי שביעות הרצון מתרומתם של בן-הזוג או בת-הזוג לתחום הבית והמשפחה. אולם בקרב הגברים בלבד, שביעות הרצון מחיי המין מוסברת גם על ידי משך הקשר הזוגי ועל ידי עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר, בשונה מהנשים אשר שביעות הרצון שלהן מחיי המין מוסברת על ידי קונפליקט התפקידים עבודה-משפחה. אשר לשביעות רצון מהזוגיות, בקרב שני המינים משתנה זה מוסבר על ידי שביעות הרצון מתרומת בן-הזוג או בת-הזוג לתחום הבית והמשפחה, אולם בקרב הנשים בלבד נמצא כי גם קונפליקט התפקידים משפחה-עבודה מסביר את שביעות רצונן מהזוגיות. מסקנה נוספת העולה מההשוואה בין שני המודלים היא כי בקרב נשים בלבד שני המדדים של קונפליקט התפקידים פוגעים באיכות יחסי הזוגיות (שביעות רצון מחיי המין ושביעות רצון מהזוגיות), ואילו בקרב הגברים פגיעתם אינה ניכרת. עוד נמצא כי עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר מפחיתות את עוצמת קונפליקט התפקידים עבודה-משפחה בקרב גברים. לבסוף, כיוון שלעומת גברים, בקרב הנשים נמצאו אפקטים עקיפים רבים יותר המסבירים את משתני התוצאה, נוכל להסיק כי נתיבי הקשר בין המשתנים המסבירים את איכות יחסי הזוגיות בקרב נשים סבוכים, מורכבים ומפותלים יותר מאשר בקרב גברים.

לוח 4
אפקטים עקיפים – מקדמים לא מתוקנים

95%CI של האפקט העקיף	אפקט עקיף	משתנה בלתי תלוי (אפקט ישיר)	משתנה מתווך ← תלוי	משתנה מתווך ← משתנה תלוי	משתנה בלתי תלוי ← משתנה מתווך	משתנה תלוי	משתנה מתווך	משתנה בלתי תלוי
								גברים
[.02, .19]	.10* (.04)	.22*** (.05)	.51*** (.08)	.19* (.08)		קונפליקט עבודה-משפחה	עומס סובייקטיבי	עומס אובייקטיבי בעבודה
[-.37, -.10]	-.21** (.07)	-.01 (.12)	.51*** (.08)	-.42*** (.12)		קונפליקט עבודה-משפחה	עומס סובייקטיבי	שביעות רצון מתרומת בת-הזוג לעבודה בשכר
[.02, .15]	.07* (.04)	.04 (.05)	.39*** (.08)	.19* (.08)		קונפליקט משפחה-עבודה	עומס סובייקטיבי	עומס אובייקטיבי בעבודה
[-.29, -.08]	-.16** (.05)	-.15 (.10)	.39*** (.08)	-.42*** (.12)		קונפליקט משפחה-עבודה	עומס סובייקטיבי	שביעות רצון מתרומת בת-הזוג לעבודה בשכר
								נשים
[-.16, .03]	-.08* (.03)	-.11 (.13)	-.22*** (.08)	.35*** (.08)		שביעות רצון מהזוגיות	קונפליקט בית-עבודה	עומס סובייקטיבי
[.02, .21]	.11* (.05)	.10 (.06)	.58*** (.11)	.18* (.07)		קונפליקט עבודה-משפחה	עומס סובייקטיבי	עומס אובייקטיבי בעבודה בשכר
[-.35, -.04]	-.16* (.08)	.04 (.09)	.58*** (.11)	-.42*** (.12)		קונפליקט עבודה-משפחה	עומס סובייקטיבי	שביעות רצון מתרומת בת-הזוג לעבודה בשכר
[-.41, -.08]	-.20* (.08)	-.04 (.09)	.58*** (.11)	-.21 (.12)		קונפליקט עבודה-משפחה	עומס סובייקטיבי	שביעות רצון מתרומת בת-הזוג למשפחה
[.02, .15]	.06 (.03)	.05 (.05)	.39*** (.08)	.18* (.07)		קונפליקט משפחה-עבודה	עומס סובייקטיבי	עומס אובייקטיבי בעבודה בשכר
[-.28, -.05]	-.12* (.05)	.01 (.07)	.39*** (.08)	-.21 (.12)		קונפליקט משפחה-עבודה	עומס סובייקטיבי	שביעות רצון מתרומת בת-הזוג למשפחה

***p<.001 **p<.01 *p<.05

לפני הדיון בהשערות המחקר על הקשר בין הלחצים והמשאבים בממשק משפחה-עבודה לבין שביעות הרצון מחיי המין ושביעות הרצון מהזוגיות, נדון בהבדלי מגדר במשתנים המסבירים ובמשתני התוצאה. במבט כללי אפשר לומר כי חלק מההבדלים בין גברים לנשים שנמצאו במחקר, עולים בקנה אחד עם ממצאי מחקרים קודמים שעסקו בסוגיה זו, ואילו אחרים שונים מממצאי אותם מחקרים. יתר על כן, בחלק מהמקרים ממצאי המחקר הנוכחי מנוגדים להבדלי מגדר העולים ממחקרים קודמים. מגמות אלו בממצאי המחקר משקפות ככל הנראה את התמורות בתפקידי המגדר המתרחשות בתקופתנו בממשק משפחה-עבודה בקרב אנשים עובדים.

הבדלי מגדר במשתנים המסבירים ובמשתני התוצאה

בהתאם לממצאי מחקרים קודמים בישראל (Stier & Lewin-Epstein, 2000) ממצאינו מראים כי נשים משקיעות זמן רב יותר בעבודות הבית וגברים משקיעים זמן רב יותר בעבודה בשכר. יתר על כן, בדומה לממצאים העולים ממחקרים קודמים, נשים חוות עוצמה גבוהה יותר של עומס סובייקטיבי בהשוואה לגברים (Marshall & Barnett, 1993). לפיכך, ייתכן שמתוך רצונן של נשים לשפר את מצבן במשפחה, בעבודה ובחברה, עמדותיהן כלפי תפקידי המגדר שוויוניות יותר מאשר עמדות הגברים. כמו כן, כיוון שגברים משקיעים זמן רב יותר בעבודה בשכר וממלאים תפקידים בכירים יותר, הם חווים עוצמה גבוהה יותר של קונפליקט התפקידים עבודה-משפחה לעומת נשים (Allen & Finkelstein, 2014). עם זאת, בניגוד לממצאי מחקרים קודמים (Ludwig & Shaffer, 2001), על פי ממצאינו גברים חווים קונפליקט תפקידים משפחה-עבודה בעוצמה הדומה לזו שחוות נשים. ממצא זה תועד גם במחקר עדכני אשר נערך בישראל (Kulik et al., 2016) והתבסס על מדגם רחב של הורים עובדים, ומעיד ככל הנראה על הלך רוח חדש בקרב גברים ונשים עובדים שנמצאים בזוגיות באשר לתפקידי המגדר. שינוי זה נובע ככל הנראה מהשינויים שחלו בדמותו של הגבר החדש, הרוצה ליטול חלק פעיל יותר במטלות הבית בהשוואה לעבר (Pleck, 2010), אולם למרות השינוי שחל בעמדות הגברים בסוגיה זו, בקרב מרבית המעסיקים טרם הבשילה התפיסה כי גברים כיום הם עובדים ומטפלים גם יחד, וכי יש להיענות לבקשותיהם להקל על נטל דרישות העבודה כדי שיוכלו לקחת חלק פעיל יותר במילוי דרישות המשפחה (מילבאור, 2010). מתוך כך, כיוון שקונפליקט התפקידים הוא תחושה סובייקטיבית, ייתכן שגברים השואפים להיות פעילים בתחום הבית והמשפחה, אך נתקלים במדיניות ארגונית שאינה ידידותית למשפחה, יחוו תחושת קונפליקט תפקידים משפחה-עבודה בעוצמה הדומה לזו שחוות נשים. אשר להבדלים במשתני התוצאה, שני מדדי איכות יחסי הזוגיות,

ובהתאם לממצאי מחקרים אחרים, לא נמצאו הבדלי מגדר בשביעות הרצון מחיי המין (Petersen & Hyde, 2011) או בשביעות הרצון מהזוגיות (Jackson et al., 2014).

תרומת הלחצים בממשק משפחה-עבודה להסבר מדדי איכות יחסי הזוגיות: הבדלי מגדר

באשר להבדלי מגדר בקשרים בין המשתנים המסבירים לבין משתני התוצאה, חלק מהממצאים מצביעים על קשרים דומים בקרב נשים וגברים בין גורמי הלחץ והמשאבים בממשק משפחה-עבודה לבין שני המדדים של איכות יחסי הזוגיות, ואולם בחלק האחר של הממצאים נמצא קשרים שונים בצורה מהותית. כך בקרב שני המינים, הזמן המוקדש לעבודה בשכר מסביר את חוויית העומס הסובייקטיבי, וזו קשורה לקונפליקט התפקידים על שני מדדיו: קונפליקט משפחה-עבודה וקונפליקט עבודה-משפחה. לעומת זאת, יש להדגיש כי הזמן שמקדישים גברים ונשים לתחום הבית והמשפחה אינו קשור לעומס הסובייקטיבי. ייתכן שההסבר לממצא זה טמון בכך שבביצוע מטלות עבור הבית והמשפחה יש גמישות רבה יותר, שכן אפשר לבצע מטלות אלו בשעות נוחות (בניגוד לדרישות העבודה המתאפיינות על פי רוב בנוקשות רבה יותר מבחינת מועד ביצוען), ולכן אינן נתפסות באופן מובהק כמעמסות על משאבי הפרט. מעניין לציין כי חוויה של עומס סובייקטיבי אינה קשורה באופן ישיר לאיכות יחסי הזוגיות, הן בקרב גברים והן בקרב נשים (דחיית השערה 1), וכי תרומתה להסבר איכות יחסי הזוגיות בשני המדדים – שביעות רצון מחיי המין ושביעות הרצון מהזוגיות – ניכרת בקרב נשים רק בתיווך של קונפליקט התפקידים (אישוש השערה 3 עבור נשים בלבד). כלומר, בקרב נשים העומס הסובייקטיבי אינו מהווה כשלעצמו גורם לחץ הפוגע בהערכתן את איכות יחסי הזוגיות, ורק כאשר הוא מתבטא בתחושת קונפליקט תפקידים, הוא קשור לירידה בהערכתן את איכות יחסי הזוגיות.

עוד עולה מהממצאים, כי בקרב נשים, שני המדדים של קונפליקט התפקידים מפחיתים את הערכתן באשר לאיכות יחסי הזוגיות, הן בממד שביעות הרצון מחיי המין והן בממד שביעות הרצון מהזוגיות (אישוש השערה 2 עבור נשים בלבד). לעומת זאת, בקרב הגברים נראה כי הפגיעה של הלחצים בממשק משפחה-עבודה 'נבלמת בפתח הדלת', והם אינם חווים בעקבותיה פגיעה באיכות יחסי הזוגיות. על פי אחד ההסברים האפשריים להבדלי מגדר בפגיעתם של הלחצים אלו באיכות יחסי הזוגיות, הנשים מהוות מעין 'בלם זעזועים' של הלחצים שחווים גברים בממשק משפחה-עבודה. על פי רוב, נשים מודעות יותר מגברים לאקלים הרגשי של יחסי הזוגיות (Croyle & Waltz, 2002), ומצב שבו הן מתמודדות עם לחצי העבודה של

בני-זוגן שכיח יותר מאשר המצב ההפוך, שבו גברים מתמודדים עם לחצי העבודה של בנות-זוגם. בהתאמה לטענה זו, מחקרים הצביעו על כך שתהליך העברה של מתח מגברים לנשותיהם מתרחש לעיתים קרובות יותר מאשר בכיוון ההפוך, מנשים לבעליהן (וסטמן, 2010).

יתר על כן, נמצא כי נשים משקיעות יותר מגברים בשימור האקלים הרגשי של יחסי הזוגיות (Loscocco & Walzer, 2013), וכי ההשקעה הנדרשת לשימור האווירה הטובה והנינוחה בבית היא תחום מובהק של נשים במידה רבה יותר מתחומי הטיפול בילדים או עבודות הבית (Erickson, 2005). מתוך כך אפשר להסיק כי בנוסף לחוויה של מתח הנובע מעבודתן, נשים סופגות גם את הלחצים שחווים בני-זוגן, והכלתם מהווה נדבך מתח נוסף על זה הנובע מעבודתן, ובשל כך הן הופכות לרגישות יותר ללחצים בממשק משפחה-עבודה הפוגעים בהערכתן את איכות יחסי הזוגיות. תמיכה להסבר זה נמצאת בגוף הידע המוכיח כי שביעות הרצון מחיי המין בקרב נשים מוסברת במידה רבה יותר על ידי גורמי הקשר (context) מאשר בקרב גברים (Peplau, 2003; Shackelford, 2001). כפי שנמצא במחקר הנוכחי ומתוך ראיית הלחצים בממשק משפחה-עבודה כגורמי הקשר של הדיאדה הזוגית, פגיעתם של לחצים אלו בשביעות הרצון מחיי המין ובשביעות הרצון מהזוגיות בקרב נשים קשה יותר מפגיעתם בקרב גברים.

בהמשך לכך יש להדגיש את הממצא המראה כי בקרב נשים הפגיעה בשביעות הרצון בשני המדדים של איכות יחסי הזוגיות – שביעות רצון מחיי המין ושביעות רצון מהזוגיות – קשורה בכל אחד מהמדדים לסוג אחר של קונפליקט תפקידים. כך שביעות הרצון של נשים מחיי המין נפגעת מקונפליקט התפקידים עבודה-משפחה, ואילו שביעות הרצון שלהן מהזוגיות נפגעת מקונפליקט התפקידים משפחה-עבודה. נראה כי טרדות העבודה אשר נשים מביאות אל תחום המשפחה משמשות מעין 'רעשי רקע' הפוגעים בחיי המין שלהן. לעומת זאת, את ההסבר לפגיעה של קונפליקט התפקידים משפחה-עבודה ביחסי הזוגיות בקרב נשים יש לחפש בגורמי צמיחתה של חוויית קונפליקט התפקידים מסוג זה. קונפליקט התפקידים משפחה-עבודה עשוי להצביע על סוגיות שאינן פתורות בתחום המשפחה, ומעצם היותן מטרידות הן מהוות עבור הנשים מוקד מצוקה הפוגע ביחסי הזוגיות בכללותם.

תרומת המשאבים בממשק משפחה-עבודה להסבר איכות יחסי הזוגיות: הבדלי מגדר

הבדלי המגדר אינם מתבטאים רק בתרומתם הנבדלת של הלחצים בממשק משפחה-עבודה לאיכות יחסי הזוגיות, אלא גם בתרומת המשאבים העומדים לרשותם ועשויים להגביר את שביעות רצונם מיחסי המין ומהזוגיות. מתוך כך, בקרב גברים בלבד

נמצא קשר בין עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר לבין שביעות רצון מחיי המין (אישוש השערה 5 עבור גברים בלבד). כפי שצוין בהרחבה בפרק הרקע המדעי, עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר מצביעות על ראייה גמישה של המציאות, על רגישות חברתית ועל התחשבות בצורכי האחר וברצונותיו (קוליק, 2018). על כן, לעומת גברים אשר עמדותיהם כלפי תפקידי המגדר מסורתיות, ייתכן שגברים המתאפיינים בעמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר גם רגישים יותר לצורכי נשותיהם, ומתוך כך מתקיימת בתוך הדיאדה הזוגית הרמוניה טובה יותר בחיי המין. כיוון ששביעות הרצון מחיי המין של אחד מבני-הזוג קשורה גם לתחושת ההנאה של בן-הזוג האחר או בת-הזוג האחרת (Pascoal et al., 2014), שביעות הרצון מחיי המין בקרב גברים אשר עמדותיהם כלפי תפקידי המגדר שוויוניות, גבוהה בצורה ניכרת מזו של גברים האוחזים בעמדות מסורתיות כלפי תפקידי המגדר. ההשפעה המיטיבה של אימוץ עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר על גברים, עולה בקנה אחד עם ממצא נוסף של המחקר המצביע על קשר שלילי בין עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר לבין חוויית קונפליקט התפקידים משפחה-עבודה, כך שגברים בעלי עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר חווים עוצמה נמוכה יותר של קונפליקט התפקידים במדד זה.

שביעות הרצון מתרומת בן-הזוג או בת-הזוג לתחום הבית והמשפחה (אך לא לתחום העבודה) מיטיבה הן עם גברים והן עם נשים, וקשורה לאיכות יחסי הזוגיות בשני המדדים (אישוש חלקי של השערה 4). נראה כי לשביעות הרצון מתרומת בן-הזוג או בת-הזוג לתחום הבית והמשפחה יש משמעות סמלית ועמוקה יותר מהמשמעות הגלויה המתבטאת בהפחתת העומס הסובייקטיבי. כך נראה כי בעקבות הפחתת עוצמת העומס הסובייקטיבי, חלה ירידה בעוצמה של תחושת קונפליקט התפקידים, ירידה העשויה להעיד על אקלים זוגי תומך שמתאפיין בהבנה, בתקשורת טובה ובלכידות ביחסי הזוגיות. כל אחד מההיבטים הללו בנפרד וכולם יחד מהווים אבני יסוד לבניית תשתית איתנה ליחסי זוגיות המתאפיינים באיכות גבוהה.

מסקנות המחקר ומגבלותיו

אף שגברים חווים באופן כללי עוצמה גבוהה יותר של קונפליקט תפקידים בהשוואה לנשים (קונפליקט עבודה-משפחה בעוצמה גבוהה יותר מנשים וקונפליקט משפחה-עבודה בדומה לנשים), פגיעתו של קונפליקט התפקידים באיכות יחסי הזוגיות בקרב גברים פחותה בהשוואה לפגיעתו בקרב נשים (אישוש השערה 6). עוד מצביעים הממצאים על החשיבות שבאימוץ עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר בקרב גברים, מעצם כוחן של עמדות אלו לבלום את פגיעתו של קונפליקט

התפקידים בשביעות הרצון מחיי המין. מסקנה נוספת העולה מהמחקר היא כי בקרב שני המינים, עיקר העומס הסובייקטיבי אינו נגרם מהזמן הרב המושקע בתחום הבית והמשפחה, אלא קשור לזמן רב המושקע בתחום העבודה ומעיק על גברים ועל נשים כאחד.

עם זאת יש לציין, כי בהכללת מסקנות המחקר יש להביא בחשבון כי הוא נערך בישראל – מדינה המזוהה כחברה משפחתית. עמדותיהם של ישראלים כלפי יחסי זוגיות וההשקעה הנדרשת לשימורם עשויות לעצב את חוויותיהם, את עמדותיהם ואת תחושותיהם באשר לסוגיות שבהן עסקנו במחקר הנוכחי. בנוסף, בעת הסקת מסקנות לגבי הקשר בין לחצים בממשק משפחה-עבודה לבין איכות יחסי הזוגיות, יש להביא בחשבון שמבין ההיבטים הרבים של המשתנה איכות יחסי הזוגיות, נבחנו במחקר הנוכחי שני היבטים בלבד: שביעות רצון מחיי המין ושביעות רצון מהזוגיות, אולם המושג איכות יחסי הזוגיות כולל גם היבטים אחרים, כגון אופן קבלת ההחלטות, תקשורת זוגית, אופן בני-הזוג ועוד (Spanier & Lewis, 1980). על כן כדי להגיע להבנה מעמיקה יותר של תרומת הלחצים בממשק משפחה-עבודה מחד גיסא, ושל תרומת המשאבים מאידך גיסא, להסבר איכות יחסי הזוגיות בכללותם – יש לבחון היבטים נוספים של המושג במחקרים נוספים.

כיוון מחקר נוסף אשר מומלץ לפתח בו את הסוגיה שבה עסקנו במחקר הנוכחי, הוא בחינת הקשר בין חוויית קונפליקט התפקידים לבין שביעות רצון מחיי המין ומהזוגיות לאורך תקופות שונות במעגל החיים. נוסף על כך, מומלץ לבחון במחקרי המשך את תרומת מרכזיות חיי המשפחה ומרכזיות חיי העבודה כמשתנים המתערכים בקשר שבין לחצים בממשק משפחה-עבודה לבין היבטים שונים של איכות יחסי הזוגיות.

המלצות לפרקטיקה

על בסיס הממצאים אפשר להציע כמה המלצות מעשיות לאנשים עובדים הנמצאים בזוגיות, ליועצים משפחתיים וזוגיים ולארגוני עבודה, באשר להיבטים שיש להתמקד בהם כדי לשפר את איכות יחסי הזוגיות.

המלצות ליועצים זוגיים

בשל הקשרים שנמצאו בין שביעות הרצון מחיי המין לבין שביעות הרצון מהזוגיות, יש להדגיש בפני גברים ונשים המגיעים לייעוץ בגלל קשיים בזוגיות את החשיבות הטמונה בהעלאת שביעות הרצון מחיי המין, שכן היא עשויה להביא להשפעה מיטיבה על איכות יחסי הזוגיות. שנית, על בסיס הממצאים, על יועצים משפחתיים וזוגיים להדגיש את החשיבות הטמונה במעורבות בכיוע מטלות עבור הבית המשפחה,

לא רק כמטרה בפני עצמה לקידום תפקוד תקין של המשפחה, אלא גם כאמצעי להעלאת שביעות הרצון מחיי המין ולשיפור איכות יחסי הזוגיות. נוסף להמלצות אלו הן עבור גברים והן עבור נשים, על פי ממצאי המחקר אפשר להציע גם המלצות ייחודיות לכל אחד מהמינים, הניתנות ליישום בייעוץ או בטיפול זוגי. לדוגמה, כיוון שבקרב הנשים פגיעתם של קונפליקט התפקידים ושל העומס הסובייקטיבי בהערכתן את איכות יחסי הזוגיות קשה יותר מאשר בקרב גברים, יש לאמן אותן בסדנאות ייעודיות כיצד להפחית לחצים. מתוך כך, כדי להפחית את תחושת המתח שחוות נשים בממשק משפחה-עבודה, יש להקנות להן מיומנויות התמודדות שאופיין קוגניטיבי והתנהגותי המותאמות להן.

באשר לגברים – יועצים ואנשי מקצוע המטפלים במתח שחווים גברים עובדים הנמצאים בזוגיות, צריכים להדגיש את התרומה המיטיבה של אימוץ ראייה שוויונית כלפי תפקידי המגדר, התורמת להעלאת איכות יחסי הזוגיות. מתוך כך, חשוב להדגיש לפני גברים כי עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר המתורגמות למעורבות בביצוע מטלות הבית והמשפחה, עשויות ליצור אווירה נעימה במשפחה ולשפר את איכות חיי המין ואת יחסי הזוגיות בכללותם. לעומת זאת, כיוון שבקרב הגברים נמצא כי מבין המשתנים שנבדקו במחקר הנוכחי, המשתנה שנמצא קשור בצורה המשמעותית ביותר לירידה בשביעות רצון מחיי המין הוא המשתנה משך הקשר הזוגי, על יועצים ומטפלים זוגיים להתריע בפני הגברים על הפוטנציאל השוחק הטמון בקיום קשר זוגי ארוך, ולעורר מודעות לסכנה האורבת להנאה מחיי המין בזוגיות ארוכת טווח.

המלצות לארגוני עבודה

כיוון שממצאי המחקר מצביעים על חוויית עומס-יתר הנגרמת משעות רבות המוקדשות לעבודה, על מקבלי ההחלטות והמנהלים לאמץ מדיניות ארגונית ידידותית למשפחה. בין עקרונותיה של מדיניות זו אפשר להצביע על הפחתת שעות העבודה ועל השתלמויות לעובדים בנושא ניהול האיזון בין המשפחה לעבודה. ארגון המכיר בתפקידים המשפחתיים של עובדיו ומסייע להם למלא תפקידים אלו באמצעות אימוץ הסדרים פורמליים ולא פורמליים, יוצא נשכר הן מבחינת יחסי אנוש טובים והן מבחינה כלכלית. יתר על כן, אימוץ עקרונות אלו ויישומם באופן שוטף כחלק מתרבות הארגון עשויים להביא להרמוניה בתוך הדיאדה הזוגית ולהמריץ תהליכים משפרי איכות חיים בקרב גברים ונשים עובדים כאחד.

נקודות מפתח

- קונפליקט התפקידים בממשק משפחה-עבודה פוגע בשביעות הרצון מחיי המין ומהזוגיות בקרב נשים, אך לא בקרב גברים.
- בקרב גברים, עיקר התרומה להסבר שביעות הרצון מחיי המין הוא משך הקשר הזוגי ועמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר.
- עמדות שוויוניות כלפי תפקידי המגדר מיטיבות עם גברים, וככל שעמדותיהם שוויוניות יותר, הם נהנים יותר מחיי המין, ותחושת קונפליקט התפקידים שהם חווים פוחתת.
- בקרב שני המינים, הערכת התרומה של בן-הזוג או בת-הזוג לתחום הבית והמשפחה, קשורה להערכת איכות יחסי הזוגיות.

מקורות

- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2016). הסקר החברתי. ירושלים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018א). מידע שמסרה באופן אישי (23.11.2018) יפית אלפנדר, ראש תחום בכיר משקי בית וממונה על מעמד האישה, מתוך עיבוד משני של סקרי הלמ"ס על משקי בית בישראל.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018ב). מידע שמסר באופן אישי (20.10.2018) ליאור דופז, ראש תחום צריכה וכספים, מתוך עיבוד משני של סקרי הלמ"ס בתחום ההשתכרות.
- הרפז, י. ובן-ברוך, ד. (2004). עבודה ומשפחה בישראל: 20 שנות מחקר. משאבי אנוש, מרץ-אפריל, 196-195.
- וסטמן, מ. (2010). העברה של לחץ ומתח בין בני-זוג. בתוך: ו. מילבאור ול. קוליק (עורכות), משפחות עובדות. הורים בשוק העבודה בישראל, היבטים חברתיים, כלכליים ומשפטיים (עמ' 247-276). ראשון לציון: פלס הוצאה לאור, המסלול האקדמי, המכללה למנהל.
- מילבאור, ו. (2010). עבודה חלקית מהבית. בתוך: ו. מילבאור ול. קוליק (עורכות). משפחות עובדות: הורים בשוק העבודה בישראל, היבטים חברתיים, כלכליים ומשפטיים (עמ' 143-164). ראשון-לציון: פלס הוצאה לאור, המסלול האקדמי, המכללה למנהל.

- סרור, מ. (2012). תרומתם של מאפייני מערכת העבודה-משפחה ושביעות הרצון הזוגית המינית להסבר הרווחה הנפשית בקרב משפחות שני מפרנסים. עבודת מוסמך בעבודה סוציאלית. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- קוליק, ל. (2018). עמדות כלפי שוויוניות בתפקידי המגדר: ניתוח משווה על פי מין ועל פי נטייה מינית. *מגמות*, נג (2), 45-82.
- שטייר, ח. (2010). סוף עידן המפרנס היחיד. בתוך: ו. מילבאור ול. קוליק (עורכות). *משפחות עובדות: הורים בשוק העבודה בישראל, היבטים חברתיים, כלכליים ומשפטיים (עמ' 17-46)*. ראשון-לציון: פלס הוצאה לאור, המסלול האקדמי, המכללה למנהל.
- Allen, T. D., & Finkelstein, L. M. (2014). Work-family conflict among members of full-time dual-earner couples: An examination of family life stage, gender, and age. *Journal of Occupational Health Psychology*, 19, 376-384. doi:10.1037/a0036941
- Aycan, Z., & Eskin, M. (2005). Relative contributions of childcare, spousal support, and organizational support in reducing work-family conflict for men and women: The case of Turkey. *Sex Roles*, 53(7-8), 453-471. doi: 10.1007/s11199-005-7134-8
- Bakan, D. (1966). *The duality of human existence*. Skokie, IL: Rand McNally.
- Baltes, B. B., & Heydens-Gahir, H. A. (2003). Reduction of work-family conflict through the use of selection, optimization, and compensation behaviors. *Journal of Applied Psychology*, 88, 1005-1018. doi: 10.1037/0021-9010.88.6.1005
- Banchefsky, S., & Park, B. (2016). The "new father": Dynamic stereotypes of fathers. *Psychology of Men & Masculinity*, 17, 103-107. doi: 10.1037/a0038945
- Beehr, T. A., Walsh, J. T., & Taber, T. D. (1976). Relationships of stress to individually and organizationally valued states: Higher order needs as a moderator. *Journal of Applied Psychology*, 61, 41-47. doi: 10.1037/0021-9010.61.1.41
- Bianchi, S. M., & Milkie, M. A. (2010). Work and family research in the first decade of the 21st century. *Journal of Marriage and Family*, 72, 705-725. doi: 10.1111/j.1741-3737.2010.00726.x
- Blair, S. L., & Hardesty, C. (1994). Paternal involvement and the well-being of fathers and mothers of young children. *The Journal of Men's Studies*, 3, 49-68. doi: 10.1177/106082659400300103

- Boxall, P., & Macky, K. (2014). High-involvement work processes, work intensification and employee well-being. *Work, Employment and Society*, 28, 963-984. doi: 10.1177/0950017013512714
- Carnes, A. M. (2017). Bringing work stress home: The impact of role conflict and role overload on spousal marital satisfaction. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 90(2), 153-176. doi: 10.1111/joop.12163
- Carroll, S. J., Hill, E. J., Yorgason, J. B., Larson, J. H., & Sandberg, J. G. (2013). Couple communication as a mediator between work-family conflict and marital satisfaction. *Contemporary Family Therapy*, 35, 530-545. doi: 10.1007/s10591-013-9237-7
- Carvalho, A. A., & Costa, P. A. (2015). The impact of relational factors on sexual satisfaction among heterosexual and homosexual men. *Sexual and Relationship Therapy*, 30, 314-324. doi: 10.1080/14681994.2015.1041372
- Cinamon, R. G., & Rich, Y. (2002). Gender differences in the importance of work and family roles: Implications for work-family conflict. *Sex Roles*, 47, 531-541.
- Craig, L. (2006). Does father care mean fathers share? A comparison of how mothers and fathers in intact families spend time with children. *Gender & Society*, 20, 259-281.
- Crouter, A. C., Bumpus, M. F., Head, M. R., & McHale, S. M. (2001). Implications of overwork and overload for the quality of men's family relationships. *Journal of Marriage and Family*, 63, 404-416. doi:10.1111/j.1741-3737.2001.00404.x.
- Croyle, K. L., & Waltz, J. (2002). Emotional awareness and couples' relationship satisfaction. *Journal of Marital and Family Therapy*, 28, 435-444. [https://doi: 10.1111/j.1752-0606.2002.tb00368.x](https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.2002.tb00368.x)
- Davis, S. N., & Greenstein, T. N. (2009). Gender ideology: Components, predictors, and consequences. *The Annual Review of Sociology*, 35, 87-105. doi: 10.1111/annurev-soc-070308-115920
- Eagly, A. H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. London, UK: Lawrence Erlbaum Associates.
- Enders, C. K. (2010). *Applied missing data analysis*. New York, NY: Guilford.
- Erickson, R. J. (2005). Why emotion work matters: Sex, gender, and the division of household labor. *Journal of Marriage and Family*, 67(2), 337-351.

- Frisco, M. L., & Williams, K. (2003). Perceived housework equity, marital happiness, and divorce in dual-earner households. *Journal of Family Issues, 24*, 51-73. doi: 10.1177/0192513X02238520
- Fu, C. K., & Shaffer, M. A. (2001). The tug of work and family: Direct and indirect domain-specific determinants of work-family conflict. *Personnel Review, 30*, 502-522. doi: 10.1108/EUM0000000005936
- Gottman, J. M. (1994). *What predicts divorce? The relationship between marital processes and marital outcomes*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Gray, M., Qu, L., Stanton, D., & Weston, R. (2004). Long work hours and the wellbeing of fathers and their families. *Australian Journal of Labour Economics, 7*, 255-273.
- Greenhaus, J. H., & Powell, G. N. (2006). When work and family are allies: A theory of work-family enrichment. *Academy of Management Review, 31*, 72-92. doi:10.5465/amr.2006.19379625
- Grzywacz, J. G., & Marks, N. F. (2000). Reconceptualizing the work-family interface: An ecological perspective on the correlates of positive and negative spillover between work and family. *Journal of Occupational Health Psychology, 5*, 111-126. doi: 10.1037//1076-8998.5.1.111
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist, 44*, 513-524. doi: 10.1037/0003-066X.44.3.513
- Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology, 50*, 337-421. doi: 10.1111/1464-0597.00062
- Ilies, R., Wilson, K. S., & Wagner, D. T. (2009). The spillover of daily job satisfaction onto employees' family lives: The facilitating role of work-family integration. *Academy of Management Journal, 52*, 87-102. doi: 10.5465/AMJ.2009.36461938
- Jackson, J. B., Miller, R. B., Oka, M., & Henry, R. G. (2014). Gender differences in marital satisfaction: A meta-analysis. *Journal of Marriage and Family, 76*, 105-129. doi: 10.1111/jomf.12077
- Jex, S. M. (1998). *Stress and job performance: Theory, research, and implications for managerial practice*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Jex, S. M., Swanson, N., & Grubb, P. (2013). Healthy workplaces. In N.S. Schmitt & S.E. Highhouse (Eds.), *Handbook of psychology* (2nd ed., Vol. 12, pp. 615-642). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

- Korabik, K., McElwain, A., & Chappell, D. B. (2008). Integrating gender-related issues into research on work and family. In K. Korabik, D. S. Lero, & D. L. Whitehead (Eds.), *Handbook of work-family integration* (pp. 215-232). Amsterdam, Netherlands: Elsevier.
- Kossek, E. E., Pichler, S., Bodner, T., & Hammer, L. B. (2011). Workplace social support and work-family conflict: A meta-analysis clarifying the influence of general and work-family-specific supervisor and organizational support. *Personnel Psychology, 64*, 289-313. doi: 10.1111/j.1744-6570.2011.01211.x
- Kulik, L., Shilo-Levin, S., & Liberman, G. (2016). Work-family role conflict and well-being among women and men. *Journal of Career Assessment, 24*, 651-668. doi: 10.1177/1069072715616067
- Lapierre, L. M., & Allen, T. D. (2006). Work-supportive family, family-supportive supervision, use of organizational benefits, and problem-focused coping: Implications for work-family conflict and employee well-being. *Journal of Occupational Health Psychology, 11*, 169-181. doi: 10.1037/1076-8998.11.2.16
- Lavee, Y., & Katz, R. (2003). The family in Israel: Between tradition and modernity. *Marriage & Family Review, 35*, 193-217. doi: 10.1300/J002v35n01_11
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York, NY: Springer.
- Liu, H., Wang, Q., Keesler, V., & Schneider, B. (2011). Non-standard work schedules, work-family conflict and parental well-being: A comparison of married and cohabiting unions. *Social Science Research, 40*(2), 473-484. doi: 10.4054/DemRes.2016.34.9
- Loscocco, K., & Walzer, S. (2013). Gender and the culture of heterosexual marriage in the United States. *Journal of Family Theory & Review, 5*, 1-14. doi: 10.1111/jftr.12003
- Marks, N. F. (1977). Multiple roles and role strain: Some notes on human energy, time and commitment. *American Sociological Review, 42*, 921-936. doi: 10.2307/2094577
- Marshall, N. L., & Barnett, R. C. (1993). Work-family strains and gains among two-earner couples. *Journal of Community Psychology, 21*, 64-78. doi: 10.1002/1520-6629(199301)21:1%3C64::AID-JCOP2290210108%3E3.0.CO;2-P

- Michel, J. S., Kotrba, L. M., Mitchelson, J. K., Clark, M. A., & Baltes, B. B. (2011). Antecedents of work-family conflict: A meta-analytic review. *Journal of Organizational Behavior, 32*, 689-725. doi: 10.1002/job.695
- Mickelson, K. D., Claffey, S. T., & Williams, S. L. (2006). The moderating role of gender and gender role attitudes on the link between spousal support and marital quality. *Sex Roles, 55*, 73-82. doi: 10.1007/s11199-006-9061-8
- Netemeyer, R. G., Boles, J. S., & McMurrian, R. (1996). Development and validation of work-family conflict and family-work conflict scales. *Journal of Applied Psychology, 81*(4), 400-410. doi: 10.1037/0021-9010.81.4.400
- OECD (2015). *Measuring and assessing well-being in Israel*. Paris, France: OECD Publishing.
- Pascoal, P. M., Narciso, I. D. S. B., & Pereira, N. M. (2014). What is sexual satisfaction? Thematic analysis of lay people's definitions. *Journal of Sex Research, 51*, 22-30. doi: 10.1080/00224499.2013.815149
- Peplau, L. A. (2003). Human sexuality: How do men and women differ?. *Current Directions in Psychological Science, 12*(2), 37-40. doi: 10.1111/1467-8721.01221
- Petersen, J. L., & Hyde, J. S. (2011). Gender differences in sexual attitudes and behaviors: A review of meta-analytic results and large datasets. *Journal of Sex Research, 48*(2-3), 149-165. doi: 10.1080/00224499.2011.551851
- Pleck, J. H. (2010). Paternal involvement: Revised conceptualization and theoretical linkages with child outcomes. In M. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 67-107). London: Wiley.
- Rizzo, J. R., House, R. J., & Lirtzman, S. I. (1970). Role conflict and ambiguity in complex organizations. *Administrative Science Quarterly, 15*, 150-163. doi: 10.2307/2391486
- Schoenfeld, E. A., Loving, T. J., Pope, M. T., Huston, T. L., & Štulhofer, A. (2017). Does sex really matter? Examining the connections between spouses' nonsexual behaviors, sexual frequency, sexual satisfaction, and marital satisfaction. *Archives of Sexual Behavior, 46*(2), 489-501. doi: 10.1007/s10508-015-0672-4

- Seymour, G., & Floro, M. S. (2016). *Identity, household work, and subjective well-being among rural women in Bangladesh* (Vol. 1580). Working Papers id:11520, eSocialScience International Food Policy Research Institute.
- Shackelford, T. K. (2001). Self-esteem in marriage. *Personality and Individual Differences, 30*, 371-390. doi: 10.1016/S0191-8869(00)00023-4
- Spanier, G. B., & Lewis, R. A. (1980). Marital quality: A review of the seventies. *Journal of Marriage and the Family, 42*, 825-839. doi: 10.2307/351827
- Stier, H., & Lewin-Epstein, N. (2000). Women's part-time employment and gender inequality in the family. *Journal of Family Issues, 21*, 390-410. doi: 10.1177/019251300021003006
- Štulhofer, A., Buško, V., & Brouillard, P. (2010). Development and bicultural validation of the new sexual satisfaction scale. *Journal of Sex Research, 47*(4), 257-268. doi: 10.1080/00224490903100561
- Veit, M., Štulhofer, A., & Hald, G. M. (2017). Sexually explicit media use and relationship satisfaction: A moderating role of emotional intimacy? *Sexual and Relationship Therapy, 32*, 58-74. doi: 10.1080/14681994.2016.1193134
- West, T. V., Heilman, M. E., Gullett, L., Moss-Racusin, C. A., & Magee, J. C. (2012). Building blocks of bias: Gender composition predicts male and female group members' evaluations of each other and the group. *Journal of Experimental Social Psychology, 48*, 1209-1212. doi: 10.1016/j.jesp.2012.04.012

הבניית משפחה גברית במודל 'הורות' משותפת' עם אישה: מתחושת 'אחרות' מחריגה לייחודיות מעצימה

אלון אורן ועדיטל בן-ארי

רקע: 'הורות משותפת' בין גבר הומו ואישה מהווה אפשרות למימוש הורות עבור זוגות גברים. המודל מדמה מבנה של משפחה גרושה המגדלת ילד בשני בתים, של האם ושל האב.

מטרת המאמר: להמשיג את חוויית המשפחתיות של גברים שבחרו – במסגרת זוגיות מאותו המין – לממש הורות במודל 'הורות משותפת' עם אישה.

שיטת המחקר: המאמר מבוסס על 13 ראיונות אישיים שנלקחו ממחקר איכותני מקיף, אשר בחן בשנת 2012 את חוויית המשפחה הלהט"בית.

ממצאים עיקריים: המרואינים דנים במשמעויותיהם של קשרים בין הומוסקסואליות, מגדר, זוגיות, הורות, משפחה, קשר דם, ומשק בית. המושג 'אחרות' ממחיש את חווייתם כמי שנמצאים בשוליים החברתיים, ואת יכולתם להתמקם מחדש במרכז החברתי. בני הזוג מגדירים את עצמם כ"אב" (ביולוגי) ו"הורה" (האחר). חוויית ה'אחרות' מתוארת מנקודת מבטו של האב הביולוגי וגם של בן-זוג, ההורה ה'אחר'.

מסקנות: בני-הזוג עוברים ביחד מסע שמשנה את תפיסותיהם על הורות ומשפחה. התהליך מבסס את חוסנם האישי ומחזק את הלכידות המשפחתית. הזוגיות מהווה עוגן שמאפשר להם לקנן ביחד ולחוד, בתהליך פירוק המושגים והרכבתם מחדש, תוך תנועה בין מסורת לקדמה.

השלכות: ממצאי המחקר עשויים להרחיב את תחומי חקר המשפחה הלהט"בית, הורות ומגדר, ולסייע בהעצמת הורים המגדלים ילדים במשפחות 'אחרות'.

מילות מפתח: אבות הומואים, הורות ומשפחה הלהט"בית, הורות הומוסקסואלית, תפקידי הורות ומגדר, 'אחרות' חברתית

מאמר זה הוא חלק מממצאי עבודת דוקטור שנערכה בישראל (אורן, 2012), ועסקה בחוויית המשפחתיות של זוגות גברים הומואים ונשים לסביות עם ילדים.

התקבל במערכת: 12.2017; אושר לפרסום: 12.2018; נוסח סופי: 12.2018.

מבוא

שלושת העשורים האחרונים התברכו בהתפתחות פורייה של ערוצי הורות והולדה חדשים, ביניהם תרומת זרע, פונדקאות ואימוץ. בה בעת התרכו מבנים משפחתיים חדשים, כמו חד-הוריים, גרושים, משולבים וחד-מיניים (Fogiel-Bijaoui, 2002). בשנים האחרונות, כפי שעולה ממחקרים בנושא המשפחה הלהט"בית 'המתוכננת' (LGBT 'Planned Family'), חלו שינויים רבים המסייעים להומואים ולסביות להרגיש כי הורותם לגיטימית (Carneiro, Tasker, Salinas-Quiroz, Leal, & Costa, 2017). המשפחה הלהט"בית מתהווה בשני מודלים שונים: (1) משפחה ובה שני בני זוג מאותו המין, מנוהלת באופן אוטונומי בבית אחד על ידי אבות או אימהות; (2) משפחה ב'הורות משותפת' מתקיימת בשני תאים משפחתיים שונים, ובראשם גבר ואישה המתקשרים ביניהם לצורך הורות והולדה (בלכר-פריגת וזפרן, 2016).

תחילת המחקר בתחום המשפחה הלהט"בית במאבקם של הומואים ולסביות על הזכות להורות ומשפחה, והמשכו בבדיקת מסוגלותם להעניק התפתחות תקינה לילדיהם. עד העשור האחרון התמקד המחקר במשפחות של נשים לסביות. סוגיות שונות, שהתבררו בתהליך הבניית המשפחה, בחנו את אופן העצמתן וחיוזוק הכרתן ביכולתן לספק מרחב התפתחותי בטוח לילדיהן (Biblarz & Stacey, 2010; Hayman, 2017; Van Ewyk & Kruger, 2017; Wilkes, 2017). מחקרים שבחנו קבלת החלטות להורות מתרומת זרע, הצביעו על תחושת המסוגלות של התא הנשי לספק התפתחות אופטימלית לילד (לדוגמה: Donovan & Wilson, 2008; Chabot & Ames, 2004). תחושה זו קיימת אף במקרים שבהם זהות התורם ידועה ומתבטאת בשאיפתן לצמצם את נוכחותו בחיי משפחתן (Dempsey, 2012). תקופת המעבר להורות מאתגרת את משפחות הנשים ועשויה לסדוק את השוויוניות הזוגית, כתוצאה מפערי סטטוס הוריים (לדוגמה: Ben-Ari & Livni, 2006; Dunne, 2000). בתחילת חיי המשפחה תופסת האם הביולוגית מקום מרכזי בבית ומחוצה לו, ובכך לכאורה מייתרת את תפקידה של האם ה'אחרת' (Goldberg, Kinkler, Moyer, & Weber, 2014). במרוצת הזמן נראה כי המשפחה עוברת תהליך העצמה, המבסס הכרה פנימית באימהות המשותפת, וכתוצאה מכך אף זוכה להכרת הסביבה (Hayman & Wilkes, 2017). מהמחקרים עולות אסטרטגיות התמודדות ופרקטיקות הוריות המסייעות למשפחות לגשר על פערים אלה (לדוגמה: Bergen, Suter, & Daas, 2006).

חקר המשפחות 'המתוכננות' של גברים הומואים הולך וצובר תאוצה בשנים האחרונות. המחקר, שהתמקד בתחילה בהורים גרושים, הורים מאמצים ואבות אומנים (Norton, Hudson, & Culley, 2013), הכפיל עצמו, ובשלהי 2016 הגיע ל-66 מחקרים (Carneiro et al., 2017). נראה כי גברים נדרשים להתמודד עם תפיסות

חברתיות דיכוטומיות, המדגישות את תפקידה המרכזי של האם בחיי הילד ורואות באב הורה שאחראי על ענייני חוץ. במחקר ישראלי, שבחן חוויות הורות בקרב גברים מאמצים, נטען כי חוויית חוסן ועוצמה אבהית נרכשת דרך הוכחת המסוגלות של האבות לתפקוד "אימהי" (אורן-פטישי, 2007). הצורך של הגברים להוכיח מסוגלות של הגבר להיכנס לנעליה הגדולות של האישה, עולה גם ממחקר ישראלי שהתמקד באבות שבחרו בפונדקאות כנתיב למימוש ההורות (Tsfati & Ben-Ari, 2018).

מניתוח המחקרים של משפחות נשים וגברים כאחת, עולה המבנה המשפחתי הייחודי כאתגר משמעותי בחיי המשפחות. מבנה זה מגלם בתוכו סטטוסים הוריים שונים. בבית אחד מתקיימת הורות ביולוגית מסורתית לצד הורות חדשה 'אחרת', הממחישה קיומו של קשר הורה-ילד שתוקפו אינו ביולוגי או חוקי אלא פנים-משפחתי. הורות זו מעוררת עניין מחקרי רב (לדוגמה: Allen, 2007; Donovan & Wilson, 2007; Goldhaber, 2007; 2008). מעמדו של ההורה 'אחר', הסטטוס ההורי שלו ותפקידו אינם ברורים מאליהם, והוא נדרש להתמודד עם העדר הכרה משפטית וחברתית כאחת (Bergen et al., 2006; Hayman & Wilkes, 2017). בני הזוג מגדירים את עצמם כ"אב" (ביולוגי) ו"הורה" (האחר).

כמעט שאין מחקר על מודל ההורות המשותפת (Herbrand, 2017). מחקר אוסטרלי (Dempsey, 2012) שבחן את חווייתם של אבות שבחרו במודל 'הורות משותפת', תיאר אותם כגברים הומואים שעוזרים לנשים לסביות להיות לאימהות. המחקר מראה כי יש הבדל בין נשים לגברים בתפיסת מיקומם של הגברים במשפחה. נשים הגדירו את הגברים כתורמי זרע, ואילו גברים החלו לתפוס עצמם כאבות, ככל שהפכו מעורבים יותר בחיי ילדיהם.

סוגיית ההורות המשותפת נבחנה בישראל בשני מחקרים: (1) המחקר של אררה וסגל-אנגלצ'ין (Ereza & Segal-Engelchin, 2014), שהתמקד בחווייתם של אבות הומואים שבחרו להקים משפחה עם אישה הטרוסקסואלית, מציג גורמים הקשורים לבחירת המודל המשפחתי והשותפה ההורית. מהמחקר עולה החשיבות שהאבות מייחסים לביולוגיה, לתפקידה המרכזי של האם ולחיוניותם של אם ואב להתפתחות התקינה של הילד. עוד עולה מהמחקר כי שיקול מרכזי בבחירת השותפה ההורית היה מידת מוכנותה לאפשר לגברים לשמש דמות מרכזית בחיי ילדם וכן הסכמתה להסדרי ראייה משמעותיים לגברים; (2) המחקר של אורן (2006) בחן חוויות של גברים הומואים שבחרו להקים משפחה במסגרת זוגיות גברית. נראה כי בתחילת התהליך עסקו הגברים בשאלת המשמעות של 'ההורות המשותפת', בשונותה מהקשר הזוגי הרומנטי, ובכירור קו הגבול העובר בין תהליכיו האישיים של האב העתידי לתהליכים שעובר בן-זוגו. מהמחקר עולה כי בתקופת המעבר להורות מתקשים שני בני-הזוג להגדיר את משפחתם ולהרגיש חלק ממנה. קושי זה מוסבר בשינוי שנוצר

בהגדרת הסטטוס ההורי של בני-הזוג ובתלותם באם שנמצאת בקשר סימביוטי עם תינוקה. המחקר מדגיש את הפער המבני הקיים בתוך המשפחה בין הורה ביולוגי להורה 'אחר', ומעצים את שאלת שייכותו של בן-הזוג ה'אחר', כמי שאינו מקבל הכרה חברתית, משפחתית וחוקית.

בשנים האחרונות החלו הורים 'אחרים' ממודל המשפחה מאותו המין לקבל הכרה משפטית להורותם בישראל, בארצות-הברית, באוסטרליה, בקנדה ובמדינות נוספות באירופה (גליקמן, 2010; Rawsthorne, 2013). עם זאת, ההורה ה'אחר' ממודל 'ההורות המשותפת' עדיין חסר סטטוס הורי פורמלי וחברתי, המגדיר את מעמדו, את תפקידו ואת שייכותו לילדים ולמשפחה, בשל העובדה שלילד יש אם ואב ביולוגיים.

החוק בישראל אינו מאפשר לגברים לפנות להליכי פונדקאות מקומיים ומציב אותם בתחתית מדרג הקדימויות לאימוץ ילדים ישראלים (בלכר-פריגת וזפרן, 2016). בשנים האחרונות חלו בעולם שינויים המקשים על יכולתם להיעזר במדינות אחרות כדי להקים משפחה. ערוץ האימוץ מחו"ל, שהיה זמין לגברים ישראלים עד לפני כמה שנים, כמעט נסגר לחלוטין. ערוץ הפונדקאות עובר מגמה דומה וסוגר שערו במדינות העולם השלישי, שבהן עלותו הנמוכה למדי של התהליך הפכה אותו בעבר לאפשרי עבור הגברים (ירון, 2017).

הירידה בזמינות האפשרות להורות לגברים הומואים למשפחה שבה שני בני-הזוג מאותו המין, עשויה לבסס את 'ההורות המשותפת' כמודל מרכזי למימוש הורות ומשפחה עבור גברים הומואים. המחקר בסוגיית 'ההורות המשותפת' הוא דל בעולם בכלל ובישראל בפרט, ומכאן חשיבותו של המחקר הנוכחי, והוא מתמקד בחווייתם של הגברים שבחרו במודל 'הורות משותפת' עם אישה למימוש הורותם.

שיטת המחקר

מחקר איכותני זה נערך ברוח הגישה הפנומנולוגית, המבקשת להתבונן על תופעות בסביבתן והקשרן החברתי (Creswell, 2012). לפי גישה זו המציאות נתפסת מורכבת ויחסית, תלויה חברה, תרבות וזמן, ומתהווה בתודעת הפרט בכל אינטראקציה חברתית ורגשית (Giorgi, 2005). לפיכך, הפרדה בין החוקר למושא המחקר עשויה להיות מלאכותית, והצגת עמדה אובייקטיבית היא כמעט בלתי אפשרית (Lincoln, Lynham, & Guba, 2011). כדי להתמודד עם טענה זו מניח המחקר הבנות קיימות, אך מבסס הנחות מהשטח באמצעות ראיונות עם אנשים בשדה או תצפיות. בתהליך אינדוקטיבי מעובד מידע ספרותי עכשווי בשילוב ידע שנצבר מניסיון אישי, מחקרי, פרקטי וקליני של החוקר (Patton, 2015). אלה יחד תורמים להבנת התופעה הנחקרת, כבסיס לתובנות משמעותיות חדשות שנוצרו לאורך המחקר.

על בסיס שיטת מחקר זו, הייתה מטרת המחקר הנוכחי להמשיג את חוויית המשפחתיות הלהט"בית בישראל. שאלת המחקר המרכזית העומדת בבסיס מאמר זה: כיצד גברים הומואים, שבחרו לכוון תא משפחתי מאותו המין כזוג עם ילדים באמצעות הורות משותפת, חווים משפחתיות? ואיזו משמעות הם מעניקים לה? שאלות המשנה היו:

1. מה מאפיין את תהליך התהוות התא המשפחתי מאותו המין בצמתיו המרכזיים?
2. מהי המשמעות הסובייקטיבית שהמרוויינים מייחסים למשפחתם על היבטיה האישיים, הזוגיים, ההוריים והמשפחתיים? איך כל אחד מהם תופס את הסטטוס שלו במשפחה? מהי חוויית הקשר שלו עם הילד ועד כמה הוא מרגיש שייך למשפחה?
3. מהי הדינמיקה הזוגית וההורית המאפיינת את התא המשפחתי מאותו המין, כיצד מתהווה חלוקת התפקידים ועד כמה כל אחד מהם חווה את עצמו ממומש במסגרת זו?
4. באיזה אופן בא לידי ביטוי המתח בין שמרנות לחדשנות בהתהוות התא המשפחתי מאותו המין? כיצד הוא נחוה? וכיצד מתבטא הקשר בין הערכים של החברה הישראלית בנוגע להורות, משפחה, ומגדר, ובין חוויית המשפחתיות?

המאמר דן במרוויינים הגברים שבחרו במודל 'הורות משותפת' עם אישה למימוש הורותם. מטרת המאמר היא להמשיג את חוויית המשפחתיות של זוגות הגברים שבחרו במודל זה.

המדגם

המדגם כולל גברים הומואים הנמצאים בקשר זוגי, שבמסגרתו הפכו להורים במודל משפחה ב'הורות משותפת' (לוח 1). 13 המרוויינים היו בני 33-55, רובם בעלי השכלה אקדמאית ומקצועות מתחומים מגוונים, ונמצאים בקשר זוגי 8-25 שנים. במסגרת הקשר הזוגי גידלו הגברים ילד בביתם המשותף, בחלק מימות השבוע (הילדים בני 1-15). הילד עבר לישון בביתם בהדרגה, ובמרבית המקרים רק לאחר שמלאו לו שנתיים. שבעה מהמרוויינים הם אבות ביולוגיים, אחד מהם היה בהמשך גם להורה לא ביולוגי. שישה החלו את התהליך כהורים לא ביולוגיים, שלושה מהם היו במשך הזמן גם לאבות ביולוגיים, כלומר נולד להם עוד ילד. אומנם כל המרוויינים תפסו את עצמם כנושאים תפקיד הורי, אך מצאו דרך להגדיר את השונות בנוגע לתפיסה ההורית: האב הביולוגי מכנה עצמו "אב", ואילו בן-הזוג מגדיר עצמו "הורה". אחד מבני-הזוג של האבות הביולוגיים הגדיר עצמו בריאיון כאב נוסף. כל המרוויינים הצהירו על נכונותם להיכנס לתהליך נוסף של הורות שלהם או של בן-זוגם.

לוח 1: המדגם

כדי לשמור על פרטיותם של הנחקרים שונו שמותיהם ולא נכתב מין הילד.

שם המרואיין	גיל המרואיין	שנות זוגיות	מספר ילדים	גיל הילדים	*הורות ביולוגית
אוהד	50	8	2	4,6	לא
אהוד	43	8	2	4,6	כן
ינאי	47	20	1	15	כן
שלום	57	20	1	15	לא
ירון	56	20	1	8	לא
מתן	43	20	1	8	כן
אילון	45	9	3	1,6,6	כן, כן, לא
אבנר	37	9	3	1,6,6	לא, לא, כן
עמיחי	32	9	1	2	לא
מיכה	39	9	1	7	כן
מני	33	10	2	1,8	כן
אורן	38	10	2	4,7	לא, כן
אדי	38	8	3	4,6,6	לא, לא, כן

* נתוני ההורות הביולוגית נרשמו מהילד הגדול לקטן.

כלי המחקר

כלי המחקר הוא ריאיון עומק גמיש מובנה-למחצה לפי מדריך ריאיון. בריאיון נכללו שאלות פתוחות מתחומי תוכן שונים, המבררות את תפיסותיו של המרואיין בנוגע לחווייתו, בשפתו. הריאיון נשא אופי של שיחה לא פורמלית ואפשר למרואיין לנוע בין נושאים המשמעותיים עבורו, לפי סדר העלאתם ולפי התפתחות הריאיון (Berg, 1995). מהלך הריאיון ואופיו התפתחו לפי מידת האמון והפתיחות שהושגו בין המרואיין למרואיין, ואופי האינטראקציה שנוצרה ביניהם, שכיוונה ללימוד מקסימלי של הנושא הנחקר (בן יהושע, 1990). תחומי התוכן שאליהם כיוון מדריך הריאיון עסקו במכלול ההגדרות העצמיות של הפרט, היחידה הזוגית וההורית. השאלות

חולקו לשלושה עולמות תוכן: התהוות רעיון ההורות; המשמעויות של מבנה המשפחה הייחודי ומקום הפרט בתוכו; דינמיקת היחסים בתוך המבנה המשפחתי המורכב.

הליך המחקר

הקשר עם אוכלוסיית המחקר החל בפנייה לזוגות שהשתתפו בקבוצות הכנה לקראת הורות אלטרנטיבית בהנחיית החוקר. בנוסף, פורסמה הזמנה להשתתפות במחקר בערוצי התקשורת של הקהילה הלהט"בית, בלוחות המודעות של ארגוניה ובפורומים באינטרנט. כיוון שאין רישום ומאפיינים גלויים של האוכלוסייה היה צורך להשתמש גם בשיטת "כדור השלג" (snowball). השמועה אודות המחקר עברה מפה לאוזן על ידי "ספקי מידע" – אנשים שעזרו לנוצר קשר (Patton, 2015). הפנייה הראשונית לכל מרואיין פוטנציאלי נעשתה באמצעות מרואיין שמוכר לו. רק לאחר שהביעו הסכמה עקרונית להתראיין למחקר, הועברו השמות ומספרי הטלפון למראיין. בשיחת טלפון הובהר הנושא הנחקר. הריאיון התקיים עם כל אחד מבני-הזוג בנפרד, והותנה בהסכמה מדעת בכתב להקלטת השיחה, לתמלולה ולשימוש בחומר באופן אנונימי, בהתאם לצורכי המחקר.

ניתוח הממצאים

מנתוני הראיונות שנאספו גובשו קטגוריות בעלות משמעות ומבנה אינטגרטיבי. מבנה זה הציג מסגרת תיאורית המאפיינת את התופעה, בהקשרה הרחב והמשותף למודלים השונים, כפי שתוארו אותה המרואיינים. עיון חוזר ונשנה בטקסטים המתמללים אפשר להגיע ל'דיאלוג מתמשך' עם תכניהם הגלויים ולברר משמעויות סמויות (Creswell, 2012). במהלך פירוקם של הנתונים הגולמיים זוהו מושגים בסיסיים והיגדים משמעותיים הם הורכבו מחדש כקטגוריות ותימות משותפות (Patton, 2015).

ממצאים

הבניית המשפחה במודל 'הורות משותפת' מוצגת דרך שלוש תקופות בחיי המשפחה: טרום הורות, המשפחה בראשיתה וביסוס המשפחה.

טרום הורות

חלק זה יתמקד בהתמודדותם של המרואיינים עם האפשרות להורות, טרם הפיכתם להורים.

הורות והומוסקסואליות

שאיפתם של המרואיינים להורות נתפסה אצלם מאז ומתמיד כדבר בסיסי שיש לחתור אליו, ולא כסוגיה שיש לחשוב אם היא רצויה עבורם:

לא הייתה פה בכלל שאלה. אתה גדל בחברה שמקדשת את ההורות. כל הזמן מחנכים ומטיפים להורות. תסתכל על המיתוסים בחברה שלנו. כולנו גדלים מתוך רצון להיות הורים. (מתן, אב ביולוגי לבן 8)

מתן ממחיש את החשיבות שהחברה הישראלית מייחסת למימוש ההורות ואת הנורמה המקדשת את ערך ההורות והמשפחה (Ben-Ari & Weinberg-Kurnik, 2007). נראה כי השאיפה להורות קיימת אצל מרבית המרואיינים, אך מימושה לא נתפס בהכרח כדבר לגיטימי וברור מאליו. בתקופת היציאה מהארון תפסו המרואיינים המבוגרים יותר [48-55] את ההומוסקסואליות ואת האבהות כמושגים סותרים שאי אפשר לשלב ביניהם:

כשאני הייתי צעיר זה היה out of the question ... מי שהיה רוצה להיות אבא היה מתחתן והיה שומר על הצד ההומואי שלו במין מחתרתי... יש לי חברים שעשו את זה גם ככה... אני לא רציתי... ידעתי שיש מחיר שהייתי צריך לשלם וזה לסגור את הקטע של ההורות, אז סגרתי... ההחלטה שלי לא הייתה לא להביא ילדים ולהפוך להיות הומו, אלא לא להביא ילדים, זה תוצאה של זה שאני הולך לחיות כהומו ואין לי כוח להסתתר.

(ירון, בן-זוג של האב הביולוגי, הורה לילד בן 8)

הפער בין רצונם העמוק של המרואיינים לילד ובין אי-יכולתם לממש הורות במסגרת אורח חיים הומוסקסואלי, העמיק את התחושה של 'אחרות' מחריגה. תחושה זו אילצה אותם להכריע בין הומוסקסואליות להורות. בולטת כאן השפעתה של הנורמה השמרנית על הבחירה החופשית. הורות ומשפחה נתפסו כאפשרויות רק במבנה הטר-נורמטיבי של אם ואב המגדלים את ילדם במשותף.

מנעד הגילים הרחב של המשתתפים אפשר להתחקות אחר שינוי משמעותי שחל במשך השנים בנוגע לשאלת הלגיטימציה להורות. לבני 45 היה ברור — גם כאשר לא היו לפנייהם מודלים זמינים של אבהות הומוסקסואלית — כי אבהותם תמומש:

1 המונח "הטר-נורמטיבי", שטבע מייקל וורנר, עוסק בשמרנותה של החברה בנוגע למשמעויות של גבר, אישה, מיניות, מגדר ומשפחה, ולתפקידים הטבעיים שגבר, אישה, ואם ואב אמורים למלא משפחה. שמרנות זו מובילה להפעלת לחץ חברתי עליהם למלא אחר תפקידים אלה ולהטלת סנקציות על החורגים מכך (Warner, 1991).

היה ברור לי לאורך כל השנים כי אהיה אבא. לא ידעתי איך. אומנם פגשתי אבות אבל הם היו גרושים. למרות שלא ידעתי איך היה ברור לי שאבא אני אהיה!
(אהוד, אב ביולוגי לילדים בני 4 ו-6)

המרוויינים הצעירים בכלל לא עסקו בשאלת ההיתכנות, בשל זמינותם של מודלים משפחתיים גבריים.

הורות, הומוסקסואליות, זוגיות, מגדר

בחינת החלטתם של בני-זוג לבחור במודל 'ההורות המשותפת' מעלה תפיסות חדשות בנוגע לשילוב הורות עם זוגיות. חלקם יוצר הבחנה בין הורות לזוגיות מתוך הנחה שההורה הביולוגי יוביל את המשפחה בליווי ובתמיכה של בן-הזוג. אחד ההסברים להפרדת ההורות מהזוגיות נמצא בפער שיכול להיווצר בין בני-הזוג בנוגע למידת הרצון בהורות או בבשלות להורות. לדוגמה, פער גילים בין בני-הזוג יכול לגרום למצב שבו הרצון של המבוגר יותר להיות אב מנוגד לבוסריות של הצעיר; או בן-הזוג המבוגר ויתר בעבר על האפשרות להיות אב, וכעת הוא תופס עצמו כמי שמלווה את בן-זוגו בתהליך, או נותן לו את ברכת הדרך:

הרעיון להביא ילד היה שלו... הייתה לו דלת פתוחה לעשות מה שהוא חושב לנכון, בין אם הסכמתי, בין אם לא... ההחלטה — בעיקרה בן-זוגי החליט... הייתה לי דעה, אבל לא חשבתי שאני צריך להשפיע, כי מראש ידעתי תמיד — הוא יהיה אבא, אני אהיה מישהו מהצד... זה היה לי ברור כי אני כבר הייתי בצומת הזו והכרעתי לטובת אורח חיים הומוסקסואלי... ההחלטה שלו גירדה משהו ברצון שלי, אבל הייתי שלם מאוד עם ההחלטה שלי שלא להיות אבא. מהרגע שהוא הביע את הרצון, היה ברור לי שאתן לו את ברכת הדרך...
(שלום, בן-זוג של אב ביולוגי, הורה לילד בן 15)

דבריו של שלום מעלים את האפשרות ש"הורות" ו"זוגיות" אינן חייבות להיות שלובות זו בזו. מדובר בתפיסה חדשנית של משפחה, שלפיה הורות וזוגיות הן ממדים נפרדים שאינם חייבים להתקדם באותו הקצב ובאותו המסלול. ההורות נתפסת כהחלטה שאין למנוע אותה מהמתעתד לאבהות, ולאפשר לגברים הומואים הזדמנות מחודשת לחוות הורות.

נראה שראיית ההורות כערך מרכזי מעמידה את הבחירה בה כאלוץ שחייבים להתמודד עימו. בעבור המתעתד לאבהות הפכה ההורות לסוגיה בוערת שעליו לממשה כמעט בכל מחיר, בשעה שבן-זוגו נע סביבו כמלווה את החלטתו, או כמוסת השלכות אפשריות שלה על המרחב האישי והזוגי. בן-הזוג נדרש לבחון את מקומו לנוכח החלטה גדולה זו. הפתרונות השונים שנמצאו מעידים על התבוננות מחודשת במשמעות

המיוחסת להורות וזוגיות — לא עוד שני מושגים הכרוכים זה בזה בהגדרת משפחה, אלא שני מושגים נפרדים שאפשר לחברם אך גם להפרידם זה מזה. הבחירה להכניס אישה למערך משפחתי גברי אינה ברורה מאליה. בחירה זו משנה את מבנה המשפחה. לא עוד תא משפחתי עצמאי, אלא משפחה המורכבת משני תאים שעדיין לא ברור מה יהיה מערך הקשרים ביניהם, מה תהיינה הקדימויות, ועד כמה תשפיע האישה על המרחב האישי, הזוגי והמשפחתי. נראה כי שיקולי הבחירה במודל 'ההורות המשותפת' הם שונים בין המרואיינים. אצל הרוב ניכרו השפעותיהן של עמדות שמרניות של משפחה, המדגישות את חיוניות האם לילדיה. רובם חשו שלא נכון לקיים משפחה שבה אין אם ואב ביולוגיים. חלקם גם לא יכלו לדמיין חברה המקבלת ומכירה בתא משפחתי שכזה. מרביתם הדגישו בשיקולי הבחירה את נחיצותם של שני המינים להתפתחותו התקינה של הילד:

השיקולים, קודם כול מספר אחד, אני חושב שילד צריך אימא, זקוק לחום האימהי ולציצי, ולכל מה שאימא יכולה לתת... אני יכול לתת המון בתור האבא, אבל קשר בין אימא וילד זה משהו אחר מקשר בין אבא לילד. זה משהו שהולך יותר בכיוון הסימביוטי, אמון ראשוני בסיסי, של הביטחון הכי אלמנטרי בחיים... ילד צריך גם את הקשר הזה, דמות אימהית... אני חושב שילד צריך גם אימא וגם אבא... [...] לא רציתי שהילד יגדל עם בור לכל החיים (כפי שקורה בערוץ האימון), שלא ניתן להתגבר עליו. (אילון, אב ביולוגי לגדולים והורה לא ביולוגי לפעוט)

בדברי המרואיינים ניכרת השפעתה של תפיסה חברתית הרואה באם דמות מרכזית, העוטפת את הילד בחום וברוך אימהי. אם ואב נתפסים כשתי דמויות מובחנות בעלות תפקידי מגדר שמרניים, המבססות מהות שונה לגבר-אב לעומת אישה-אם. אך מקצת המרואיינים, בשנות ה-30 לחייהם, הושפעו ממודלים משפחתיים גבריים מוצלחים וחשו שנכון להקים משפחה מאותו המין.

משפחה בראשיתה

חלק זה מתאר את ההורות בשנותיה הראשונות, החל מלידת הילד ועד לתחילת שהותו בבית זוג הגברים.

המעבר להורות — ההלם הראשוני

המעבר להורות הוא רגע שבו התיאוריה — הנחות מוקדמות על המשפחה העתידית, החוויה ההורית ומרכזיותו של התא הזוגי — פוגשת מציאות ממשית. המרואיינים חוו את חודשי ההורות הראשונים כמטלטלים ונתקלו בפער ניכר בין הפנטזיה למציאות.

לצד תחושות אושר עילאי, סיפוק וחוויות רגשיות עוצמתיות, חל שינוי דרמטי בסדרי העדיפויות וביחסי הכוחות בינם לבין האם, והלך וגבר חששם מפני הכוח שהעניקה האימהות לאישה ומפני מרכזיותה בחיי הילד, הצמוד לשדיה כל הזמן. הרגעים העילאיים התחלפו לפרקים במצבי משבר. האבות הביולוגיים אומנם הרגישו שייכות בזכות מעמדם החוקי וקשר הדם שלהם עם ילדם, אך בה בעת הרגישו תלות באם ונאלצו להסתפק במרחב שהיא מאפשרת להם. בני-זוגם, לעומת זאת, הרגישו מנותקים, והתנהלו ללא כללים ברורים וללא כיוון:

כשזוג סטרייטי מביא ילד, מדברים תמיד על הקנאה של האבא בתינוק שהאימא כולה מופנית אליו. אז פה זה גם היה. בן-זוגי מופנה לגמרי לתינוק ולאישה אחרת... היה לא פשוט. הרגשתי שאני צריך להיות בצד, היא ילדה הרגע, יש לה תינוק קטן, אני עוד לא יודע מה מקומי, שניהם מאוד בהורות ובהתרגשות מן התינוק שהוא רק נולד. אם אתה לא מחובר לזה מאוד, הוא יצור די לא מתקשר וכעור... הרגשתי מאוד אשם על זה שאני לא מסוחרר ומאוהב, על זה שאני בכלל כועס עליו שהוא לא פנוי אליי, ועשיתי תאונה, שברתי את היד וזה היה מן ניסיון די פתטי למשוך תשומת לב.

(מני, הורה לבן 8, אב ביולוגי לבן שנה)

דבריו של מני ממחישים את השינוי הדרמטי שחל בחייו עם המעבר להורות. ברגע אחד וללא הכנה מוקדמת הוא מרגיש שאין לו משותף עם ההורים הביולוגיים. ברגעים מסוימים בני-הזוג של האבות הביולוגיים מרגישים שאבדה מרכזיותה של הזוגיות הרומנטית ששימשה עוגן בחוויית המשפחתיות. עוד עולה החשש מפני שינוי בסדרי העדיפויות הקיימים לטובת הטריאדה אם-אב-ילד.

מני מתאר הימצאות במשפחה זרה שבה אין לו עוגן, ולא ברורים הכללים. הוא אינו מוצא נחמה בספרות או בסיפורי אבות אחרים, משום שמעמדו אינו מוגדר וברור. סיפורו ממחיש את המציאות של המרואיינים, הנעדרת מודלים לחיקוי כמו אלה שעליהם יכולים הורים נורמטיביים להישען בעת משבר. ברגעים הקשים נדמה שהאפשרות להיכנס פנימה לתוך הטריאדה, או למשוך ממנה החוצה את האב הביולוגי, מותנית בבימויה של דרמה עוצמתית שתצדיק קבלה של מעט מתשומת הלב שאבדה. רק במרחק של זמן הוא יודע למלל את התחושה ולהסביר את הרציונל שמאחוריה.

גם האב הביולוגי עסוק בסוגיות הנוגעות למעמדו, לתפקידו ולאפיוני הקשר שלו לתינוק. אומנם מעמדו הפורמלי ברור יותר, אך לא ברור לו מעמדו ותפקידו בתוך המערך המשפחתי החדש של אם-אב-ילד. התינוק שצמוד לאימו לא נמצא בטריטוריה שלו. בשעה שהוא מרגיש מחוץ לדיאדה אם-ילד, עשויה להשתלט גם עליו תחושה של 'אחרות' מחריגה. תחושה זו מעמיקה את חרדתו מפני הקושי ליצור

מבנה משפחתי השונה ממבנה המשפחה המסורתית של אם-אב-ילד, המגדלים את ילדם במשק בית אחד. הוא חושש שהתלות באישה עלולה להתקבע, כך שלעולם יהיה תלוי ברצונותיה ובטוב ליבה.

הייתה תקופה, בחודשים הראשונים, של מתח עצום אחרי הלידה. הרגשתי שמחפשים אותי כל הזמן – בזה אתה לא עושה בסדר, אתה לא מחזיק את הילד בסדר, אתה לא אחראי, אתה לא עומד במילה. דברים שלגמרי זרים לי... לי היה נורא חשוב שהילד יגיע לדירה שלי, לבית שלי, לטריטוריה שלי. האם לא הייתה מוכנה. הוא כבר היה בכל העולם [נלקח לביקורים בבתי חברים ומשפחה]. היא רק לא הייתה מוכנה שהוא יבוא אליי. אמרתי לעצמי שאני לעולם לא אהיה האבא שרציתי להיות.

(אלון, אב ביולוגי לגדולים והורה לא ביולוגי לפעוט.
דבריו מתייחסים לתחילת הורותו הביולוגית)

בהעדר מעמד ותפקיד ברורים ומוגדרים, יוצאים בני-הזוג למסע חיפוש אחר הגדרות מחודשות של הורות, משפחה ושייכות. קשה להם למצוא את המעמד של כל אחד מהם, משום שזה אינו מוגדר. אחד מהם נתפס כבן-זוג בלבד ולא כהורה; אחד נתפס שייך למשפחה והשני עשוי להיתפס כנספח. אוהד ממחיש את שבריריותו של התהליך הרגשי, בייחוד את הרגישות לתגובות הסביבה. כפרוץ דרך הוא מנסה לאתר את דרכו הייחודית אל תחושה של שייכות או אל הגדרה משלו להורות. להרגשתו נמנע ממנו החופש להגדיר את הורותו הייחודית האחרת.

יש פורום באינטרנט... הייתה שם מישהי שירדה לי לחיים. כל הזמן אמרה שאני צריך לתת להם ליצור את הקן המשפחתי שלהם וצריך רק לשבת בצד ולתמוך, והאם אני מוכן לתפוס תפקיד של סבא, ולא של אבא... כשהילד נולד ועשיתי מסיבה בעבודה ובן-זוגי כתב את זה באינטרנט, היא אומרת: "מה? איזה מין דבר זה. הבן-זוג עושה מסיבה בעבודה? מה? הודו עושה מסיבה בעבודה כשנולד אחיין?"... זה היה כמו אגרוף בבטן... וזה ערער לי את כל המחשבה על המקום שלי. (אוהד, הורה לשני ילדים)

דבריו של אוהד מתארים את הקושי של המרואיינים לפרוץ את גבולות הנורמה. ניסיונותיו לקבע מעמד ושייכות בטקס פומבי פוגשים קולות חיצוניים, המחלחלים פנימה ומערערים את יכולתו להגדיר הורות הנעדרת ביולוגיה ותוקף חוקי. הדה-לגיטימציה החיצונית פוגשת מצע שברירי, חלקיקי קדמה המנסים להנכיח עצמם ולשנות את הסיפור המשפחתי רב-השנים של משפחה המורכבת מאב ואם המגדלים יחדיו את ילדם הביולוגי המשותף.

משפחה בראשיתה – השפעותיהן של הגדרות מסורתיות על הורות ומשפחה המשפחה בראשית התהוותה מעמידה לפני המרואיינים אתגר של שייכות למבנה משפחתי חדש במצב שבו הילד כמעט לא נמצא בביתם המשותף. נוכחותו החלקית אינה מאפשרת חוויה של טיפול רציף, תרגולים של פרקטיקות הוריות וחיבור הורה-ילד, פיזי ורגשי, המבוסס על הטיפול היום-יומי בילד. באותה עת ניכרים ניסיונות כושלים לפשט את מורכבותו של האתגר מתוך קטגוריות מופנמות של הורות ומשפחה:

מה אני בדיוק? בייביסיטר? אבא? אני לא נשאר להשכיב אותו, לא עושה לו אמבטיות... ויש את השישי-שבת שהוא אצלנו שזה כבר הורות, זה לא שמירה... אני מאוד קונפורמיסט... ילד, זה משהו שאתה מגדל אותו בבית ומעצב את האישיות שלו... דואג לדברים הבסיסיים וההתפתחותיים שלו, מבחינה רגשית ומנטלית, יום-יום ולאורך כל החיים... לאורך אחד-עשר החודשים שהיו בהם המון תהפוכות, במבט לאחור, אני הצגתי את הסיפור בצורות שונות – פעם כילד של הבן-זוג שלי, אחרי זה הילד שלנו, כשהייתי עצבני עליו, אפילו אמרתי הילד של בן-זוגי והאם... הילד שלי במקומות מסוימים. זאת אומרת זה תלוי באיזה מסגרת ובאיזה תקופה, השאיפה שלי... שכל הדברים הלכאורה טכניים האלה, יתחילו להיות עוד יותר ברורים... ואז תהיה לי רק צורה אחת להציג את זה... אני חושב שזה דבר שמתגבש, ובגלל זה כל פעם שינתי את זה. (אבנר, הורה לשני ילדים גדולים ואב ביולוגי לפעוט)

דבריו של אבנר ממחישים את מורכבות האתגר שנתפס כעוצמתי יותר עבור בן-הזוג של האב הביולוגי, הנעדר שיוך ביולוגי וסטטוס הורי חוקי. ניסיונותיו להגדרה עצמית במבנה משפחתי חדש, מתוך סטטוסים והגדרות ידועות ומוכרות, נתקלים באופן טבעי במחסום. הוא נע בין תחושה שהוא הורה לבין בייבי-סיטר, בין אב לבין בן-זוג, בין שייכות ל'אחרות'.

נראה כי בשלב זה אין בנמצא הגדרות חברתיות חדשות שעשויות לפשט את מורכבות המצב. המרואיינים אינם יודעים לאן לחתור, כיצד ליצור שייכות ומה יהפוך את הסערה לזרימה טבעית רגועה, שלווה וברורה יותר. אי-הבהירות מחייבת אותם לתור אחר פתרון חדש, אלטרנטיבי, להגדרת המשפחה המסורתית. הם עסוקים באופן לא מודע במלאכת פירוק המשמעויות המיוחסות להגדרת המשפחה, בדרכים שעל פיהן אפשר להשתייך למשפחה ובאופן שבו אפשר ליצור לכידות משפחתית. אבנר, כמי שמייצג את חווייתם של בני-הזוג של האבות הביולוגיים, מראה עד כמה המצב מורכב – הוא לא אב, הוא לא בייביסיטר, הוא לא דוד. אז מה הוא?

ביסוסה של משפחה – תחילתה של חוויה הורית אינטגרטיבית

המסע להורות חדשה, שהתחיל בתחושה של היסוס, אי ודאות וחוסר ביטחון, הולך עם השנים ומחזק בלב המרואיינים תחושת מלאות ושלמות פנימית עם ההורות והמבנה המשפחתי האחר. מיכה, אב ביולוגי לבן 7, ממחיש את המסע שעבר, תוך תקווה לילד נוסף בעתיד. הוא מביע כמיהה להורות אוטונומית, חופשית מנוכחותה של אם ילדו. כמו ילד שנזקק בילדותו לדמות קרובה ומגוננת, כך גם הוא, בשלבים הראשונים של הורותו, היה זקוק לנוכחותה הפיזית והפסיכולוגית של אישה-אם שתעמוד לצידו ותתווה את מסגרת ההורות. מש"התבגר" וגיבש את דרכו ואת ביטחונו בהורות באופן עצמאי, החל לחוש הורה 'שלם' שיכול למלא את כל תפקידי ההורות. כעת הוא רוצה לפרוש כנפיים ולעוף. אולם האם קיימת שם לעולמי עד, ונוכחותה ההורית נתפסת כמצמצמת את הגדרת תפקידו ההורי. הוא מייחל לרגע שבו היא "תיעלם" מהתמונה המשפחתית ויפתח עבורו מרחב שלם, שכרגע היא תופסת:

עם הילד הבא אני בא ממקום אחר, עם המון ביטחון. אלף כי אין אימא וזה מקל עליי וזה נותן לי הרבה יותר מקום, וברור לי שאני אבא לכל דבר, גם מבחינת המחויבויות והיתרונות והחסרונות הכול אותו הדבר.

נראה כי במסע המשותף שעוברים האב הביולוגי וההורה ה'אחר', כל אחד מהם חווה התמודדות ייחודית ושניהם מתמודדים במשותף עם המשמעות של המבנה המשפחתי האחר. האב הביולוגי עובר מסע של בניית לגיטימציה פנימית להורותו, ואז הוא יכול להתפנות לבניית הלכידות של התא המשפחתי הגברי:

בהתחלה זה היה כמו במשפחה סטרייטית. אימא שלוקחת הכול אליה. ... כמו "שן באף". מעמדת ומבקרת. היה לו קשה יותר. אבל אני בעצמי בקושי הייתי, אז להתפנות לחשוב עליו? אבל תמיד היינו שניים והיא אחד. ...הילד התחיל לישון איתנו. קמנו בלילה, האכלנו, דאגנו לכל צרכיו. ...ואז אתה [אני] כבר לא תלוי בה יותר. אני חושב שלקח לו יותר זמן. הוא חיכה לה. יום אחד כעסתי עליו נורא ואמרתי לו: די, מספיק, צא מזה, אתה לא צריך אותה שתאשר לך מי אתה. אתה מגדל פה את הילד בדיוק כמוני והילד אוהב אותך כמו שאוהב אותי. אז די, מספיק!

(מתן, אב ביולוגי לבן 8)

בני-הזוג מנסים לחזק את התא המשפחתי שלהם, אף על פי שלא ברור להם עדיין איך. מתן ממחיש את חשיבות תפקידו של האב הביולוגי ביצירת הלכידות המשפחתית. מסעו לחיפוש העצמי מאפשר לו להרגיש בטוח יותר בהורותו וכך להיות פנוי יותר לזהות את קשיי ההתמקמות של בן-זוגו. מדובר בנקודת מפנה שבה מסוגלים האבות לתמוך בבני-זוגם במסעם המורכב לחיפוש מקומם בתוך המערך המשפחתי החדש.

לעיתים, החתירה הסיזיפית המעייפת להגשמת הורות ומשפחה דרך הידוע והמוכר מובילה להבנה כי דרושה להם דרך אחרת שעדיין אינה ברורה, לא להם ולא לחברה. ההורה ה'אחר', בתמיכתו של האב, מתאר חוויה של חופש המתאפשר לאחר זניחת הידוע והמוכר:

בהתחלה הייתי עסוק בסמנטיקה... לאחר מכן ראיתי שיש בזה הרבה חופש לגלות את עצמו בדרך אחרת. זה היה בשבילי אדיר. זה אפשר להורות שלי לחפש את עצמה, לגלות את עצמה, ללבוש כובעים שונים מאלה שהכרתי. בכל פעם היה לי כובע אחר להציג את עצמי... עד שמצאתי את הכובע שלי.
(אדי, הורה לא ביולוגי לילדים הגדולים, ואב ביולוגי לבן הקטן)

נראה כי המרואיינים השקיעו מאמץ אדיר בחתירה לא מודעת לעבר צורת המשפחה שהם מכירים — אם אב וילד — ולהגדרות מאוד ברורות של הורות ומשפחה. אך מכיוון שמבנה משפחתי זה אינו מתאים להם, הם נחלו כישלון שוב ושוב. השלמה עם אובדן הגדרת המשפחה הנורמטיבית מאפשרת להם לצאת מהפתרונות המהירים והמוכרים, לשהות במורכבות ולהתנסות בפרקטיקות ובביטויי עצמי חדשים. אדי ממחיש את כוחה של החוויה הסובייקטיבית. המציאות הממשית לא בהכרח השתנתה, אך עם הפרשנות המחודשת שהעניק לה החלו להנץ ניצנים של חופש, כוח ועוצמה. הוא מאפשר לעצמו לחפש אחר הכובע המתאים לו. מדבריו עולה, באופן פשוט ובהיר, מלאכת פירוקן של המוסכמות והרכבתן המחודשת תוך ניתוקן מגבולות המוכר. הכובע, שהוא מטפורה להגדרה החברתית של הורות ומשפחה, כבר לא חייב להיות הכובע המוכר, או מבנה המשפחה המסורתי המוכר. כאשר מניחים בצד את הכובע הישן, החוויה נוכחת מאליה ויוצקת פרשנויות מחודשות למשמעותן של המילים "הורות" ו"משפחה":

דברים כאלו מתפתחים מעצמם... זה סטטוס חדש, שלא היה קיים במשפחות, צץ פתאום משהו, אני לא האבא, אני גם לא האח, אני לא דוד, לא סתם דוד, או סתם איזה קרוב משפחה. אז כן, זה סטטוס חדש מן הסתם, אנשים כמונו עושים היסטוריה.
(ירון, הורה לבן 8)

החיפוש, שתחילתו לעבר המסורתי והמוכר, משנה כיוון ויוצק פרשנויות מחודשות להגדרות קיימות או מכניס מושגים חדשים החסרים בשפה ומבטאים הורות ומשפחה בתקופה הנוכחית. מדובר בסטטוס חדש, שונה, שבא מתוך כוח פנימי המבוסס על שלמות החוויה המשפחתית. פעמים רבות הילד הוא זה שמפלט את הדרך ומתיר את המורכבות עבור בני-הזוג. בדומה להוריו גם הוא עובר תהליך של פירוק המוכר והרכבתו מחדש.

מקומו של ההורה האחר הוא ייחודי, ובהעדר סטטוס מתאים הילד עוקף את

המגבלות החברתיות, שבמסגרתן יש רק אב אחד ואם אחת, ויוצר את ההגדרה המדויקת עבורו:

לכל הילדים יש אבא ואימא. ורק לי יש את ירון. וירון הוא רק שלי.
(ירון, הורה לבן 8).

רק הוא (הילד) מבין את המשמעות של ירון בחייו. מדובר בתחושה פרטית, משפחתית, המבוססת על חוויית הקשר בינו לבין ההורה המגדל אותו. כך כל בני המשפחה יודעים שירון הוא חלק אינטגרלי מהמשפחה.

סיפורם של אדי וירון ממחיש את ההינתקות מהתלות המוחלטת בחברה, במשפחה או באם הביולוגית, שלעיתים לא אפשרה לבני-הזוג שאינם האבות הביולוגיים למקם עצמם בסטטוס "אב". המרוויינים מספרים כי בתחילת הדרך כל ניסיונותיהם לזכות בסטטוס זה נתקלו בפעולות אקטיביות של האם, ששמה במרכז ההווה המשפחתית אב, אם וילד. לפיכך הם ניתקו עצמם מהיורקה המיוחסת לסטטוס זה. המונח "אב" הפך עבורם במשך הזמן לכינוי, שם שאינו בהכרח בעל משמעות. ייחודיותה של ההגדרה המחודשת היא בהולדתה מתוך חוויית המשפחתיות, עדות חיה לעומק הקשר המתקיים בין הורה לילדו.

דיון

לאורך תהליך הבניית המשפחה, נעה חוויית המרוויינים בין שני כוחות מנוגדים לכאורה: האחד מוכר, ברור, מוגדר, משמר את משמעויותיו של מבנה המשפחה המסורתי; השני חדש, אמורפי, לא ברור, נרכש מהתנסות בחיי המשפחה, מתהווה ומגובה ברוח התקופה. חווייתם נעה בדיאלקטיקה של פיצול ושילוב, בין ייאוש שבו המוכר נתפס כאפשרות יחידה ובין תקווה לפרוץ מוסכמות, לבסס הגדרות חדשות ולצקת פרשנויות מחודשות לקיימות. במסעם מלוטשת חוויית ה'אחרות' האישית והמשפחתית משונות חריגה לייחודיות עוצמתית הנשענת על רכישת כלים חדשים. הגדרת המשפחה המסורתית – "איש ורעייתו המגדלים יחדיו את ילדם הביולוגי המשותף" (Fogiel-Bijaoui, 2002, p. 39) – משמרת את מערך הקשרים הדיכוטומיים בין הורות, זוגיות, נטייה מינית, מגדר, נישואין, קשר דם ומשק בית משותף. פוגיאל-ביז'אווי טוענת כי אחד מאתגרי המשפחה העכשוויים הוא לשלב בין מסורת לקדמה ולצקת נורמות חדשניות בהגדרת המשפחה המסורתית (Fogiel-Bijaoui, 2002). נראה כי המרוויינים אכן מצליחים לשלב מסורת עם קדמה, בכך שהם יוצקים תוכן מחודש לתפקידי מגדר מסורתיים, מרחיבים את גבולות המשפחה לשני בתים ומתנסים בתפקידים הוריים הנשענים על חוויית הקשר הורה-ילד.

'אחרות' ('Otherness')

המושג 'אחרות' ממשיג וממחיש את התמודדותם של בני קבוצת מיעוט עם המשמעויות המיוחסות לחריגותם החברתית ושאיפתם להיות חלק מהמרכז החברתי. מדובר בסוגיה שהקשיים המאפיינים אותה הם תולדה של הלחץ שהחברה מפעילה על חבריה. המחקר הנוכחי, כמחקרים עכשוויים אחרים, מערער את קו הגבול הברור שנמתח בעבר בין השוליים למרכז החברתי, כך שהיום הנורמה נתפסת כרב-ממדית ויחסית (בר-יוסף, 1996). חוויית ה'אחרות' נעה בכיוונים מנוגדים במרחבי דואליות שונים של מסורת-קדמה, הגמוניה-אנתנטיות וחריגות-נורמליות (Kama, 2005). קאס (Cass, 1979) הציגה מודל המצביע על התפתחות שחלה בתפיסת ה'אחר' את שונותו החברתית, החל מביטויי נחיתות ובושה ועד לביטויי גאווה וייחודיות רבת עוצמה. המחקר מצביע על תקופות שונות בחיי המשפחה – טרום הורות, הורות בראשיתה וביסוס המשפחה. לאורך תהליך הבניית המשפחה, מפסלים המרואיינים את תפיסתם העצמית לגבי הורותם ומשפחתם עד שהיא נחווית כדבר אותנטי, ייחודי, מעצים ומבטא קדמה הממוקמת במרכז המפה החברתית.

הממצאים מעלים כי בתקופת טרום ההורות לא השכילו המרואיינים עדיין לתפוס את מלוא המורכבות. נראה שכדי להצליח לפלס דרך אל הורות בתקופת טרום ההורות הם נדרשו להפחית מערכה של המורכבות ולהישען על הכלים שנרכשו בעת היציאה מהארון, המבססים תחושות של קבלה, השלמה, כוח, עוצמה ואף גאווה (Bjorkman & Malterud, 2016). נראה שמרכזיותו של ערך המימוש העצמי (Rogers, 1967) ומרכזיותה של הורות בחברה הישראלית דחפו אותם קדימה לעבר מימוש הורותם.

המעבר להורות נתפס במחקר הנוכחי כרגע מכונן שבו התיאוריה פוגשת את המציאות ומעצימה תחושות של 'אחרות' זרה, חריגה ומחריגה. הורות בראשיתה התגלתה במודל משפחה מאותו המין כתקופה המזמנת פער בין הורה פורמלי, שתפקידו ומעמדו ברורים, לבין בן-זוגו, ההורה ה'אחר', שנע סביבו (Hayman & Wilkes, 2017). המאמר הנוכחי, הממשיג את מודל ההורות המשותפת, משרטט שני מעגלי 'אחרות' שונים: של האב הביולוגי ושל בן-זוגו. האב הביולוגי זוכה מהרגע הראשון לתוקף חוקי-חברתי להורותו. לרגעים הוא מרגיש שייך ומסוחרר מהפלא, אך בה בעת הוא חש גם רגשות של שונות, 'אחרות', זרות, חוסר שייכות כלפי מה שנרקם בין האם לתינוקה. כשהורות אינה רציפה, כשהילד גדל אצל אימו, הוא מתקשה לצקת תוכן בהורותו ורואה באבות הגרושים קבוצת התייחסות. בן-זוגו חווה טלטלה עזה יותר. ה'אחרות' החברתית שלו מוחרפת בהעדר קטגוריה המקנה לו מעמד, סטטוס הורי, תפקיד. מה שמשקף חוויה של הורה 'אחר' במודל משפחה מאותו המין (לדוגמה: Bergen et al., 2006), מוחרף במודל

ההורות המשותפת. בתהליך שברירי הוא נע בין תחושת שייכות לתא הזוגי, לילד ולמשפחה, ובין תחושת 'אחרות', תחושה שאינו שייך, ויתרה מכך – שגם אין לו סיכוי להשתייך. ברגעים הקשים הוא רואה לנגד עיניו תא משפחתי של אב-אם-ילד, המייצג את הנורמה השמרנית ואת כוחה בהשלטת סדר ישן במשפחה. מצבו נחוזה ורגעים כטוטלי, כסוּחָף וכבלתי ניתן לשינוי. בהעדר קבוצת התייחסות ושייכות מיטיבות הוא מרגיש 'אחר' חריג, זה, מחוץ למשפחה, שקוף, וחסר הגדרה חברתית שעשויה להכניסו בחזרה למרכז המשפחה ולמרכז המפה החברתית.

לצד ה'אחרות' האישית, שמאפייניה שונים עבור כל אחד מבני-הזוג, אפשר לזהות את ה'אחרות' המשפחתית כאתגר משותף. מדובר בעיסוק משותף במידת יכולתה של המשפחה להתקבל בחברה ולאפשר לילדיה מקום בטוח והתפתחות תקינה (Nordqvist, 2012). המרואיינים חותרים לגיבוש לכידות התא המשפחתי הגברי ומשכילים להבין כי כישלון של האחד להרגיש שייך, עשוי לבסס תחושה משפחתית חסרה עבור שניהם.

מהמחקר עולה כי עם ביסוס המשפחה משנה ה'אחרות' המשפחתית את צורתה – מנחיתות וזרות למקור כוח ועוצמה, ביטוי למימוש עצמי במסגרת הורות ומשפחה. הסיכוי של ההורה ה'אחר' לפרוץ למרכז המפה החברתית גובר לאחר שהאב הביולוגי משכיל להרגיש בטוח יותר בהורותו על אף מגבלות הנורמה. ביחד הם מגדירים קריטריונים חדשים, המייצגים נורמות חדשות של הורות ומשפחה. לאורך בניית המשפחה מתחזקת בליבם תחושת לגיטימציה פנימית והבנה כי משפחתם מהווה מקור של כוח פנימי וחיצוני כמקור השראה לסביבה. ברמה האישית, עבור כל אחד מהם, ביסוס המשפחה מצביע על נינוחות ומלאות, חווית חוסן הנסמכת על תחושתם כי הורותם ה'אחרת' היא ביטוי למימוש עצמי ייחודי שאי אפשר לערערו מבחוץ. במסעם אפשר לזהות תנועה של חוויית 'אחרות' בין מרחבי חיים שונים – חברתי, משפחתי ואישי. המחקר מצביע על כך שמיקוד החוויה במרחב החברתי נתפס כהישרדותי יותר, ואילו מיקוד החוויה במרחב האישי מבטא חוויה של שחרור מכבליהן של נורמות חברתיות שמרניות וחופש לבטא מימוש עצמי ייחודי במסגרת של הורות ומשפחה.

הסטטוס והתפקיד של ההורה כביטוי למימוש עצמי ייחודי במסגרת הורות ומשפחה התא המשפחתי הגברי, כפי שעולה מהמחקר הנוכחי, מאופיין בטרם ההורות בניסיונות של המתעתד לאבהות להגן על תפקידו המשפחתי-חברתי השמרני וברצון לשפר את תנאיו כאב שילדו אינו גדל עימו. בה בעת לא ברור כלל מעמדו המשפחתי העתידי של בן-זוגו. בהעדר מודלים של הורות ומשפחה ברורים, המתקפים מבנה משפחתי 'אחר', חותרים המרואיינים להשתייך למשפחתם על פי המודל המסורתי שעליו גדלו,

שבו אב-זכר ואם-נקבה. חתירה זו נועדה לכישלון, מכיוון ששתי הקטגוריות נתפסות כמהויות שונות ומובחנות, המבססות את עליונותה של האם על פני האב: האם נתפסת כהויה נשית טבעית (Erllich, 2003), רכה ומכילה, העוטפת את תינוקה (באדינטר, 1985), והאב נתפס בעיקר כמפרנס וכבעל תפקיד משני בגידול הילדים. דמותו אינה עומדת בפני עצמה, אלא משלימה את מה שמשאירה לו האם במרחב הביתי (הקר ושמיר, 2003). חתירה אוטומטית זו מפחיתה מערכו של האב ומשאירה את בן-זוגו ללא מקום מוגדר במרחב זה.

המעבר להורות מזמן רגעי שבר שבהם המונח "אם" נטען במשמעויותיו השמרניות ומאפיל על תפקודו של האב הביולוגי. אף על פי ששניהם נותרים מחוץ לסימביוזה אם-תינוק, אפשר לזהות מדרג של מעמד חברתי שבראשו עומדת האם, אחריה האב הביולוגי ובתחתיתו בן-הזוג, שעדיין אינו מוצא את מקומו במערך החדש. בין האב הביולוגי לבן-הזוג נוצר פער, מעצם היותו היחיד שנושא את השם "אב" על כל משמעויותיו החברתיות: הכרה במעמד חברתי, תפקיד משפחתי, מחויבות וקשר עם הילד. עבורו מדובר ב"כרטיס כניסה" למרכז החברתי, מתוך מחויבות לתפקיד שהחברה הישראלית דורשת מחבריה (Ben-Ari & Weinberg-Kurnik, 2007).

האב הביולוגי, מכוח התוקף החוקי-חברתי שניתן לו והקשר הביולוגי שלו לילדו, מצליח ליצור עוגן פנימי ובכך לבסס את מקומו במרחב הביתי. נראה כי קשר הדם וההכרה של האישה, המשפחה והחברה באבהותו, יוצרים בליבו ניצני שייכות ונתיב התקדמות בהיר יותר. עדיין מאתגרת אותו תפיסה חברתית הכורכת קשר הורה-ילד למשק בית משותף, הורות לזוגיות ותפקידי הורות למגדר.

בן-הזוג, ההורה ה'אחר', מתחיל מסע משפחתי זה כשהוא משולל מעמד, הגדרה וסטטוס הורי ברור. לפיכך אין לו כיוון לחתור אליו, ואין לו יכולת לפנות לתהליך של אימוץ המקנה הכרה משפטית וחברתית, כפי שמתאפשר במשפחה הטרוסקסואלית. עם המעבר להורות הוא תלוי ברצונה הטוב של האם ובאופן שבו היא תאפשר לו להגדיר הורות. ההורה האחר נע בין תחושה של חופש, השתוות והמתנה על הגדר, ובין חתירה לכיוון כמעט בלתי אפשרי – תפיסת תפקיד ומעמד זהים לזה של האב הביולוגי.

המפנה יתרחש ביכולתו של התא המשפחתי להתנתק מההשפעות החיצוניות של האם, הסביבה הקרובה והחברה. כדי להצליח בכך נדרשים בני-הזוג להתכנס פנימה ולאחר דרכים לחיזוק התא הזוגי ולהעמקת הלכידות המשפחתית. נראה כי בעבודתם המשותפת הם נדרשים ליצוק פרשנות מחודשת למשמעות המונח "אב" ולתור אחר הגדרות חדשות של הורות ומשפחה.

כך ניתקת התלות במונח 'אב' ונעשה שימוש במונח 'הורה', המארגן מערך של שייכות בתוך משפחה ומבסס קשר הורי 'אחר' אשר מתגבר על ההגמוניה של חוק,

משפט, קשר דם וסטטוסים הוריים בלעדיים של אם ואב. המונח 'הורה' מייצג עבור חלק מהמרוואיינים את יכולתם ליצור משהו חדש, המנותק מכבלי המסורת וממחיש קשר בין הורה לילדו, אשר מבוסס על שגרת היום-יום, וזו מזמנת ביטויים של 'הורות', 'קרבה' ו'משמעות'. משמפנמת משמעותו החדשה של המונח 'הורה' בחווייה, כבר אין להורה ה'אחר' עוד צורך לחתור לכיוון תפיסת התפקיד של האב. מרגע זה אפשר לעשות שימוש בשם הפרטי, או כל שם תואר אחר, כביטוי של 'יחודיות', כוח ועוצמה: "הילד מספר לכולם שלו יש את ירון וירון הוא רק שלו".

השינוי שעליו מצביע המחקר הנוכחי עשוי לזמן מצב חדש, שבו גבר הומו שמרגיש שלם עם עצמו וגאה בבחירותיו עדיין ימצא עצמו חריג, אחר, מקופח ואינו יכול לממש עצמו. זאת בשל הפחתה משמעותית בזמינותם של ערוצי ההורות המאפשרים הקמת משפחה אוטונומית מאותו המין.

נקודות מפתח

- לאורך ציר הזמן של בניית המשפחה חלה התפתחות בחוויית ה'אחרות' המשפחתית בקרב גברים הומואים שמימשו החלטה על הורות במודל 'הורות משותפת' עם אישה.
- המרוואיינים עוסקים במלאכת פירוק והרכבה של הגדרות חברתיות חדשות.
- חוויית ה'אחרות' נעה בין 'אחרות' חריגה, זרה ומחריגה, ובין 'אחרות' ייחודית המבטאת חירות, כוח ועוצמה.
- עולה חווייה של חוסן אישי ולכידות משפחתית המתבטאים בתחושה של מימוש עצמי ייחודי במסגרת הורות ומשפחה.

מקורות

אורן, א. (2006). הבנייתה של המשפחה ההומוסקסואלית במודל "הורות משותפת" עם אישה: הניעות בין האישי, הזוגי והמשפחתי. עבודת מוסמך, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה.

אורן-פטישי, ג. (2007). הורות של גברים הומוסקסואלים מאמצים: דיאלקטיקה של ניגודים. עבודת מוסמך, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל-אביב.

- באדינטר, א. (1985). וגם אהבה. תולדותיה של אהבת-האם מן המאה ה-17 ועד המאה ה-20. תל-אביב: ספריית מעריב.
- בלכר-פריגת, א. וזפרן, ר. (2016). "ילדים זה שמחה": הורות בסיוע טכניקות הולדה מלאכותיות על ידי בני-זוג בני אותו מין. בתוך: ע. מורגנשטיין, י. לושינסקי וא. הראל (עורכים), זכויות הקהילה הגאה בישראל, משפט: נטייה מינית וזהות מגדרית (עמ' 395-436). ירושלים: נבו.
- בן יהושע, צ. (1990). המחקר האיכותני בהוראה ובלמידה. גבעתיים: מסדה.
- בר-יוסף, ר. (1996). סוציולוגיה של המשפחה לאור שינויים חברתיים וחידושים ביוטכנולוגיים. מגמות, ל"ח(1), 5-29.
- גליקמן, א. (2010, 16 בדצמבר). תקדים משפטי: ילד יאומץ על ידי בן-הזוג של אביו. ידיעות אחרונות. נדלה מתוך: <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4000371,00.html>
- הקר, ד. ושמיר, ר. (2003). אימהות, אבהות, משפחה: בין אינטואיציה להלכה פסוקה. סוציולוגיה ישראלית, ה(2), 311-340.
- ירון, ל. (2017, 4 באפריל). במשך תשע שנים, רק שלושה זוגות חד-מיניים הצליחו לאמץ ילד בישראל. הארץ. נדלה מתוך: <https://www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.3989922>
- Allen, K. R. (2007). Ambiguous loss after lesbian couples with children break up: A case for same-gender divorce. *Family Relations*, 56, 175-183. doi: 10.1111/j.1741-3729.2007.00450.x
- Ben-Ari, A., & Livni, T. (2006). Motherhood isn't a given thing: Experiences and constructed meanings of biological and non-biological lesbian mothers. *Sex Roles*, 54, 521-523. doi: 10.1007/s11199-006-9016-0
- Ben-Ari, A., & Weinberg-Kurnik, G. (2007). The dialectics between the personal and the interpersonal in the experiences of adoptive single mothers by choice. *Sex Roles*, 56, 823-833. doi: 10.1007/s11199-007-9241-1
- Berg, B. L. (1995). *Qualitative research methods for the social sciences*. London, England: Allyn and Bacon.
- Bergen, K. M., Suter, E. A., & Daas, K. L. (2006). "About as solid as a fishnet": Symbolic construction of a legitimate parental identity for nonbiological lesbian mothers. *Journal of Family Communication*, 6, 201-220. doi: 10.1207/s15327698jfc0603_3
- Biblarz, T. J., & Stacey, J. (2010). How does the gender of parents matter?. *Journal of Marriage and Family*, 72, 3-22. doi: 10.1111/j.1741-3737.2009.00678.x

- Carneiro, F. A., Tasker, F., Salinas-Quiroz, F., Leal, I., & Costa, P. A. (2017). Are the fathers alright? A systematic and critical review of studies on gay and bisexual fatherhood. *Frontiers in Psychology*, 8, article1636. doi: 10.3389/fpsyg.2017.01636
- Cass, V. C. (1979). Homosexuality identity formation: A theoretical model. *Journal of Homosexuality*, 4(8), 219-235.
- Chabot, J., & Ames, B. (2004). It wasn't "let's get pregnant and go do it": Decision making in lesbian couples planning motherhood via donor insemination. *Family Relations*, 53, 348-356. doi: 10.1111/j.0197-6664.2004.00041.x
- Creswell, J. W. (2012). *Research design* (4th ed.). London, England: Sage Publications.
- Dempsey, D. (2012). Gay male couples' paternal involvement in lesbian-parented families. *Journal of Family Studies*, 18(2-3), 155-164. doi: 10.5172/jfs.2012.18.2-3.155.
- Donovan, C., & Wilson, A. R. (2008). Imagination and integrity: Decision-making among lesbian couples to use medically provided donor insemination. *Culture, Health & Sexuality*, 10, 649-665. doi: 10.1080/13691050802175739
- Dunne, G. A. (2000). Opting into motherhood: Lesbians blurring the boundaries and transforming the meaning of parenthood and kinship. *Gender & Society*, 14, 11-35. doi: 10.1177/089124300014001003
- Erera, P., & Segal-Engelchin, D. (2014). Gay men choosing to co-parent with heterosexual women. *Journal of GLBT Family Studies*, 10, 449-474. doi: 10.1080/1550428X.2013.858611
- Erlich, S. (2003). *The father's role in motherhood, or motherhood of male therapists*. Lecture presented at the Hebrew University of Jerusalem. Retrieved from <http://micro5.mscc.huji.ac.il/~freud/erlich/>
- Fogiel-Bijaoui, S. (2002). Familism, postmodernity and the state: The case of Israel. *The Journal of Israeli History*, 21(1-2), 38-62. doi: 10.1080/13531040212331295852
- Giorgi, A. (2005). The phenomenological movement and research in the human sciences. *Nursing Science Quarterly*, 18, 75-82. doi:10.1177/0894318404272112
- Goldberg, A. E., Kinkler, L. A., Moyer, A. M., & Weber, E. (2014). Intimate relationship challenges in early parenthood among lesbian, gay, and heterosexual couples adopting via the child welfare system. *Professional Psychology: Research and Practice*, 45(4), 221-230. doi: 10.1037/a0037443

- Goldhaber, O. (2007). "I want my mommies": The cry for mini-DOMAs to recognize the best interests of the children of same-sex couples. *Family Court Review*, 45, 287-301. doi: 10.1111/j.1744-1617.2007.00144.x
- Hayman, B., & Wilkes, L. (2017). De novo families: Lesbian motherhood. *Journal of Homosexuality*, 64, 577-591. doi: 10.1080/00918369.2016.1194119
- Herbrand, C. (2017). Co-parenting arrangements in lesbian and gay families: When the 'mum and dad' ideal generates innovative family forms. *Families, Relationships and Societies*. Advance online publication. doi: 10.1332/204674317x14888886530269
- Kama, A. (2005). An unrelenting mental press: Israeli gay men's ontological duality and its discontent. *The Journal of Men's Studies*, 13, 169-184. Retrieved from https://yedion.yvc.ac.il/info/Course/Teacher_000000818_Z64108900512419224.pdf
- Lincoln, Y. S., Lynham, S. A., & Guba, E. G. (2011). Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences, revisited. In E. G. Guba & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research*, (pp. 97-128). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Malterud, K., & Bjorkman, M. (2016). The invisible work of closeting: A qualitative study about strategies used by lesbian and gay persons to conceal their sexual orientation. *Journal of Homosexuality*, 63, 1339-1354. doi: 10.1080/00918369.2016.1157995
- Nordqvist, P. (2012). Origins and originators: Lesbian couples negotiating parental identities and sperm donor conception. *Culture, Health & Sexuality*, 14(3), 297-311. doi: 10.1080/13691058.2011.639392
- Norton, W., Hudson, N., & Culley, L. (2013). Gay men seeking surrogacy to achieve parenthood. *Reproductive Biomedicine Online*, 27(3), 271-279. doi: 10.1016/j.rbmo.2013.03.016
- Patton, M. J. (2015). *Qualitative research and evaluation methods: Integrating theory and practice* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Rawsthorne, M. (2013). How long in the wilderness? Australian lesbian parents and social policy reform. *Critical Social Policy*, 33, 266-284. doi: 10.1177/0261018312457857
- Rogers, C. R. (1967). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. London, England: Constable.

- Tsfati, M., & Ben-Ari, A. (2018). Between the social and the personal: Israeli male gay parents, surrogacy and socio-political concepts of parenthood and gender. *Journal of GLBT Family Studies*, 15, 42-57. doi: 10.1080/1550428X.2017.1413475
- Van Ewyk, J., & Kruger, L. M. (2017). The emotional experience of motherhood in planned lesbian families in the South African context: "... Look how good a job I'm doing, look how amazing we are". *Journal of Homosexuality*, 64, 343-366. doi: 10.1080/00918369.2016.1190216
- Warner, M. (1991). "Introduction: Fear of a queer planet". *Social Text*, 9(4), 3-17. Retrieved from <https://sgrattan361.qwriting.qc.cuny.edu/files/2010/09/warnerfearofaqueer.pdf>

הקשר בין מעורבות הורי חניכים בפנימייה פוסט-אשפוזית ויחסיהם עם ילדם ובין שינויים במצבו

נופר נעים לוי ורמי בנבנישתי

רקע: פנימיות פוסט-אשפוזיות נועדו לקדם ילדים ומתבגרים שחוו הזנחה והתעללות והסובלים כיום מבעיות התנהגותיות, רגשיות ונפשיות חמורות. מטרת הפנימיות להביא לשינויים חיוביים ניכרים בתפקודם של החניכים.

מטרות המחקר: בחינת אופי השינויים שחלים במצב חניכי פנימיות אלה לאורך שנה – האם שינויים אלו הם חיוביים או שליליים? והאם אופיים ועוצמתם דומים בקרב חניכים בעלי מאפיינים שונים? המחקר בוחן אם התדירות והאיכות של הקשר בין החניך להוריו ומעורבות ההורים בטיפול בילדם פנימייה מנבאים את השינויים במצב החניך.

שיטת המחקר: המדגם כלל 107 חניכים בני 12-18 השוהים בשתי פנימיות פוסט-אשפוזיות לפחות שנתיים. המחקר התבסס על השוואת נתונים של שיטת הרף בשתי שנים עוקבות, ועל שאלון בנושא מעורבות הורים שמילאו אנשי צוותי הפנימיות.

ממצאים: מספר החניכים שמצבם השתפר במהלך השנה גדול ממספר החניכים שמצבם הורע. חניכים בעלי רקע נפשי קשה יותר היו בסיכון גבוה יותר להרעה במצבם בהשוואה לחניכים אחרים. נמצא קשר בין תדירות ביקורי ההורים לשיפור התנהגויות תוקפניות והתפקוד החברתי. בנוסף, נמצא קשר בין איכות גבוהה של קשר הורה-ילד לבין שיפור הזנחה חיצונית. לא נמצא קשר בין מעורבות ההורים בפנימייה לבין שיפור מצב ילדיהם.

השלכות לפרקטיקה: זהו המחקר הראשון העוסק בשינויים במצבם של חניכי פנימיות פוסט-אשפוזיות, ובבחינת הגורמים המנבאים שינויים אלו. המחקר מצביע על חשיבות העבודה הטיפולית עם ההורים כדי לקדם את הקשר שלהם עם ילדיהם ואת מעורבותם בפנימייה. המחקר מצביע גם על הצורך לבחון את התמודדות המסגרות עם חניכים שמצבם הנפשי קשה יותר, כגון חניכים עם התנהגויות אובדניות.

מילות מפתח: השמה חוץ-ביתית, פנימיות פוסט-אשפוזיות, קשר הורה-ילד, מעורבות הורים, קשיים רגשיים-נפשיים, שינויים במצב החניכים

מבוא

ילדים במצב של התעללות והזנחה נמצאים בסיכון גבוה להתפתחות לא תקינה, לבעיות חברתיות ופיזיות ולעבריינות (Hodgdon et al., 2018), ולמגוון רחב של תחלואה פסיכיאטרית (גל, לבב וגרוס, 2010) לכן, על אף זכותו הבסיסית של הורה לגדל את ילדיו, יש מצבים שבהם נשקלת הוצאת ילד מבית הוריו עקב סכנה לשלומם ולהמשך התפתחותו התקינה (דוידזון-ערד, 2010).

המסגרות החוץ-ביתיות העיקריות בישראל הן משפחות אומנה ופנימיות, ומרבית הילדים (80%) המוצאים להשמה חוץ-ביתית שוהים בפנימיות (Pinchover & Attar, 2014). ההשמה בפנימייה נועדה להגן על הילדים, אך גם לשמש גורם טיפולי (זעירא, עטר-שוורץ, ובנבנישתי, 2011), כדי שבמהלך השהות בפנימייה יחולו שינויים חיוביים במצבם (Boyer, Hallion, Hammell, & Button, 2009). המחקר הנוכחי ביקש לתאר שינויים במצבם של חניכי פנימיות פוסט-אשפוזיות במהלך שהותם בפנימייה ולבחון אם התדירות והאיכות של הקשר בין ההורים לילדם ומעורבותם בטיפול בו בפנימייה מנבאים את השינויים במצבו.

סקירת ספרות

המגמה המועדפת כיום בעולם היא כי ילד יחיה במשפחתו. אפשרות ההשמה החוץ-ביתית היא מוצא אחרון, וגם אז רק לזמן מוגבל (De Swart et al., 2012; Knorth, 2008). באנגליה ובארצות-הברית יש העדפה הולכת וגוברת להשמה באומנה, והימנעות מהשמה במסגרות מוסדיות ככל האפשר (Bellonci, Holmes, & Whittaker, 2018; Steels & Simpson, 2017). השמה חוץ-ביתית מוצעת עבור ילדים אשר אינם יכולים לחיות בחיק משפחתם הביולוגית עקב בעיות חמורות בתוך המשפחה, או חסכים סביבתיים, הזנחה פיזית ורגשית ומצבי סיכון במידה המאיימת על רווחתם או על חייהם, או אם הילד סובל מבעיות נפשיות ורגשיות חמורות (בנבנישתי, זעירא ועטר-שוורץ, 2012; סילמן, 2014; Dolev, Ben-Rabi, & Zemach-Marom, 2009).

פנימייה היא מוסד אשר מציע טיפול 24 שעות ביממה, ושם דגש על טיפול בבעיותיהם הרגשיות וההתנהגותיות של חניכיו (Boyer et al., 2009). הפנימיות שבאחריות שירות 'ילד ונוער' במשרד הרווחה מסווגות לפי צורכי החניכים. המחקר הנוכחי התמקד בחניכי פנימיות פוסט-אשפוזיות המיועדות לילדים ומתבגרים לאחר אשפוז פסיכיאטרי או כחלופה לאשפוז. פנימיות אלו קולטות גם אוכלוסיות קצה – ילדים שבעיותיהם מורכבות ושיש להם הפרעות התנהגות קשות, אשר אינם יכולים להיקלט בפנימיות טיפוליות ושיקומיות המיועדות לילדים שמצבם פחות קשה (משרד

הרווחה והשירותים החברתיים, ללא תאריך). לכן בפנימיות פוסט-אשפוזיות מספר אנשי הצוות גבוה יחסית למספר התלמידים (דולב וברנע, 1996), והצוות כולל מטפלים ממקצועות מגוונים כגון עובדים סוציאליים, פסיכולוגים, ופסיכיאטר.

מאפייני תפקוד רגשי והתנהגותי של חניכים בפנימייה פוסט-אשפוזית
מרבית החניכים השוהים בפנימיות פוסט-אשפוזיות לוקים בבעיות התנהגות קיצוניות, אי-יכולת ליצור קשר, ובעיות נפשיות. בדרך כלל הם מאובחנים באבחנות פסיכיאטריות של הפרעות קשב וריכוז, הפרעות התנהגות, דיכאון וסכיזופרניה (ג'קסון ושפירו, 2013; Tomlinson, Gonzalez, & Barton, 2011), הפרעות חרדה, הפרעות מצב רוח, הרס עצמי, הפרעות בהתקשרות, ואי-תפקוד בבית, בבית הספר ובקהילה (Foltz, 2004). נוסף על כך, הם סובלים מאי-שליטה בדחפים, נטיות לאיים או לפגוע באחרים, ונדלזים (Walter, 2007), ובעיות נפשיות כרוניות, כגון פוסט-טראומה, חרדה, דיכאון, פגיעה עצמית ואובדנות (Duppong Hurley, Lambert, Gross, Thompson, & Farmer, 2017).

שינויים במצבם הרגשי, ההתנהגותי והתפקודי של חניכים בפנימייה פוסט-אשפוזית

מטרת ההשמה בפנימייה היא להביא לשיפור במצב החניכים המגיעים עם קשיים רגשיים והתנהגותיים; אולם לאורך השנים נערכו רק מעט מחקרים על השינוי המיוחל (Attar-Schwartz, Benbenishty, & Roziner, 2017). מחקרים על תוצאות ההשמה העלו ממצאים שאינם חד-משמעיים (Duppong Hurley et al., 2017). כמה מחקרים מצביעים על שיפור במצבם הרגשי וההתנהגותי של מרבית החניכים לאחר שהות בפנימייה (Boyer et al., 2009; Briggs et al., 2012; Chor, McClelland, Weiner, 2008; Jordan, & Lyons, 2012; Knorth et al., 2008; Connor, Miller, Cunningham, & Melloni, 2002; Moore, 2002; McArthur, Death, Tilbury, & Roche, 2018).

לנוכח הממצאים הסותרים בספרות ומיעוט המחקרים בנושא זה בישראל, מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון שינויים במצבם של חניכים בפנימיות פוסט-אשפוזיות בישראל וגורמים המנבאים שינויים אלו. המחקר מתמקד ביחסי החניך עם הוריו, ובמעורבותם בטיפול בו בעת שהותו בפנימייה.

קשר הורה-ילד בעת השהות בפנימייה

אחד החסרונות בטיפול בפנימייה הוא הפגיעה האפשרית בקשר שבין ההורה לילדו. בדרך כלל הפרדת ילד מהוריו הביולוגיים וממשפחתו הרחבה אינה רצויה, היא טראומטית ויכולה להביא לתוצאות שליליות (Mullins, Cheung, & Lietz, 2012).

שכן הפרעות בהתקשרות הורה-ילד עלולות להזיק לילד (McWey & Mullis, 2004). תמיכת המשפחה חשובה מאוד לילדים ולמתבגרים פגיעים אלה (Pinchover & Attar-Schwartz, 2018). כך למשל הסיקה האגודה האמריקאית לפסיכיאטריה מניעתית, כי מסגרות קולקטיביות או קבוצתיות שוללות מהילד את האפשרות להתקשר לדמות ההורה, ובכך פוגעות ביכולתו של הילד להשלים משימות התפתחות חיוניות (Dozier et al., 2014).

אולם יש לשים לב, כי שהות בפנימייה אין משמעה שהילד מאבד את הקשר עם הוריו. הפגיעה ביחסי ההתקשרות תלויה באופי הקשר עם המשפחה בעת שהות בפנימייה. בקצה אחד של הרצף נמצא שניתוק ילד ממשפחתו עלול לגרום לו נזקים קשים, כגון תחושת אובדן וערעור נפשי, ולהוביל לתגובות קשות כגון מחאה, דיכאון או ניתוק רגשי, והיווצרות של קונפליקט כפל נאמנויות בין הפנימייה למשפחה הביולוגית (סלונים-נבו ולנדר, 2004), והגברה של תוקפנות ועבריינות (McWey, Acock, & Porter, 2010).

בקצה השני של הרצף – קשר מתמשך בין הורה לילדו השווה בפנימייה יכול להביא לשינויים חיוביים במצב הילד. נמצא שחניכים אשר נמצאו בקשר תדיר יותר עם משפחותיהם היו ביחסי התקשרות באיכות טובה למדי (McWey, 2004). כמו כן נמצא כי הקשר עם ההורים מאפשר שמירה על איכות החיים הפסיכולוגית של הילד (Salas Martínez, Fuentes, Bernedo, & García-Martín, 2014) והוא חשוב להתפתחות הרגשית והפסיכולוגית של הילד (Huefner, Pick, Smith, Stevens, & Mason, 2014). שמירה על קשר הורה-הילד באמצעות ביקורים מוסיפה לתחושת הביטחון של הילד ועשויה לחזק את קשריו לדמויות המטפלות האחרות. נמצא לדוגמה כי ביקורים של מבוגרים משמעותיים מנבאת תחושת יציבות ושיפור במצב החניך (Lee, 2011).

על רקע הידע התיאורטי וממצאי מחקרים אמפיריים אלו, ישנה הסכמה גוברת והולכת כי בעת שהותו של ילד במסגרת השמה חוץ-ביתית יש לתמוך בהמשך קשריו עם הוריו (Elizur, 2012). קשר זה יכול לבוא לידי ביטוי בביקורי ההורים, או ביציאת החניך לחופשות בבית הוריו, וגם בקשר לא ישיר, בטלפון, בדואר אלקטרוני, במסרונים וכיוצא באלה (Sen & Broadhurst, 2011).

תדירות ואיכות של הקשר הורה-ילד

הממצאים על השפעות תדירות הקשר עם ההורים אינם עקביים. כמה מחקרים העלו שתדירות גבוהה של ביקורי הורים במסגרת ההשמה וביקורי החניך בבית הוריו מגבירים את הסיכוי שיחזור לחיות בבית ההורים (Huefner et al., 2014). תדירות גבוהה יותר נמצאה קשורה גם לשיפור במצב הילד במהלך השהות בפנימייה (Bell, Romano, & Flynn, 2015).

עם זאת, כמה מחקרים הצביעו על תוצאות הפוכות, לדוגמה: לאחר ביקור הורים בבית אומנה או כשילדי אומנה חוזרים מחופשה בבית ההורים – חלקם מגיבים בהתנהגויות בעייתיות וקשות יותר (Nesmith, Patton, Christophersen, & Smart, 2015). כמו כן, ביקור ההורים עלול לפגוע בילד, שכן הוא עלול להקשות על ההסתגלות למקום ההשמה במשך זמן רב, להוביל להתנהגויות בעייתיות לאחר הביקור, לגרום לקונפליקט נאמנויות עם הדמויות המטפלות (McWey & Mullis, 2004), ואף להוביל לזעזוע רגשי (McWey et al., 2010). בנוסף, ביקורים תכופים עלולים לחזק את תחושת קונפליקט הנאמנויות שהילד חווה, ובכך להקשות עליו להסתגל למסגרת החוץ-ביתית (Atwool, 2013). יתרה מזו, תדירות המפגשים כשלעצמה לא תתרום לילד אם איכות המפגשים פוגעת בו וביחסיו עם הוריו (Sen & Broadhurst, 2011). ייתכן שתדירות גבוהה יותר של ביקורים עלולה לפגוע במטרת ההשמה ובמצבו של הילד (Haight, Kagle, & Black, 2003).

איכות הקשר עם ההורים נובעת מעקביותו, ממידת תחושת הביטחון שהקשר מקנה, ומהיחס בין ביטויי אהבה לעומת דחייה שהילד חווה במהלך הקשר. הורים המקיימים קשר באיכות גבוהה עם ילדם משמשים עבורו מודל חיובי וסביבה מטפחת, ומנהלים עימו אינטראקציה ישירה (Swick, 2008). כאשר איכות הקשר של ההורה עם ילד נמוכה, והקשר כולל התעללות והזנחה, ההשלכות השליליות על מצב הילד עלולות לכלול בעיות התנהגות, התנהגויות מוחצנות, בעיות רגשיות ופסיכולוגיות, ערך עצמי נמוך וסגנון התקשרות לא בטוח (Dozier, Albus, Fisher, & Sepulveda, 2002; McWey, 2004).

נמצא, שביקורים חיוביים ואיכותיים קשורים להשפעה חיובית על מצבם הנפשי ואיכות חייהם של חניכי פנימייה (Attar-Schwartz, 2008). בנוסף, הביקורים מאפשרים שימור יחסי התקשרות משמעותיים להורים, ותהליך של התפתחות אישית (Salas & Martínez et al., 2014).

מעורבות הורים בפנימייה

קשר הורה-ילד הוא מרכיב אחד מהתפיסה הכללית הרווחת היום, התומכת בשילוב המשפחה בטיפול בילד בשהותו במסגרת השמה חוץ-ביתית. תפיסה זו מכונה 'טיפול ממוקד-משפחה'. גורם חשוב נוסף הוא מעורבות ההורים בפנימייה (Geurts, Boddy, Noom, & Knorth, 2012; Whittaker et al., 2016). הוצאת ילד מביתו והשמתו במסגרת חוץ-ביתית עלולה לעורר בהורה רגשות קשים, הנובעים מהפגיעה בחיי המשפחה, מאי-יכולתו לממש את תפקידו כהורה, ומרגש אשמה הנלווה לכך (Baker & Blacher, 2002). כמו כן, ההורים מרגישים עצמם פגיעים וחסרי אונים

Nesmith et al.,) מול אנשי הצוות במקום ההשמה, וחסרי שליטה על חינוך ילדיהם (2015). לאחר השמת ילד בפנימייה יש לעיתים קרובות אי בהירות בנוגע לחלוקת תפקידים ותחומי אחריות בין ההורה הנעדר והצוות המטפל, משום שהצוות המטפל ממלא פונקציות הוריות. כך עלולה להיווצר תחושת תחרות בין ההורה לצוות המטפל (Landsman, Groza, Tyler, & Malone, 2001). בנוסף, הורים פוגעניים עלולים לחבל בתהליך הטיפולי של הילד. על כן חשוב ליצור ברית טיפולית בין הפנימייה ובין ההורים (בן-שלמה, 2010).

הגישה הדוגלת בטיפול ממוקד משפחה, ומעורבות המשפחה כחלק מכך, מקדמת פיתוח של ברית עבודה עם ההורים, ומאפשרת בנייה של כוחות המשפחה, לטובת יציבות, בטיחות ורווחה של הילדים (Williamson & Gray, 2011). למעורבות המשפחה שני היבטים: השתתפות ומעורבות של בני המשפחה בפעולות שונות בפנימייה; ושותפות בתכנון הטיפול בילד (Geurts et al., 2012). ההורים יכולים לגלות מעורבות באופן קונקרטי בהשתתפות בהתערבויות טיפוליות (טיפול משפחתי, הדרכות הורים, קבוצות תמיכה), בקשר עם צוות הפנימייה, ובהשתתפות בפעילויות המתקיימות בפנימייה (Geurts et al., 2012; Robst, Rohrer, Dollard, & Armstrong, 2014).

מחקרים רבים מלמדים כי מעורבות ההורים בטיפול הפנימייתי עשויה לקדם את הטיפול ולתרום לתוצאות טובות יותר במצב החניכים (Hoogeveen, Vogelvang, & Rigtter, 2017; Huefner et al., 2014). בפנימיות שבהן נערכות תוכניות לשילוב ההורים באופן אינטנסיבי, הוכח כי חל שיפור ניכר גם בדימוי העצמי של החניכים, בהתנהגותם ובאיכות יחסיהם עם בני המשפחה (Hoogeveen et al., 2017). ממצאים דומים עלו במחקרם של מירו וגרופר (2006): במסגרת המחקר נערכה תוכנית שכללה סדנאות קבועות לחלק מההורים. תוצאות התוכנית היו ניכרות: התחזק הקשר בין ההורים לפנימייה, השתפרו עמדות צוות הפנימייה כלפי ההורים, התחזק הדימוי העצמי של ההורים והשתפר תפקודם ההורי. התוצאות המשמעותיות ביותר היו ההשלכות על החניכים: הם חוו שיפור ניכר בדימוי העצמי ובהתנהגותם (מירו וגרופר, 2006).

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון גורמים המנבאים שינויים במצבם של חניכי פנימייה פוסט-אשפוזית. נוסף לבחינת הקשר בין החניך להוריו ומעורבות ההורים בפנימייה, הרחיב המחקר את היריעה ובחן מאפייני רקע הקשורים לקשיים הנפשיים של החניכים, אשר עשויים לסייע בניבוי השינויים במצבם.

משתני רקע – קשיים רגשיים-נפשיים

חניכי פנימייה פוסט-אשפוזית סובלים מבעיות רגשיות ונפשיות יותר מחניכי פנימיות רווחה אחרות (צמח-מרום, הלבן-אילת וסבו-לאל, 2012). על עוצמת הקשיים

של כל חניך אפשר ללמוד מאשפוזים קודמים, מדיווחים על התקפים פסיכויטיים והפרעות אישיות (Avery & Bradshaw, 2015), ומשימוש בתרופות פסיכיאטריות (Foltz, 2004). במחקר הנוכחי עלתה השערה שיש קשר בין מאפיינים אלו לבין השינויים החלים במצב החניכים. לא נמצאו מחקרים שבחנו סוגיה זו או שהציגו תיאוריה לגבי קשר זה.

השערות מחקר

- א. ימצא קשר חיובי בין שיפור (שינוי חיובי) במצב החניך מבחינה תפקודית, רגשית והתנהגותית לבין המדדים הבאים: תדירות הקשר עם ההורים; איכות הקשר בין ההורים והילד; רמת המעורבות של ההורים בטיפול בילדם; רמת שיתוף הפעולה ומידת יחסם החיובי של ההורים לפנימייה.
- ב. ימצא קשר בין שינויים במצב החניך לבין קשייו הרגשיים והנפשיים.

שיטת המחקר

אוכלוסייה ומדגם

אוכלוסיית המחקר היא נערים ונערות בני 12-18, חניכי פנימיות פוסט-אשפוזיות. המדגם הוא מדגם נוחות ובו חניכים בשתי פנימיות הנמצאות במרכז הארץ ובדרומה. בפנימיות אלו שוהים כ-170 חניכים בני 12-18. מתוכם השתתפו במחקר 107 חניכים אשר שהו בפנימיות למעלה משנתיים, בשנים תשע"ה ותשע"ו; על 102 חניכים מתוכם יש נתונים מלאים על שתי נקודות הזמן. במדגם 62 בנים (57.9%) ו-45 בנות (42.1%). גילם הממוצע היה 15.73 ($SD=2.03$). על פי התפלגות הגילאים מרבית המשתתפים הם בני 14 ומעלה, וכשליש הם בני 16 (31.8%). משך השהות הממוצע בפנימיות היה כשנתיים ($M=1.85$, $SD=0.88$).

כלי המחקר

המחקר מבוסס על שני שאלונים. הכלי העיקרי הוא שאלון שיטת הרף (ראו להלן), ושאלון אשר פותח לצורך המחקר.

שאלון 'שיטת הרף'

'שיטת הרף' פותחה בידי מאירס-ג'וינט-מכון ברודקייל בשיתוף עם משרד הרווחה והשירותים החברתיים, כחלק ממערך הפיקוח על הפנימיות שבאחריות שירות ילד ונוער במשרד הרווחה (שפירו ופרומר, 2008). על השאלונים השיבו אנשי הצוות החינוכי והטיפוליים בפנימייה.

השאלון בודק את מאפייני הורי החניך, מאפייני רקע, ופרופיל חינוכי וטיפולי של החניך, אשר נמדד על פי 14 קטגוריות המכונות 'מסמנים'. משמעות קיומו של מסמן היא שנצפתה בעיה בתחום זה. לגבי כל קטגוריה ('מסמן') ממלא הצוות שאלון מסכם את הציון שהתקבל, ועל פיו ובהתאם למין ולגיל נקבע אם ה'מסמן' קיים או לא (חסין, צמח-מרום, בראנץ, דורי ווקנין, 2013).

המסמנים הבאים: דיכאון וחרדה, התנהגות תוקפנית, ובעיות חברתיות של החניך, מבוססים על כלי מדידה מקובלים מתוך "Teacher's Report Form" של אכנבך (Achenbach, 1991). שאר המסמנים הם פרי פיתוח של מפקחי השירות לילד ולנוער וחוקרי המרכז להבטחת איכות במאיי-רס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, בהתייעצות עם מומחי תוכן. צוות חוקרים בדק את מהימנות הכלי (טופס נתוני חניך), את איסוף המידע על המסמנים ובעיות נוספות. טווח אחוזי ההסכמה של המסמנים היה 77.9%-94.5% וטווח ההסכמה לפי ערכי מתאם k (Cohen's kappa) היה 54-79%. טווח אחוזי ההסכמה של הבעיות הנוספות היה 86.1%-99%, וטווח ערכי k היה 54-91%. (וולק, צמח-מרום, עמיחי בן-יעקב, הריזליך ובראנץ, 2004).

מתוך שאלון הרף, נבדקו במחקר הנוכחי המשתנים הבאים:

- א. משתני תפקודו ומצבו הרגשי של החניך
 1. התנהגות תוקפנית: מבוסס על שאלון אכנבך להתנהגות תוקפנית. בשאלון 25 פריטים העוסקים בהתנהגות הנצפית של החניך, ציון כל פריט 0-2. הציון הוא סך הנקודות בסולם 0-50. ציון גבוה יותר מורה על יותר התנהגות תוקפנית. מעל ציון מסוים נקבע אם החניך סובל מהבעיה הנבדקת, בהתאם לגיל ולמגדר. מעל גיל 12, בנות: ציון 18 ומעלה, בנים: ציון 23 ומעלה. הבדיקה נעשתה על פי שינוי בקיום המסמן או העדרו, כדי לבדוק אם יש שינוי לאורך הזמן.
 2. תפקוד חברתי לקוי: מבוסס על שאלון אכנבך לבעיות חברתיות. בשאלון 13 פריטים העוסקים בהתנהגות הנצפית של החניך, ציון כל פריט 0-2. הציון הוא סך הנקודות בסולם 0-26. ציון גבוה יותר מורה על תפקוד חברתי לקוי יותר. המסמן קיים מעל גיל 12, בנות: ציון 7 ומעלה, בנים: ציון 9 ומעלה.
 3. דיכאון וחרדה: מבוסס על שאלון אכנבך לדיכאון וחרדה. בשאלון 18 פריטים העוסקים בהתנהגות הנצפית של החניך, ציון כל פריט 0-2. הציון הוא סך הנקודות בסולם 0-56. ציון גבוה יותר מורה על יותר על תסמיני דיכאון וחרדה. המסמן קיים מעל גיל 12, בנות: ציון 12 ומעלה, בנים: ציון 11 ומעלה.
 4. התנהגות אובדנית: בשאלון 4 פריטים: ניסיון אובדני, הכנות לניסיון אובדני, דיבורים על ניסיון אובדני, השתתפות במשחקים ברמת סיכון גבוהה. המסמן קיים אם מופיעה אחת ההתנהגויות האלה.

5. הזנחה חיצונית: בשאלון 3 פריטים: הזנחה המתבטאת בהופעה מרושלת (ביגוד וכדומה), הזנחת ניקיון הגוף, הזנחת ניקיון הסביבה האישית (כגון: ארון, מיטה ובחדר האוכל). ציון כל פריט 1-4 (כלל לא, לעיתים רחוקות, לעיתים קרובות, תמיד). המסמן קיים אם מופיעה אחת מהתנהגויות אלה בשכיחות גבוהה (מעל 3).

ב. משתני קשר הורה-ילד

תדירות הקשר ואיכותו נבדקה באמצעות נתוני הרף במסמן 'בעיות בקשר שבין החניך למשפחתו' (הכוונה להורים, או לכל מי שמוגדר כמשפחתו של הילד). המסמן מחולק לשאלות הבאות:

1. תדירות הקשר (המפגשים) בין החניך להוריו: האם החניך יוצא לחופשות? האם ההורים מגיעים לאירועים יזומים של הפנימייה או של בית הספר? האם ההורים מגיעים לביקורים בפנימייה ביוזמתם, ובאיזו תדירות (כן / לעיתים רחוקות / לא)?

2. איכות המפגשים שבין החניך למשפחתו: איכות המפגשים מעידה על איכות הקשר (שינוי לרעה בהתנהגות אחרי מפגש, אם ידוע על התעללות או הזנחה במפגשים). המסמן קיים אם אחת מהתנהגויות הבאות מופיעה בשכיחות גבוהה: האם יש בעיות רגשיות או התנהגותיות בעקבות שהות החניך בביתו? האם החניך סובל מהתעללות בזמן שהותו בביתו בחופשה? האם החניך סובל מהזנחה ניכרת בזמן החופשה?

ג. משתני רקע

קשיים פסיכיאטריים (פסיכوزה, נטילת תרופות פסיכיאטריות ואשפוז קודם). משתני הרקע נבדקו על פי פרטי הרקע שבשאלון שיטת הרף.

ד. שינויים במצב החניך

בשיטת הרף, כאמור, 'מסמן' משמעותו שנצפתה בעיה בתחום מסוים. השינוי (חיובי או שלילי) שחל בעת שהותו של החניך בפנימייה נבדק באמצעות השוואת המסמנים בשתי נקודות הזמן שנבדקו. התוצאות האפשרויות של השוואה זו הן: (א) לא חל שינוי (למשל, כשלא היה מסמן בשתי השנים או שהיה מסמן בשתי השנים); (ב) חל שינוי לטובה – היה מסמן בשנה הראשונה ולא היה מסמן בשנה השנייה; (ג) חל שינוי לרעה – לא היה מסמן בשנה הראשונה והיה מסמן בשנה השנייה. בדיקה זו נעשתה בנפרד עבור כל מסמן.

שאלון מעורבות הורים בטיפול בילדם בפנימייה

לצורך המחקר נבנה שאלון לבדיקת מעורבות ההורים, שיתוף הפעולה שלהם ויחסם

לפנימייה. השאלון מבוסס על מחקרם של מירו וגרופר (2006). הפריטים נבנו יחד עם העובדות הסוציאליות והמדריכים בפנימייה, על בסיס תוצאות קבוצת המיקוד שבדקה צורות שונות של מעורבות הורים. לאחר בניית הכלי הוא נבדק בידי שתי עובדות סוציאליות. כל אחת מילאה שאלון על שני ילדים שונים. בעקבות זאת הוכן השאלון הסופי.

את השאלון מילאו העובדות הסוציאליות בפנימיות לגבי כל אחד מהחניכים שבטיפולם. בשאלון שני חלקים. הראשון בודק את מידת מעורבות ההורים בפועל (השתתפות בפעילויות בפנימייה באמצעות שאלות על תדירות השתתפותם בפעילויות שונות). החלק השני בודק כיצד מעריכות העובדות הסוציאליות את יחס ההורים לפנימייה ולצוות ואת מידת שיתוף הפעולה שלהם עם צוות הפנימייה. העובדות הסוציאליות התבקשו להעריך עד כמה ההורים מעורבים בפנימייה בתחומים הבאים:

א. מידת מעורבות ההורים בפנימייה: השתתפות בקבוצת הורים או בהדרכת הורים; השתתפות בימי הורים; השתתפות בפעילויות בפנימייה כגון מסיבות ואירועים; תדירות התקשרות בטלפון לפנימייה. התשובות ניתנו על סולם 1-4: 1 – כלל לא; 3 – בדרך כלל או תמיד; 4 – לא רלוונטי (לא קיים בפנימייה או לא הוצע להורים).

ב. מידת שיתוף הפעולה עם הצוות בטיפול: ההורים מוכנים לקבל את ההנחיות שאנו נותנים להם לטיפול בילדיהם; ההורים נותנים גיבוי לצוות הפנימייה לפני הילד; ההורים משתפים את הצוות בבעיות בטיפול בילד. התשובות ניתנו על סולם 1-5: 1 – כלל לא; 5 – במידה רבה מאוד.

ג. יחס ההורים לפנימייה: ההורים אדישים לטיפול הניתן בפנימייה; ההורים מעריכים את עבודת צוות הפנימייה; ההורים שבעי רצון מהפנימייה; ההורים תורמים לטיפול או מחבלים בו. התשובות ניתנו על סולם מ-1 – כלל לא, עד 5 – במידה רבה מאוד.

בבדיקת מהימנות פנימית שנערכה עבור החלק העוסק בקשר של ההורים עם הפנימייה, נמצא כי $\alpha=0.79$. עבור שאלון מידת מעורבות ההורים, שבו 4 פריטים – $\alpha=0.81$. עבור שאלון הערכת אופי יחסי ההורים עם הפנימייה, שבו 8 פריטים – $\alpha=0.87$.

הליך המחקר

המחקר קיבל אישור מוועדת האתיקה האוניברסיטאית של החוקרת הראשית, ממשרד הרווחה ומהפנימיות.

באישור גורמי הפיקוח של שירות ילד ונוער במשרד הרווחה התקבלו נתוני שיטת הרף על הילדים בשתי שנים עוקבות (תשע"ה ותשע"ו). בנוסף, עובד סוציאלי האחראי לטיפול בחניך המשתתף במחקר, יחד עם אנשי צוות רלוונטיים אחרים, מילאו שאלון 'מעורבות הורים בטיפול בפנימייה'. אנשי הצוות קיבלו את השאלון כטופס אלקטרוני, שהגישה אליו הותנתה בקוד סודי שקיבלו.

ממצאים

השינויים במצב החניכים

בכל אחד מהתחומים נבדק שיעור החניכים שלא חל שינוי במצבם, שנמצאה הרעה במצבם ושחל שיפור במצבם. נערך מבחן χ^2 עבור כל אחד מהתחומים כדי לראות אם השינוי היה מובהק.

לוח 1: התפלגות החניכים על פי שינוי במצבם

לפי תחומים (באחוזים) N=101

$\chi^2_{(df=1)}$	שינוי		ללא שינוי		
	שיפור ²	הרעה ¹	עם מסמן בשתי השנים	ללא מסמן בשתי השנים	
25.233***	12.9	8.9	20.8	57.4	גילויי הזנחה חיצונית
48.830***	5.0	9.9	32.7	52.5	התנהגות אוברדנית
51.681***	8.8	3.9	25.5	61.8	התנהגות תוקפנית
28.243***	20.6	4.9	40.2	34.3	תפקוד חברתי לקוי
16.823***	14.9	10.9	55.4	18.8	דיכאון וחרדה

***p<.001

¹ ללא מסמן בשנה הראשונה ועם מסמן בשנה השנייה
² עם מסמן בשנה הראשונה וללא מסמן בשנה השנייה

בארבעה תחומים (גילויי הזנחה חיצונית, התנהגות תוקפנית, תפקוד חברתי ודיכאון וחרדה) נמצא שינוי מובהק, שהצביע על כך ששיעור החניכים שחל שיפור מצבם היה גבוה משל החניכים שחלה הרעה במצבם. השיפור הגדול ביותר היה בתפקוד חברתי. ההרעה המובהקת ביותר הייתה בהתנהגות אוברדנית. מעבר לחמשת התחומים

(הזנחה חיצונית, התנהגות אוברנית, התנהגות תוקפנית, תפקוד חברתי לקוי, דיכאון וחרדה) לא נמצא כל שינוי במצבם של 41% מהחניכים. אצל כרבע מהחניכים (23.0%) נמצאה הרעה של לפחות מסמן אחד. אצלה למעלה משליש (36.0%) נמצא שיפור של לפחות מסמן אחד, כשליש מתוכם ביותר ממסמן אחד.

הקשר בין התדירות והאיכות של מפגשי החניך עם הוריו לבין שינוי בתפקודו ובמצבו הרגשי

יצרנו מדד מסכם עבור בעיות בתדירות המפגשים של ההורים והחניך. המדד מורכב מספירה של בעיות במשתנים המתארים את תדירות המפגשים של ההורים והחניך (יציאה לחופשות, ההורים מגיעים לאירועים, ההורים מגיעים לביקורים): טווח הבעיות נע בין אפס לשתי בעיות. ממוצע הבעיות בתדירות המפגשים הוא 0.43 ($SD=0.66$). מרבית החניכים (65.4%) אינם סובלים מבעיה בתדירות המפגשים עם הוריהם; כרבע מהחניכים (25%) סובלים מבעיה אחת לפחות, רק 9.3% סובלים משתי בעיות. נבדקה ההשערה אם יש קשר בין תדירות המפגשים של החניך והוריו לבין שינוי בתפקודו ובמצבו הרגשי. לשם כך נערך ניתוח שונות חד-כיווני בין המדד המסכם המורכב מספירת הבעיות בתדירות המפגשים של החניך והוריו לבין המדד המסכם הבוחן שינוי בתפקודו ובמצבו הרגשי. נמצא כי אין הבדל מובהק ברמת השינוי בין החניכים שיש להם מספר שונה של בעיות בתדירות המפגשים $F(2, 101)=1.37 p>.05$.

נערכו כמה ניתוחי t כדי לבחון אם מרכיבים שונים בקשר של ההורים עם החניך קשורים לשינוי במצבו. נבדקו קשרים עם המדד המסכם של סך כל השינויים במצב החניך, וכן עם כל אחד מן המסמנים בנפרד, בסך הכול שש בדיקות שונות. נמצא רק קשר מובהק אחד: התנהגותם התוקפנית של חניכים שהוריהם מגיעים לביקורים בפנימייה משתפרת יותר ($M=0.15, SD=0.36$) בהשוואה לאלו שלא מגיעים $(M=0.00, SD=0.34), (t(58)=-2.00, p<.05)$.

לבדיקת ההשערה בנוגע לקשר בין איכות המפגשים של החניך עם הוריו לבין שינוי בתפקודו ובמצבו הרגשי, יצרנו מדד מסכם עבור בעיות באיכות המפגשים — 0-3 בעיות. ממוצע הבעיות באיכות המפגשים היה 0.83 ($SD=0.85$). חניכים במספר דומה אינם סובלים מבעיות באיכות הקשר עם ההורים (41.1%), ואחרים סובלים לפחות מבעיה אחת באיכות הקשר עם ההורים (39.3%). למעשה למעלה ממחצית החניכים (59.0%) סובלים מבעיות באיכות הקשר עם ההורים. ניתוח שונות חד-כיווני בין המדד המסכם המורכב מספירת הבעיות באיכות המפגשים (המעידה על איכות הקשר) בחלק של איכות הקשר של החניך עם הוריו (מחולק לארבע קטגוריות — 0-3) לבין המדד המסכם הבוחן שינוי בתפקודו ובמצבו הרגשי של החניך, העלה

כי אין הבדל מובהק בין ארבע הקבוצות שמספר הבעיות באיכות הקשר שהיה להן היה שונה ($F(3, 101)=0.82$ $p>.05$).

יצרנו מדד מסכם המורכב מממוצע הבעיות בקשר עם ההורים. ממוצע הבעיות באיכות המפגשים הוא 0.30 ($SD=0.28$).

בהמשך, בחנו בסדרת ניתוחי שונות חד-כיוונית אם בעיות בקשר עם ההורים מנבאות שינויים במצב החניך בכל אחד מהתחומים. ההבדל המובהק היחיד נמצא בתחום ההזנחה החיצונית: $F(3,100)=3.80$ $p<.05$. לפי מבחן שפי, נמצא שינוי חיובי גדול יותר בהזנחה החיצונית בקבוצה שלא היה לה בעיות באיכות הקשר ($M=0.16$ $SD=0.43$) בהשוואה לקבוצה המתאפיינת בשלוש בעיות באיכות הקשר ($M=-0.40$ $SD=0.54$).

הקשר בין מעורבות ההורים לשינוי בתפקודו ובמצבו הרגשי של החניך יצרנו מדד מסכם מתוך השאלות העוסקות במידת מעורבות ההורים בפנימייה. מעט מההורים (4.1%) אינם משתתפים באף אחת מדרכי המעורבות שצוינו בשאלון. טווח התשובות נע בין 1-3. נמצא שממוצע מידת מעורבות ההורים הכללית הוא 2.31 ($SD=0.56$).

נמצא כי אין קשר בין המדד הכולל של שינוי במצב החניך למידת מעורבות ההורים ($r=-.01$, $p>.05$). הקשר נבדק בין המדד המסכם של כל המסמנים ולאחר מכן בין כל אחד מחמשת המסמנים בנפרד, כך שנבחן גם הקשר בין מידת מעורבות ההורים לבין שינוי במצב החניך גם עבור כל אחד מהמסמנים המרכיבים את המדד הכולל של שינוי. הקשר היחיד שנמצא מובהק באופן גבולי היה בשינוי בהתנהגות תוקפנית ($r=-.194$, $p<.06$), כלומר שככל שההורים מעורבים יותר, כך יש שיפור בהתנהגות התוקפנית.

יצרנו גם מדד מסכם מתוך השאלות העוסקות במידת שיתוף הפעולה של ההורים ויחסם לפנימייה. כל אחת מהתשובות ניתנה על רצף 1-5, והממוצע שלהן היה 3.46 ($SD=0.92$). לא נמצאו קשרים מובהקים בין מדד זה של שיתוף הפעולה של ההורים ויחסם לפנימייה לבין המדדים השונים של שינויים במצב החניך.

הקשר בין קשיים רגשיים-נפשיים לשינוי במצבו של החניך בחנו את הקשר בין השינויים במצבם של החניכים לבין מאפיינים המצביעים על מצב רגשי-נפשי קשה.

נמצא שחניכים אשר מצבם הרגשי קשה יותר מציגים פחות שינויים חיוביים. בלוח 2 נראה שסך כל השינויים החיוביים במצב החניכים המאובחנים כסובלים

לוח 2 : ממוצעים וסטיות תקן של המשתנים החלויים לפי אבחנה פסיכיאטרית : פסיכודה, אשפוז פסיכיאטרי ונטילת תרופות פסיכיאטריות (לא כולל ריטלין)

	טיפול תרופתי			אשפוז פסיכיאטרי			פסיכודה								
	לא נוטל n=31	נוטל n=69	t-test	לא אושפז n=45	אושפז n=54	t-test	איך n=82	יש n=17							
t	SD	M	SD	M	t	SD	M	T	SD	M	SD	M			
-1.96*	0.37	0.16	0.48	-0.29	-2.53*	0.47	0.15	0.42	-0.74	-1.45	0.42	0.06	0.60	-0.11	הזנחה
-2.21*	0.17	0.03	0.42	-0.10	-1.50	0.30	0.00	0.41	-0.10	-1.41	0.36	-0.03	0.39	-0.17	התנהגות אובדנית
-0.95	0.30	0.09	0.38	0.02	-1.53	0.38	0.11	0.33	0.00	-0.62	0.36	0.06	0.35	0.00	התנהגות תקופנית
0.29	0.42	0.12	0.50	0.15	-0.94	0.45	0.20	0.49	0.10	-1.42	0.47	0.18	0.50	0.00	תפקוד חברתי
1.34	0.62	-0.06	0.42	0.10	0.50	0.58	0.02	0.42	0.07	0.07	0.51	0.04	0.42	0.05	דיכאון וחרדה
-0.85	1.05	0.35	1.09	0.15	-2.30*	1.17	0.48	0.94	0.00	-1.93*	1.05	0.31	1.09	-0.23	סך כל השינויים

p<.001***

מפסיכזזה נמוך באופן מובהק משל חניכים אשר לא אובחנו כסובלים מפסיכזזה ($t(98)=-1.93, p<.05$). כן נמצא ששינויים חיוביים במצב החניכים אשר עברו אשפוז בבית חולים פסיכיאטרי קטנים יותר מאשר במצב החניכים האחרים ($t(98)=-2.30, p<.02$). נמצא גם ששיפור מצב ההזנחה של חניכים שמקבלים טיפול תרופתי קטן באופן מובהק ממצב החניכים אשר אינם מקבלים טיפול תרופתי ($t(97)=-1.96, p<.05$). בדומה לכך, חניכים אשר עברו אשפוז בבית חולים פסיכיאטרי מציגים שיפור קטן יותר במצב ההזנחה ($t(97)=-2.53, p<.05$). בנוסף נמצא ששיפור ההתנהגות האובדנית של חניכים שמקבלים טיפול תרופתי נמוך באופן מובהק משל חניכים אשר אינם מקבלים טיפול תרופתי ($t(97)=-2.21, p<.05$). לסיכום חלק זה אפשר לומר שילדים בעלי מאפיינים של קשיים רגשיים-נפשיים, הכוללים תרופות ואשפוז פסיכיאטרי, מפגינים פחות שיפור.

דיון ומסקנות

המחקר הנוכחי עוסק בנערים ונערות בסיכון, אשר סובלים מבעיות רגשיות ונפשיות ושהיהם בפנימיות פוסט-אשפוזיות, ובוחר את מידת השינוי במצבם של נערים ונערות אלו במהלך שהות בפנימייה במשך שנה. המחקר ממשיך ובוחר גורמים העשויים לנבא את אופי השינוי במצבם (שיפור או התדרדרות) ואת עוצמתו בתחומי חיים שונים. במוקד המחקר עומדים הקשרים שבין מאפייני הקשר הורה-ילד ומעורבות ההורים, ומצבם הנפשי של הילדים, לבין השיפור במצבו של הילד בפנימייה.

מאפייני השינוי במצב החניך בעת שהותו בפנימייה

נמצא שמצבם של יותר משליש מהחניכים השתפר לאחר שהות בת שנה בפנימייה. אפשר לראות בכך עדות ליכולתה של השמה חוץ-ביתית בפנימייה להביא לשינוי חיובי במצב החניך. ממצאים אלה דומים לממצאי מחקרים אחרים שנערכו בקרב חניכי פנימיות לאחר שהות בת שנה במסגרת: לדוגמה מחקרם של בוואר ועמיתיו (Boyer et al., 2009) שנערך בארצות-הברית, ובו נמצא שינוי במצבם של 47% מכלל החניכים, ובמצב של 63% מתוכם היה שיפור. מחקר אחר שנערך בארץ מצא כי לאחר למעלה משנה (15 חודשים) היה שיפור ניכר באיכות חייהם ובמצבם הרגשי, הפיזי והחברתי, של ילדים בסיכון אשר הושמו בפנימייה (Davidson-Arad, 2004). יש לתת את הדעת על השיפור בתפקוד החברתי של כחמישית מהחניכים. אולם על אף מגמת השיפור הכללית, נמצא כיוון שונה בכמה תחומים. לדוגמה: במצב של למעלה ממחצית החניכים הסובלים מדיכאון וחרדה לא התרחש שום שינוי (שיפור או הרעה) בין שתי נקודות הזמן שנבדקו.

מחקר אשר התבסס על נתוני ה'רף' בארץ מצא כי החניכים בפנימיות הפוסט-אשפוזיות סובלים מדיכאון וחרדה ברמות גבוהות באופן ניכר מאשר חניכי פנימיות שיקומיות וטיפוליות (צמח-מרום ועמיתים, 2012). על כן אין לצפות לשינוי חיובי, ועצם מניעת הרעה במצבם של חניכים נוספים היא הישג (Steels & Simpson, 2017). עם זאת, מדובר בשיעור גבוה במיוחד של חניכים הסובלים מקושי ניכר, אשר לא חל שינוי במצבם.

דיכאון קשור פעמים רבות לתופעות של התנהגות אובדנית ופגיעה עצמית (Avery & Bradshaw, 2015), משום כך יש לתת את הדעת על הממצאים המדאיגים במיוחד באשר לשינויים בהתנהגויות אובדניות. לא חל שינוי במצבם של כשליש מהחניכים הסובלים מהתנהגויות אובדניות. יתרה מזו, יש חניכים אשר חלה הרעה במצבם, פי שניים יותר מאשר חניכים שנראה אצלם שיפור. אפשר להסביר זאת בכך ששכיחות בעיה זו עולה עם הגיל (צמח-מרום ועמיתים, 2012), או בכך שבפנימיות קיימת "התנהגות מדבקת" בין החניכים (Avery & Bradshaw, 2015; Dozier et al., 2014).

תדירות ואיכות של קשר הורה-ילד

השערת המחקר הראשונה הייתה כי ימצא קשר בין תדירות הקשר שבין החניך להוריו, לבין שינוי חיובי במצבו מבחינה תפקודית, רגשית והתנהגותית. ככל שהקשר תדיר יותר ימצא שינוי חיובי. ההשערה אוששה באופן חלקי. נמצא שחניכים שהוריהם מגיעים ליותר ביקורים בפנימייה מראים יותר שינויים חיוביים בהתנהגות התוקפנית (כלומר, הפחתה של ההתנהגות התוקפנית) וכן יש יותר שינוי חיובי בתפקודם החברתי. לעומת זאת, לא נמצא קשר בין תדירות יציאת החניך לחופשות בביתו לבין שינוי חיובי במצבו.

על פי ממצאים אלה יציאת החניך לביתו אינה מנבאת הטבה במצבו, אולי משום שאין לו ולהורים ברירה בנושא, בהיותו חלק משגרת הפנימייה, ומשום כך אינה ראייה לטיב הקשרים עם ההורים. במחקר הנוכחי עלה שרוב החניכים (87.7%) יוצאים לביתם. כנראה אי אפשר לראות הבדל סטטיסטי מובהק בין חניכים היוצאים לביתם לחופשות לבין חניכים שאינם יוצאים.

לעומת זאת, נראה שביקורי הורים בפנימייה חשובים במיוחד לשינוי חיובי במצב החניך. השיפור מתבטא בתפקוד החברתי וכן בהפחתת התנהגות תוקפנית, כלומר הפחתה של בעיות התנהגות. ייתכן שכאשר ההורים מגיעים לביקור בפנימייה צוות הפנימייה מפקח על הביקור, ואז אולי הביקורים נחווים כחיוביים יותר, כי הפיקוח מאפשר שמירה על תחושת הביטחון של החניך ומזמן אינטראקציות חיוביות (Saini, Van Wert, & Gofman, 2012). לעומת זאת, יציאה לחופשה בבית היא גם ארוכה יותר, ועלולה להוביל לאינטראקציות שליליות, ובאין פיקוח תיתכן תחושת חוסר

ביטחון בלב הילד וההורים, בעיקר לנוכח ההיסטוריה המשפחתית או בגלל אירועים המתרחשים בעת החופשות עצמן. למעלה ממחצית החניכים סובלים מבעיות באיכות הקשר עם ההורים, ואחוז ניכר מהם סובלים מבעיות רגשיות והתנהגותיות בעקבות חופשת סוף שבוע בבית הוריהם.

השערת המחקר השנייה הייתה כי ימצא קשר בין איכות הקשר שבין החניך להוריו, לבין שינוי חיובי במצבו מבחינה תפקודית, רגשית והתנהגותית, כך שכלל שאיכות הקשר טובה יותר ימצא שיפור גדול יותר במצב החניך. מבין כל המסמנים המודדים שיפור במצב החניך, נמצא קשר רק בין איכות קשר טובה יותר לבין שיפור במצב ההזנחה החיצונית. הזנחה חיצונית היא סימן של הזנחה בידי ההורים, ומאפייני חוסר מיומנויות של החניכים מעידים על בעיות רגשיות והתנהגותיות שלהם (Rosenfield-Schlichter, Sarber, Bueno, Greene, & Lutzker, 1983).

מעורבות ההורים

במחקר הנוכחי נבדקו מעורבות ההורים ושיתוף הפעולה שלהם עם צוות הפנימייה על פי הערכת העובדות הסוציאליות. נמצא כי מרבית הורי החניכים מעורבים במידת מה בטיפול בילדיהם בפנימייה, ורק מעטים (4.1%) אינם משתתפים באף אחת מדרכי המעורבות שצוינו בשאלון. ההשתתפות המעטה ביותר היא בהדרכת הורים ובקבוצות הורים, וההשתתפות הרבה ביותר היא בימי הורים ובפעילויות אחרות בפנימייה. נראה כי אף על פי שנמדדה מעורבות הורים רבה למדי, ההשתתפות המעטה של ההורים בהתערבויות טיפוליות שמציעה להם הפנימייה (כגון הדרכת הורים וקבוצת הורים) מצביעה על קושי ביישום תפיסתה הטיפולית של הפנימייה לגבי עבודה עם הורים (Duppong Hurley et al., 2017). השערת המחקר הייתה כי ככל שההורים יהיו מעורבים יותר, ימצא שינוי חיובי גדול יותר במצב החניך. ההשערה לא אוששה. ממצאים אלה מפתיעים לנוכח העובדה שמרבית המחקרים העוסקים במעורבות הורים מצביעים על תרומה ניכרת לשיפור מצב החניכים (Geurts et al., 2012; Huefner et al., 2014; Whittaker et al., 2016).

לממצאים שהתקבלו יכולים להיות כמה הסברים: (1) מאחר שמרבית ההורים נמצאו מעורבים למדי, ייתכן שלא היה אפשר לעמוד מבחינה סטטיסטית על ההבדל בין הורים מעורבים ללא מעורבים ועל ההשלכות על השינוי במצב החניכים; (2) כלי המחקר התבסס על מחקרם של מירו וגרופר (2006), ואולי אינו מגדיר טוב דיו את המשתנים המרכיבים את מעורבות ההורים. יש לשים לב, כי מעורבות ההורים, כפי שהיא מוגדרת בספרות המקצועית, היא גם השתתפותם בהתערבויות טיפוליות כגון ייעוץ, מפגשים משפחתיים, הדרכת הורים וטיפול משפחתי (Geurts et al., 2012). להערכתנו, מעורבות ההורים באה לידי ביטוי באופן משמעותי יותר בהתערבויות

טיפוליות, כפי שנסקרו כאן; (3) על פי כמה מחקרים, מעורבות הורים כוללת פעולות רבות אשר אינן ננקטות באותו אופן או באותו היקף בשתי הפנימיות שנחקרו. עדות לכך אפשר לראות בממצאים על השיעור הנמוך של הורים אשר משתתפים בהתערבויות הטיפוליות שמוצעות בפנימיות. כלומר, ייתכן שדווקא הפעולות היותר משמעותיות של מעורבות הורים לא קיבלו ביטוי מספק, ומשום כך גם לא השפיעו על מצב החניכים.

ככלל, העובדות הסוציאליות העריכו את שיתוף הפעולה של ההורים כגבוה. הן דיווחו כי למעלה משליש מההורים מעריכים את צוות הפנימייה במידה הגבוהה ביותר, וכשליש מההורים שבעי רצון ונותנים גיבוי לצוות בפני הילד במידה הגבוהה ביותר. השערת המחקר הייתה שככל ששיתוף הפעולה ויחסם של ההורים לפנימייה חיובי וגבוה ימצא שינוי חיובי יותר במצבו התפקודי, הרגשי וההתנהגותי של החניך. השערה זו לא אוששה. אפשר להסביר תוצאות אלה בכך שהמחקר בדק את מעורבות ההורים מבחינת יחסם ושיתוף הפעולה שלהם על פי דיווח של העובדות הסוציאליות בלבד. מחקר שהשווה בין עמדותיהם של הורים, בני נוער ועובדים סוציאליים הצביע על כך שיש פערים רבים בין תפיסותיהם של כל הגורמים המעורבים (Nickerson, Brooks, Colby, Rickert, & Salamone, 2006). אם כן, ייתכן שבמחקר הנוכחי יש פער ניכר בין תפיסת העובדות הסוציאליות את יחסם של ההורים לעומת היחס במציאות.

הקשר בין קשיים רגשיים-נפשיים של החניך לבין שינוי במצבו

בהמשך לבדיקת הקשר של החניך עם ההורים ומעורבותם, וכיצד משתנים אלה מנבאים שינויים במצב החניך, נבדקו גם משתני הרקע הקשורים לקשייו הרגשיים-חברתיים. קבלת טיפול תרופתי נמצאה קשורה לשיפור במצב ההזנחה, אך קשורה גם דווקא להרעה בהתנהגויות האובדניות (כלומר, המצב הרוע). אך ייתכן שהטיפול התרופתי ניתן דווקא למי שחלה הרעה במצבו מלכתחילה, כדי למנוע הרעה נוספת שתגרום להתנהגויות אובדניות או אף למעשה אובדני. בספרות אין ידע מספיק על השפעת הטיפול התרופתי הפסיכיאטרי על ילדים ובני נוער (Foltz, 2004; Miller). נראה שחשוב לערוך מחקר ומעקב שיטתי אחר הטיפול התרופתי במסגרות פנימייתיות ולבחן מי מקבל טיפול כזה, והאם תוצאותיו חיוביות.

במצבים על חניכים שעברו אשפוז פסיכיאטרי, נמצא כי הם חוו הרעה במצב ההזנחה, ובהרעה גם בממד המסכם של כל השינויים. גם מצב החניכים הסובלים מפסיכוזא הרוע בממד המסכם של השינויים בכל התחומים. על פי ממצאים אלה, אותם חניכים, אשר ככל הנראה סובלים מהקשיים הרבים ביותר, לא נתרמו מהטיפול

בפנימייה ומצבם אף הורע. לממצאים אלה יש הד בספרות המחקר המעטה בתחום זה בעולם, שלפיה ילדים ובני נוער הסובלים מפגיעות גדולה יותר, מפסיכופתולוגיה ומהפרעות קשות, ייתרמו פחות מהטיפול בפנימייה (Connor et al., 2002; Foltz, 2004; Steels & Simpson, 2017). אפשר למצוא בספרות עדויות כי הטיפול בפנימייה משפר את ניהול הפסיכוזה עצמה, אף שלא נראה שיפור בתפקוד עצמו (Lyons, Terry, & Martinovich, 2001). אפשר לשער, כי ההרעה במצבם של חניכים אלה קשורה לכך שאבחנה של הפרעה פסיכוטית באה בדרך כלל בעקבות הרעה במצב בכל מקרה. כשיש הפרעה פסיכוטית תיתכן הרעה בתפקוד בכל התחומים (Avery & Bradshaw, 2015; Foltz, 2004). אין להתעלם מן העובדה כי דווקא חניכים כאלה, הפגועים ביותר, וגם הזקוקים לטיפול שהוא "פוסט-אשפוזי" במהותו, מצבם עלול להתדרדר במהלך שהותם בפנימייה. יתר על כן, יש לתת את הדעת על כך, כיוון שבמקרים אלה של ילדים בעלי צרכים מורכבים כל כך, ישנה העדפה להשמתם דווקא בפנימיית פוסט-אשפוזית (Steels & Simpson, 2017).

מגבלות המחקר

מרבית נתוני המחקר התקבלו באמצעות נתוני "שיטת הרף" שיש להם כמה מגבלות. שאלוני הרף נבנו לצורך מעקב ופיקוח, ולא לצורך מחקר, ומורכבים משאלות דיכטומיות ('מסמנים'), שאינן רגישות. בנוסף, השאלות אודות תדירות המפגשים עם ההורים ואיכותם מוגבלות, שכן הן מתייחסות רק לבעיות הקיימות בקשר, ולא לחלקים החיוביים של הקשר. כמו כן, אין די מידע המפרט באופן מדויק יותר את תדירות המפגשים מבחינת כמות ותדירות המפגשים הממשית, ואת משכם ומיקומם, בפנימייה או מחוצה לה.

נעשה שימוש בשאלון נוסף העוסק במעורבות הורים, אשר הותאם לצורכי המחקר הנוכחי. המחקר הנוכחי הוא הראשון אשר משתמש בכלי זה באופן זה, וייתכן שאינו תקף ומהימן דיו. בנוסף, שלא כמחקרים אחרים בתחום, שאלון המחקר הנוכחי אינו עוסק בעבודה משותפת עם ההורים, הכוללת שיתוף המשפחה בתכנון, בביצוע ובהערכת הטיפול. הוא בודק את מעורבותם ויחסם של ההורים, אך אינו בודק עד כמה המסגרת אכן מאפשרת את המעורבות, לעומת ההמלצות שהוצעו במחקרים שנערכו בנושא (Hoogeveen et al., 2017; Huefner et al., 2014) או לעומת מסגרות אחרות בארץ ובעולם.

מגבלה חשובה נוספת היא שנבחנו שינויים שחלו במהלך שנה אחת בלבד. זאת ועוד, החניכים שנכללו במדגם שהו בפנימייה משכי זמן שונים (חלקם היו בתחילת דרכם והאחרים שהו בפנימייה כמה שנים). ייתכן שבדיקה כזו לאורך פרק זמן ארוך יותר, מכניסתם לפנימייה, תאפשר תמונה ברורה ורחבה יותר של השינויים. דוגמה

לאפשרויות הטמונות בבחינת פרק זמן ארוך יותר אפשר לראות בעבודתם האחרונה של עטר-שוורץ ועמיתיה (Attar-Schwartz et al, 2017).

השלכות לפרקטיקה, למדיניות ולמחקר

על אף המגבלות המתוארות לעיל, המחקר הנוכחי, היחיד שמתמקד בפנימיות פוסט-אשפוזיות, תורם לידע אודות שינויים במצבם של חניכים בפנימיות פוסט-אשפוזיות, המשתייכות לפנימיות הרווחה (שיקומיות וטיפוליות), והגורמים אשר עשויים לנבא אותם. ככלל נמצא כי מספר החניכים אשר חל שינוי חיובי במצבם בשנת המחקר גדול ממספר החניכים שחלה הרעה במצבם. ממצא זה מעודד, מכיוון שהוא מלמד כי יש מגמת שיפור במצב מרבית החניכים לאחר שהות בת שנה בפנימייה. כמו כן אפשר לומר כי ההשמה בפנימיות הפוסט-אשפוזיות מאפשרת שיפור במצב החניכים המתמודדים עם קשיים ניכרים ורבים.

עם זאת, התקבל ממצא מדאיג לגבי חניכים שיש להם התנהגויות אובדניות. במצבם של חניכים אלה חלה הרעה, פי שניים ממספר החניכים שבמצבם חל שיפור. לפיכך צריך לבחון מחדש את התמודדות המסגרות עם התנהגויות אלה. להערכתנו, ראוי לשקול כיצד הפנימיות מפיקות לקחים לאחר התנהגויות אובדניות ואירועים אובדניים, כמו הטמעה של הלקחים שהופקו מוועדות החקירה שנערכות לאחר אירועים אובדניים. יש לבחון את הנהלים בנושא, אשר ייתכן שאינם אפקטיביים דיים ואינם מונעים הישגות של אירועים נוספים. נראה כי נדרש מחקר נוסף בתחום זה, כדי לחזק את הידע הקיים וכדי להבין את הגורמים המנבאים התנהגויות אלה.

דווקא מצב החניכים שמאפייניהם קשים ביותר, כגון אשפוז פסיכיאטרי ואבחנה של פסיכוזה, הורע במהלך שנת ההשמה בפנימייה. לכן נשאלת השאלה: כיצד לסייע לשינוי חיובי ניכר יותר דווקא בקרב חניכים אלה? ראשית, כדאי לשקול את מטרות ההשמה עבור אוכלוסייה זו. ייתכן שהציפייה שיש להשיג פתרון לבעיות הרגשיות הקשות או להביא לשיפור ניכר במצב אינה ריאלית, וייתכן שתפקוד יציב הוא משמעותי דיו ואליו יש לחתור (Hussey & Guo, 2002).

נמצא כי ביקורי הורים בפנימייה בתדירות גבוהה קשורים לשיפור בכמה תפקודים של החניכים. יש לשים לב כי כיום מתקיימים הביקורים על פי רצונם של ההורים והחניכים, באופן לא סדיר ולא מתוכנן מראש, למעט מקרים מיוחדים. כדאי שהמסגרות ישקלו יצירת מערך ביקורים מוסדר וקבוע, כדי למצות את המיטב שאפשר להפיק מביקורים אלה עבור החניכים. לא נמצא קשר בין איכות הקשר הורה-ילד לבין שינוי במצב החניך. על פי ממצאים אלה, ולאור הנתונים שיש בספרות, המצביעים על תמונה שונה, יש צורך למדוד את השינויים שחלים גם באיכות הקשר ובמצבם של ההורים לאורך זמן, כדי לאמוד אותם יחסית לשינויים במצב החניכים. ייתכן

שהתערבויות שונות בקרב ההורים, כגון הדרכות הורים, יכולות לתרום לשינוי באיכות הקשר וכך להועיל למצבם הרגשי של החניכים ולהתקשרותם הבריאה. וולטר ופטר (Walter & Petr, 2008) הדגישו כי האחריות למעורבות ההורים היא של המסגרת. הם הציעו המלצות כיצד יש לאפשר מעורבות אקטיבית של הורים ומשפחה בטיפול בפנימייה. לאור תוצאות המחקר נראה כי יש לחשוב מחדש על דרכי העבודה עם הורים בפנימייה פוסט-אשפוזית. ראשית, יש להגדיר באופן אחיד ומוסכם את המונח "מעורבות הורים", ולקבוע נהלי עבודה מסודרים המקדמים מעורבות זו. כיום, רוב ההורים משתתפים ומעורבים באירועים שאינם סדורים ואינם חלק חשוב בתוכניות הטיפול של החניכים. כמו כן, מרבית ההורים אינם משתתפים בהתערבויות טיפוליות. על כן קשה לצפות כי תהיה לכך השפעה ניכרת על מצבם של החניכים. בנוסף לכך כדאי להשקיע בתכנון תוכניות התערבות נוספות אשר יאפשרו גיוס הורים בהיקף גדול יותר, וכן יציעו התערבויות נוספות, כגון טיפול משפחתי. לסיכום, בשנים האחרונות גדלה אוכלוסיית החניכים בפנימיות הפוסט-אשפוזיות, גם בעקבות הרפורמה "עם הפנים לקהילה" (צמח-מרום ועמיתים, 2012). אך דווקא מצבם של החניכים הסובלים מבעיות פסיכיאטריות אינו משתפר ואף מתדרדר לאורך שהותם בפנימייה. לכן, ומפני שכמעט שלא נעשה בארץ מחקר על חניכי הפנימיות הפוסט-אשפוזיות, ראוי לערוך מחקר בהיקף רחב יותר, שיתפרס על פני כמה שנים. כמו כן חשוב להמשיך ולבחון גם את זווית הראייה של ההורים והחניכים, ולבדוק באופן ניסויי שיטות התערבות שמטרתן לערב הורים באופן משמעותי ואיכותי בתהליך הטיפול בפנימייה.

נקודות מפתח

- במאמר נבחן כיצד הקשר הורה-ילד ומעורבות הורים בפנימייה מנבאים שינויים במצב החניכים בפנימיות פוסט-אשפוזיות.
- חל שינוי חיובי במצבם של מרבית החניכים לאחר שנה, אולם חניכים בעלי רקע נפשי קשה יותר נמצאים בסיכון גבוה יותר להרעה במצבם.
- יש חשיבות לעבודה טיפולית עם הורי החניכים בפנימיות פוסט-אשפוזיות, ולבחינה מחדש של התמודדות המסגרות עם חניכים במצבים נפשיים קשים.

מקורות

- בן-שלמה, ש. (2010). "לשמור על הבית": תיאוריה ופרקטיקה של יצירת ברית טיפולית עם הורים מתעללים. חברה ורווחה, ל' (4-3), 305-519.
- בנבנישתי, ר., זעירא, ע. ועטר-שוורץ, ש. (2012). ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית בישראל: סוגיות ואתגרים, מפגש, כ' (36).
- גל, ג., לבב, י. וגרוס ר. (2010) התעללות בילדים: שכיחות והשלכות ארוכות טווח. ממצאים מסקר בריאות הנפש הלאומי. חברה ורווחה, ל' (4-3), 376-359.
- ג'קסון, ד. ושפירו, ש. (2013). אוכלוסיות קצה בהשמה חוץ-ביתית: מאפיינים ודרכי התמודדות. עט השדה, 12, 12-34.
- דוידזון-ערד, ב. (2010). איכות החיים של ילדים בסיכון שהוחלט להשאירם בבית בהשוואה לילדים שהוחלט להוציאם מהבית. חברה ורווחה, ל' (4-3), 421-397.
- דולב, ט. וברנע, נ. (1991). הערכת צורכי הילדים ודרכי ההתערבות בתשע פנימיות לילדים עד גיל 14. ירושלים: ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- וולק, ד., צמח-מרום, ת., עמיחי בן-יעקב, ו., הויזליך, צ. ובראנץ, ב. (2004). מהימנות טופס נתוני חניך בפנימיות השירות לילד ולנוער: הפרויקט לשיפור מערכת הפיקוח לפי שיטת הרף. ירושלים: מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל ומשרד הרווחה.
- זעירא, ע., עטר-שוורץ, ש. ובנבנישתי, ר. (2011). ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית בישראל: סוגיות ואתגרים. מפגש, כ' (36), 9-16.
- חסין, ט., צמח-מרום, ת., בראנץ, ב.צ., דורי, י. ווקנין, י. (2013). השירות לילד ונוער: נתונים על ילדים בפנימיות בשנת תשע"ב (2011-2012). ירושלים: מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל ומשרד הרווחה.
- מירו, א., וגרופר, ע. (2006). שימור ושיקום קשרי משפחה בעת סידור חוץ-בית-פנימייתי. המוסד לביטוח לאומי, הקרן לפרויקטים מיוחדים, ירושלים.
- משרד הרווחה (ללא תאריך). מענים חוץ ביתיים פנימיות. נדלה מתוך: <http://www.molsa.gov.il/Populations/Youth/ChildrenAtRisk/OutsideAssistance/Pages/BoardingSchool.aspx>
- סילמן, י. (2014, פברואר). דין וחשבון הוועדה לבחינת מדיניות המשרד בנושא הוצאה של ילדים למסגרות חוץ-ביתיות ונושא הסדרי ראייה.
- סלונים-נבו, ו. ולנדר, י. (2004). האם טובת הילד יכולה להתקיים בנפרד מהמשפחה? חברה ורווחה, 4, 401-433.
- צמח-מרום, ת., הלבן-אילת, ח. וסבו-לאל, ר. (2012). מספר הילדים בפנימיות ומאפייניהם: מגמות בשנים 2000-2010. מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, כ' (36), 17-38.
- שפירו, ש., ופרומר, ד. (2008). יישום שיטת הרף בפנימיות של משרד הרווחה והשירותים החברתיים. תל-אביב: משרד הרווחה והשירותים החברתיים האגף למחקר, תכנון והכשרה.

- Achenbach, T. M. (1991). *Manual for the teacher's report form and 1991 profile*. Burlington, VT: University of Vermont, Department of Psychiatry.
- Attar-Schwartz, S. (2008). Emotional, behavioral and social problems among Israeli children in residential care: A multi-level analysis. *Children and Youth Services Review, 30*, 229-248. doi: 10.1016/j.childyouth.2007.09.009
- Attar-Schwartz, S., Benbenishty, R., & Roziner, I. (2017). Change trajectories of aggressive behavior among children in long-term residential care. *Child Abuse & Neglect, 65*, 158-170. doi: 10.1016/j.chiabu.2017.01.020
- Atwool, N. (2013). Child care in practice birth family contact for children in care: How much? how often? who with? *Child Care in Practice, 19*(2), 37-41. doi: 10.1080/13575279.2012.758086
- Avery, M., & Bradshaw, T. (2015). Improving care for people with borderline personality disorder. *Mental Health Practice, 18*(6), 33-38.
- Baker, B. L., & Blacher, J. (2002). For better or worse? Impact of residential placement on families. *Mental Retardation, 40*, 1-13. doi: 10.1352/0047-6765(2002)040<0001:FBOWIO>2.0.CO;2
- Bell, T., Romano, E., & Flynn, R. J. (2015). Profiles and predictors of behavioral resilience among children in child welfare. *Child Abuse & Neglect, 48*, 92-103. doi: 10.1016/j.chiabu.2015.04.018
- Bellonci, C., Holmes, L., & Whittaker, J. (2018). Re-thinking therapeutic residential care (TRC) as a preventive service: Examining developments in the US and England. *Residential Treatment for Children and Youth, 36*, 35-53. doi: 10.1080/0886571X.2018.1536495
- Boyer, S. N., Hallion, L. S., Hammell, C. L., & Button, S. (2009). Trauma as a predictive indicator of clinical outcome in residential treatment. *Residential Treatment For Children & Youth, 26*(2), 92-104. doi: 10.1080/08865710902872978
- Briggs, E. C., Greeson, J. K. P., Layne, C. M., Fairbank, J. A., Knoverek, A. M., & Pynoos, R. S. (2012). Trauma exposure, psychosocial functioning, and treatment needs of youth in residential care: Preliminary findings from the NCTSN core data set. *Journal of Child & Adolescent Trauma, 5*, 1-15. doi: 10.1080/19361521.2012.646413
- Chor, K. H. B., McClelland, G. M., Weiner, D. A., Jordan, N., & Lyons, J. S. (2012). Predicting outcomes of children in residential treatment: A comparison of a decision support algorithm and a multidisciplinary team decision model. *Children and Youth Services Review, 34*, 2345-2352. doi: 10.1016/j.childyouth.2012.08.016

- Connor, D. F., Miller, K. P., Cunningham, J. A., & Melloni, R. H. (2002). What does getting better mean? Child improvement and measure of outcome in residential treatment. *The American Journal of Orthopsychiatry*, *72*, 110-117. doi: 10.1037//0002-9432.72.1.110
- Davidson-Arad, B. (2004). Fifteen-month follow-up of children at risk: Comparison of the quality of life of children removed from home and children remaining at home. *Children and Youth Services Review*, *27*, 1-20. doi: 10.1016/j.childyouth.2004.07.002
- De Swart, J. J. W., Van den Broek, H., Stams, G. J. J. M., Asscher, J. J., Van der Laan, P. H., Holsbrink-Engels, G. A., & Van der Helm, G. H. P. (2012). The effectiveness of institutional youth care over the past three decades: A meta-analysis. *Children and Youth Services Review*, *34*, 1818-1824. doi: 10.1016/j.childyouth.2012.05.015
- Dolev, T., Ben-Rabi, D., & Zemach-Marom, T. (2009). Residential care for children "at risk" in Israel. In M. E. Courtney & D. Iwaniec (Eds.), *Residential care of children: Comparative perspectives* (pp. 72-88). New York, NY: Oxford University Press.
- Dozier, M., Albus, K., Fisher, P. A., & Sepulveda, S. (2002). Interventions for foster parents: Implications for developmental theory. *Development and Psychopathology*, *14*, 843-860. doi: 10.1017/S0954579402004091
- Dozier, M., Kaufman, J., Kobak, R., O'Connor, T. G., Sagi-Schwartz, A., Scott, S., ... & Zeanah, C. H. (2014). Consensus statement on group care for children and adolescents: A statement of policy of the American Orthopsychiatric Association. *The American Journal of Orthopsychiatry*, *84*(3), 219-225. doi: 10.1037/ort0000005
- Duppong Hurley, K., Lambert, M. C., Gross, T. J., Thompson, R. W., & Farmer, E. M. Z. (2017). The role of therapeutic alliance and fidelity in predicting youth outcomes during therapeutic residential care. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, *25*, 37-45. doi: 10.1177/1063426616686756
- Elizur, Y. (2012). Development and dissemination of collaborative family-oriented services: The case of community/day residential care in Israel. *Family Process*, *51*, 140-156. doi: 10.1111/j.1545-5300.2012.01389.
- Foltz, R. (2004). The efficacy of residential treatment: An overview of the evidence. *Residential Treatment For Children & Youth*, *22*(2), 1-19. doi: 10.1300/J007v22n02

- Geurts, E. M. W., Boddy, J., Noom, M. J., & Knorth, E. J. (2012). Family-centred residential care: The new reality? *Child & Family Social Work, 17*(2), 170–179. doi: 10.1111/j.1365-2206.2012.00838.x
- Haight, W. L., Kagle, J. D., & Black, J. E. (2003). Understanding and supporting parent-child relationships during foster care visits: Attachment theory and research. *Social Work, 48*, 195-207. doi: 10.1093/sw/48.2.195
- Hodgdon, H. B., Liebman, R., Martin, L., Suvak, M., Beserra, K., Rosenblum, W., & Spinazzola, J. (2018). The effects of trauma type and executive dysfunction on symptom expression of polyvictimised youth in residential care. *Journal of Traumatic Stress, 31*, 255-264. doi: 10.1002/jts.22267
- Hoogeveen, C. E., Vogelvang, B., & Rigter, H. (2017). Feasibility of inpatient and outpatient multidimensional family therapy for improving behavioral outcomes in adolescents referred to residential youth care. *Residential Treatment for Children and Youth, 34*, 61-81. doi: 10.1080/0886571X.2016.1268945
- Huefner, J. C., Pick, R. M., Smith, G. L., Stevens, A. L., & Mason, W. A. (2014). Parental involvement in residential care: Distance, frequency of contact, and youth outcomes. *Journal of Child and Family Studies, 24*, 1481-1489. doi: 10.1007/s10826-014-9953-0
- Hussey, D., & Guo, S. (2002). Profile characteristics and behavioral change trajectories of young residential children. *Journal of Child and Family Studies, 11*, 401-410. doi: 10.1023/A:1020927223517
- Knorth, E. J., Harder, A. T., Zandberg, T., & Kendrick, A. J. (2008). Under one roof: A review and selective meta-analysis on the outcomes of residential child and youth care. *Children and Youth Services Review, 30*, 123-140. doi: 10.1016/j.childyouth.2007.09.001
- Landsman, M. J., Groza, V., Tyler, M., & Malone, K. (2001). Outcomes of family-centered residential treatment. *Child Welfare, 80*, 351-379.
- Lee, L. J. (2011). Adult visitation and permanency for children following residential treatment. *Children and Youth Services Review, 33*, 1288-1297. doi: 10.1016/j.childyouth.2011.03.002
- Lyons, J., Terry, P., & Martinovich, Z. (2001). Outcome trajectories for adolescents in residential treatment: A statewide evaluation. *Journal of Child and Family Studies, 10*, 333-345. doi: 10.1023/A:1012576826136

- McWey, L. M. (2004). Predictors of attachment styles of children in foster care: An attachment theory model for working with families. *Journal of Marital and Family Therapy*, 30, 439–452. doi: 10.1111/j.1752-0606.2004.tb01254.x
- McWey, L. M., Acock, A., & Porter, B. E. (2010). The impact of continued contact with biological parents upon the mental health of children in foster care. *Children and Youth Services Review*, 32, 1338-1345. doi: 10.1016/j.childyouth.2010.05.003
- McWey, L., & Mullis, A. (2004). Improving the lives of children in foster care: The impact of supervised visitation. *Family Relations*, 53(3), 293-300. doi: 10.1111/j.0022-2445.2004.0005.x/full
- Miller, A. B., Esposito-Smythers, C., Weismore, J. T., & Renshaw, K. D. (2013). The relation between child maltreatment and adolescent suicidal behavior: A systematic review and critical examination of the literature. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 16, 146-172. doi: 10.1007/s10567-013-0131-5
- Moore, T., McArthur, M., Death, J., Tilbury, C., & Roche, S. (2018). Sticking with us through it all: The importance of trustworthy relationships for children and young people in residential care. *Children and Youth Services Review*, 84, 68-75. doi: 10.1016/j.childyouth.2017.10.043
- Mullins, J. L., Cheung, J. R., & Lietz, C. A. (2012). Family preservation services: Incorporating the voice of families into service implementation. *Child and Family Social Work*, 17, 265-274. doi: 10.1111/j.1365-2206.2011.00777.x
- Nesmith, A., Patton, R., Christophersen, K., & Smart, C. (2015). Promoting quality parent-child visits: The power of the parent-foster parent relationship. *Child and Family Social Work*, 22, 246-265. doi: 10.1111/cfs.12230
- Nickerson, A. B., Brooks, J. L., Colby, S. A., Rickert, J. M., & Salamone, F. J. (2006). Family involvement in residential treatment: Staff, parent, and adolescent perspectives. *Journal of Child and Family Studies*, 15, 681-694. doi: 10.1007/s10826-006-9041-1
- Pinchover, S., & Attar-Schwartz, S. (2014). Institutional social climate and adjustment difficulties of adolescents in residential care: The mediating role of victimization by peers. *Children and Youth Services Review*, 44, 393–399. doi: 10.1016/j.childyouth.2014.07.005

- Pinchover, S., & Attar-Schwartz, S. (2018). Is someone there for you? Social support of youth in educational residential care from family, peers and staff. *British Journal of Social Work, 48*, 2195-2214. doi: 10.1093/bjsw/bcx164
- Robst, J., Rohrer, L., Dollard, N., & Armstrong, M. (2014). Family involvement in treatment among youth in residential facilities: Association with discharge to family-like setting and follow-up treatment. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders, 22*(3), 190-196. doi: 10.1177/1063426614523651
- Rosenfield-Schlichter, Sarber, R. E., Bueno, G., Greene, B. F., & Lutzker, J. R. (1983). Maintaining accountability for an ecobehavioral treatment of one aspect of child neglect: Personal cleanliness. *Education and Treatment of Children, 153-164*.
- Saini, M., van Wert, M., & Gofman, J. (2012). Parent-child supervised visitation within child welfare and custody dispute contexts: An exploratory comparison of two distinct models of practice. *Children and Youth Services Review, 34*, 163-168. doi: 10.1016/j.childyouth.2011.09.011
- Salas Martínez, M. D., Fuentes, M. J., Bernedo, I. M., & García-Martín, M. A. (2014). Contact visits between foster children and their birth family: The views of foster children, foster parents and social workers. *Child and Family Social Work, 1-11*. doi: 10.1111/cfs.12163
- Sen, R., & Broadhurst, K. (2011). Contact between children in out-of-home placements and their family and friends networks: A research review. *Child and Family Social Work, 16*(3), 298-309. doi: 10.1111/j.1365-2206.2010.00741.x
- Steels, S., & Simpson, H. (2017). Perceptions of children in residential care homes: A critical review of the literature. *British Journal of Social Work, 47*, 1704-1722. doi: 10.1093/bjsw/bcx107
- Swick, K. J. (2008). Empowering the parent-child relationship in homeless and other high-risk parents and families. *Early Childhood Education Journal, 36*(2), 149-153. doi: 10.1007/s10643-007-0228-x
- Tomlinson, P., Gonzalez, R., & Barton, S. (2011). *Therapeutic residential care for children and young people: An attachment and trauma-informed model for practice*. Retrieved from <https://books.google.com/books?hl=iw&lr=&id=0EeVJHOGRdQC&pgis=1>
- Walter, U. M. (2007). *Residential treatment: A review of the national literature*. Lawrence, KS: KU Scholarworks.

- Walter, U. M., & Petr, C. G. (2008). Family-centered residential treatment: Knowledge, research, and values converge. *Residential Treatment For Children & Youth*, 25, 1-16. doi: 10.1080/08865710802209594
- Whittaker, J. K., Holmes, L., del Valle, J. F., Ainsworth, F., Andreassen, T., Anglin, J., ... & Zeira, A. (2016). Therapeutic residential care for children and youth: A consensus statement of the international work group on therapeutic residential care. *Residential Treatment for Children & Youth*, 33(2), 89-106. doi: 10.1080/0886571X.2016.1215755
- Williamson, E., & Gray, A. (2011). New roles for families in child welfare: Strategies for expanding family involvement beyond the case level. *Children and Youth Services Review*, 33, 1212-1216. doi: 10.1016/j.childyouth.2011.02.013

עמדות עובדים סוציאליים כלפי קבוצות לעזרה עצמית

עמנואל שטראוס, דוד בר-גל ומנחם בירנבוים

רקע: בעיה מרכזית בעבודה סוציאלית היא הפער בין צורכי הפונים לבין המענים שאפשר לתת להם בכלים הקיימים, ובמשאבי הזמן והתקציב הזמינים. אחת האפשרויות לצמצום הפער היא עידוד העובדים הסוציאליים להשתמש בכלים טיפוליים, כמו קבוצות לעזרה עצמית. קבוצות אלה השיגו תוצאות טיפוליות והוכיחו אפקטיביות ויעילות, וחיסכון במשאבי זמן וכוח אדם. פוטנציאל השימוש בהן טרם מומש.

מטרת המחקר: מחקר זה הוא מחקר גישוש (Exploratory Research) ומטרתו העיקרית היא לאסוף מידע ראשוני על עמדותיו של העובד הסוציאלי, על כוונותיו להשתמש בקבוצות לעזרה עצמית בעבודתו ועל משתנים נוספים שעשויים להיות רלוונטיים לכך.

שיטת המחקר מבוססת על שימוש בשאלון. המשתתפים הם עובדים סוציאליים שנדגמו משירותים סוציאליים הפועלים בירושלים.

ממצאים: נמצא שעמדות העובדים הסוציאליים לגבי קבוצות לעזרה עצמית הן חיוביות, וכך גם עמדות הממונים. ישנם פונים שקבוצות כאלה מתאימות להם. למרות זאת קיים פער גדול בין פוטנציאל השימוש בכלי זה לשימוש בפועל.

מסקנות והשלכות לפרקטיקה: יש להרחיב ולמסד אספקת מידע לעובדים הסוציאליים על קבוצות ספציפיות לעזרה עצמית להרחיב ולהעמיק הכשרות בנושא, לתגמל כספית עובדים הסוציאליים ששילבו קבוצות לעזרה עצמית בעבודתם, ולהפחית את מטלותיהם האחרות.

מילות מפתח: קבוצות לעזרה עצמית, עמדות, כוונות התנהגות, אפקטיביות, יעילות

מבוא

בעיה מרכזית בעבודה סוציאלית היא הפער בין צורכי הפונים לבין המענים שאפשר לתת להם בכלים הקיימים, ובמשאבי הזמן והתקציב הזמינים (פאס ונבות-כהן, 2012). אחת האפשרויות לצמצום פער זה עשויה להיות הגברת השימוש בכלים טיפוליים

תודות: לעובדות ולעובדים ולהנהלות השירותים שנטלו חלק במחקר. תודה מיוחדת למחלקה לעבודה קהילתית ומשאבי קהילה, למחלקת תכנון, מחקר ופיתוח במינהל לשירותי קהילה בעיריית ירושלים, ולפרופסור חאג'י-יחיא מבית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש ברוואלד באוניברסיטה העברית, על תרומתו הרבה.

התקבל במערכת: 12.2018; אושר לפרסום: 5.2019; נוסח סופי: 5.2019.

שהוכיחו אפקטיביות ויעילות אך השימוש בהם מועט, והפוטנציאל שלהם טרם מומש. קבוצה לעזרה עצמית היא כלי טיפולי העונה על שלושה תנאים:

1. אפקטיביות גבוהה מוכחת אמפירית — הצלחות בפתרון בעיות פונים במגוון רחב ביותר של בעיות ואוכלוסיות (ראו לדוגמה: American Psychological Association, 2017).

2. יעילות מרבית — השקעה מינימלית של משאבי זמן ותקציב, טיפול קבוצתי לעומת פרטני, והנחיה עצמית במקום הנחיה של איש מקצוע (ראו לדוגמה: Humphreys & Moos, 2001).

3. פוטנציאל השימוש בו מומש עד כה באופן חלקי בלבד, והגברתו תתרום לצמצום הפער (לדוגמה בארץ: סוסטרמן, 2006).

המחקר הנוכחי הוא מחקר גישוש (exploratory research) ואלה מטרותיו: (א) לאסוף מידע ראשוני על עמדותיו של העובד הסוציאלי, על כוונותיו להשתמש בקבוצות לעזרה עצמית בעבודתו ועל משתנים נוספים שעשויים להיות רלוונטיים לעמדות ולכוונות אלה; (ב) להציע מסגרת תיאורטית להבנת המידע ולהצבת השערות, כבסיס למחקרים עתידיים בנושא זה.

המחקר התבסס על ספרות מקצועית העוסקת בעיקר בשני תחומי ידע: (1) ידע תיאורטי ואמפירי על פעילות קבוצות לעזרה עצמית בעולם ובארץ; (2) מודל תיאורטי, ידוע ומבוסס אמפירית, המציע הסבר לאופן קבלת החלטות של פרט לבצע פעולה התנהגותית כפונקציה של עמדותיו, של נורמות הסביבה שבה הוא פועל, והשליטה שיש לו, לפי תפיסתו, ביכולתו לממש פעולה זאת (Ajzen, 2005).

רקע

מהן קבוצות לעזרה עצמית ומה מייחד את פעילותן

קבוצות לעזרה עצמית, לפי ההגדרה של כץ ובנדר (Katz & Bender, 1976), הן יחידות חברתיות וולונטריות בעלות מבנה קבוצתי המוקמות בידי עמיתים לשם עזרה הדדית, כדי לספק צורך דוחק, בעיית חיים מציקה, או כדי לגרום שינוי חברתי או אישי. יוזמי הקבוצה סבורים, כי צורכיהם אינם יכולים להתממש באמצעות השירותים החברתיים הקיימים. הקבוצות מדגישות יחסי גומלין באמצעות מגע פנים אל פנים וקבלת אחריות אישית של כל אחד מהחברים (Katz & Bender, 1976, p. 9). ואלה המאפיינים העיקריים המיוחדים של קבוצות לעזרה עצמית: עזרה עצמית — הפרט מקבל עליו אחריות לגורלו; עזרה הדדית — חברי הקבוצה עוזרים לזה לזה (Borkman, 1991). הקבוצה מאפשרת למשתתף לחוות שני תהליכים בו-זמנית: לסייע לזולת ולסייע לעצמו. שני התהליכים תומכים זה בזה. המשתתף מגדיר לעצמו את

הבעיה, את מקורותיה ואת הדרך להתמודד איתה, ומקבל סיוע מאחרים בתהליך ההתמודדות. הניסיון והידע שהוא עצמו צובר מאפשרים להעצים את עצמו תוך סיוע לזולתו (Riessman & Carrol, 1995).

קבוצות לעזרה עצמית שונות זו מזו במטרותיהן, בסוג הבעיות שאיתן מתמודדים חבריהן, מאפייניהם הדמוגרפיים ועוד (שוטרמן, 2006). הבדל מובהק נוסף בין הקבוצות הוא בשיטת פעולתן. לדוגמה, הבדל משמעותי במיוחד נמצא בין שיטת 12 הצעדים, שבה הפרוצדורות ברורות ונוקשות, לבין גישות פתוחות יותר. בשיטת 12 הצעדים יש סדר יום ונהלים ברורים ומוקפדים, לרבות חלוקת תפקידים, רוטציה בתפקידים והתקדמות לפי שלבים מוגדרים מראש. השיטות האחרות מבוססות גם הן על אידיאולוגיית העזרה העצמית וההדדית, אך אין בהן התנהלות קבועה ותהליכים מובנים (שיף, 1998).

קבוצות לעזרה עצמית אינן כלי התערבות טיפולית בלבד. אפשר לראות שהשימוש בו הוא תופעה חברתית בעלת אפיונים מיוחדים. מבחינה חברתית קבוצות לעזרה עצמית הן סוג של התארגנות צרכנים הפועלים לדאוג לעצמם ולספק את צורכיהם כמו ידיהם. מבחינה אידיאולוגית יש בקבוצות לעזרה עצמית משום תשובה לאכזבה מקוצר ידם של אנשי מקצוע לענות על צורכי אוכלוסייה נזקקת, דבר היוצר פער בין התוצאות הרצויות לבין התוצאות הממשיות (בר-גל, גדרון ומישאלי, 1983). סיבה נוספת לפער בין התוצאות הרצויות מבחינת צורכי הפונים ובין התוצאות בפועל נובע גם מצמצום מעורבות המדינה בפעולות הרווחה בגלל מחסור במשאבים, שמביא לעתים בעקבותיו נכונות של קובעי המדיניות לתמוך בכלים כמו קבוצות לעזרה עצמית, שעלותם נמוכה, לצמצום הפערים (בלקין, 2015).

היתרונות של קבוצות לעזרה עצמית נובעים ממעורבות הפרט בשיפור מצבו מתוך אחריות אישית (בר-גל ועמיתים, 1983; Riessman & Carrol, 1995), מהיותו כלי ארגוני וחברתי זול (בלקין, 2015), ומהאפקטיביות שלו. אך לצד היתרונות יש לציין כי כלי זה אינו מתאים לכל אחד. ברור מעצם ההגדרה של קבוצות לעזרה עצמית, כי השתתפות בקבוצה מחייבת את חבריה להיות מעורבים מאוד ונכונים לעזור לעצמם ולזולתם (Katz & Bender, 1976). אנשים שאין להם נכונות או משאבים לעמוד בתנאים אלה ספק אם ייצאו נשכרים מכך. בסקירת מחקרים אמפיריים נמצא כי התועלת של קבוצות לעזרה עצמית איננה זהה לכל אחד ובכל מצב, וכי ישנם אנשים שאינם מפיקים תועלת רבה מכך (APA, 2017).

את האוכלוסיות שכן יכולות להסתייע בקבוצות לעזרה עצמית אפשר לקבץ לכמה קטגוריות. שפרד ועמיתים (Shepherd et al., 1999) מצאו כי הקטגוריות הגדולות ביותר עסקו בבעיות בריאות פיזית ונכויות, התמכרויות ובעיות נפשיות, הורות, שכול, והתעללות. מחקר אחר, שעסק בסוג התוצאה מבחינת הפונה, מצא כי קבוצות

לעזרה עצמית עשויות לספק צרכים שונים של חבריהן, ובעיקר תמיכה רגשית וחברתית, קבלת מידע, וסנגור קהילתי (Wituk, Shepherd, Slavich, Warren, & Meissen, 2000). שיף (1998) מצא כי קבוצות לעזרה עצמית עונות על צרכים של השתייכות, שינוי בתפיסה עצמית, עזרה רגשית, שינוי בחשיבה, ועזרה אינסטרומנטלית. כיוון פעולה חדש שעשוי להרחיב את סיפוק צורכי החברים הוא שימוש ברשתות חברתיות. יש קבוצות המשתמשות בכך לצורך קשר בין חברי הקבוצות לעזרה עצמית בנוסף להתכנסויות הרגילות, ויש קבוצות הפועלות בעיקר באמצעות המרשתת (בלקין, 2015).

קבוצות לעזרה עצמית וקשריהן עם אנשי מוסדות ואנשי מקצוע

שילוב קבוצות לעזרה עצמית בפרקטיקה של העבודה הסוציאלית עשוי להיות אפשרות טובה ביותר לקידומו של הפונה, כי הן מתבססות על הכוחות החיוביים של הפונים; הן משלבות באופן הוליסטי את הפן הנפשי והחברתי של המשתתף; והצלחתן ניתנת להוכחה באופן רציף, באמצעות משוב של כל משתתף בנפרד ושל הקבוצה כמכלול (Steinberg, 2010).

מעורבות אנשי מקצוע בקבוצות לעזרה עצמית אינה אחידה. יש קבוצות הפועלות ללא כל מעורבות של אנשי מקצוע, ואילו באחרות המעורבות אינטנסיבית. אנשי מקצוע יכולים לשמש בתפקידים רבים בקבוצות לעזרה עצמית: יעוץ, חברות בוועד, הנהגה, טיפול קבוצתי, ייזום הקבוצה, מחקר, מתן חסות, והפניית חברים חדשים (Shepherd et al., 1999).

לא רק אנשים מקצוע מעורבים בקבוצות לעזרה עצמית, אלא גם מוסדות וארגונים. קבוצות רבות מקיימות קשרים עם ארגונים אחרים, ארציים או מקומיים, כגון בתי חולים ושירותי רווחה. חלק ניכר מהקשרים בא לידי ביטוי בסיוע שנותנים הארגונים לקבוצות לעזרה עצמית בארגון מקומות מפגש, סיוע כספי, ארגון סמינרים וימי עיון, מתן מידע, וסיוע אדמיניסטרטיבי (Wituk et al., 2000).

למרות האמור לעיל, אנשי מקצוע משלבים קבוצות לעזרה עצמית בפרקטיקה שלהם רק באופן חלקי ורק לגבי תפקידים מסוימים, וזאת בגלל התנגדותם. ההתנגדות נובעת בחלקה מסיבות אידיאולוגיות ובחלקה מאינטרסים. סיבות אידיאולוגיות יכולות לנבוע מכך שקבוצות לעזרה עצמית דורשות מחבריהן חשיפה אישית רבה אשר ייתכן שלא תתאים ליכולותיו של הפונה; ובגלל התלות שהפונה עלול לפתח בקבוצה (בר-גל ועמיתים, 1983). יש חשש שפעילותן של קבוצות לעזרה עצמית, המבוססת על הנחיה עצמית ולא על ידע מקצועי טיפולי, תגרום נזק לפונים (Shapiro, 1990). התנגדות בגלל אינטרסים של אנשי המקצוע עשויה לנבוע מחשש מפני איבוד מקורות כוח, סטטוס ומימון, שעשוי להתרחש אם פונים יעברו לקבוצות

לעזרה עצמית כחלופה לטיפולם (בר-גל ועמיתים, 1983), וגם מכך שעובדים סוציאליים רגילים ונוטים לעסוק בעיקר בטיפול פסיכו-סוציאלי פרטני ופחות בכלים ברמת מאקרו (אבניר, 2006).

מימוש הפוטנציאל של קבוצות לעזרה עצמית בארץ ובעולם

תחילתן של קבוצות לעזרה עצמית בהתארגנות ביוזמה עצמית של אלכוהוליסטים אנונימיים בארצות-הברית בשנת 1935 (Reissman & Carrol, 1995). בהתארגנות זאת אפשר לראות את תחילת היווצרותה של תנועה חברתית לעזרה עצמית (Gidron & Bargal, 1986). מאז שנות ה-80 של המאה ה-20 מסייע ארגון הבריאות העולמי, WHO, לקידום גישת העזרה העצמית ברמה הלאומית, המחוזית והמקומית (בלקין, 2015). מאז הוקמו לראשונה אפשר להבחין בעולם וגם בארץ בגידול ניכר ומקיף במספר הקבוצות לעזרה עצמית, ובמגוון הבעיות שעמן מתמודדים חבריהן (שוסטרמן, 2006; תירוש בן-ארי, 1995).

התפתחותן הכמותית של קבוצות לעזרה עצמית איננה ליניארית. הרחבת השימוש בקבוצות לעזרה עצמית היא במידה רבה פועל יוצא של שינויים בסביבתן של קבוצות לעזרה עצמית, כמו המצב הביטחוני בארץ (תירוש בן-ארי, 1995) ותנודות כלכליות (בלקין, 2015). מצד אחד המשברים הכספיים עשויים להביא לתמיכה של גורמי ממשל בהקמת קבוצות לעזרה עצמית, כיוון שקבוצות לעזרה עצמית עשויות לספק מענה לאוכלוסיות מגוונות במשאבים מעטים. מצד שני, משברים כספיים עלולים דווקא להביא לצמצום בהקמת קבוצות לעזרה עצמית, בגלל סגירת מרכזי קבוצות לעזרה עצמית (התומכים בפעילות ובהקמת קבוצות לעזרה עצמית) מחוסר אפשרות לתקצב את פעילותן. בפועל נמצא שבמדינות שבהן קיימת פעילות עזרה עצמית אינטנסיבית כמו בגרמניה ובארצות-הברית, היא מגיעה לרמה מסוימת ונעצרת שם (בלקין, 2015). גם בארץ, התפתחותן של קבוצות לעזרה עצמית איננה רציפה. בשנים 1987-1991 עלה מספרן של קבוצות לעזרה עצמית, בשנת 1992 ירד, ובשנת 1993 שוב עלה (תירוש בן-ארי, 1995).

השימוש בכלי זה בישראל עדיין רחוק ממיצוי (רמון, 1996; שוסטרמן, 2006). הגידול במספר הקבוצות לעזרה עצמית קטן בהשוואה לארצות-הברית (רמון, 1996). המשתתפים בהן בארץ קיבלו מהן פחות עזרה מאשר משתתפים בארצות-הברית (גדרון, צ'סלר וצ'סני, 1991), אחת הסיבות להאצת הצורך בקבוצות לעזרה עצמית בישראל נובעת מהמגמה הנמשכת של צמצום אחריות המדינה לרווחת האזרחים, ומכאן הצורך בהשלמת צורכי הרווחה בדרכים אחרות, ואחת מהן עשויה להיות הרחבת פעילותן של קבוצות לעזרה עצמית (שוסטרמן, 2006).

עדויות אמפיריות עדכניות על האפקטיביות והיעילות של קבוצות לעזרה עצמית

התפתחותן הכמותית של קבוצות לעזרה עצמית, כפי שפורט בסעיף הקודם, איננה ליניארית, והיא במידה רבה פועל יוצא של שינויים בסביבתן של קבוצות לעזרה עצמית (בלקין, 2015; תירוש בן-ארי, 1995). עם זאת, התפתחות בסיס הידע האמפירי על קבוצות לעזרה עצמית נראית חד-כיוונית. יותר ויותר מידע מצביע בצורה ברורה על אפקטיביות רבה של קבוצות לעזרה עצמית במגוון גדול מאוד של בעיות ומצבים. ארגון הפסיכולוגים האמריקאי (APA) פרסם ב-2017 נייר עמדה שעסק באפקטיביות וביעילות של קבוצות לעזרה עצמית. מסמך זה מציג רשימה של עשרות מחקרים, פונה לקהל הפסיכולוגים, וממליץ להם על הגברת השימוש בקבוצות לעזרה עצמית בפרקטיקה ובאקדמיה. בין המסקנות במסמך זה נכתב:

- הוכח אמפירית כי שימוש בקבוצות לעזרה עצמית משפר תסמינים, ועשוי לסייע לטיפולים אחרים, בבעיות בריאות כמו מחלות לב, מחלות נפש, סוכרת ואיידס.
- קבוצות לעזרה עצמית אפקטיביות לאנשים השונים אלה מאלה בגיל, מין, מצבי חיים ורקע חברתי-כלכלי.
- נמצא כי קבוצות לעזרה עצמית מפחיתות את הצורך באשפוז פסיכיאטרי חוזר.
- חברים בקבוצות לעזרה עצמית המטופלים גם פרטנית, מנצלים טוב יותר את הפגישות הפרטניות בהשוואה למטופלים שאינם חברים.
- נמצא לגבי קבוצות הורים כי הן משפיעות לטובה על הפחתת הלחץ הנפשי, ומשפרות הערכה עצמית ויכולות הוריות.
- הוכח אמפירית שקבוצות לעזרה עצמית מפחיתות השלכות של סטיגמה, מסייעות להתמודדות, מביאות להעצמה, מספקות תמיכה חברתית ותפקוד יום-יומי לאנשים עם בעיות נפש, התמכרויות, לחץ נפשי, דיכאון וחרדות (APA, 2017).
- מחקרים אחרים מצביעים גם הם על כך שקבוצות לעזרה עצמית הן כלי אפקטיבי להשגת המטרות הטיפוליות, ויעיל מבחינת משאבי זמן ותקציב לאוכלוסיות רבות ושונות ולמגוון גדול של בעיות (שוסטרמן, 2006; Atkins & Hawdon, 2007; Chien, Chan, & Thompson, 2006; Saravanan, 2016).
- לצד מחקרים אלה נמצאו כמה מחקרי-על (meta-analysis) שבדקו קבוצות מחקרים תוך בחינת מערכי המחקר השונים ועוצמת הקשרים שנמצאו בהם. כל מחקרי-העל מצאו במרבית המחקרים שנסקרו קשרים חיוביים משמעותיים בין השתתפות בקבוצות לעזרה עצמית לבין מדדי שיפור תפקוד של המשתתפים (Brody et al., 2015; Pistrang, Barker, & Humphreys, 2008; Sally, Barlow, Burlingame, Scott, & Ed, 2015).

עמדות וכוונות של עובדים סוציאליים כלפי קבוצות לעזרה עצמית

עמדה של פרט מורכבת מכמה יסודות: מרכיב רגשי, מרכיב קוגניטיבי ומרכיב ההתנהגותי (Eagly & Chaiken, 1993; Triandis, 1979). כאשר שלושת המרכיבים נמצאים במצב של איזון (קונסוננס) יש לצפות שההתנהגות כלפי נשוא העמדה תהיה עקבית וברורה ויתקיים קשר חזק בינה לבין ההתנהגות בפועל (Eagly & Chaiken, 1993). מחקרים של פישביין ואייזן מעידים כי כוונות התנהגות והתנהגות בפועל הן פועל יוצא של עמדות וקשורות לנסיבות מתאימות מבחינת הזמן וההקשר (Ajzen, 1991; Fishbein, 1979). כאשר עמדות הפרט מצדדות בהתנהגות מסוימת, וגם נורמות הסביבה מחייבות אותה, והנסיבות מביאות את הפרט לחשוב שיש לו יכולת לבצע אותה – יש לצפות שיממש אותה (Ajzen, 1991): מחקרים על קבוצות לעזרה עצמית תואמים גם הם את הקשר שבין עמדות בנסיבות מסוימות כמו הכשרה מתאימה, לבין שימוש בהן בפועל (Day, Gaston, Furlong, Murali, & Copello, 2005; Laudet & White, 2005; Vederhus, Kristensen, Laudet, & Clausen, 2009).

אם עמדותיהם של אנשי מקצוע כלפי קבוצות לעזרה עצמית הן חיוביות ואוהדות, הן עשויות לבוא לידי ביטוי בתפקידים שונים שאנשי המקצוע עשויים למלא בנוגע לקבוצה: ייזום הקמת הקבוצה, חברות בה, מתן חסות, הפניית פונים (Christopher, Trojan, Von dem Knesebeck, & Nickel, 2014; Shepherd, et al., 1999), עזרה במימון, סיוע בידע למנחי הקבוצה (Kurz, 1990; Shapiro, 1990). תיווך בין הקבוצה לבין ארגונים ומשאבים בקהילה (Katz & Bender, 1990).

תרומתו המצופה של המחקר הנוכחי לחקר עמדות כלפי קבוצות לעזרה עצמית

המחקרים שנערכו עד כה בארץ בנושא קבוצות לעזרה עצמית אינם רבים (בר-גל ועמיתים, 1983; נתנזון-כהן, 1996; שוסטרמן, 2006; שיף, 1998; תירוש בן-ארי, 1995; Chesler, Chensy, & Gidron, 1990) ממחקרים אלה עולה כי בישראל, כפי הנראה, שיתוף הפעולה בין אנשי מקצוע לבין קבוצות לעזרה עצמית עדיין קטן בהיקפו. אנשי מקצוע רבים עדיין אינם מודעים לפוטנציאל שיש בקבוצות לעזרה עצמית, ובעיקר ליתרונות הטיפוליים שיש במתן אפשרות לפונים לסייע לעצמם ללא מעורבות מקצועית (שוסטרמן, 2006). מידע ראשוני על עמדות של עובדים סוציאליים כלפי קבוצות לעזרה עצמית ועל משתנים שעשויים לתמוך ביישומן יכול לסייע להבנה טובה יותר של צעדים שיש לנקוט כדי להרחיב את השימוש בכלי זה, ומכאן חשיבותו המעשית של המחקר הנוכחי. יש לציין כי הצטברות

המידע האמפירי על האפקטיביות והיעילות הרבות של קבוצות לעזרה עצמית (לדוגמה: Sally et al., 2015) יש בה כדי להעיד על חשיבותו הרבה של מחקר בנושא זה.

התרומה התיאורטית של המחקר צריכה להיבחן לאור מצב הידע הכללי בעניין עמדות עובדי סוציאליים וקלינאים אחרים כלפי קבוצות לעזרה עצמית, והנסיבות שבהן הם מוכנים להשתמש ולנצלן בעבודתם.

כמה מחקרים עסקו בעמדות של קלינאים כלפי קבוצות לעזרה עצמית (Gray, Orr, Carrol, & Chart, 1998; Shapiro, 1990; Stewart, Banks, Crossman, & Poel, 1994; Vederhus et al., 2009), ומיעוטם כללו במדגם עובדים סוציאליים, באופן בלעדי או יחד עם קלינאים אחרים (Bryant, 1983; Laudet & White, 2005; Salzer, McFadden & Rappaport, 1994). עם זאת, ככל הידוע, המחקר בעולם על משתנים הקשורים לעמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי קבוצות לעזרה עצמית נמצא עדיין בשלבים מוקדמים מבחינה אמפירית ותיאורטית כאחת. ואלה המשתנים שיש מחקרים עליהם: קשר בין ידע והתנסות קודמת של קלינאים בקבוצות לעזרה עצמית לבין עמדותיהם (Day et al., 2005; Katz & Bender, 1990; Laudet & White, 2005; Shapiro, 1990; Stewart et al., 1994; Vederhus et al., 2009), קשר בין מאפייני אוכלוסיית הפונים לבין השימוש בקבוצות לעזרה עצמית בידי המטפלים בהם (Gray et al., 1998; Laudet & White, 2005; Salzer et al., 1994).

התרומה התיאורטית של המחקר הנוכחי היא הצעה והדגמה – ככל הידוע ראשונה מסוגה – של שימוש במודל של אייזן (Ajzen, 2012), לצורך מיפוי המשתנים הרלוונטיים להתגבשות כוונות התנהגות של עובדים סוציאליים כלפי קבוצות לעזרה עצמית.

המסגרת התיאורטית

כמסגרת תיאורטית מרכזית לגיבוש שאלות המחקר בחרנו, כאמור לעיל, במודל של אייזן (Ajzen, 1991) – "התיאוריה של התנהגות מתוכננת" (The Theory of Planned Behavior). מודל זה מרחיב מודל אחר שקדם לו, אשר נקרא "תיאוריית ההתנהגות ההגיונית" (The Theory of Reasoned Action) שהציעו פישביין ואייזן (Ajzen & Fishbein, 1980; Fishbein, 1979).

אלה המושגים המרכזיים של המודל המורחב:

- עמדות (attitudes) הפרט כלפי התנהגות ספציפית: מה דעותיו, תחושותיו ומחשבותיו כלפי ההתנהגות.

- נורמות של "אחרים משמעותיים" של הפרט כלפי התנהגות ספציפית. עמדות אלה כמכלול יוצרות נורמות סובייקטיביות (subjective norms) בעיני הפרט כלפי ההתנהגות הנדונה.
- תפיסת השליטה בהתנהגות (percieved control behavior), שמשמעותה תפיסת הפרט את יכולתו לבצע את ההתנהגות בתנאים הרלוונטיים המתקיימים בהקשר שבו הוא פועל.
- כוונת התנהגות: הצהרת פרט על כוונתו לממש את ההתנהגות לפני שמימש אותה.
- התנהגות: מימוש ההתנהגות בפועל (Ajzen, 1991, 2012).

לפי המודל, כוונת ההתנהגות של הפרט וגם התנהגותו בפועל הן פונקציה של שלושת המרכיבים: עמדות כלפי ההתנהגות, תפיסת הנורמות של אחרים משמעותיים כלפי ההתנהגות, ותפיסת השליטה בהתנהגות – יכולתו של הפרט, לפי תפיסתו, לממש את ההתנהגות (Ajzen, 1991, 2012).

מודל זה נבחר כי תקפותו אוששה במחקרים רבים (לדוגמה: Ajzen, 2012; Hagger, Chatzisarantis, & Biddle, 2002; Satsios & Hadjidakis, 2018; Teo & Nanyang, 2010), וביניהם מחקרים על עובדים סוציאליים בישראל (מחאמיד, קורן ועזאיזה, 2018; מירקין, 2007). מודל זה מקובל בספרות כמסגרת תיאורטית דומיננטית לנושא הקשרים שבין עמדות, כוונות התנהגות והתנהגות (Olson, 1993). שיקול נוסף לבחירה במודל זה כמודל מרכזי היה התאמתו לחומר התיאורטי בתחום עמדות וכוונות התנהגות כלפי קבוצות לעזרה עצמית.

עמדות העובד הסוציאלי כלפי קבוצות לעזרה עצמית

עמדותיו של הפרט (attitude towards the behavior), דהיינו דעותיו ורגשותיו לגבי התנהגות, הן מרכיב מרכזי בגיבוש כוונות ההתנהגות שלו. עמדה חיובית פירושה שהוא רואה את תוצאת ההתנהגות כחיובית ורצויה (Ajzen, 1991, 2012). המילגרן, גליסון וגיימס (Hemmelgarn, Glisson, & James, 2010) טוענים כי בארגוני שירותי אנוש – התרבות הארגונית והאקלים הארגוני קובעים במידה רבה את עמדות העובדים סוציאליים, את ההתערבויות שיבחר, וגם את עצם היישום ואת אופן היישום. משום כך אפשר לצפות לכך שכאשר עובד סוציאלי יגלה עמדות חיוביות כלפי קבוצות לעזרה עצמית הוא יגלה גם כוונת התנהגות לממש את עמדותיו, כלומר יפנה פונים לקבוצות לעזרה עצמית ויזום הקמת קבוצות חדשות. המחקר של לאודט ווייט (Laudet & White, 2005) מעיד על כך.

תפיסת הנורמות בארגון כלפי קבוצות לעזרה עצמית

תפיסת הנורמות של אחרים משמעותיים כלפי התנהגות מסוימת משפיעות על כוונת הפרט לאמץ את אותה התנהגות. כאשר פרט תופס את הנורמות של האחרים המשמעותיים כתומכים בהתנהגות הוא יגלה נטייה חזקה יותר לאמץ את ההתנהגות, כלומר כוונת ההתנהגות שלו כלפי ההתנהגות תהיה חזקה יותר (Ajzen, 1991). גם הספרות העוסקת בארגוני שירותי אנוש (לדוגמה: Hasenfeld, 2010) וגם הספרות העוסקת באקלים הארגוני שבו פועל עובד סוציאלי (לדוגמה: Hemmelgarn et al., 2010) טוענות כי התרבות הארגונית והאקלים הארגוני שאליהם נחשף עובד סוציאלי במסגרת תפקידו קובעים במידה רבה את התנהגותו.

הממונה על העובד הסוציאלי ועמיתיו לצוות הם "אחרים משמעותיים" עבורו. נורמות הסביבה כלפי שינוי באות לידי ביטוי אופרטיבי בעמדות הממונים והעמיתים כלפי השינוי (Ajzen, 2005). משום כך תפיסת העובד סוציאלי את עמדות הממונה ואת עמדות עמיתיו כתומכות בקבוצות לעזרה עצמית צפויה להשפיע בחיוב הן על עמדותיו כלפי קבוצות לעזרה עצמית והן על מתן ביטוי בפועל לעמדות אלה בכוונות התנהגותו ובהתנהגותו בפועל (Rogers, 2003). במחקרים של דיי ועמיתים (Day et al., 2005) ושל ודרהאוס ועמיתים (Vederhus et al., 2009) על עמדות של אנשי מקצוע כלפי קבוצות לעזרה עצמית נמצאו עדויות המאששות קשרים אלה.

"שליטה התנהגותית נתפסת" והתנאים למימוש ההתנהגות

"שליטה התנהגותית נתפסת" היא תפיסת הפרט את מידת יכולתו לבצע התנהגות ועד כמה הדבר נתון להחלטתו. ככל שהשליטה ההתנהגותית נתפסת כרבה יותר, כך הקשר בין העמדה לכוונת התנהגות והתנהגות בפועל צפוי להיות חזק יותר. פרט יתפוס את שליטתו בהתנהגות כחזקה יותר אם לפי תפיסתו יתקיימו תנאים ספציפיים, שיאפשרו לו להתנהג לפי עמדותיו. התנאים הם ספציפיים להקשר החברתי והאישי שבו צפויה ההתנהגות להתממש, לדוגמה: שיהיה בידו של הפרט, לפי תפיסתו, מידע רלוונטי מספיק לביצוע ההתנהגות המבוקשת, שירגיש שיש לו כישורים ויכולות מספיקים, שיהיו לו הזדמנויות לביצוע ההתנהגות, שלתפיסתו עומס העבודה והלחץ (Stress) בעבודה אינם כבדים מדי ומאפשרים את ביצוע ההתנהגות, ושהוא צפוי לפי תפיסתו לקבל סיוע מאחרים לביצוע התנהגות זו (Ajzen, 2005, 2012).

בנושא קבוצות לעזרה עצמית אין עדיין מספיק ידע על תפיסת העובד הסוציאלי את יכולתו להשתמש בקבוצות לעזרה עצמית במסגרת תפקידו, וגם לא על התנאים הנדרשים לכך מבחינתו, כלומר: תנאים שבהתממשם יהיו השימוש בקבוצות לעזרה עצמית, הפניית פונים אליהן ויזום קבוצות לעזרה עצמית חדשות אפשריים מבחינתו ונחונים להחלטתו.

משתנים נוספים

נוסף למשתנים שהם חלק מהמודל התיאורטי המרכזי (Ajzen, 1991, 2005, 2012) הוחלט על איסוף מידע כללי לצורך הבנה טובה יותר של ההקשר שבו פועל העובד הסוציאלי, מאפייניו האישיים, הרקע המקצועי שלו בכלל ובתחום קבוצות לעזרה עצמית בפרט:

- ידע וניסיון קודמים של העובד הסוציאלי בקבוצות לעזרה עצמית: כיצד שמע העובד הסוציאלי על קבוצות לעזרה עצמית, האם הייתה לו התנסות אישית בקבוצות לעזרה עצמית, ומהי. רלוונטיות הידע והניסיון הקודמים של העובדים הסוציאליים בקבוצות לעזרה עצמית אוששה במחקרים קודמים (Day et al., 2009; Vederhus et al., 2009; Laudet & White, 2005). עם זאת יש הבדל מהותי בין חשיפה לידע כלשהו על קבוצות לעזרה עצמית לבין הכשרה ממשית והתנסות אישית בשימוש בהן. מחקר של פאוול העלה כי ככל שאנשי מקצוע מבינים באופן מעמיק יותר את הנושאים הכרוכים בפעילות קבוצות לעזרה עצמית כך הם מגלים עמדה חיובית יותר כלפיהן ואף כוונה רבה יותר לנצלן ולהפנות אליהן פונים (Powell, 1990).

- פונים: האם ישנם בטיפולו של העובד הסוציאלי פונים, שלפי תפיסתו היו יכולים להסתייע בקבוצות לעזרה עצמית? לפי המודל של אייזן (Ajzen, 2005), האפשרות לממש את ההתנהגות היא מרכיב מרכזי בהחלטתו של פרט לממש את ההתנהגות. מכאן ברור שהשאלה אם עובד סוציאלי, לפי תפיסתו, סבור שיש פונים שקבוצות לעזרה עצמית עשויות להתאים להם, עשויה להשפיע על כוונותיו להשתמש בהן בעבודתו.

- מאפייני התפקיד: התפקיד הנוכחי, ותק בתפקיד וביחידה, עומס עבודה לפי תפיסת העובד הסוציאלי, אוטונומיה בתפקיד לפי תפיסת העובד הסוציאלי. משתנים אלה חשובים להבנה כיצד מגבש עובד את עמדותיו, גם לפי המודל של אייזן (Ajzen, 2005) וגם לפי הספרות העוסקת בהתנהגות עובדים בארגוני שירותי אנוש (Hasenfeld, 2010).

- מאפיינים דמוגרפיים: מין, גיל, השכלה, ארץ לידה, מצב משפחתי.

שאלות המחקר

שאלות המחקר שלהלן נוגעות למשתנים שהרקע התיאורטי והאמפירי הנוגע להן הוצגו לעיל.

1. עמדות העובדים הסוציאליים כלפי קבוצות לעזרה עצמית

א. באיזו מידה עמדות העובדים הסוציאליים יעידו על תמיכה או התנגדות לקבוצות לעזרה עצמית?

- ב. באיזו מידה עמדות העובדים הסוציאליים ישקפו את חששם מפני פגיעה של קבוצות לעזרה עצמית במעמדו המקצועי?
2. עמדות ממונים ישירים ועמיתים כלפי קבוצות לעזרה עצמית
- א. באיזו מידה עמדות הממונים, לפי תפיסת העובדים הסוציאליים, יעידו על תמיכה או התנגדות לקבוצות לעזרה עצמית?
- ב. באיזו מידה עמדות העמיתים, לפי תפיסת העובדים הסוציאליים, יעידו על תמיכה או התנגדות לקבוצות לעזרה עצמית?
3. הפער הכמותי בין עובדים סוציאליים הסבורים שבשנה שקדמה למחקר היו בטיפולם פונים המתאימים לקבוצות לעזרה עצמית לבין עובדים סוציאליים שהפנו אליהן בפועל
- א. מה אחוז העובדים הסוציאליים הסבורים שפונים שהיו בטיפולם בשנה האחרונה, היו יכולים להשתמש בקבוצות לעזרה עצמית?
- ב. מה אחוז העובדים הסוציאליים אשר השתמשו בפועל בקבוצות לעזרה עצמית – הפנו לקבוצות קיימות, או יזמו חדשות?
4. כוונת ההתנהגות של העובד הסוציאלי כלפי שימוש בקבוצות לעזרה עצמית בעבודתו
- א. מהי נכונותם של עובדים סוציאליים להפנות פונים לקבוצות קיימות?
- ב. מהי נכונותם של עובדים סוציאליים ליזום קבוצות חדשות לעזרה עצמית?
5. התנאים העיקריים אשר אם יתקיימו יהיה העובד הסוציאלי מוכן להשתמש בקבוצות לעזרה עצמית בעבודתו
- א. מהם התנאים העיקריים שיביאו לנכונותם של עובדים סוציאליים להפנות פונים שלהם לקבוצות לעזרה עצמית?
- ב. מהם התנאים העיקריים שיביאו לנכונותם של עובדים סוציאליים ליזום קבוצות חדשות?
6. משתנים נוספים
- א. מה הרקע והניסיון הקודם של העובד הסוציאלי בקבוצות לעזרה עצמית?
- ב. האם ישנם פונים היכולים לפי תפיסת העובד הסוציאלי להסתייע בקבוצות לעזרה עצמית?
- ג. מהם מאפייני התפקיד של העובד הסוציאלי?
- ד. מהם מאפייניו הדמוגרפיים של העובד הסוציאלי?

שיטת המחקר

כלי המחקר

כלי המחקר העיקרי הוא שאלון, ובו הנושאים הבאים: פרטי רקע בסיסיים על המשתתף ותפקידו המקצועי, הידע והניסיון של המשתתף על קבוצות לעזרה עצמית, עמדותיו כלפיהן, ובכללן דעתו עד כמה הן עשויות לענות על צרכים שונים של הפונים, כוונתו להשתמש בהן, והתנאים שבהם לדעתו יממש את השימוש בקבוצות לעזרה עצמית.

תחילה הועבר השאלון במסגרת מבחן מוקדם לחמישה עובדים סוציאליים משירותים חברתיים שונים לצורך בדיקת תוקף נראה, בדיקת בהירות וחד-משמעיות של השאלות וכן התאמת המונחים, לפי העניין, לעולם התוכן של הנשאלים. עם סיום איסוף הנתונים נערכו, לפי העניין, מבחני תיקוף נוספים. להלן פרטי המשתנים ואופן התיקוף:

עמדות כלליות של העובדים הסוציאליים ועמדות המנהלים כלפי קבוצות לעזרה עצמית: המשתנה נמדד באמצעות שאלון שנלקח ממחקר עמדות של אנשי סגל בעבודה סוציאלית בישראל כלפי קבוצות לעזרה עצמית (נתנזון-כהן, 1996). בשאלון עשרה היגדים כגון: "קבוצות לעזרה עצמית יכולות לסייע ככלי טיפולי או כאלטרנטיבה טיפולית לאדם במצוקה." התשובות ניתנו על סולם בן 4 דרגות, מ"מאוד לא מסכים" עד "מסכים מאוד". לצורך תיקוף נערך מבחן אלפא קרוונבך ובעקבותיו הושארו שבעה פריטים וערך אלפא היה 0.754.

עמדות העובדים הסוציאליים כלפי חשיבות קבוצות לעזרה עצמית לסיפוק צרכים שונים של הפונים: מדד זה נוסח במיוחד לצורך המחקר הנוכחי על סמך חומר תיאורטי (בר-גל ועמיתים, 1983). במדד שישה פריטים על החשיבות שמייחס המשתתף לסיפוק צרכים שונים של הפונים באמצעות קבוצות לעזרה עצמית, בתחומי התמיכה הבאים: תמיכה רגשית, מידע, עזרה פרקטית, תמיכה חברתית, התמודדות עם סטיגמות, קשר עם מוסדות ומטפלים. דוגמה לפריט: "מה החשיבות שאתה מייחס לסיפוק תמיכה רגשית לפונים באמצעות קבוצות לעזרה עצמית?". התשובות ניתנו על סולם בן 4 דרגות, מ"אין חשיבות" ועד "חשיבות רבה מאוד". לצורך תיקוף נערך מבחן אלפא קרוונבך, ובעקבותיו הושארו כל ששת הפריטים, וערך אלפא היה 0.875.

כוונת התנהגות כלפי קבוצות לעזרה עצמית: על סמך המודל התיאורטי (Ajzen, 1991) נוסחו שני פריטים, כל פרט בדק סוג אחר של כוונת התנהגות: "הסכמת העובדים הסוציאליים לסייע בהקמת קבוצה חדשה" ו"הסכמה להפנות לקבוצה קיימת". בכל פריט 4 תשובות אפשריות, מ"בהחלט לא" ועד ל"בהחלט כן". לתיקוף נבדקו המתאמים

בין עמדות המשתתף כלפי קבוצות לעזרה עצמית לבין כוונות ההתנהגות ("תוקף מבנה" מתכנס). כמצופה מהמודל התיאורטי נמצאו מתאמים חיוביים בין עמדות המשתתף כלפי קבוצות לעזרה עצמית לבין הסכמתו לסייע, ליזום או להשתתף בייזום קבוצות חדשות: $N=115$, $p=.000$, $r=.143$. וגם בין עמדותיו כלפי קבוצות לעזרה עצמית להסכמתו להפנות פונים לקבוצות קיימות: $N=116$, $p=.010$, $r=.240$.

תנאים של המשתתף להסכמתו לסייע בהקמת קבוצה חדשה או להפנות פונים לקבוצה קיימת: לצורך המחקר הנוכחי נוסחו שתי שאלות פתוחות, אחת לכל סוג סיוע: "מה תרצה לקבל כתנאי לסיוע להקמת קבוצה חדשה? מה תרצה לקבל כתנאי להפניית פונים שלך לקבוצה קיימת?". ניסוח השאלות ובהירותן נבחנו במבחן המוקדם. התנאים שצוינו נרשמו, נספרו וסוכמו.

רקע קודם של המשתתף בקבוצות לעזרה עצמית: "האם שמעת על קבוצות לעזרה עצמית (כן/לא)?, מה מקור הידע שלך על קבוצות לעזרה עצמית (לדוגמה: מעמיתים, מספרות מקצועית. בסך הכול 11 פריטים)?, האם הייתה לך התנסות אישית בקבוצות לעזרה עצמית? אם כן ציין איזה (לדוגמה: כמשתתף, כיוזם, כמנחה. בסך הכול שבעה פריטים) (נתנוון-כהן, 1996).

האם ישנם פונים שלפי תפיסת המשתתף יכולים להסתייע בקבוצות לעזרה עצמית? נוסחה שאלה פתוחה. האם יש פונים שטופלו על ידך במהלך השנה האחרונה (לרבות כאלה שעדיין בטיפול) היכולים לדעתך להסתייע בקבוצות לעזרה עצמית? (כן/לא).

תפקיד המשתתף: נלקחו פריטים בודדים משאלונים מקובלים בנושאי ארגון: עומס בעבודה ואוטונומיה בעבודה (התשובות ניתנו על סולם בן חמש דרגות, מנמוך מאוד עד גבוה מאוד), תפקיד (טיפול, ריכוז נושא, ניהול, אחר), ותק בתפקיד בשנים. משתני רקע דמוגרפיים של המשתתף: נלקחו פריטים בודדים מקובלים בשאלונים, כמו מין, גיל, השכלה.

המדגם

נדגמו שירותים סוציאליים הפועלים בירושלים, וזאת מכמה סיבות: נוחות; הטרוגניות רבה של אוכלוסיית העיר, המאפשרת לקבל מידע על עמדות העובדים הסוציאליים כלפי שימוש בקבוצות לעזרה עצמית עבור פונים מרקעים שונים ובעיות מגוונות; קיומו של מרכז קבוצות לעזרה עצמית עירוני בירושלים, שעשוי להגדיל את הערך היישומי המידי של תוצרי המחקר.

בסך הכול השתתפו במחקר חמש לשכות שכונתיות וארבע תחנות שיקום, הפועלות במסגרת אגף הרווחה של עיריית ירושלים, שירות סוציאלי של אחת מקופות

החולים ושירות סוציאלי של בית חולים. מתוך 143 העובדים הסוציאליים אשר עובדים ביחידות שנדגמו, מילאו את השאלון 120 (84%).

איסוף הנתונים ועיבוד הנתונים

גיוס היחידות למחקר (מחלקות לשירותים חברתיים ותחנות שיקום) באגף הרווחה בעיריית ירושלים נעשה בשיתוף פעולה בין עורך המחקר ומנהלת מרכז קבוצות לעזרה עצמית. שלוש יחידות מתוך 30 ענו למכתב של מנהלת המחלקה לעבודה קהילתית באגף הרווחה של עיריית ירושלים שנשלח אליהם באמצעות מנהלי האזורים, והסכימו להשתתף במחקר. שמונה יחידות נוספות, בעירייה ומחוצה לה (שירותים סוציאליים בשירותי הרפואה), הסכימו להשתתף לאחר שיחה טלפונית של מנהלת קבוצות לעזרה עצמית או של עורכי המחקר.

השאלונים מולאו במסגרת ישיבת צוות של כל אחת מהיחידות שהשתתפו במחקר. לישיבה הצטרפו מנהלת מרכז קבוצות לעזרה עצמית ועורך המחקר. סדר היום כלל: סבב הכרות של המשתתפים, העברת השאלון למילוי, הרצאה בת כעשרים דקות של עורך המחקר על ממצאי מחקרים בנושא קבוצות לעזרה עצמית; הרצאה בת כארבעים דקות של מנהלת מרכז קבוצות לעזרה עצמית על פעילות היחידה, על אפשרויות הפניית פונים לקבוצות קיימות, ועל ייזום קבוצות חדשות ומעבר מקבוצות מונחות מקצועית לקבוצות לעזרה עצמית. לחלק מהמפגשים הצטרף גם נציג הקבוצות, וגם הוא הרצה. מילוי השאלונים נעשה בדרך זאת מסיבות של נוחות, אך היה עלול לחזק את האפשרות לרציה חברתית.

התהליך ארך שלושה חודשים, מילוי שאלון נמשך 10-20 דקות. לאור אופיו האקספלורטורי של המחקר ומטרתו לאסוף חומר רלוונטי ראשוני, תוכננו עיבודים בסטטיסטיקה תיאורית בלבד. עם זאת, נעשה מאמץ להפיק מידע נוסף באמצעות מבחנים סטטיסטיים שונים לבדיקת קשרים בין משתנים או הבדלים בין קבוצות, לרבות מבחני פירסון, ספירמן, χ^2 . רוב הממצאים במבחנים אלה לא נמצאו מובהקים, ככל הנראה בשל שונות מעטה במשתנים שנבדקו. משום כך הממצאים העיקריים מוצגים באופן תיאורי בלבד באמצעות שימוש באחוזים או ממוצע (סטיית תקן) בהתאם. הממצאים הבודדים שנמצאו מובהקים תואמים את החומר התיאורטי שהוצג בפרקים הקודמים, עובדה שיש בה כדי לחזק את התוקף הפנימי של המחקר. ממצאים אלה רוכזו בסוף פרק הממצאים.

ממצאים

מאפיינים כלליים של אוכלוסיית המחקר

מאפיינים דמוגרפיים

מספר המשיבים (N) נע בין 110 ל-123 (אלא אם מצוין מפורשות אחרת). ראו גם תרשימים 1, 2, 3 בפרק זה הכוללים נתונים על ממוצעים וסטיית תקן. 79% מהמשיבים היו מיחידות עיריית ירושלים, 12% משירות סוציאלי של קופת חולים ו-9% עובדי שירות סוציאלי של בית חולים. ל-50% מהמשיבים ותק של עד חמש שנים בתפקיד הנוכחי, ל-23% ותק של חמש עד 10 שנים, ול-27% ותק גדול יותר.

השתתפו 92% נשים ורק 8% גברים. 61% מהמשיבים בני 40 ומטה ו-39% מבוגרים יותר. 100% אקדמאים עם תואר ראשון לפחות, מהם 85% בעלי תואר ראשון בעבודה סוציאלית והאחרים בעלי תואר ראשון אחר. ל-47% גם תואר שני ול-1% גם תואר שלישי. 82% ילידי הארץ ו-18% ילידי מדינות אחרות. 56% דתיים-לאומיים, 21% חילוניים, 19% מסורתיים, ו-4% חרדים. רובם נשואים (68%), והיתר רווקים (28%) וגרושים (4%).

מאפייני התפקיד ותפיסת התפקיד בעיני המשיבים

ל-50% מהמשיבים ותק של עד חמש שנים בתפקיד הנוכחי, ל-23% ותק של 5-10 שנים, ול-27% ותק גדול יותר. הרוב המכריע (95%) תופסים את עומס העבודה שלהם ככבד (56% כבד למדי ו-39% כבד מאוד). פחות מ-5% תופסים את עומס העבודה שלהם כקל. הרוב תופסים את האוטונומיה שלהם בתפקיד כרבה (66% רבה למדי ו-23% רבה מאוד), ורק 11% כמעטה. הרוב (84%) ציינו כי יש פונים מתאימים לקבוצות לעזרה עצמית בקרב הפונים שלהם.

משתני רקע קודם בקבוצות לעזרה עצמית

ידע על קבוצות לעזרה עצמית ופעילותן: הרוב (79%) נחשפו לפעילות קבוצות לעזרה עצמית (במסגרת לימודים, ספרות מקצועית ועוד).

התנסות אישית בקבוצות לעזרה עצמית: 4% בלבד התמחו בטיפול קבוצתי. 8% השתתפו בעצמם כחברים בקבוצה, 13% הפנו לפחות פעם אחת פונים שלהם לקבוצות קיימות, ו-7% פעלו לייזום קבוצות חדשות.

הממצאים העיקריים

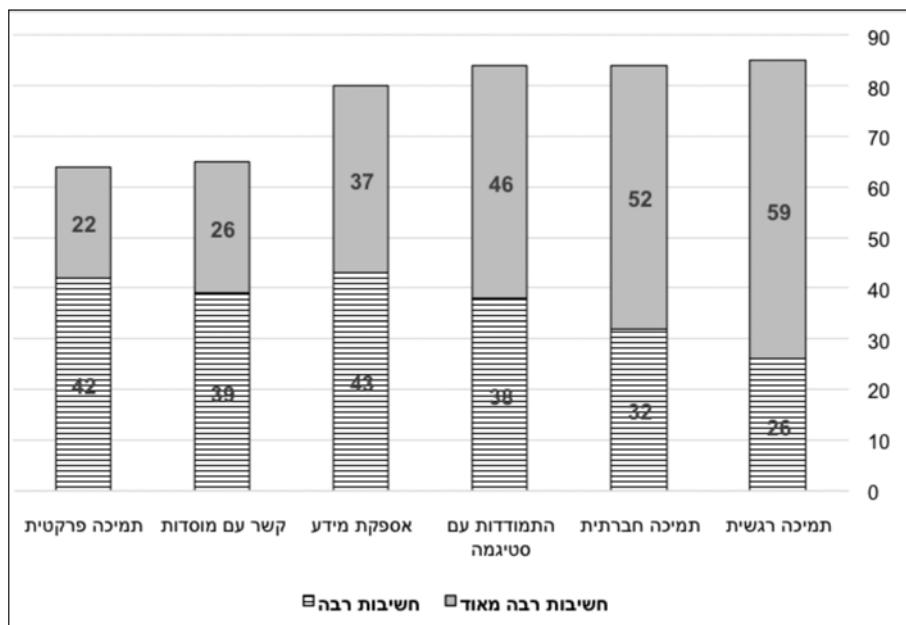
עמדות כלפי קבוצות לעזרה עצמית

שאלון עמדות כללי כלפי קבוצות לעזרה עצמית

הציון הממוצע הוא 3.25 בסולם שבין 1 ל-4 (שווה ערך לציון של 81 בסולם מאחד למאה).

לשאלה האם קבוצות לעזרה עצמית יכולות לסייע לפונה ככלי טיפולי או כאלטרנטיבה טיפולית השיבו 94% שהם מסכימים או מסכימים במקצת להיגד זה (65% ענו שהם מסכימים מאוד, ו-29% שהם מסכימים במקצת).

תרשים 1: חשיבות קבוצות לעזרה עצמית לצורכי הפונים (באחוזים)

מהן סיבות הפנייה העיקריות שבגינן היו העובדים הסוציאליים שוקלים להפנות פונים לקבוצות לעזרה עצמית?

הערה: המשיבים יכלו לציין כמה אפשרויות. להלן סיבות שציינו לפחות 5% (מהנשאלים): תחושת כישלון של הפונה, צורך בהעצמה ובתמיכה אישית וחברתית (25%); התמודדות הורים עם מתבגרים או עם בעיות בני משפחה אחרים (13%); התמכרות (12%); בעיות בריאות (6%); אלמנות (5%).

מהי מידת החשיבות שמייחסים המשיבים למתן מענים לפונים באמצעות קבוצות לעזרה עצמית להיבטים שונים של צורכי הפונה?

85% ציינו שלדעתם תמיכה רגשית באמצעות קבוצות לעזרה עצמית היא חשובה (26%) ואף חשובה מאוד (59%).

84% ציינו שלדעתם תמיכה חברתית חשובה (32%) ואף חשובה מאוד (52%).

84% ציינו שלדעתם התמודדות הפונה עם סטיגמה חשובה (38%) ואף חשובה מאוד (46%).

80% ציינו שלדעתם מידע רלוונטי לפונה חשוב (43%) ואף חשוב מאוד (37%).
64% ציינו שלדעתם יצירת קשר עם מוסדות ושירותים חשובה (39%) ואף חשובה מאוד (26%).

64% ציינו שלדעתם עזרה פרקטית חשובה (42%) ואף חשובה מאוד (22%).

מהאמור עולה כי עמדותיהם של רוב המשיבים כלפי קבוצות לעזרה עצמית הן חיוביות. ליתר דיוק, הם רואים בבהן כלי חשוב מאוד למענה על צרכים שונים של הפונים, ובמיוחד תמיכה רגשית, תמיכה חברתית, התמודדות עם סטיגמה ומידע רלוונטי לפונה.

האם עמדות המשיבים ישקפו את חששו של העובד הסוציאלי מפני פגיעה במעמדו המקצועי שתיגרם בגלל שימוש בקבוצות לעזרה עצמית?

האם חבר בקבוצות לעזרה עצמית גורם לעצמו נזק בכך שאינו מבקש עזרה מקצועית?

2% מסכימים מאוד, 10% מסכימים במקצת, 46% לא כל כך מסכימים ו-42% מאוד לא מסכימים. כלומר רוב מוחלט לאלה שלא כל כך מסכימים או שאינם מסכימים כלל עם ההיגד האמור.

האם קבוצות לעזרה עצמית מאיימות על אנשי מקצוע?

67% מאוד לא מסכימים, 23% לא כל כך מסכימים, 9% מסכימים במקצת ופחות מאחוז מסכימים מאוד. גם כאן רוב מוחלט לאלה שלא כל כך מסכימים או שאינם מסכימים כלל עם ההיגד האמור.

האם השתתפות מטופלים של עובד סוציאלי בקבוצות לעזרה עצמית תפחית את עומס העבודה המוטל עליו?

15% — כלל לא, 56% — במידה מועטה, 20% — במידה רבה, ו-5% — במידה רבה מאוד (4% ערכים חסרים).

מכאן שהמשיבים ברובם הגדול אינם חוששים מהשלכות השימוש בקבוצות לעזרה עצמית, לא לגבי הפונים וגם לא לגבי עצמם כאנשי מקצוע. מצד שני, רובם סבורים ששימוש בקבוצות לעזרה עצמית לא יקל את עומס העבודה שלהם.

מהם מאפייני העמדות של אחרים משמעותיים לעובד סוציאלי כלפי קבוצות לעזרה עצמית?

85% סבורים שעמדת הממונה שלהם כלפי קבוצות לעזרה עצמית היא חיובית ורק 15% סבורים שעמדתו ניטרלית או שלילית. 65% סבורים שלעמיתיהם בצוות עמדה חיובית כלפי קבוצות לעזרה עצמית באופן כללי, ורק 35% סבורים שהיא ניטרלית או שלילית. לתפיסת רוב המשיבים סביבת העבודה שלהם תומכת בדרך כלל בקבוצות לעזרה עצמית. לדעתם כלל הצוות תומך, אך במיוחד הממונה הישיר.

מה הפער בין פוטנציאל השימוש בקבוצות לעזרה עצמית לבין השימוש בפועל?

מכלל המדגם 13% בלבד הפנו פונים שלהם לקבוצות קיימות, ו-7% פעלו לייזום קבוצות חדשות. בולט הפער בין פוטנציאל השימוש בקבוצות לעזרה עצמית לבין השימוש בפועל.

מהי כוונת ההתנהגות של העובד הסוציאלי כלפי שימוש בקבוצות לעזרה עצמית?

הפניית פונים לקבוצות קיימות או ייזום קבוצות חדשות 95% הסכימו או נטו להסכים להפנות פונים שלהם לקבוצה קיימת, 69% בלבד הסכימו או נטו להסכים לייזום או להשתתף בהקמת קבוצה חדשה.

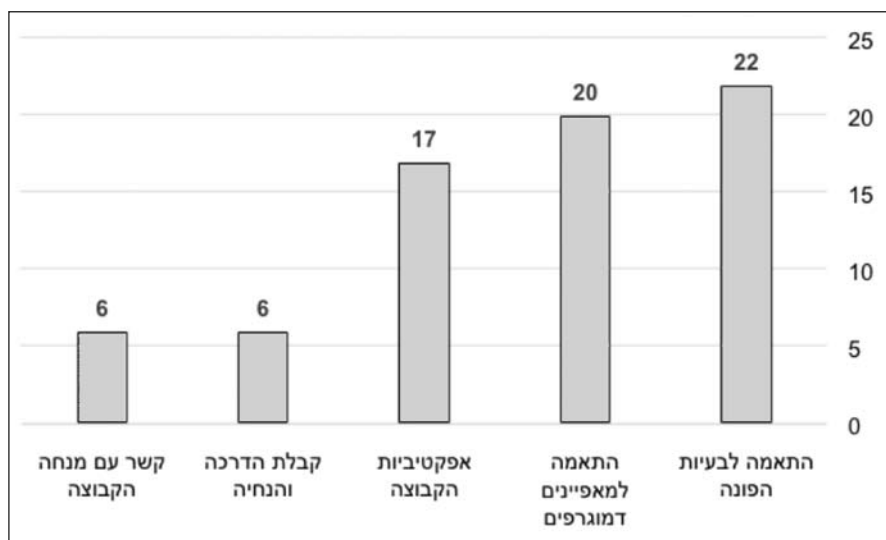
מה התנאים העיקריים הדרושים להגברת השימוש בקבוצות לעזרה עצמית?

(הערה: המשיבים יכלו לציין כמה אפשרויות. להלן תנאים שציינו לפחות 5% מהנשאלים):

התנאים לנכונות להפנות פונים לקבוצה קיימת

- מידע על התאמת הקבוצה לבעיות הפונה וליכולתו להתמודד — 22%.
- מידע על התאמת הקבוצה למאפיינים דמוגרפיים של הפונה (דת, מין, גיל) — 20%
- מידע על אפקטיביות הקבוצה, אחוזי הצלחה, איכות המפגשים ושרידות הקבוצה במשך זמן — 17%.
- קבלת הדרכה והנחיה מקצועית לאורך זמן בנושא קבוצות לעזרה עצמית — 6%.
- קשר עם מנחה הקבוצה — 6%.

תרשים 2: תנאים להפניה לקבוצות לעזרה עצמית קיימות (באחוזים)

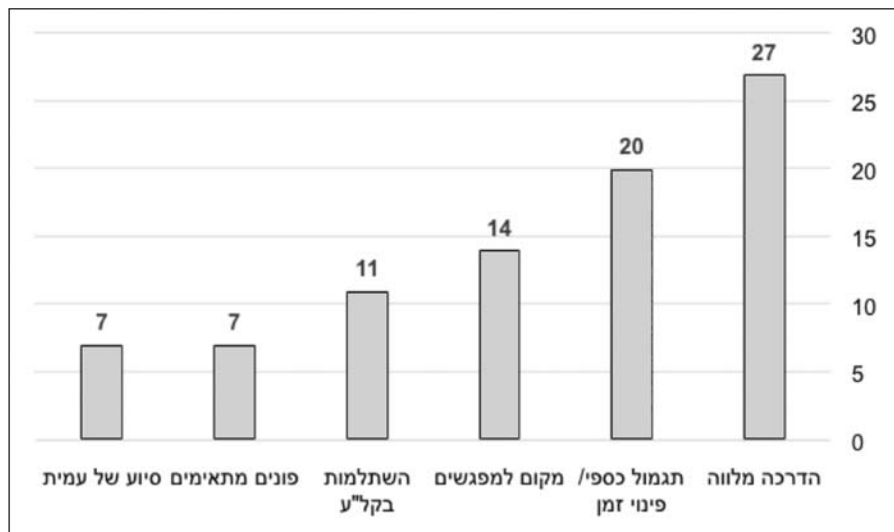
התנאים העיקריים לנכונות ליזום קבוצה חדשה

- קבלת הדרכה והנחיה מקצועית לאורך זמן בנושא קבוצות לעזרה עצמית – 27%.
- תגמול כספי, שעות נוספות, צמצום מטלות אחרות – 20%.
- קבלת סיוע פיזי: מקום מתאים למפגשים – 14%.
- הכשרה חד-פעמית בנושא קבוצות לעזרה עצמית – 11%.
- מספר מספיק של פונים עם אותה בעיה – 7%.
- סיוע של איש צוות אחר – 7%.

התנאים הבולטים שציינו המשיבים כדרושים להפניית פונים לקבוצה קיימת נגעו לממשק הצפוי בין הפונה לקבוצה: התאמת הקבוצה לבעיותיו ולצרכיו של הפונה, ובאיזו מידה עשויה הקבוצה לסייע לפונה בהצלחת התמודדות עם בעיותיו.

התנאים הבולטים שציינו המשיבים כדרושים להקמת קבוצה חדשה נגעו לתפקידיהם כעובדים סוציאליים: קבלת הכשרה מתאימה בנושא קבוצות לעזרה עצמית, קבלת תגמול כספי, צמצום מטלות אחרות.

תרשים 3: תנאים להקמת קבוצות לעזרה עצמית חדשות (באחוזים)

ממצאים בדבר מתאמים בין משתנים

- קשר חיובי בין עמדות חיוביות של המשיב כלפי קבוצות לעזרה עצמית לבין הסכמתו ליזום או להשתתף ביזום קל"ע חדשות. $N=115$ $r=341$ $P<0.01$ (מבחן פירסון)
- קשר חיובי בין עמדות חיוביות של המשיב כלפי קבוצות לעזרה עצמית להסכמתו להפנות פונים לקבוצות קיימות. $N=116$ $r=240$ $P<0.05$ (מבחן פירסון)
- קשר חיובי בין עמדות חיוביות של הממונה כלפי קבוצות לעזרה עצמית לבין מידת החשיבות שהמשתתף רואה באספקת צרכים חברתיים לפונים באמצעותן $N=111$ $r=209$ $P<0.05$ (מבחן פירסון)
- משיבים ששימשו גם בתפקיד ניהולי גילו עמדות חיוביות יותר כלפי קבוצות לעזרה עצמית מאשר משיבים שעסקו רק בטיפול פרטני $N=123$ $r=243$ $P<0.01$ (מבחן ספירמן)
- משיבים שהתמחו בטיפול קבוצתי או משפחתי גילו הסכמה רבה יותר ליזום, או לסייע ביזום הקמת קבוצות חדשות מאשר משיבים שלא התמחו בכך. $N=67$ $r=311$ $P<0.05$ (מבחן ספירמן)
- ככל שהמשיבים הסכימו במידה רבה יותר להיגד ששימוש בקבוצות לעזרה עצמית

יקל את עומס העבודה המוטל עליהם כך הסכימו יותר לסייע בייזום או בהקמה של קבוצות חדשות. $N=115$ $r=0.310$ $P<0.01$ (מבחן פירסון).

דיון

בסיס ידע מוצק ורחב מעיד על האפקטיביות והיעילות של קבוצות לעזרה עצמית לאוכלוסיות מגוונות ולבעיות שונות, ועם זאת על שימוש מועט בלבד בכלי זה (לדוגמה: American Psychological Association, 2017). המחקר הנוכחי הוא מחקר גישוש (exploratory research) שהיו לו שתי מטרות: (א) לאסוף מידע ראשוני על עמדותיהם של עובדים סוציאליים, על כוונותיהם להשתמש בקבוצות לעזרה עצמית בעבודתם ועל משתנים נוספים שעשויים להיות רלוונטיים לעמדות ולכוונות אלה; (ב) להציע מסגרת תיאורטית להבנת המידע ולהצבת השערות, כבסיס למחקרים עתידיים בנושא זה.

כמסגרת תיאורטית לגיבוש שאלות המחקר נבחר המודל של איזן (Ajzen, 1991, 2012) – "התיאוריה של התנהגות מתוכננת" (The Theory of Planned Behavior). לפי המודל, ועל בסיס הספרות על קבוצות לעזרה עצמית, שלושה מרכיבים חייבים להתקיים כדי להביא עובדים סוציאליים לכוונה להשתמש בהן, ובעקבות זאת גם לשימוש בפועל: עמדות (attitudes) חיוביות של העובדים הסוציאליים כלפי קבוצות לעזרה עצמית (Laudet & White, 2005), עמדות חיוביות של הממונה והצוות, לפי תפיסת העובדים הסוציאליים, כלפיהן (Day et al., 2005), "שליטה התנהגותית נתפסת" ותנאים מתאימים למימוש ההתנהגות (Ajzen, 2005). ממצאי המחקר מראים שמרבית המרכיבים החיוניים ליצירת נסיבות שיביאו את העובדים הסוציאליים להשתמש בקבוצות לעזרה עצמית בעבודתם אכן מתקיימים: (1) המשיבים הציגו עמדות חיוביות כלפי קבוצות לעזרה עצמית בכל ההיבטים שנבדקו. הממצא תואם ממצאי מחקרים אחרים לגבי עמדות של עובדים סוציאליים כלפי קבוצות לעזרה עצמית. לדוגמה, במחקר של סלצר ואחרים (Salzer et al., 1994) נמצא שהציון הממוצע שנתנו העובדים הסוציאליים למידת העזרה שיש לדעתם בקבוצות לעזרה עצמית היה 4.55-4.88 (בסולם 1-6 – הממוצע לפי סוג השירות); (2) המשתתפים סבורים שהמנהל והצוות תומכים בשימוש בקבוצות לעזרה עצמית; (3) המשתתפים סבורים שיש מספיק פונים בטיפולם שאפשר להפנותם לקבוצות לעזרה עצמית. המרכיב העיקרי החסר הוא ידע בתחום התנאים המתאימים למימוש ההתנהגות, ובעיקר ידע והכשרה אינטנסיביים בקבוצות לעזרה עצמית. מרבית המשתתפים אומנם שמעו על קבוצות לעזרה עצמית ופעילותן, אך רק חלק קטן התנסו התנסות אינטנסיבית בהן (חברות, הפניה או ייזום), או שקיבלו הכשרה בעבודה קבוצתית. אף על פי שמרבית המרכיבים החיוניים לשימוש בקבוצות לעזרה עצמית

מתקיימים, נמצא פער גדול בין פוטנציאל השימוש בכלי לבין השימוש בו בפועל: אומנם 84% משתתפים סבורים שבטיפולם יש פונים שיכולים להסתייע בקבוצות לעזרה עצמית; אך בפועל רק 13% הפנו אליהן פונים, ו-7% בלבד פעלו לייזום קבוצות חדשות.

הממצא עצמו אינו מפתיע. המודל של פישביין ואייזן, ששימש במחקר הנוכחי, פותח על רקע הניסיונות להסביר מדוע למרות עמדות חיוביות של אנשים כלפי התנהגות, פעמים רבות הם נמנעים מלהתנהג על פי העמדות שהם מצדדים בהם. הדוגמה הקלסית שמביאים פישביין ואייזן היא מחקר שהתבצע בשנות ה-50 של המאה ה-20, על שימוש בגלולות נגד היריון. נשים הביעו עמדה חיובית כלפי הגלולות אך לא הראו שום רצון לממש עמדות אלה ולהשתמש בגלולות, בגלל מגוון סיבות: "אני נוצרייה קתולית ולכן באופן אישי הדבר אסור עליי"; "אני רוצה להיכנס להיריון ולכן אני לא משתמשת בהן בשלב זה". הסיבות לפער בין עמדות הפרט לבין כוונותיו לאמץ התנהגות, בדוגמה הזאת ובכלל, נובעות מההקשר המסוים שבו מתרחשת ההתנהגות, וכן מתכונותיו של הפרט, מהרקע שלו וממאפייניו האישיים (Ajzen, 2005).

לפי ממצאי המחקר הנוכחי, אחד המאפיינים הללו הוא מיעוט ידע כללי על האפקטיביות של קבוצות לעזרה עצמית וידע ספציפי על קבוצות זמינות. מחסור בידע זמין הוא אחת הסיבות לכך שהפרט לא יממש את כוונת ההתנהגות שלו (Ajzen, 2005). סיבה אפשרית נוספת להימנעות משימוש בקבוצות לעזרה עצמית היא ספציפית לארגוני שירותי אנוש. בשירותים אלה, שבהם נכללים גם השירותים החברתיים, פעמים רבות יש לעובדים אינטרס משמעותי לשלוט בדרכי ההתערבות שלהם מול הפונה, והם מתנגדים לשינוי שמשמעותו פגיעה בשליטה זאת (Hasenfeld, 2010). היות שהפניית פונה לקבוצות לעזרה עצמית משמעותה העברתו מטיפול שהעובד הסוציאלי שולט בו לטיפול במסגרת שאינו שולט בה, היא עשויה לעורר התנגדות.

עוד סיבה להימנעות משימוש בקבוצות לעזרה עצמית למרות העמדות החיוביות כלפיו, עשויה להיות נטייתם של ארגונים להמשיך להשתמש בשיטות וטכנולוגיות מוכרות וקיימות (Rogers, 2003). נראה כי קביעה זאת נכונה גם לגבי העובדים הסוציאליים בישראל, במיוחד לגבי קבוצות לעזרה עצמית. עדות לכך אפשר למצוא במחקר של אבניר (2006) שעסק בתפיסות של עובדים סוציאליים במחלקות חברתיות את הטיפול הסוציאלי. באותו מחקר נמצא כי בשיח המקצועי אומנם עולה מדי פעם בפעם הרעיון לעבור מעבודה פרטנית לעבודה ברמת מאקרו, אך בפועל השאיפה העיקרית של עובדים סוציאליים היא להמשיך ולבצע טיפול פרטני פסיכו-סוציאלי בסיסי.

פער אחר הדורש הסבר הוא הפער בין נכונותם העקרונית של עובדים סוציאליים

להפנות פונים לקבוצות לעזרה עצמית קיימות (95% מהמשתתפים הסכימו לכך) לבין נכונותם ליזום קבוצות חדשות (69%). המודל של אייזן (Ajzen, 1991) מספק הסבר לממצאים אלה. על פי המודל כוונות התנהגות נבדלות זו מזו, בין היתר, בקושי שרואה הפרט בביצוע ההתנהגות. כאשר התנהגות נתפסת כקלה תבוא לידי ביטוי כוונה לבצעה, ולכן והפער בין העמדות וכוונות ההתנהגות יהיה קטן. לעומת זאת, כאשר התנהגות נתפסת כקשה לביצוע, העמדות החיוביות לא תמיד יבואו לידי ביטוי בכוונת התנהגות, ולכן ייווצר פער בין העמדות לכוונות ההתנהגות (Ajzen, 1991, 2012). ייזום או השתתפות בייזום קבוצות חדשות עונים על ההגדרה של פעולה התנהגותית קשה לביצוע. פעולה כזאת דורשת השקעה לא מבוטלת של משאבי ידע, זמן ומאמץ הכרוכים בהטמעת הכלי בעבודה, ולמעשה דורשת לשנות את מהות התפקיד ולכלול בו מיומנויות חדשות (Day et al., 2005; Laudet & White, 2005; Vederhus et al., 2009). מכאן שהכוונה ליזום קבוצות חדשות תהיה חלשה מהכוונה להפנות פונים לקבוצות קיימות, והדבר השתקף גם בממצאים לגבי כוונתם החלשה ליזום קבוצות חדשות.

השאלה העיקרית העולה מהממצאים הללו היא כיצד אפשר להביא יותר עובדים סוציאליים להשתמש בקבוצות לעזרה עצמית. מהתשובות עולה שהחסם העיקרי, שהסרתו עשויה לתרום למימוש כוונת העובדים הסוציאליים להפנות פונה לקבוצות לעזרה עצמית, הוא קבלת מידע זמין ושוטף על קבוצות קיימות: איך מתאימה הקבוצה למאפיינים הדמוגרפיים של הפונה (גיל, מין, דת), לבעיותיו, וליכולת ההתמודדות שלו; עד כמה הקבוצה אפקטיבית, מה אחוזי ההצלחה שלה, איכות המפגשים ושרידותה לאורך זמן. התנאים העיקריים שלפי הממצאים עשויים לתרום לכך שעובדים סוציאליים ייזמו קבוצות חדשות הם: (1) קבלת הכשרה והנחיה בנושא קבוצות לעזרה עצמית. הכשרה כזאת אפשר לתת במסגרת מוסדות ההכשרה למקצוע או כחלק מההכשרות הניתנות לעובדים סוציאליים במסגרת תפקידיהם בשירותים השונים, תוך הרחבת התפקיד מעבר לטיפול אישי-פרטני; (2) קבלת גמול כספי או צמצום מטלות אחרות או אישור שעות נוספות לצורך אימוץ קבוצות לעזרה עצמית בעבודה. עם הסרת החסמים הללו יש לצפות לשינוי, לפחות אצל מקצת העובדים הסוציאליים, כך שישתמשו בקבוצות לעזרה עצמית בעבודתם. אם שינוי כזה יתרחש הוא עשוי, לפי תורת הדיסוננס הקוגניטיבי (לדוגמה: Fischer, Frey, Peus, & Kastenmüller, 2008), להביא לשיפור נוסף בעמדות העובדים הסוציאליים. שיפור כזה יביא, לפי המודל של אייזן (Ajzen, 2005), להמשך התהליך של הרחבת השימוש בקבוצות לעזרה עצמית בפרקטיקה של עובדים סוציאליים.

יש לציין כי המחקר בארץ ובעולם בנושא עמדות של עובדים סוציאליים ושל קלינאים אחרים כלפי קבוצות לעזרה עצמית נמצא עדיין בשלב איסוף התחלתי של ידע. התרומה התיאורטית של המחקר הנוכחי היא בעיקר בהצעה והדגמה ראשוניים מסוגם (ככל הידוע) של שימוש במודל של אייזן (Ajzen, 1991) לבחינת כלל קבוצות המשתנים שעשויות להיות רלוונטיות לכוונותיו של עובד סוציאלי להשתמש בקבוצות לעזרה עצמית בעבודתו. תרומתו היישומית של המחקר היא במידע שיכול לתרום להגברת השימוש בהן.

מגבלות המחקר והצעות למחקרים נוספים

המחקר הוגדר כמחקר גישוש והסתפק באיסוף ראשוני של מידע, במדגם קטן ובמיקום גיאוגרפי ספציפי שאיננו מייצג את כלל השירותים בארץ. מגבלה נוספת היא רציה חברתית שעלולה להטות את עמדות העובדים הסוציאליים בכיוון של תמיכה בקבוצות לעזרה עצמית. עם זאת, ישנן עדויות המחזקות את האפשרות לתוקף הממצאים למרות הרציה החברתית: (א) נמצאו כצפוי קשרים בין פריטים שונים של עמדות מנקודות מבט שונות (כמו בין עמדות העובדים הסוציאליים לעמדות הממונה), המחזקים את האפשרות לתוקף פנימי של השאלון; (ב) הממצא תואם, כפי שצוין קודם, ממצאי מחקרים אחרים לגבי עמדות עובדים סוציאליים כלפי קבוצות לעזרה עצמית (Salzer et al., 1994).

את הממצאים הראשוניים שתוארו כאן מוצע להרחיב ולבסס במחקרים כמותיים במדגמים גדולים ומייצגים יותר. מוצע שמחקרים אלה יכללו את קבוצות המשתנים שתוארו כאן: עמדות העובדים הסוציאליים, נורמות של אחרים משמעויותיים, ניסיון ורקע בקבוצות לעזרה עצמית, ופונים המתאימים לכך. כמו כן מוצע להרחיב ולכלול בקבוצת המשתנים הנחקרים את מאפייני תפיסת התפקיד, שעשויים, לפי הממצאים, לתרום לתחושת השליטה של העובדים הסוציאליים ביכולתם להשתמש בקבוצות לעזרה עצמית: עומס עבודה שאיננו כבד, או לחילופין תוספת שעות עבודה בשכר, צמצום משימות אחרות או תגמול כספי עבור אימוץ קבוצות לעזרה עצמית בעבודה. הצעה נוספת היא לערוך מחקר אורך איכותני שיעקוב אחר ניסויים להרחבת השימוש בקבוצות לעזרה עצמית בשירותים המעסיקים עובדים סוציאליים. מוצע שמחקר כזה יבדוק את עמדותיהם של העובדים הסוציאליים ואת כוונות ההתנהגות שלהם כלפי קבוצות לעזרה עצמית, לפני הניסוי ובשלבם שונים של עריכתו, תוך בחינת השינויים שחלים בעמדות העובדים הסוציאליים, בכוונות ההתנהגות שלהם ובשימוש בפועל בקבוצות לעזרה עצמית בעבודתם. במסגרת כזאת אפשר לבדוק שאלות כגון: איך מתייחס העובד הסוציאלי לכך שהפונה מטופל במסגרת שאיננה בשליטתו? האם יש שינוי בתפיסת עומס העבודה של העובד הסוציאלי בשלבים שונים של שימוש בקבוצות לעזרה עצמית?

כדאי גם לערוך בדיקה אמפירית של תוצרי מרכזי קבוצות לעזרה עצמית והשלכות פעולות שונות שלהם על הרחבת השימוש בפועל בקבוצות לעזרה עצמית ביחידות. במסגרת מחקר כזה אפשר לתכנן סל פעילויות להרחבת השימוש בקבוצות לעזרה עצמית, לרבות ייזום קבוצות חדשות והפניה לקבוצות קיימות. כדאי שמחקר כזה יבדוק באופן שיטתי לאורך זמן את האפקטיביות של הפעולות השונות (אספקת מידע מסוגים שונים על קבוצות לעזרה עצמית, הכשרה חד-פעמית, הנחיה לאורך תקופת זמן, תגמולים לעובדים הסוציאליים המשתמשים בהן) על העמדות של עובדים הסוציאליים, על כוונותיהם ועל שילוב קבוצות לעזרה עצמית בעבודתם בפועל.

נושא אחר שהממצאים במחקר הנוכחי מרמזים על חשיבותו, אך המחקר עליו טרם מוצה, הוא עמדות העובדים הסוציאליים כלפי סוג המענים שאפשר לספק לאוכלוסיית הפונים באמצעות קבוצות לעזרה עצמית. במחקר הנוכחי נאסף מידע על עמדות כלפי סוגי מענים חברתיים, רגשיים ועוד. מוצע להמשיך ולחקור נושא זה לא רק ביחס לסוג המענים אלא גם ביחס למטרה הכללית של הטיפול באמצעות קבוצות לעזרה עצמית – טיפול תחזוקתי-תומך לעומת טיפול משקם. כן כדאי לבדוק לאילו אוכלוסיות עדיף כל טיפול. מחקר כזה עשוי לספק מידע על עמדותיהם של העובדים הסוציאליים ועל כוונות ההתנהגות שלהם כלפי שימוש בקבוצות לעזרה עצמית ככלי לתמיכה ותחזוקה לצד הטיפול, שימוש בקבוצות לעזרה עצמית בד בבד עם טיפול או כחלופה לטיפול, מי הפונים המתאימים ובאלו נסיבות.

נקודות מפתח

- בסיס ידע מוצק ורחב מעיד על האפקטיביות והיעילות של קבוצות לעזרה עצמית. למרות זאת קיים פער גדול בין הפוטנציאל של קבוצות לעזרה עצמית למימוש.
- המחקר בדק היבטים שונים של עמדות העובדים הסוציאליים כלפי קבוצות לעזרה עצמית, ואיתר נסיבות שבהן אפשר להביא להגברת השימוש בהן.
- לאור הממצאים, אלה ההמלצות לצמצום הפער בין הפוטנציאל של קבוצות לעזרה עצמית למימוש: מידע על קבוצות חדשות, הכשרה וליווי עובדים סוציאליים לפתיחת קבוצות חדשות, הקלת העומס על העובדים הסוציאליים או תגמול על ייזום קבוצות.

מקורות

- אבניר, י. (2006). משמעות המונח טיפול סוציאלי עבור עובדים סוציאליים בלשכות רווחה: בין רצוי למצוי. חיבור לשם קבלת תואר ד"ר בעבודה סוציאלית. ירושלים: האוניברסיטה העברית, ביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד.
- בלקין, ר. (2015). תרגום ועיבוד הרצאות שהוצגו בכנס מרכזי עזרה עצמית בכרתים. עריכה: מרתה רמון. עזרה עצמית בישראל. נדלה מתוך: <http://www.self-help.org.il/community/centers.html>
- בר-גל, ד. וגדרון, ב., בהשתתפות מישאלי, א. (1983). קבוצות לעזרה עצמית / סיוע הדדי בירושלים: מחקר גישוש. ירושלים: האוניברסיטה העברית, ביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד.
- גדרון, ב., צ'סלר, מ. א. וצ'סני, ב. (1991). היבטים תרבותיים בעזרה עצמית: השוואה בין משתתפים ללא משתתפים בקבוצת לעזרה עצמית בישראל ובארצות הברית. חברה ורווחה, י"ב, 139-150.
- מחאמיד, ר., קורן, ח. ועזאזיה, פ. (2018). הגורמים המשפיעים על נכונות סטודנטים לעבודה סוציאלית לעבוד עם זקנים: בחינת תיאוריית ההתנהגות המתוכננת. נדלה מתוך: <s://events.eventact.com/ProgramView2/Agenda/Lecture?id=162472&code=3025768>
- מירקין, ס. (2007). שימוש מתקדם במערכות מידע בקרב עובדים סוציאליים. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- נתנוון-כהן, ג. (1996). עמדות אנשי סגל בכתי ספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטאות בישראל כלפי קבוצות לעזרה עצמית. עבודת מוסמך. חיפה: אוניברסיטת חיפה, הפקולטה ללימודי רווחה, בית הספר לעבודה סוציאלית.
- עמותת עזרה עצמית (עצה). אתר עצה. נדלה מתוך: <http://www.self-help.org.il/about/milestones.html>
- פאס, ה. ונבות-כהן, מ. (2012). עבודה עם משפחות בשירותי רווחה: הגדרת תוצאות, דרכי התערבות, ותפקידי העובדים הסוציאליים. ירושלים: מאיר-ס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, מרכז אנגלברג ומשרד הרווחה והשירותים החברתיים, אגף למחקר, הכשרה ושירותים חברתיים.
- רמון, מ. (1996). עמדה: מדינה ואזרחים בישראל — אחריות משתנה של ארגונים לעזרה עצמית בעקבות חוק הבריאות החדש. חברה ורווחה, ט"ז, 567-574.
- שוסטרמן, ס. (2006). טופוגרפיה שלקבוצות לעזרה עצמית בירושלים. עבודת מוסמך בעבודה סוציאלית. ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים, בית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד.

- שיף, מ. (1998). קבוצות לעזרה עצמית וסיוע הדדי בירושלים: מחקר הערכת תוצאות השתתפות ומאפייני העזרה הניתנת בהן. ירושלים: האוניברסיטה העברית, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד.
- תירוש בן-ארי, ע. (1995). מרכז מידע לעזרה עצמית – הניסיון הישראלי. חברה ורווחה, ט"ז, 104-89.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211. doi:10.1016/0749-5978(91)90020-T
- Ajzen, I. (2005). *Attitudes, personality and behavior*. Maidenhead, England: Open University Press.
- Ajzen, I. (2012). The theory of planned behavior. In P. A. M. van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (Vol.1, pp. 438-459). New York, NY: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- American Psychological Association (2017). *Resolution on self-help support groups*. The Society for Community Research and Action (APA) Division. Retrieved from <http://www.scra27.org/what-we-do/policy/rapid-response-actions/resolution-self-help-support-groups>
- Atkins, R. G., & Hawdon, J. E. (2007). Religiosity and participation in mutual-aid support groups for addiction. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 33, 321-331. doi: 10.1016/j.jsat.2007.07.001
- Borkman, T. (1991). Introduction in the special issue. *American Journal of Community Psychology*, 19, 642-650. doi: 10.1007/BF00938036
- Brody, C., De Hoop, T., Vojtkova, M., Warnock, R., Dunbar, M., Murthy, P., & Dworkin, S. (2015). *Economic self-help group programmers for improving women's empowerment. Systematic review 23*. London: International Initiative for Impact Evaluation (3ie). Retrieved from: https://www.campbellcollaboration.org/media/k2/attachments/Brody_Self_Help_Review.pdf
- Bryant, N. (1983). *Social work and self help groups: Cooperation or conflict?* Boston, MA: Paper presented at 7th National Conference on Perinatal Social Work.

- Chesler, M., Chensy, B., & Gidron, B. (1990). Israeli and U.S. orientations toward self-help groups for families in crisis. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, *19*, 251-262. doi: 10.1177/089976409001900306
- Chien, W., Chan, S. W. C., & Thompson, D. R. (2006). Effects of a mutual support group for families of Chinese people with schizophrenia: 18-month follow-up. *The British Journal of Psychiatry*, *189*, 41-49. doi: 10.1192/bjp.bp.105.008375
- Christopher, K., Trojan, A., Von dem Knesebeck, O., & Nickel, S. (2014). Self-help friendliness: A German approach for strengthening the cooperation between self-help groups and health care professionals. *Social Science & Medicine*, *123*, 217-225. doi: 10.1016/j.socscimed.2014.06.051
- Day, E., Gaston, R. L., Furlong, E., Murali, V., & Copello, A. (2005). United Kingdom substance misuse treatment workers' attitudes toward 12-step self-help groups. *Journal of Substance Abuse Treatment*, *29*, 321-327. doi: 10.1111/add.13731/full
- Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Fort Worth, TX: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Fischer, P., Frey, D., Peus C., & Kastenmüller A. (2008). The theory of cognitive dissonance: State of the science and directions for future research. In P. Meusburger, M. Welker, & E. Wunder (Eds.), *Clashes of knowledge, knowledge and space*. (vol 1, pp. 189-198). Dordrecht, Netherlands: Springer.
- Fishbein, M. (1979). A theory of reasoned action: Some applications and implications. In H. Howe & M. Page (Eds.), *Nebraska Symposium on Motivation*. (pp. 65-116). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Gidron, B., & Bargal, D. (1986). Self-help awareness in Israel: An expression of structural changes and expanding citizen participation. *Journal of Voluntary Action Research*, *15*, 47-56. doi: 10.1177/089976408601500206
- Gray, R. E., Orr, V., Carrol, J. C., & Chart, P. (1998). Self-help groups: Family physicians' attitudes, awareness, and practices. *Canadian Family Physician*, *44*, 2137-2142. doi: 10.1002/cncr.11174/full
- Hagger, M. S., Chatzisarantis, N. L. D., & Biddle, S. J. H. (2002). A meta-analytic review of the theories of reasoned action and planned behavior in physical activity: Predictive validity and the contribution of additional variables. *Exercise Psychology*, *24*, 3-32. doi: 10.1177/1359105306058847

- Hasenfeld, Y., (2010). The attributes of human service. In Y. Hasenfeld (Ed.), *Human services as complex organizations*. (pp. 9-32). Los Angeles, CA: Sage.
- Hemmelgarn, A. L., Glisson, C., & James, L. R.. (2010). Organizational culture and climate: Implications for services and intervention research. In Y. Hasenfeld (Ed.), *Human services as complex organizations*. (pp. 229-250). Los Angeles, CA: Sage.
- Humphreys, K., & Moos, R. (2001). Can encouraging substance abuse patients to participate in self-help groups reduce demand for health care? A quasi-experimental study. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 25, 711-716. doi: 10.1111/j.1530-0277.2001
- Katz, A. H., & Bender, E. I. (1976). *The strength in us: Self-help groups in the modern world*. New York, NY: New Viewpoints: A Division of Franklin Watts.
- Katz, A. H., & Bender, E. I. (1990). *Self help groups in a changing world*. Oakland, CA: Third Party.
- Kurz, L. F. (1990). The self-help movement: Reviews of the past decade of research. *Social Work with Groups*. 13, 101-115. doi: 10.1300/J009v13n03_11
- Laudet, A. B., & White, M. A. (2005). An exploratory investigation of the association between clinicians' attitudes toward twelve-step groups and referral rates. *Alcohol Treatment Quarterly*, 23, 31-45. doi: 10.1300/J020v23n01_04
- Olson, J., (1993). Attitudes and attitude change. *Annual Review of Psychology*, 44, 117-154. doi: 10.1146/annurev.ps.44.020193.001001
- Pistrang, N., Barker, C., & Humphreys, K. (2008). Mutual help groups for mental health problems: A review of effectiveness studies. *American Journal of Community Psychology*, 42, 110-121. doi: 10.1007/s10464-008-9181-0/full
- Powell, T. J. (1990). *Working with self-help*. Silver Spring, MD: NASW Press.
- Riessman, F., & Carrol, D. (1995). *Redefining self-help: Policy and practice*. New York, NY: New Resources for Human Services.
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion and innovation*. New York, NY: The Free Press.

- Sally, H., Barlow, G. M., Burlingame, R., Scott, N., & Ed, A. (2015). Meta-analysis of medical self-help groups. *International Journal of Group Psychotherapy*, 50, 53-69. doi: 10.1080/00207284.2000.11490981
- Salzer, M. S., McFadden, L., & Rappaport, J. (1994). Professional views of self-help groups. *Administration and Policy in Mental Health*, 22(2), 85-95. doi: 10.1177/104649640003100302
- Saravanan, M. (2016). The impact of self-help groups on the socio-economic development of rural household women in tamil nadu: A study. *International Journal of Research-Granthaalayah*, 4, 22-31. doi: 10.5281/zenodo.59360
- Satsios, N., & Hadjidakis, S. (2018). Applying the theory of planned behavior (TPB) in saving behaviour of Pomak households. *International Journal of Financial Research*, 9, 122-133. doi:10.5430/ijfr.v9n2p122
- Shapiro, B. (1990). Mutual helping: A neglected theme. In A. H. Katz & E.I. Bender, (Eds.), *Self help groups in a changing world* (pp. 169-181). Oakland, CA: Third Party.
- Shepherd, M. D., Schoenberg, M., Slavich, S., Wituk, S., Warren, M., & Meissen, G. (1999). Continuum of professional involvement in self-help groups. *Journal of Community Psychology*, 27, 39-53. doi:10.1002/(SICI)1520-6629(199901)27:1<39
- Steinberg, D. M. (2010). Mutual aid: A contribution to best-practice social work. *Social Work with Groups*, 33, 53-68. doi: 10.1080/01609510903316389?tab
- Stewart, M., Banks, S., Crossman, D., & Poel, D. (1994). Partnerships between health professionals and self-help groups: Meanings and mechanisms. In F. Lavoie, T. Borkman, & B. Gidron (Eds.). *Self help and mutual aid groups* (pp. 199-240). New York, NY: Haworth.
- Teo, T., & Nanyang, C. B. L. (2010). *Examining the efficacy of the theory of planned behavior (TPB) to understand pre-service teachers' intention to use technology*. Technology University. Retrieved from <http://www.ascilite.org/conferences/sydney10/procs/Teo-concise.pdf>
- Triandis, H. (1979). Values, attitudes and interpersonal behavior. In M.M. Page (Ed.), *Nebraska symposium on motivation*. (vol. 27, pp. 83-95). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.

- Vederhus, J. K., Kristensen, O., Laudet, A., & Clausen, T. (2009). Attitudes towards 12-step groups and referral practices in a 12-step naive treatment culture: A survey of addiction professionals in Norway. *BMC Health Service Research*, 9-147, 1-9. doi:10.1186/1472-6963-9-147
- Wituk, S., Shepherd, M. D., Slavich, S., Warren, M. L. & Meissen, G. (2000). A topography of self-help groups: An empirical analysis. *Social Work*, 45, 157-165. doi: 10.1093/sw/45.2.157

ראשות צוותים במחלקות לשירותים חברתיים כקובעות מדיניות חברתית 'מלמטה'

תמי צדיקי ועידית וייס-גל

רקע: עובדים סוציאליים לא רק מיישמים מדיניות חברתית אלא גם קובעים אותה 'מלמטה', בפעולותיהם ובהחלטותיהם. אולם הידע על המצבים שבהם עובדים סוציאליים בתפקידי ניהול מנסחים מדיניות חברתית 'מלמטה' הוא מועט.

מטרה: הרחבת הידע על מאפייני המדיניות הנקבעת 'מלמטה' במפגש שבין בירוקרטיה ברמת-הרחוב, פרופסיונליזם ועמדה ניהולית: התחומים, הגורמים, השיקולים והאופנים שבאמצעותם היא נקבעת.

שיטת המחקר: שיטה איכותנית המבוססת על ראיונות מובנים-למחצה עם 28 מדריכות ראשות צוותים במחלקות לשירותים חברתיים (מדר"ציות), שנתחו באמצעות ניתוח תוכן קטגוריאלני מתוך גישת תוכן לחלקים.

ממצאים: מדר"ציות מנסחות מדיניות חדשה בשלושה תחומים: היקף ומהות של השירותים הפסיכו-סוציאליים, הקצאת סיוע וחומרי עבודה, והסדרי עבודה בין העובדות הסוציאליות לבין שותפי תפקיד. הן מכריעות בשאלות פוליטיות: מי יקבל מה, מתי ואיך? ההחלטות נעשות כאשר הן מתנגדות למדיניות הרשמית, או כשהמדיניות הרשמית חסרה או עמומה, משיקולים של טובת הלקוחות או משיקולים תקציביים. קביעת המדיניות נעשית, ברובה, תוך התייעצות עם עמיתים וממונים, אך ללא שיתוף לקוחות. רוב החלטות המדיניות לא תועדו והיו "מדיניות שבעל-פה", שבדרך כלל אינה גלויה ללקוחות.

מסקנות והשלכות: כדי להבין מדיניות חברתית יש לבחון גם את המדיניות הנקבעת בידי דרג ניהול הביניים בשירותים החברתיים. הממצאים מלמדים שהמדר"ציות משמשות הן 'סוכנות של אורחים' והן 'סוכנות של המדינה'. המדיניות הנקבעת 'מלמטה' עשויה להתאים טוב יותר לצורכי הלקוחות, אך היא גם חשופה למצבי סיכון, לאי-שוויון, לאי-שקיפות ולהעדף דיון ציבורי.

מילות מפתח: מדיניות חברתית, בירוקרטיה ברמת-הרחוב, מדריכות ראשות-צוותים, מחלקות לשירותים חברתיים, יישום מדיניות, קביעת מדיניות

מבוא

אחד הנתיבים שבאמצעותם עובדים סוציאליים משפיעים על מדיניות חברתית הוא "עיצוב מדיניות בעת יישומה" (Weiss-Gal, 2017). הוא מתרחש כאשר עובדים סוציאליים משפיעים בפועל על תוכנה ועל מהותה של המדיניות הרשמית באמצעות

התקבל במערכת: 8.2018; אושר לפרסום: 1.2019; נוסח סופי: 1.2019.

החלטות ופעולות שהם מקבלים ומבצעים. מטרת המחקר הנוכחי הייתה להרחיב את הידע על תופעה שנחקרה, עד כה, באופן מועט: מקומם של עובדים סוציאליים, המשמשים בתפקידי ניהול, בקביעת מדיניות חברתית 'מלמטה' (on the ground) (Evans, 2016a). באמצעות חקר המדיניות שקובעים מנהלים בדרג הביניים בשירותי הרווחה – כלומר עובדות סוציאליות המשמשות מדריכות-ראשות-צוותים במחלקות לשירותים חברתיים (להלן: מדר"ציות) – מבקש המחקר להרחיב את הידע על המדיניות החברתית שנקבעת בשלבי יישום המדיניות, כאשר נוצר מפגש בין בירוקרטיה ברמת-הרחוב, פרופסיונליזם ועמדה ניהולית (Evans, 2016b).

שלב יישום המדיניות כשלב שבו נקבעת מדיניות

אפשר לתאר את תהליך קביעת המדיניות הציבורית בשישה שלבים: זיהוי בעיה חברתית והגדרתה; מיקום הבעיה בסדר היום של קובעי מדיניות; ניסוח המדיניות להתמודדות עם הבעיה; קבלת לגיטימציה למדיניות; יישום המדיניות; הערכת המדיניות והחלטה על המשכה, שינויה או הפסקתה (Kraft & Furlong, 2007).

שלב יישום המדיניות כולל פעולות שמטרתן להוציא אל הפועל את המדיניות הרשמית שנוסחה קודם לכן וזכתה ללגיטימציה (Dye, 2008). עד סוף שנות ה-60 של המאה ה-20 נחשב שלב זה ל"חוליה חסרה" במחקר על תהליכי קביעת המדיניות (Hargrove, 1975), או ל"קופסה שחורה" (Palumbo & Calista, 1990). המחקר המועט שהתמקד באותן שנים בשלב היישום התבסס על ההנחה שמדיניות מיושמת בדיוק על-פי כוונותיהם של קובעי המדיניות, ועל ההנחה שיש הפרדה בין השלב הפוליטי, שבו נקבעת המדיניות בידי פוליטיקאים, לבין השלב שבו המדיניות יוצאת אל הפועל בידי פקידים ואנשי מקצוע (Hill & Hupe, 2002). לכן, שלב היישום לא הוכר כתהליך פוליטי וכהמשכו של תהליך קביעת המדיניות.

תפיסה זו השתנתה בשנות ה-70 של המאה ה-20. במהלך התחדדה ההבנה כי המחקר על תהליכי קביעת המדיניות צריך להתמקד גם במקום שבו ניתנים השירותים הציבוריים. כלומר, יש לחקור לא רק את ההחלטות המתקבלות בבתי המחוקקים ואת המדיניות המנוסחת באופן רשמי, אלא גם את ההחלטות שמקבלים ארגונים בירוקרטיים האחראים על יישום המדיניות (Jann & Wegrich, 2007). חקר זה הוביל לפתיחת 'הקופסה השחורה' של יישום המדיניות וחקירתו כשלב שבו המדיניות ממשיכה להתעצב ולהיקבע (Barrett & Fudge, 1981; Hjern, 1982; Lipsky, 2010).

תיאוריית הבירוקרטיה ברמת-הרחוב

תיאוריה מרכזית המתארת ומסבירה את אופני עיצוב המדיניות הציבורית בשלב

יישום המדיניות, היא 'תיאוריית הבירוקרטיה ברמת-הרחוב' (Street-Level Bureaucracy Theory) (Maynard-Moody & Portillo, 2010), שאת יסודותיה הניח מייקל ליפסקי (Lipsky, 1980, 2010).

בבסיס התיאוריה עומדת הטענה כי עובדים בשירותים הציבוריים (שוטרים, עובדים סוציאליים, מורים, אחיות, פקידים ועוד), הנמצאים בקשר ישיר עם האזרחים (ליפסקי כינה אותם בשם 'בירוקרטים ברמת הרחוב'), נהנים מאוטונומיה ומשיקול דעת המאפשרים להם לקבל החלטות ולבצע פעולות באופן עצמאי מול לקוחותיהם. החלטות ופעולות אלה, המתרחשות בארגונים בירוקרטיים האמונים על יישומה של המדיניות הציבורית (ליפסקי כינה אותן בשם 'בירוקרטיות ברמת-הרחוב'), מעצבות באופן ניכר את המדיניות בפועל. הן מהוות מדיניות חדשה שנוצרת 'מלמטה', דה פקטו, שעשויה להיות בהלימה, באי-הלימה, או בניגוד לתכני המדיניות הרשמית ולמטרותיה. החלטות אלה הן פוליטיות במהותן, מכיוון שהן הכרעות 'מלמטה' בשאלות פוליטיות בסיסיות: מי יקבל מה, מתי ואיך (Brodkin, 2010). מכאן, שהן בעלות השפעה נרחבת על מקבלי השירותים (Lipsky, 2010; Maynard-Moody & Portillo, 2010).

דיסציפלינות שונות עשו שימוש רב בתיאוריה זו. בסקירת ספרות על המחקרים שהתבססו על תיאוריה זו נמצא כי בתחום העבודה הסוציאלית נחקרו ארבעה נושאים עיקריים: דילמות, אתגרים ומורכבות עבודתם של עובדים סוציאליים כבירוקרטים ברמת-הרחוב; השפעת גישת הניהול הציבורי החדש על שיקול הדעת; הגורמים המשפיעים על שיקול הדעת של עובדים סוציאליים; ועובדים סוציאליים כקובעי מדיניות (Nothdurfter & Hermans, 2018). הנושא האחרון, ובו עסק גם המחקר הנוכחי, דן בשיקול הדעת ובכוח שיש לעובדים לנווט בין מטרות המדיניות הרשמית לבין צורכי הלקוחות, לפרש מדיניות למצבים אינדיווידואליים קונקרטיים ולהיות שומרי הסף של המדינה בקביעת הנגישות למשאבים הציבוריים.

שיקול דעת בתהליכי יישום מדיניות: גורמים, מניעים, אסטרטגיות
שיקול הדעת שיש לבירוקרטים ברמת-הרחוב, ובכלל זה לעובדים סוציאליים, נובע מארבעה גורמים עיקריים (Lipsky, 2010): (1) הם אחראים ליישם מדיניות, שבדרך כלל מנוסחת באופן עמום, מעורפל או סותר. במקרים רבים לא ברורות ההחלטות היישומיות הנגזרות מהמדיניות הרשמית או שנדרשות התאמות כדי ליישמה (Brodkin, 2010; Evans, 2013; Nothdurfter, 2016); (2) בירוקרטים ברמת-הרחוב פועלים בארגונים המאופיינים במשאבים מוגבלים ולא מספיקים, מה שיוצר פערים, לעיתים גדולים מאוד, בין המענים המצופים על-פי המדיניות הרשמית, לבין המענים שאפשר לספק בפועל. כדי להתמודד עם פערים אלה, נדרשים

הבירוקרטים ברמת-הרחוב להפעיל שיקול דעת ולהחליט בעצמם על הקצאת המשאבים (Evans, 2010; Lipsky, 2010); (3) בירוקרטים ברמת-הרחוב נדרשים להתמודד עם מקרים פרטניים ונסיבות מיוחדות, שהמדיניות, המנוסחת באופן כללי, אינה נותנת להם מענה (Jessen & Tuffe, 2014; Maynard-Moody & Portillo, 2010); (4) שיקול דעת מתאפשר גם בגלל הקושי לפקח, לבקר ולהעריך את ביצוע המדיניות ויישומה בידי הבירוקרטים (Dias & Maynard-Moody, 2006; Evans, 2010); (Gofen, 2014).

בעשורים האחרונים, בעקבות התחזקות האידיאולוגיה הניאו-ליברלית וגישת ה'ניהול הציבורי החדש' בשירותי הרווחה, נדונה שאלת המשכיותו או הצטמצמותו של שיקול הדעת של עובדים סוציאליים (Evans & Harris, 2004; Nothdurfter & Hermans, 2018). כלומר, נשאלה השאלה: האם בעקבות אימוץ גישות ניהוליות מעולם העסקים, השמות דגש על תפוקות, הגדרת יעדים והערכת ביצועים, בתוך השירותים החברתיים (Harris, 1998; Siltala, 2013), הוגבלה או אף הוכחדה היכולת של עובדים סוציאליים להפעיל שיקול דעת בעבודתם? מסקנת הדיון, עד כה, היא שעובדים סוציאליים עדיין זוכים למידה לא מועטה של שיקול דעת וסוכנות (agency), המאפשרים להם לקבל החלטות עצמאיות ולעצב את המדיניות בפועל (Brodkin, 2011; Ellis, 2007; Evans, 2011).

הספרות מצביעה על מניעים מגוונים המעצבים את שיקול הדעת של בירוקרטים ברמת-הרחוב. ליפסקי (Lipsky, 2010), ואחריו חוקרים נוספים (Brodkin, 2015; Ellis, 2007; Murray, 2006), טענו כי בירוקרטים ברמת-הרחוב נוטים להפעיל שיקול דעת לא רק כדי להגיב למקרים חריגים שאינם מקבלים מענה במדיניות הרשמית, אלא שהם פועלים גם ממניעים רציונליים של ניהול זמן ומשאבים, כדי להגיב על תנאי עבודה המקשים עליהם לבצע את עבודתם כנדרש. הם ראו בשיקול הדעת אמצעי של העובדים להגן על האינטרסים שלהם או כאמצעי המאפשר להם להתנהל בתוך הפער התמידי בין הצהרות המדיניות לבין המשאבים הזמינים.

אולם הרצון להקל את עומס העבודה אינו תמיד המניע שעומד בבסיס שיקול הדעת. נטען כי ליפסקי הזניח את ההיבט הפרופסיונלי והעניק תשומת לב מועטה מדי לעובדה שבין הבירוקרטים ברמת-הרחוב יש גם אנשי מקצוע, שעשויים להיות מונעים לא רק מאינטרס אישי אלא גם מערכים מקצועיים, מתפיסות מקצועיות ומתחושת אחריות מקצועית (Carson, Chung, & Evans, 2015; Evans, 2011).

דיון דומה הציגו מיינארד-מודי ומושינו (Maynard-Moody & Musheno, 2000). הם זיהו שני נרטיבים ביחס למניעים העומדים בבסיס שיקול הדעת של בירוקרטים ברמת-הרחוב: הראשון רואה בבירוקרטים ברמת-הרחוב "סוכני מדינה", הפועלים על-פי כללים, נהלים וחוקים, ובבסיס שיקול הדעת שלהם ימצא אינטרס

אישי, רצון להקל את עומס העבודה ולהפוך את עבודתם לבטוחה, מתגמלת או מספקת יותר; הנרטיב השני רואה בבירוקרטים ברמת-הרחוב "סוכני אזרחים", המגיבים לצורכיהם ולנסיבות חייהם של לקוחותיהם, ופועלים מתוך מחויבות לרווחת לקוחותיהם וכדי לסייע להם. מחקרים מצאו שכאשר בירוקרטים ברמת-הרחוב, ובכללם עובדים סוציאליים, מתנגדים למטרות המדיניות או לאופן יישומה, הם עשויים לפעול באופן שונה ממה שנדרש מהם ולפעול על פי ערכיהם המקצועיים מתוך מחויבות ללקוחותיהם, גם כאשר מקשה הדבר על עבודתם ואף מסכן אותה (Dias & Maynard-Moody, 2006; Evans, 2016a; Gofen, 2014; Schiettecat, Roets, & Vandebroek, 2018). דיונים אלה הדגישו את חשיבות מקומן של התפיסות והעמדות של הבירוקרטים ברמת-הרחוב בהבנת המדיניות הנוצרת 'מלמטה'.

בירוקרטים ברמת-הרחוב, ובכלל זה עובדים סוציאליים, עשויים, בהתאם לשיקוליהם השונים, לאמץ אסטרטגיות פעולה שונות כאשר הם מתבקשים ליישם מדיניות. אלה כוללות פעולות שעשויות לצמצם את המדיניות הרשמית או להרחיב אותה. טענה מרכזית בתיאוריית הבירוקרטיה ברמת-הרחוב היא שבעקבות תנאי העבודה בבירוקרטיה ברמת-הרחוב מפעילים הבירוקרטים אסטרטגיות המצמצמות את המדיניות הרשמית באמצעות הגבלת הנגישות לשירותים, המקטינה את הדרישה והביקוש להם (צמצום זמני קבלת קהל, יצירת רשימות המתנה, הגבלת נגישות למידע), העברת משאבים מסעיף תקציבי אחד למשנהו, תערוך יישום של מדיניות אחת על-פני אחרת או הקצאת מידה שונה של משאבי זמן או הענקת טיפול שונה לקבוצות אוכלוסייה שונות (למשל החלטה להיענות ללקוחות שנתפסים כ"קלים" יותר), אף על פי שהמדיניות הפורמלית דורשת מתן שירות שווה לכולם (Allen, Griffiths, & Murray, 2006; Brodtkin, 2015; Ellis, 2007; Lipsky, 2010; Lyne, 2004). עם זאת, מחקרים הצביעו גם על אסטרטגיות המרחיבות את ההתערבויות ואת השירותים הניתנים באמצעות הרחבת קריטריונים לזכאות, הארכת משך הטיפול, הרחבת תחומי האחריות של העובדים ועוד (Evans, 2013; Gofen, 2014; Schiettecat et al., 2018).

הפעולות וההחלטות שנוקטים בירוקרטים ברמת-הרחוב עשויות להתבצע באופן גלוי או סמוי, באופן מתועד או לא מתועד, ובדרגות שונות של שיתוף עם עמיתים וממונים. מחקרים הראו שבירוקרטיים ברמת-הרחוב, כולל עובדים סוציאליים, עשויים להסתיר את פעולותיהם המנוגדות למדיניות הרשמית, באמצעות חוסר תיעוד ואי דיווח על פעולותיהם בדוחות רשמיים, דבר שיוחס לאווירה ארגונית לא בטוחה ולרצון להימנע מעונשים או מעימותים. עם זאת, הם גם עשויים לשתף עמיתים ומנהלים בהחלטותיהם, כדי "לא להיות לבד" וכדי לקבל לגיטימציה (Dias & Maynard-Moody, 2006; Gofen, 2014; Schiettecat et al., 2018).

עובדים סוציאליים כמנהלים בבירוקרטיה ברמת-הרחוב

ליפסקי פיתח את תיאוריית הבירוקרטיה ברמת-הרחוב ביחס לעובדים המשמשים בתחתית ההיררכיה הארגונית. אחת הביקורות שהופנו כלפי התיאוריה קשורה להזנחתה את מקומם של מנהלים כמפעילי שיקול דעת בתהליכי קביעת המדיניות. ביקורת זו תפסה מקום ניכר במחקר על תיאוריית הבירוקרטיה ברמת-הרחוב בעולם העבודה הסוציאלית: טוני אוונס, ממובילי חקר שיקול הדעת של עובדים סוציאליים בשירותי רווחה מקומיים באנגליה, הראה במחקרו שמנהלים אינם פועלים רק כדי שהמדיניות הרשמית תיושם בידי העובדים הסוציאליים, כפי שטען ליפסקי, אלא שהם עשויים לפעול כדי שהעובדים תחת ניהולם יפעלו בהתאם למדיניות שהם עצמם קובעים, שעשויה להיות שונה ואף מנוגדת למדיניות הרשמית (Evans, 2016a).

בשנים האחרונות הופנתה תשומת לב מחקרית להבחנה בין מנהלים בכירים (senior managers) לבין מנהלים בקו-החזית (front-line managers) או מנהלים מקומיים (local managers) בשירותי הרווחה (Evans, 2010, 2013, 2016a,b; Murray, 2006). מנהלים בכירים (אשר במדינות כגון ארצות-הברית ואנגליה בדרך כלל אינם עובדים סוציאליים אלא אנשי מקצוע בעלי מומחיות בניהול), עובדים קרוב יותר לפוליטיקאים ברמה המקומית או הלאומית, והם אלה המקבלים את ההחלטות האסטרטגיות בארגון, עוסקים בניסוח מטרות הארגון וביישום המדיניות הרשמית, תוך צמצום הפער בין המדיניות הרשמית לביצועה בפועל. לעומת זאת, מנהלים מקומיים בקו-החזית הם עובדים סוציאליים, ולרוב הם גם מנהלים וגם פרקטיקאים (practitioners) המגישים שירותים ישירים ללקוחות. מנהלים אלה עשויים לראות עצמם מחויבים ללקוחות ולערכי המקצוע, וכאשר יחושו התנגדות למטרות המדיניות, הם עשויים להשתמש בשיקול הדעת שלהם כדי להתאימה, לשנותה ואף לחתור תחתיה. כלומר, מנהלים בקו-החזית שהם גם פרופסיונליים בתחום העבודה הסוציאלית, עשויים לקדם גישה מקצועית (professionalism) ולא ניהולית (managerialism) (Aronson & Smith, 2010; Evans, 2010, 2013, 2016a,b; Murray, 2006).

אולם, כיוון שמנהלי קו-החזית בשירותי הרווחה מחזיקים בתפקיד כפול — גם עובדים סוציאליים המחויבים לערכי המקצוע ולטובת הלקוחות, וגם מנהלים, המחויבים לנהלי הארגון — הם עשויים לחוות בלבול וקונפליקט בין עמדתם הניהולית למקצועית (Evans, 2010). ארונסון וסמית' (Aronson & Smith, 2010) התמקדו במחקרן ב-12 מנהלות של שירותים חברתיים בקנדה, בעידן המאופיין בהפחתת האחריות הממשלתית לשירותי רווחה. המדר"ציות דיווחו על מעורבותן בתהליכים ארגוניים המצמצמים מתן שירותים, דבר שיצר קונפליקט עם מחויבותן לצדק חברתי. עם זאת, המנהלות פעלו על-פי ערכיהן כדי "להרחיב את הסוציאלי" (expanding the social) (עמ' 539) ולהגדיל את היקף השירותים והאוכלוסיות הזכאיות לסיוע.

המחלקות לשירותים חברתיים בישראל כבירוקרטיות ברמת-הרחוב

המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות בישראל הן דוגמה קלסית ל'בירוקרטיות ברמת-הרחוב' (ראו טענה דומה לגבי מחלקות מקומיות לשירותים חברתיים באנגליה, אצל: Evans, 2016a). ראשית, כפי שהגדיר ליפסקי את מהותן של בירוקרטיות ברמת-הרחוב, במחלקות לשירותים חברתיים פועלים יחד רטוריקה של מדיניות רחבה ומעניקה ("מנופחת") ומחסור כרוני בכוח אדם ובתקציבים (Lipsky, 2010). המחלקות לשירותים חברתיים פועלות להשגת מגוון רחב של מטרות חברתיות בתחומים רבים וביחס לאוכלוסיות מגוונות (משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, 2017), אך תוך התבססות על משאבים מוגבלים ולא אחידים, שאינם מותאמים לצרכים החברתיים ולגידול המתמיד במספר הנזקקים לשירותי הרווחה (גל ומדהלה, 2017; גל, מדהלה ובלייך, 2017) מכאן, שהמחלקות כורעות תחת עומס עבודה כבד (אופק, 2009; קטן, 2012): בשנת 2016 טופלו במחלקות לשירותים חברתיים כ-600,547 'תיקים' פעילים ומספר העובדות הסוציאליות במחלקות לשירותים חברתיים היה 5,448 (משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, 2017).

שנית, המחלקות פועלות, בין היתר, על בסיס חוק שירותי הסעד, התשי"ח—1958, ותקנון העבודה הסוציאלית (הוראות התע"ס), המספקים תשתית חוקית חלקית ועמומה להספקת השירותים. חוק שירותי הסעד אינו מגדיר את כל תחומי האחריות של המחלקות, אינו קובע את זכותן של אוכלוסיות לקבל שירותים סוציאלים ואינו מפרט את סל השירותים שהן זכאיות לו (דורון, 2012). להוראות המפורטות בתקנון אין מעמד חוקי המחייב הענקת שירותים על-ידי הרשויות המקומיות (דורון, 2012). כך ניתן למחלקות חופש תמרון גבוה ושיקול דעת לקבוע את תחומי הסיוע ואת אוכלוסיות היעד (שניט, 1988).

שלישית, כפי שנאמר לעיל, בירוקרטיות ברמת-הרחוב מתאפיינות בקושי לפקח, לבקר ולהעריך את עבודתם של הבירוקרטים. ואכן המחלקות פועלות בתוך הקשר ארגוני שבו קשה לפקח, לבקר או להעריך את יישומה של המדיניות הרשמית בידי העובדים הסוציאלים. לדוגמה: במחקר אשר נערך בקרב מדגם מייצג של 48 מחלקות לשירותים חברתיים, נמצא כי בכמחציתן לא התקיימה שיטת פיקוח מובנית או שהייתה קיימת במידה מועטה (אופק, 2009). במחלקות לא מעטות מתגלה קושי בדיווח שיטתי על ההתערבויות שעושים העובדים הסוציאלים, במדידתן ובהערכתן (קטן, 2012).

המחקר הנוכחי

תיאוריית הבירוקרטיה ברמת-הרחוב והמחקר האמפירי שמתבסס עליה עסקו רק מעט באופן שבו מנהלים בשירותים חברתיים, שהם גם אנשי מקצוע, משתמשים

בשיקול הדעת שלהם כדי לקבוע מדיניות 'מלמטה' (Evans, 2016b). לפיכך, מטרת המחקר הנוכחי הייתה לתרום להבנת הדינמיקה הנוצרת במפגש שבין עבודה סוציאלית (פרופסיונליזם), ניהול בדרג ביניים (מינהל) והמחלקות לשירותים חברתיים (בירוקרטיות ברמת-הרחוב) בתהליכי קביעת המדיניות בשלב יישום המדיניות. המחקר התמקד במדרג צינות במחלקות לשירותים חברתיים, שהן מנהלות בק-החזית, אשר מצד אחד כפופות למנהל המחלקה, ומצד שני הן מנהלות ישירות של צוות העובדות הסוציאליות האחראי על תחום התמחות או על אזור גיאוגרפי מסוים. לעיתים קרובות הן גם מספקות שירותים ישירים ללקוחות, כלומר הן מנהלות ופרקטיקאיות (Evans, 2016a,b). תפקידיהן, כפי שפורטו בתקנון העבודה הסוציאלית (1999) כוללים: אחריות על מתן שירות בידי הצוות לאוכלוסייה באזור גיאוגרפי מוגדר; שותפות בקביעת מדיניות המחלקה ותוכנית העבודה הנקבעת על-פי מדיניות המשרד; אחריות על ביצוע תוכנית העבודה של המחלקה באזור הגיאוגרפי שבאחריותה; והנחיה והדרכה של העובדות בקביעת אוכלוסיות היעד, סדרי עדיפויות בטיפול, מטרות מקצועיות, דרכי התערבות והערכתן.

ארבע שאלות עומדות בבסיס המחקר: (1) האם אכן מדרג צינות קובעות מדיניות חברתית 'מלמטה', כלומר מנסחות מערכות של כללים או של נהלים מפורשים ובעלי מידה מסוימת של קביעות ביחס להקצאת משאבים ולפתרון בעיות? ואם כן, באילו נושאים?; (2) מהם הגורמים שעל-פי תפיסתן הובילו אותן לקבוע ולנסח מדיניות?; (3) מהם השיקולים שהנחו את המדיניות שקבעו?; (4) איך נקבעה המדיניות, מהיבט של שיתוף עם אחרים וקבלת לגיטימציה, והאם וכיצד היא תועדה והופצה?

שיטת המחקר

במחקר נעשה שימוש בשיטה איכותנית המושתתת על הפרדיגמה הפוסט-פוזיטיביסטית, המניחה מציאות שקיימת מעבר לפרשנות ולתפיסה (Guba & Lincoln, 1998). מטרתו הייתה לתאר בצורה אובייקטיבית ככל האפשר את תופעת קביעת המדיניות וניסוחה בידי מדרג צינות, תוך הכרה במגבלות חקר המציאות ובקושי לחשוף ולתאר את התופעה במלואה. אפשר לסווג את המחקר כ"מחקר כמותני קטן" ("small q"), העושה שימוש בכלי איכותני כדי לבחון תופעה הנתפסת כקיימת במציאות החיצונית ו"לחפש אחר תשובות" לשאלות שהוגדרו מראש (Kidder & Fine, 1987).

משתתפות המחקר

אוכלוסיית המחקר כללה מדרג צינות העובדות במחלקות לשירותים חברתיים. מהן הוחלט לדגום 30 משתתפות, מתוך הנחה שמספר זה של ראיונות יאפשר לספק

תשובות מגוונות לשאלות המחקר. המשתתפות נבחרו בדגימה מכוונת של מחלקות לשירותים חברתיים, שתכליתה לספק מידע רב ועשיר ככל האפשר על התופעה הנחקרת (שקדי, 2003). נבחרו מרואיינות מתוך מחלקות מגוונות בגודלן, במיקומן הגיאוגרפי ובדירוג החברתי-כלכלי של הרשות המקומית (ראו פירוט בהמשך). עם סיום הראיונות הוחלט לוותר על שניים, שלא עלו בהם תכנים רלוונטיים לשאלות המחקר. בשלב זה נעשתה הערכה לגבי המידע שהופק מהראיונות, וכיוון שהיה עשיר דיו כדי לענות על שאלות המחקר, הוחלט לא לדגום משתתפות נוספות. לפיכך, המחקר מבוסס על ראיונות עם 28 מדר"ציות.

גיוס המשתתפות נעשה בשני אופנים: בקשה ממנהלי מחלקות שיאשרו פנייה למדר"ציות במחלקתם (בערוץ זה גויסו 22 מרואיינות), ופנייה ישירה למדר"ציות באמצעות קשרים אישיים (בערוץ זה גויסו 8 מרואיינות). בתהליך הגיוס לא הצלחנו להשיג הסכמה של מחלקות לשירותים חברתיים ביישובים ערביים להשתתפות במחקר. הפנייה למרואיינות נעשתה לאחר שהמחקר קיבל אישור מוועדת האתיקה של אוניברסיטת תל-אביב ומהאגף למחקר, תכנון והכשרה במשרד העבודה והרווחה.

כל משתתפות המחקר היו נשים יהודיות, בעלות תואר שני בעבודה סוציאלית, ותק של 11-40 שנה בעבודה סוציאלית, וותק של 3-23 שנה בתפקידן כמדר"ציות. תשע מהמרואיינות (32%) ניהלו צוותים אזוריים רב-מקצועיים, שבע (25%) ניהלו צוותי פרט ומשפחה, ארבע (14%) ניהלו צוותים של טיפול בקשישים, ארבע נוספות של משפחות עם צרכים מיוחדים, והיתר – נוער, צעירים וצעירות (1), טיפול באלומות (1), עבודה קהילתית (1) והתמכרויות (1). הצוותים שבראשן עמדו כללו 5-30 עובדות סוציאליות (ממוצע של 12 עובדות בצוות, $SD=6.7$).

המדר"ציות השתייכו ל-16 מחלקות לשירותים חברתיים: ברובן (75%) רואיינו שתי מדר"ציות מכל מחלקה, ומהיתר רואיינה מדר"צית אחת. כל המחלקות משתייכות לערים, פרט לאחת, המשתייכת למועצה מקומית. קצת יותר ממחצית מהמחלקות (9, 52%) פעלו ביישובים בגודל בינוני (30,000-200,000 תושבים), חמש מחלקות ביישובים גדולים (מעל 200,000 תושבים) ושתי מחלקות פעלו ביישובים קטנים (עד 30,000 תושבים). שבע מחלקות (44%) השתייכו ליישובים באשכולות חברתיים-כלכליים בינוניים (5-7) ובהן רואיינו 13 מדר"ציות; חמש מחלקות (31%) השתייכו ליישובים באשכולות חברתיים-כלכליים גבוהים (8-10) ובהן רואיינו שמונה מדר"ציות, וארבע מחלקות (25%) השתייכו לאשכולות נמוכים (1-4) ובהן רואיינו שבע מדר"ציות. מרבית המחלקות (10, 63%) השתייכו למחוז תל-אביב והמרכז של משרד הרווחה (מתוכן רואיינו 16 מדר"ציות), שלוש מחלקות למחוז ירושלים (שש מדר"ציות), שתי מחלקות למחוז חיפה והצפון (ארבע מדר"ציות), ומחלקה אחת למחוז הדרום (שתי מדר"ציות).

כלי המחקר והליך המחקר

נתוני המחקר נאספו באמצעות ראיונות עומק מובנים-למחצה שנערכו מדצמבר 2016 עד מאי 2017. כל ראיון נפתח נפתח בשאלות כלליות על אודות תפקידה של המדר"צית וההקשר הארגוני שבו היא פועלת, והמשיך לשאלה: "ספרי לי על החלטה שקבעת או ניסחת לצוות שלך. הכוונה להחלטות רוחביות, שנוגעות לקבוצות אוכלוסייה, ולא להחלטות פרטניות". הוחלט שלא להשתמש במונח 'מדיניות' (לדוגמה: "ספרי לי על מדיניות שאת קובעת לצוות שלך"), כי לא היה ברור אם אכן המדר"ציות ממשיגות את ההחלטות שלהן כ'מדיניות'. בפועל, שאלה זו אכן הייתה קשה למרואיינות, ובתשובותיהן ניכר הקושי שלהן להמשיג תופעה שאינה מומשגת עבורן. למרות הקושי, לא ניתנו למרואיינות דוגמאות ספציפיות, כדי לאפשר להן חופש מחשבה. מכאן, שחלק זה של הראיון היה מעין עבודת 'בילוש', חיפוש משותף אחר דוגמה מתאימה העונה להגדרה של 'ניסוח מדיניות'. משנמצאה כזו, עבר הראיון לשאלות הבאות. לעיתים הזכירה המרואיינת במהלך הראיון כמה החלטות מדיניות. במקרים אלו ניתנה למרואיינת אפשרות לנוע בחופשיות בין הסיפורים, כדי לא לקטוע את רצף מחשבתה. הראיון נותב ומוקד סביב השאלות שהוכנו מראש, על פי שאלות המחקר. כל הראיונות הוקלטו ותומללו, פרט לשניים, אשר בהם המרואיינות לא הסכימו להקלטת הראיון, ותוכן השיחה תועד בכתב. כל הראיונות התקיימו על-פי בחירתן של המרואיינות במשרדיהן במחלקות לשירותים חברתיים והם נמשכו בין 45 דקות לשעה וחצי.

היבטים אתיים: הראיונות נערכו לאחר שהמרואיינות הביעו את הסכמתן להשתתף במחקר בעל-פה ולאחר שהוסברו להן מטרת המחקר. למרואיינות הובטחה אנונימיות בתהליך התמלול, הקידוד, הניתוח והפרסום של הממצאים ולכן הושמטו מהם, עוד בשלב התמלול, פרטים מזהים.

ניתוח הנתונים

הנתונים נותחו בניתוח תוכן קטגוריאלי מתוך גישה תוכנית לחלקים, החותרת לזהות את התכנים החוזרים תוך התייחסות לחלקי הראיון על-פי שאלות המחקר שנקבעו מראש (ליבליך, תובל-משיח וזילבר, 2010). השלב הראשון של הניתוח כלל קריאת הראיונות ופירוק הטקסטים וקיבוצם על-פי ארבע שאלות המחקר, ותחת כל שאלה קובצו ההיגדים הרלוונטיים. בשלב זה הופרדו הממצאים מהקשרם הייחודי והוצגו בהקשר הרחב של שאלת המחקר, באופן שמאפשר הבנה מחודשת של המידע על התופעה הנחקרת (שקדי, 2003). בשלב השני נבחנו התשובות שניתנו לכל שאלה בנפרד וזוהו בהן קטגוריות תוכן. בשלב השלישי אורגנו הקטגוריות מחדש לכל שאלה, באופן שתיאר בצורה ממצה את תכני התשובות לכל שאלה. בכל מקרה

הציטוטים הרלוונטיים מדברי המרואיינות נשארו בתוך הקטגוריות או התת-קטגוריות שזוהו (ליבליך ועמיתות, 2010). בתהליך ניתוח הנתונים קראה החוקרת הראשונה את התמלולים וזיהתה את קטגוריות התוכן, ואחר כך התקיימו פגישות קבועות עם החוקרת השנייה ובהן נידונו הקטגוריות, חלוקתן והתאמת הציטוטים לכל קטגוריה.

ממצאים

נושאי המדיניות המנוסחת

זוהו 59 החלטות מדיניות שניסחו המדר"ציות בשלושה נושאים: היקף ומהות של השירותים הפסיכו-סוציאליים (27 החלטות); הקצאה של סיוע חומרי (26 החלטות); והסדרי עבודה בין העובדות הסוציאליות לבין שותפי תפקיד (6 החלטות) (לוח 1).

לוח 1: החלטות המדיניות שמנסחות המדר"ציות (N=59)

נושאים	תת-נושאים
היקף השירותים הפסיכו-סוציאליים ומהותם (27)	1. פיתוח, הקמה, אימוץ של תכניות חדשות 2. הרחבת אופני ההתערבות הפסיכו-סוציאלית 3. הרחבת האוכלוסייה הזכאית 4. קביעת אופן הגשת השירותים
הקצאה של סיוע חומרי (26)	1. תחומי סיוע (מה נותנים?): סדרי עדיפויות בתחומים; צמצום; הרחבה 2. כללי זכאות (למי נותנים?): צמצום האוכלוסייה; הרחבת האוכלוסיות; קביעת כללי זכאות 3. גובה הסיוע (כמה נותנים?) 4. אופן הסיוע (איך נותנים?)
הסדרי עבודה עם שותפי תפקיד (6)	

27 החלטות המדיניות בנושא שירותים פסיכו-סוציאליים כללו: (א) פיתוח, הקמה או אימוץ תוכניות פסיכו-סוציאליות חדשות (9). לדוגמה, הקמת מרכז הכוונה לצעירים עם מוגבלויות עם סיום דרכם במערכת החינוך או הקמת מרכז הורים וילדים ביישוב; (ב) הרחבה של אופני ההתערבות של העובדות הסוציאליות בצוות (6). לדוגמה, מדיניות שלפיה לא ייווצרו רשימות המתנה בקבלה למרכז קשר, ללא קשר לעומס

הפניות למרכז, או מדיניות שלפיה לא יינתן לנערות ליווי תעסוקתי בלבד, כפי שהוגדר במודל שקבע משרד העבודה והרווחה, אלא יינתן גם מענה לצרכיהן הרגשיים; (ג) הרחבת האוכלוסייה הזכאית לקבל שירותים או מענים פסיכו-סוציאליים (6). לדוגמה, מדיניות של השמת ילדים של מהגרי עבודה במעונות ומועדוניות, אף על פי שהם נטולי מעמד אזרחי, או מדיניות של סיפוק שירותים פסיכו-סוציאליים ללקוחות, גם אם אינם רוצים לפתוח תיק פורמלי במחלקה; (ד) קביעת האופן שבו מוגשים שירותים פסיכו-סוציאליים ללקוחות (6 החלטות). לדוגמה, מדיניות הקובעת כי יש להעסיק עובדות מהחברה החדרת כדי להתאים את שירותי העבודה הסוציאלית ללקוחות.

26 החלטות המדיניות בנושא סיוע חומרי כללו: (א) תחומים שבהם יינתן סיוע ללקוחות (מה נותנים?) (14); (ב) כללי זכאות לסיוע (למי נותנים?) (9); (ג) גובה הסיוע (כמה נותנים?) (2); (ד) אופן חלוקת הסיוע (איך נותנים?) (1). אשר לתחומי הסיוע, המדר"ציות קבעו סדרי עדיפויות, כלומר, קבעו מדיניות שלפיה תינתן עדיפות לתחום סיוע מסוים תוך הגבלת סיוע בתחום אחר. לדוגמה, מדיניות שקבעה העדפה לסיוע במימון חוגים לילדים (תקנון העבודה הסוציאלית, 2011), על פני עזרות 'מתכלות', כמו סיוע בביגוד ובהנעלה (תקנון העבודה הסוציאלית, 2009). הן גם קבעו מדיניות של ביטול תחומי סיוע הקבועים בתע"ס. לדוגמה, קבעו שלא תינתן עזרה בביגוד ובהנעלה. החלטות מדיניות אחרות קבעו הרחבה של תחומי הסיוע, מעבר למה שכתוב בתע"ס, לדוגמה: מדיניות שלפיה קשישים יוכלו לקבל סיוע ברכישת טלוויזיה מתקציב משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, תחום שלא היה לו מענה בתע"ס.

אשר לכללי הזכאות לסיוע (תשע החלטות), היו מדר"ציות שקבעו מדיניות אשר צמצמה את אוכלוסיית היעד הזכאית לסיוע חומרי. לדוגמה: מדיניות שלפיה סיוע בתזונה מיוחדת למחלת הצליאק יינתן לילדים בלבד, אף על פי שהוראת תע"ס 3.16 קובעת מתן סיוע לחולי צליאק באשר הם (תקנון העבודה הסוציאלית, 2009). החלטות אחרות קבעו הרחבה של אוכלוסיות היעד הזכאית לסיוע חומרי. לדוגמה: מדיניות הקובעת כי יש להתייחס לחשיפה לאלימות מילולית, ולא רק לאלימות פיזית (הקבועה לפי חוק פעוטות בסיכון (הזכות למעון יום), התש"ס – 2000), כמצב סיכון המזכה בהשמה למעון יום. ולסיום, החלטת מדיניות שקבעה קריטריונים למתן סיוע חומרי במצבים שבהם אין כללים. לדוגמה: קביעת מדיניות שלפיה יש להקצות סיוע חומרי אשר נותנת הקרן לידידות, לפי כללי הזכאות המוגדרים בתע"ס. המדר"ציות גם קבעו מדיניות לגבי גובה הסיוע החומרי (שתי החלטות). לדוגמה, בעוד הוראת התע"ס קבעה שגובה הסיוע המרבי הניתן למשפחה בתחום הביגוד וההנעלה יעמוד על ארבע נקודות זכות לכל נפש (תקנון העבודה הסוציאלית, 2009),

המדר"צית קבעה מדיניות שלפיה יוגבל גובה הסיוע כאשר המשפחה היא משפחה מרובת ילדים. ולבסוף, נקבעה החלטת מדיניות אחת הקובעת את אופן חלוקת הסיוע החומרי. לדוגמה, הקצאת ימי הנופשונים בתחום הצרכים המיוחדים, המוגדרת בתע"ס באופן גלובלי – עד 15 יום (תקנון העבודה הסוציאלית, 2009), תיעשה בשלוש פעימות של חמישה ימים בכל פעם. התפלגות ההחלטות בתחום הסיוע החומרי על-פי האשכול החברתי-כלכלי של הרשות, מוצגת בלוח 2.

לוח 2. התפלגות החלטות מצמצמות ומרחיבות סיוע חומרי בהתאם לאשכול חברתי-כלכלי של המחלקה (N=62)

אשכול חברתי-כלכלי	נמוך (1-4) 4 מחלקות 7 מדר"ציות	בינוני (5-7) 7 מחלקות 13 מדר"ציות	גבוה (8-10) 5 מחלקות 8 מדר"ציות
צמצום	8	8	4
הרחבה	2	4	-
סך הכול	10	12	4

כפי שאפשר לראות, מרבית החלטות המדיניות בנושא סיוע חומרי התקבלו במחלקות המשתייכות לרשויות בדירוג חברתי-כלכלי נמוך ובינוני. באשכולות אלה גם התקבלו החלטות רבות יותר שקבעו את צמצום הסיוע.

ולסיום, שש ההחלטות שעסקו בהסדרת יחסי עבודה בין העובדות הסוציאליות לבין שותפי תפקיד שלהן כללו: הסדרת יחסי עבודה עם בעלי תפקידים בתוך הארגון (שתי החלטות), לדוגמה, מדיניות המסדירה את חלוקת תחומי האחריות בין העובדות הסוציאליות לבין עובדות הזכאות; הסדרת יחסי עבודה עם ארגונים בקהילה (שלוש החלטות), ועם פילנטרופים (החלטה אחת). לדוגמה, החלטת מדיניות של נהלי עבודה בין העובדות בצוות לבין מרכז המידע של בתי המשפט בנושא של דרישות לכתובת תסקירים.

הגורמים לקביעת המדיניות

מתוך 59 החלטות מדיניות שזוהו, ב-41 החלטות ניתן מידע על הגורמים שהובילו את המדר"ציות לקבוע מדיניות. מידע זה אפשר לזהות ארבעה גורמים: קיומה של מדיניות שעל-פי תפיסת המדר"צית היא "בעייתית" (20 החלטות); זיהוי צורך או בעיה שלגביהם לא קיימת מדיניות (12); תנאים חיצוניים שהובילו לצורך לקבוע

מדיניות (6); וקיומה של מדיניות עמומה שחייבה את המדר"צית לנסח מדיניות בעצמה (3).

הגורם השכיח ביותר, שעל פי תפיסת המרואיינות הוביל אותן לקבוע מדיניות, היה מצבים שבהם הן תפסו את המדיניות הרשמית כ"בעייתית", בגלל התנגדות עקרונית כלפיה, או כי לא היה אפשר ליישמה. במצבים אלה קיבלו המרואיינות החלטות מדיניות שלפיהן לא תיושם המדיניות הרשמית כלל או שתיושם מדיניות שהן שינו או ערכו בה התאמות. לדוגמה, מדר"צית המתנגדת למדיניות הרשמית הקובעת מתן עזרה כלכלית לרכישת מזון מיוחד לחולי צליאק (תקנון העבודה הסוציאלית, 2009), כי לתפיסתה תחום זה אינו צריך להיות באחריותם של עובדים סוציאליים. התנגדות זו גרמה לה לנסח מדיניות שלפיה רק ילדים יקבלו את הסיוע ולא מבוגרים. היא אמרה:

ובעני זה נורא, כי אם זה ככה, למה זה צריך להיות אצלנו? שייגשו לביטוח לאומי. אם זה חוק במדינת ישראל, שיביאו הכנסה לביטוח לאומי וביטוח לאומי יעביר להם כל חודש את ה-105 שקלים. למה אני צריכה להתעסק עם זה? אין כאן שום שיקול דעת. [...] מדיניות היא גם משהו שאתה אומר – אוקיי, קיימת מדיניות, אני לא חושבת שהיא נכונה.

דוגמה אחרת היא מדיניות שיש לאפשר לקשישים סיעודיים להשתתף בפעילות במועדונים חברתיים, בעוד המדיניות הרשמית קובעת כי הם מיועדים לקשישים עצמאיים בלבד (תקנון העבודה הסוציאלית, 2015). המרואיינת הסבירה את הבעייתיות במדיניות הקיימת, שהובילה אותה לקבוע מדיניות אחרת:

על-פי הוראות התע"ס אסור שקשיש סיעודי ישתתף במועדון של עצמאיים. מה לעשות שהשטח, בוא נאמר, בכל השנים עבד אחרת. אם הקשיש לווה על-ידי מטפלת, אף שהוא היה סיעודי הביאו אותו למועדון לעצמאיים. [...] העלמנו [עין]. ולמה? כי המועדון הוא בשכונה, וכל הקשישות החברות הולכות לאותו מקום. איך אפשר להגיד לקשישה – 'אל תבואי', לסגור לה את הדלת? זה לא הולך.

דוגמה נוספת היא קביעת מדיניות שלפיה אפשר לתת שירות ללקוחות גם ללא "פתיחת תיק" רשמי במחלקה. המרואיינת סיפרה שהמדיניות הרשמית שלפיה כל מתן שירות מחייב פתיחת תיק היא בעייתית בעיניה, מכיוון שאינה מאפשרת לאנשים שמסיכות שונות אינם רוצים לפתוח תיק רשמי במחלקה, להיעזר בשירותי המחלקה. היא אומרת:

אם הייתי נשארת בחלק הזה של הכללים בלבד, אז האוכלוסייה הזאת לא הייתה צורכת את השירות הזה.

הגורם השני שהוביל את המרואיינות לקבוע מדיניות היה מצבים שבהם הן זיהו צורך או בעיה אשר אין לגביהם מדיניות מסודרת (12 החלטות מדיניות). לדוגמה, מדר"צית קבעה מדיניות המסדירה נהלי עבודה עם מרכז המידע של בתי המשפט בתחום תסקירים בנושא אפוטרופסות לקשישים. היא אמרה:

מלמעלה אין לנו כל כך עזרה. אין לנו כל כך סדר עבודה או נהלים ברורים או דרכי פעולה ברורות. [...] לא יכול להיות שזה הנושא הכי רגיש, למנות אפוטרופוס לבן אדם זה לשלול את כל זכויותיו כאדם, שמישהו אחר יקבל עליו החלטות ואחריות, ועדיין שזה לא יהיה מסודר בצורה אפילו של הוראות התע"ס. יש בהוראת התע"ס את פקירי הסעד אבל לא את ההתנהלות מול בתי המשפט.

הגורם השלישי היה השפעתם של תנאים חיצוניים (שש החלטות). במקרים אלה המרואיינות קבעו מדיניות כיוון שנוצרה הזדמנות לכך, כמו קבלת תקציבים, או במצבים שבהם גורמי ניהול הכתיבו צורך לקבוע מדיניות. לדוגמה, מרואיינת קבעה מדיניות שלפיה יוקמו 'בתים חמים' לקשישים (מסגרת חברתית הכוללת מגוון פעילויות תרבותיות וחברתיות לקשישים בבתיים של משפחות מארחות מתנדבות), בזכות תקציב שהיה זמין לטובת פיתוח מענים לניצולי שואה והיה צורך דחוף לנצלו. מרואיינת אחרת התבקשה ממנהל המחלקה לקבוע מדיניות לצמצום כללי זכאות לסלי מזון לקשישים, בזמן שהיה עומס בקשות:

אמרו לנו: תקשיבו, יש עומס גדול מאוד, ואנחנו מבקשים להוריד אנשים. זהו, זאת אומרת, ואז כאילו ביקשו ממני שנעשה איזשהו... שאני אעשה איזושהי חשיבה.

הגורם הרביעי היה מדיניות רשמית שמנוסחת באופן עמום (שלוש החלטות). לדוגמה, מרואיינת סיפרה כי הקריטריונים לקבלת סיוע במעון יום על-פי חוק פעוטות בסיכון מנוסחים בצורה כללית, ולפיכך היא יכלה לקבוע מדיניות שתואמת יותר את תפוסתיה. היא קבעה שגם אלימות מילולית היא "אלימות לכל דבר" ולכן גם עילה זו תזכה בסיוע למעון יום:

בעיני כל זמן שהמחוקק לא צמצם לאלימות פיזית קשה או מינית או כזאת או אחרת, אז מילולית יכול להיכנס לקטגוריה [...] אני מנצלת את זה שזה יבש.

שיקולים מנחים

זוהו שלוש קטגוריות של שיקולים שלפי דברי המרואיינות הנחו אותן בקביעת תוכן המדיניות: טובת הלקוחות (36 החלטות); שיקולים תקציביים (18 החלטות); וטובת העובדות הסוציאליות (5 החלטות).

טובת הלקוחות

המרוואיינות נימקו 36 החלטות מדיניות בשיקולים שעיקרם טובת הלקוחות ורצון לסייע להם. אחד השיקולים המרכזיים (שעמד בבסיס 18 החלטות) היה הרצון להגביר נגישות לשירותי המחלקה, אם על-ידי קביעת מדיניות אשר מגמישה או מרחיבה את הקריטריונים הקובעים את הזכאות לשירות, אם על-ידי מדיניות הקובעת הנגשה פיזית ותרבותית של השירות, ואם על-ידי קביעת מדיניות המחייבת מתן מידע על אודות השירותים. שיקול נוסף (שעמד בבסיס 13 החלטות) היה רצון לאמץ גישות ושיטות עבודה שעל פי תפיסת המרוואיינות משפרות את השירות ללקוחות. לגבי 5 החלטות מדיניות נוספות השיקול המרכזי היה מניעת בעיות ומצוקות. לדוגמה: השיקול בבסיס החלטת מדיניות שקבעה שיש להעדיף סיוע למשפחות בצורת עובדות סמך-מקצועיות על פני סיוע במתן ציוד ביתי בסיסי — היה ששירות זה ימנע בעיות עתידיות:

כי זה המקום של המניעה [...] אם אנחנו ניתן היום את הסיוע לאימא הזאת אנחנו לא נוציא לה את הילד בעוד שלוש ארבע שנים. כי היא תהיה אימא יותר חזקה, אימא עם יותר יכולות. זה היה השיקול.

שיקולים תקציביים

הקטגוריה השנייה כללה שיקולים תקציביים (18 החלטות מדיניות). שיקולים אלו הנחו החלטות מדיניות שצמצמו את המדיניות הרשמית. לדברי המרוואיינות, המדיניות המצמצמת שקבעו נבעה מהעובדה שהן נאלצות להתמודד עם משאבים מוגבלים אשר אינם מאפשרים את יישום המדיניות הרשמית כלשונה, ולכן קביעת המדיניות החדשה אפשרה להן להתמודד עם הפער בין הצרכים לבין המשאבים. לדוגמה: השיקול שלא להעניק ללקוחות סיוע בטיפול ביתי:

[...] כי אין לי תקציב. הפרופורציות הן כאלה, יש לי תקציב של 5000 שקלים ל-600 משפחות. 5000 שקלים בחודש. זה הרציונל.

אולם גם במצבים שבהם המרוואיינות הצביעו על השיקול התקציבי כשיקול עיקרי, בדרך כלל הן דיווחו גם על שיקולים נוספים שהנחו אותן, וביניהם תפיסותיהן המקצועיות (13 החלטות). אחד השיקולים שחזר על עצמו היה הצורך לקבוע 'גבולות גזרה' לאחריותן של העובדות הסוציאליות או של המחלקות לשירותים חברתיים. לדוגמה: ביטולו של פרויקט חלוקת ספרי לימוד לתלמידים, לאחר שהארגון הפילנטרופי הפסיק לממן:

ואז הם החליטו שהם לא נותנים יותר... אז אמרתי אוקיי, גם אני לא נותנת, כי יש לי מעט כסף... אבל גם ככה לא אהבתי את ההחלטה הזאת של ספרי

הלימוד. הרגשתי שזה לא קשור אלינו, שזה נהיה לי עול, שהפריקט הזה מוציא מאיתנו... כולם באים ומבקשים, ובקיץ נהיה פה... פשוט תהלוכות. ואמרתי: אני לא חושבת שזה המנדט שלנו לתת ספרים לילדים. זה עדיין קשור לחינוך [...]. אמרתי: די.

שיקול מקצועי נוסף שחבר לשיקול התקציבי היה העיקרון שיש להעדיף סיוע לאוכלוסיות השרויות במצוקה העמוקה ביותר, כלכלית, רגשית או חברתית. לדוגמה: החלטת מדיניות שבה הודגש שבמעון יום שיקומי יוקצב מקום לא לילד הראשון שברשימת ההמתנה אלא לילד שמשפחתו שרויה במצוקה כלכלית-חברתית הקשה ביותר, וזאת משיקול תקציבי. המרואיינת הסבירה זאת במחויבותה לאוכלוסיות שמצוקתן היא הקשה ביותר. שיקול נוסף היה חשיבותה של תמיכה 'טיפולית' ארוכת טווח. לדוגמה: העדפת מענים ארוכי טווח (סיוע באמצעות עובדת-סמך מקצועית או סיוע במימון חוג לילד), על פני עזרה קצרת טווח (תקציב לביגוד או הסדרת חוב בחברת חשמל). מדיניות כזו הוסברה, לצד השיקול התקציבי, בתפיסה שבמציאות של משאבים מוגבלים, נכון יותר להשקיע בסיוע טיפולי מאשר בסיוע חומרי.

הגנה על העובדות הסוציאליות

קטגוריה שלישית של שיקולים הייתה קשורה לרצון המרואיינת לפתח, לשמר או להגן על העובדות הסוציאליות בצוות (5 החלטות). לדוגמה: מרואיינת קבעה מדיניות שלפיה מומלץ לא לפרסם את מספר הטלפון של העובדות בקרב לקוחותיהן.

אופני קביעת המדיניות

אופני גיבוש המדיניות התבררו לפי 48 החלטות מדיניות. לגבי מרביתן (42) סיפור המרואיינות על שיתוף והתייעצות עם עובדות הצוות, עם מדר"ציות מקבילות או עם ממונים (מנהלת המחלקה, מפקחים). המרואיינות הסבירו את פרקטיקת ההתייעצות כתהליך שמאפשר להביע עמדות ודעות שונות, ואשר לעיתים נובע גם מהצורך לקבוע מדיניות אחידה לכל הצוותים במחלקה או לחלקם. לדוגמה: מרואיינת מספרת על מדיניות שקבעה שלא לתת סיוע בשכר דירה:

תראי, בכל מה שקשור לתקציב, התע"ס נותן לך רשימה של אפשרויות. אני בתוך הצוות שלי עם התקציב שלי עושה את סדרי העדיפויות, כמובן בגיבוי של מנהלת האגף. אנחנו, כיוון שאנחנו שלושה צוותי פרט ומשפחה, אנחנו גם עושות את זה במשותף ומקבלות מדיניות לגבי מה כן ומה לא. [...] ואנחנו עושות את זה כמדיניות, אנחנו עושות את זה ברמה של מסר שיעבור כמסר בכל האגף, ולא משהו ספציפי שאני כן נותנת והיא לא נותנת. [...] לפחות לגבי תקציבים זה משהו שאנחנו מאוד מאוד משתדלות לעשות כמדיניות אחידה, גם ברמה הצוותית וגם ברמת האגף.

זוהו שני דפוסי פעולה בקבלת אישור למדיניות שנקבעה: הדפוס הראשון והשכיח יותר, היה פנייה לקבל אישור ולזכות בלגיטימציה, לרוב ממנהלת המחלקה ולעיתים רחוקות גם מגורמי פיקוח במשרד הרווחה (31 החלטות). היו החלטות שצמצמו את המדיניות הרשמית והיו שהרחיבו אותה. לדוגמה, דברי מרואיינת שפנתה לקבל לגיטימציה ממנהלת המחלקה ומהמפקחת:

אז ישבנו ובנינו את הקריטריונים. [מראיינת: מי זה ישבנו?] מנהל האגף כמוכן. אני, כל דבר שהוא ברמה הזו — אני מערבת. כל דבר שהוא... את יודעת, הדברים הקטנים אני עושה פה בפנים, אבל דברים ברמה הזו — אני תמיד משתפת את מנהל האגף, ועם העובדת של... [שם התחום]. ודיברתי עם המפקחת שלי, ואמרתי לה: 'תשמעי, איך אני מקבלת את ההחלטות?' ואז היא אמרה לי: 'תראי, תחליטי את. או לפי סדר או תחליטי את. אמרה לי: 'תחליטי את', קיבלתי לגיטימציה. קיבלתי לגיטימציה. אם היא הייתה אומרת לי 'אין ברירה, את חייבת לפי החוק...'. [...] אבל הם כנראה הבינו את העניין והסתמכו עלינו, ואנחנו עבדנו איתם, עובדים איתם בשיתוף פעולה יפה.

דפוס הפעולה השני היה קביעת מדיניות ללא פנייה לקבל אישור ממנהלים בכירים יותר או מהפיקוח (18 החלטות, חלקן מרחיבות מדיניות רשמית וחלקן מצמצמות). המרואיינות נתנו שני הסברים לדפוס זה: (א) האוטונומיה הניתנת להן בעבודתן (10 החלטות). לדבריהן ישנם תחומים שבהם הן יכולות לקבוע החלטות ללא צורך באישור דרגי הניהול או הפיקוח; (ב) הבנתן שהן קובעות מדיניות המנוגדת למדיניות הרשמית ולכן בחרו לפעול ללא קבלת אישור מהמונים (8 החלטות, רובן החלטות שקבעו הרחבה של שירותים). לדוגמה:

יש דברים שלא צריך לדבר עליהם. אם מחלקות אחרות גם עושות את זה, יכול להיות שכן, אני כנראה לא ממציאה את הגלגל, אבל [...] ללכת למנהלת האגף ולהגיד לה 'תקשיבי, זה מה שאני עושה ובואי תספרי לפיקוח על זה' — לא. [מראיינת: למה? מה הפיקוח יגיד על זה לדעתך?] לא יודעת, אני לא... לא כל דבר אני... לפעמים אני לא צריכה, יש לי את שיקול הדעת שלי ואני לא צריכה ל... בשביל זה נתנו לי תפקיד ואני לא צריכה לשאול כל דבר, מה שלא חשוב אני לא שואלת.

51 החלטות מדיניות היו לגבי היבטים של תיעוד ויידוע העובדות והלקוחות. מרביתן (45) לא תועדו והיו "מדיניות שבעל-פה". המדיניות הופצה לעובדות הסוציאליות בתקשורת בין-אישית בעל-פה, בישיבות צוות או בהדרכות, או בתכתובות דואר אלקטרוני. רק במקרים בודדים תועדה המדיניות שנקבעה בכתב (6 החלטות). לדוגמה דברי שלוש מרואיינות:

אין פה לדעתי איזושהי תיקיית נהלים נגיד מסודרת, עם כל מיני דברים שקיבלנו. זו כאילו תורה שעוברת כזה מאם לבת.

בכלל הנושא של לעבוד קצת יותר מסודר עם טופסולוגיה, את יודעת, בגלל שזו לשכה קטנה אז הרבה פעמים מדברים, זה מדבר עם זה, זה עם זה...

לא פורמלי, תוך כדי תנועה דברים נעשים... בישיבות צוות אנחנו מדברים על זה. אצלי יש עובדת שהיא מרכזת את הוועדה לפעוטות בסיכון, היא ממש מבינה את ההנחיה, קיבלה את ההנחיה. בעל פה. [...] תראי, יש מה שנקרא תורה שבכתב ויש תורה שבעל פה. אז הדברים נאמרים בעל פה וברורים.

פרט למקרה אחד, לא עלה בידינו לראות ולקרוא מסמכים המתעדים את קביעת המדיניות או לתכתובות דואר אלקטרוני בנושא.

יידוע הלקוחות לגבי המדיניות שנקבעה היה רלוונטי ל-25 החלטות. לא יצאה הודעה רשמית ללקוחות בדבר המדיניות שנקבעה, אלא זו הובאה לידיעתם כחלק מהתהליך הטיפולי, גם כאשר המדיניות כללה הפסקה של שירות או סיוע מסוים. ההסבר הראשון שנתנו המרואיינות לפרקטיקה זו היה האופי הדינמי, הזמני והנתון לשינויים של החלטות המדיניות שהן קובעות, אופי שאינו מאפשר פרסום. אחת המרואיינת הסבירה:

זה לא היה כתוב בשום מקום כי היום זה נכון ככה, ובעוד חודש יגידו 'תקשיבו, קיבלנו תרומה עצומה, בואו תכניסו עוד אנשים'. אז אף אחד לא רוצה שזה יהיה כתוב בשום מקום.

הסבר שני היה החשש שהעלאת המדיניות על הכתב תתורגם ל"זכויות" ול"נהלים" שהמדר"ציות יהיו מחויבות אליהם והלקוחות יתבעו בגינם שירות שלא יהיה אפשר לספקו לכולם. מצב זה יפגע ביכולתן להפעיל שיקול דעת ולהיות גמישות ביחס לזכאות לסיוע, דבר שהן זקוקות לו כדי להסתדר עם תקציבים מוגבלים. אמרה אחת המרואיינות:

[מרואיינת: זו הודעה שגם יוצאת ללקוחות? איך הלקוחות יודעים על זה?] לא... את יודעת כמה יש? אנחנו לא נעמוד בזה. תראי, גם יש את העניין כזה, כשאני נותנת צהרון לילדים באמת אני מפעילה שיקול דעת למה אני נותנת לילד הזה צהרון. [...] אני לא אעמוד בזה, אני לא יכולה לתת את זה לכל אחד. אבל אני לא יכולה שזה יהיה משהו ככה פרוץ לכולם. אני לא מתנ"ס.

בשש החלטות מדיניות זוהתה פרקטיקה שכללה תיעוד, הפצה ושיווק לציבור. החלטות אלו, פרט לאחת, קבעו מדיניות שעיקרה פיתוח והקמה של שירותים חדשים.

דיון

ממצאי המחקר לימדו שעובדות סוציאליות, מנהלות בדרג הביניים בבירוקרטיות ברמת-הרחוב, מפעילות שיקול דעת ומשתמשות באוטונומיה שלהן כדי לקבוע מדיניות חברתית חדשה 'מלמטה'. הן מנסחות מערכות של כללים ונהלים מפורשים, ובעלי מידה מסוימת של קביעות ושל המשכיות, ביחס לתחומים ולדילמות פוליטיות שבהן עוסקת המדיניות החברתית הרשמית: מי ייהנה מהמשאבים ומהשירותים, אילו שירותים או סיוע כספי יינתנו וכיצד הם יינתנו (Brodkin, 2010). כלומר, בממשק שבין מקבלי השירותים לבין המדינה המעניקה שירותים, יש למדר"ציות עוצמה פוליטית, מה שמדגיש את המהות הפוליטית של פרקטיקת הניהול במחלקות לשירותים חברתיים, ואת ההבנה שהמחלקות הן ארגונים פוליטיים (Brodkin, 2010, 2015; Lipsky, 2010; Maynard-Moody & Mosheno, 2000).

בדיון על אודות שאלת המשכיותו של שיקול הדעת בשירותי הרווחה בעידן הניהול הציבורי החדש, המתבטא בהידוק הפיקוח על עבודתם של בירוקרטים ברמת-הרחוב ועל הגברת השימוש בסטנדרטיזציה והערכה (Nothdurfter & Hermans, 2018), מחזקים ממצאי המחקר את הטענה בדבר המשכיותו של שיקול הדעת הניתנים במסגרת המדיניות הרשמית לבין צורכי הקוחות, נוצרת קרקע פורייה דווקא להפעלת שיקול דעת וניסוח מדיניות עצמאי, כיוון שלעיתים קרובות אי אפשר ליישם את המדיניות הרשמית כפי שהיא (לדוגמה: מדיניות רשמית שיש להעניק סיוע בטיפול ביתי, אך לא מסופקים המשאבים לצורך יישום המדיניות), או שהמדיניות הרשמית איננה מותאמת לצורכי לקוחותיהם (למשל מדיניות שאין לספק מענים פסיכוסוציאליים לאזרחים, אם אינם רוצים לפתוח תיק פורמלי). אולם, כפי שאפשר לראות בהמשך, בחלק מהמקרים שיקול הדעת הזה משרת דווקא את המשכו של הסדר הניאו-ליברלי.

התבוננות בתכני המדיניות מלמדת שכאשר המדר"ציות קבעו מדיניות לגבי שירותים פסיכוסוציאליים, הן לרוב הרחיבו את המדיניות הרשמית, וכשהן קבעו מדיניות לגבי סיוע חומרי – לרוב, אם כי לא תמיד, הן צמצמו אותה. הרחבת המדיניות לגבי השירותים הפסיכוסוציאליים באה לידי ביטוי בקביעת מדיניות על פיתוח והקמה של מענים חדשים, הרחבת מענים קיימים (למשל מדיניות שלפיה יינתן גם מענה רגשי בתוכנית תעסוקה אף על פי שהוא לא הוגדר במדיניות הרשמית) או הרחבת האוכלוסיות הזכאיות (לדוגמה, הרחבה בפועל של הגדרת האלימות שהיא קריטריון לזכאות למעון יום). החלטות אלה ממקמות את המדר"ציות כסוכנות אקטיביות המנסות לתקן פגמים במדיניות הרשמית כדי לקדם פרקטיקה מיטיבה

ומותאמת יותר ללקוחות. אולם ההבנה שהן בדרך כלל מנסחות מדיניות המרחיבה שירותים במסגרת המשאבים הקיימים (ללא דרישה לשינוי בהקצאת המשאבים), מלמדת שהן מתקנות את המדיניות באמצעות העמסת עבודה נוספת על העובדות הסוציאליות. השאלה אם הן עוסקות גם באתגור המדיניות הרשמית (לדוגמה: להסביר לקובעי המדיניות את הצורך בליווי רגשי בתוכנית התעסוקה ולדרוש תוספת של כוח אדם, או להסביר את הצורך בשינוי הגדרת האלימות בחוק), היא שאלה הכרחית, אך אינה במוקד המחקר הנוכחי. על פי ממצאי מחקרים קודמים אפשר לשער כי אתגור זה קיים אך הוא מועט (Weiss-Gal, Gal, Schwartz-Tayri, Gwartz-Meydan, & Sommerfeld, in press).

החלטות מדיניות שצמצמו את המדיניות הרשמית לגבי סיוע חומרי כלול תְּעִדוּף תחום סיוע אחד על פני תחום אחר, ביטול תחומי סיוע, והחלטות על צמצום האוכלוסייה הזכאית (לדוגמה: רק ילדים ולא מבוגרים יהיו זכאים למענה). החלטות מדיניות אלה מדגימות את תפקידן של המדר"ציות כ'שומרות הסף' של משאבים ציבוריים מצומצמים (Nothdurfter & Hermans, 2018), הנאלצות לנסח מדיניות המגבילה נגישות למשאבים כדי לתרגם סדר יום נאו-ליברלי לפרקטיקה.

ממצאי המחקר מאפשרים לזהות שני גורמים עיקריים המעצבים את החלטות המדיניות המנוסחות 'מלמטה' ואת תוכנן. הראשון הוא הגורם הכלכלי. המרואיינות הסבירו לא מעט מתכני המדיניות שקבעו (18 החלטות) בצורך לגשר על הפער בין המדיניות הרשמית לבין התקציב המוגבל הקיים בפועל. ממצאי המחקר הראו גם שהחלטות מדיניות רבות יותר הקובעות צמצום של הקצאת סיוע חומרי, התקבלו במחלקות הנמצאות ביישובים שדירוגם החברתי-כלכלי נמוך או בינוני. כלומר, ככל שהמחלקה מתאפיינת במחסור גדול יותר של תקציבים, וככל הנראה בדרישה גדולה יותר לסיוע מצד לקוחות, המדר"ציות חשופות יותר למצבים שבהם יש פער גדול בין הדרישה לשירות לבין המשאבים, והן נאלצות לנסח מדיניות המגבילה מתן סיוע. ההיבט הכלכלי בא לידי ביטוי גם במצבים שבהם המדר"ציות קבעו מדיניות המרחיבה שירותים פסיכוסוציאליים. מדיניות זו נקבעה כאשר יישומה לא דרש תוספת משאבים (לרוב הטילה המדיניות משימות נוספות על כוח האדם הקיים), כאשר הסיוע היה מעוגן בחוק מדינה המקנה תקציב לא מוגבל או כאשר הגיעו תקציבים מיוחדים. בהבנת המדיניות החברתית שמנוסחת 'מלמטה' יש איפוא להתייחס גם לסביבה הארגונית הספציפית, ובמקרה זה – ליכולתה הכלכלית של הרשות המקומית ולמאפייני האוכלוסייה שהשירותים ניתנים לה. לא מן הנמנע שיהיו הבדלים מהותיים במדיניות המנוסחת 'מלמטה' ברשויות שונות על-פי מצבן הכלכלי.

הגורם השני שהשפיע על המדיניות שניסחו המרואיינות היה עמדותיהן

ותפיסותיהן. גורם זה זוהה גם במחקרים קודמים על בירוקרטים ברמת-הרחוב (Maynard-Moody & Mosheno, 2000), והוא מדגיש את חשיבות הסטטוס הפרופסיונלי בהבנת המדיניות שנוצרת 'מלמטה'. לא מעט מהחלטות המדיניות (20) הוסברו בהתנגדותן של המדר"ציות למדיניות הרשמית. כלומר, הן מזהות מדיניות שאינה עולה בקנה אחד עם תפיסותיהן, והן מחליטות על מדיניות חלופית. זאת ועוד, התבוננות בשיקולים המנחים אותן מעלה שבתוך הצורך התמידי לנהל את הפער בין הדרישה לשירות לבין המשאבים המוגבלים, נכנסו ערכים, תפיסות או אמונות ביחס לשאלות: איך נכון, צודק, הוגן או יעיל להקצות משאבים? לדוגמה: תפיסה שצודק יותר לחלק משאבים (מוגבלים) לילדים מאשר למבוגרים, או שיעיל יותר לתת סיוע מונע לטווח ארוך מאשר סיוע לטווח קצר.

עד כמה התפיסות והאמונות הללו עולות בקנה אחד עם ערכי העבודה הסוציאלית ועקרונותיה — זו שאלה חשובה. בחלק מהמקרים היה אפשר לראות שהמרואיניות מסבירות את החלטותיהן בערכים ובעקרונות המזוהים עם מקצוע העבודה הסוציאלית, כגון: מתן חשיבות להנגשת שירותים ולמניעת מצוקות, או מחויבות והתגייסות לאוכלוסיות הפגיעות ביותר (בוכבינדר, 2012). בחלק אחר של המקרים, כמו בהחלטות המצמצמות את גבולות הגזרה של עבודת הצוות, השיקולים שעמדו בבסיס ההחלטה אינם משקפים בהכרח ערכים ועקרונות מקצועיים של עמידה לצד הלקוחות והתגייסות לעזרתם.

האמונות והתפיסות המקצועיות אינן אחידות או עקביות בין המדרצ"יות השונות (Maynard-Moody & Mosheno, 2000). לכן, המדיניות שנוצרת 'מלמטה' עשויה להשתנות ממקום למקום ובזמנים שונים, גם לנוכח הבדלים בתפיסות, באמונות או בסדרי היום של המדר"ציות.

ברוב ההחלטות (88% מההחלטות) התקיימה הפרקטיקה של קביעת המדיניות בהתייעצות עם עובדות הצוות, עם מדר"ציות אחרות, עם מנהלי המחלקה או עם מפקחים. בדרך כלל (63% מההחלטות) התקבלה המדיניות לאחר קבלת לגיטימציה מגורמי ניהול בכירים יותר. אפשר להסביר דפוס זה של קביעת מדיניות בשתי דרכים מנוגדות: האחת, שברוב המקרים המדר"ציות חשות כי המדיניות שקבעו אינה חותרת תחת המדיניות הרשמית ולכן אין צורך להעלימה מעין; והשנייה, שהן חשות שהיא דווקא עשויה לחתור תחת המדיניות הרשמית, ולכן הן מחפשות לגיטימציה ברורה מצד עמיתים ומנהלים ישירים. ייתכן שהמנהלים והמפקחים, המודעים לקושי לתרגם את המדיניות הרשמית לפעולה, וגם לצורך לשנות ולהתאים את המדיניות לצרכים המקומיים, נותנים לגיטימציה למדיניות שנקבעת גם אם היא שונה מהמדיניות הרשמית.

אולם לא בכל מדיניות שהן קובעות, משתפות המדר"ציות את שותפי התפקיד

שלהן, ולא תמיד הן פונות לקבל לגיטימציה. מקרים אלה משקפים הכרה מסוימת בכוחן לקבוע מדיניות 'מלמטה' ואת נכונותן לפעול על-פי תפיסתן במצבים שבהם הן מזהות שמנהליהן או עמיתיהן עשויים שלא להסכים איתן. פעולה זו מתאפשרת לאור החיבור בין הגורם הפרופסיונלי (אוטונומיה מקצועית) לבין הגורם הניהולי (עמדה ואוטונומיה ניהולית). כדאי שמחקרים יבחנו את המאפיינים האישיים, האישיים והארגוניים של אותן מדר"ציות שקובעות מדיניות 'מלמטה' ללא קבלת לגיטימציה, וגם מהם המצבים שבהם הן בוחרות בדרך זו.

כאמור, ממצאי המחקר לימדו שהפרקטיקה של קביעת המדיניות היא שתפנית באופן חלקי. המרוויינות לא דיווחו על שיתוף לקוחות או נציגי ציבור בקביעת המדיניות. פרקטיקה זו, המדירה את הלקוחות ואת הציבור, היא זרה לשיח המקצועי בעבודה סוציאלית, אשר מייחס חשיבות רבה לעיקרון של שיתוף ושותפות עם לקוחות (איגוד העובדים הסוציאליים בישראל, 1994; רוזנפלד, 1993). אפשר לשער שהמדר"ציות אינן משתפות את הלקוחות כדי לא להפוך את תכני המדיניות שהן קובעות לגלויים לציבור וללקוחות, כפי שיורחב בהמשך. העדר השיתוף עשוי לנבוע גם מכך שהן אינן מגדירות את ההחלטות שהן מקבלות כ'קביעת מדיניות' או מכך שאינן חושבות שנכון לשתף לקוחות בהחלטות אלה.

ממצאי המחקר הראו שבדרך כלל המדיניות שנוסחה לא תועדה אלא הועברה לעובדות הסוציאליות בעל-פה. פרקטיקה זו וזהתה גם במחקרים קודמים (Evans, 2016), והיא מאפשרת למדיניות הנקבעת 'מלמטה' להיות מוסתרת או חבויה במידת-מה. המרוויינות נתנו הסבר אפשרי לפרקטיקה זו: פרסום המדיניות יוביל להרחבת הדרישה מצד הלקוחות, דבר שיגביר את הפער בין המשאבים לבין היכולת להיענות לצורכי התושבים. כ'שומרות הסף' של המשאבים הן אינן יכולות לפעול באופן שיעמיק את הפער או יגרור ביקורת כלפי המדיניות הרשמית. הסבר נוסף קשור לצורך להימנע מקונפליקט ישיר שלהן עם הלקוחות: הן מודעות לאופי הזמני והמשתנה של המדיניות שהן קובעות, וחוששות שקיבועה באמצעות פרסום עשוי לגרום למתחים עם הלקוחות. הרצון להימנע מקונפליקט נובע גם מההכנה שהן קובעות מדיניות שמצמצמת שירותים, דבר שאם יתועד ויפורסם, עשוי לעורר ביקורת מצד הלקוחות ומצד הציבור. אי-התיעוד עשוי גם לנבוע מחששן של מדר"ציות מפני הממונים עליהן ומרצונן להימנע מקונפליקט ישיר עימם, כאשר המדיניות שקבעו אינה תואמת את המדיניות הרשמית. כלומר, אי-התיעוד משקף דינמיקה של זהירות ורצון להימנע מביקורת. הסברים אלה מראים שהמדיניות המוסתרת היא גם רציונלית (מאפשרת למדר"ציות להתמודד עם הפער בין דרישות העבודה לבין המשאבים המוגבלים) וגם פונקציונלית (מאפשרת לפעול בתוך סביבה גמישה) (Brodkin, 2016). ייתכן שבחלק מהמקרים, מנהלים ומפקחים משתפים פעולה עם האופי הלא מתועד של

המדיניות, מתוך רצון להסיט מעצמם את מוקד האשמה, כאשר יתגלה משהו לא תקין או כשתתעורר ביקורת (Evans, 2016a).

המסקנה המרכזית ממאפייני המדיניות שקובעות המדר"ציות 'מלמטה' היא שהן משתמשות בשיקול דעתן הן כ'סוכנות אזרחים' והן כ'סוכנות מדינה' (Maynard-Moody & Mosheno, 2000). כשהן קובעות מדיניות המרחיבה שירותים פסיכוסוציאליים כדי לתקן מדיניות רשמית ולהתאימה ללקוחות, הן מהוות סוכנות הפועלות לקידום האינטרס של האזרחים. עם זאת, הן מתקנות את המדיניות בלי לערער עליה, ובכך מסייעות למדינה לשמר מדיניות שאינה מיטיבה ומותאמת ללקוחות. כאשר הן קובעות מדיניות המצמצמת זכאות ותחומי סיוע הן מתפקדות באופן ישיר יותר כסוכנות של המדינה המגבילה הספקה חברתית. למעשה הן מתרגמות מדיניות רשמית בלתי אפשרית לפרקטיקה אפשרית, ובכך תורמות להמשכותה של המדיניות הרשמית ולשימור סדר היום הניאו-ליברלי שעליו היא נשענת. קובעי המדיניות רואים שאפשר להסדר במסגרת הקצאת המשאבים החסרה, במיוחד אם המדר"ציות אינן דורשות לשנותה ואינן מעוררות את המודעות של קובעי מדיניות או של הציבור להשלכותיה השליליות. זאת ועוד, כאשר הן קובעות מדיניות מצמצמת 'מלמטה' הן בולמות כעס ישיר של האזרחים על המדינה, כיוון שאם וכאשר תתעורר המחאה (ותישאל השאלה: מדוע לא קיבלתי את המענה המוגדר בתע"ס?) היא תופנה כלפי העובדות הסוציאליות, ולא כלפי קובעי המדיניות, שכן הן אלה שקבעו את המדיניות המצמצמת.

לכוחן של המדר"ציות לקבוע מדיניות 'מלמטה' יש השלכות חיוביות על הלקוחות, בעיקר כאשר הן משתמשות בשיקול דעתן כדי לתקן מדיניות לא מותאמת ולנסח מדיניות אלטרנטיבית שמרחיבה ומשפרת שירותים או מגדילה את הנגישות אליהם. במילים אחרות, למדר"ציות יש עוצמה פוליטית להשתמש בערכיהן ובתפיסותיהן המקצועיות כדי לעצב מדיניות כך שתתאים טוב יותר ללקוחות. כאשר הן קובעות מדיניות המצמצמת סיוע חומרי הן מהוות בפועל גורם המונע סיוע חומרי מלקוחות של שירותי הרווחה. לכן אפשר לחשוב שיש לקביעות המדיניות שלהן השלכות שליליות על הלקוחות. אולם כפי שנטען לעיל, מדיניות של צמצום סיוע חומרי בידי עובדות סוציאליות נובע מכך שהמדיניות הרשמית רק הצהירה על זכאות ולא קיבעה אותה בחוקים או בתקנות שמבטיחים תקציב מותאם כדי לאפשר את מימוש הזכאות.

מדיניות המתנסחת ברמת-הרחוב 'מלמטה' עשויה להיות לא אחידה על פני מקום וזמן. כך עלול להיווצר אי-שוויון בין אזרחים בקבלת שירותי מדינת הרווחה. זאת ועוד, הפרקטיקה של קביעת המדיניות, שהיא ברובה חבויה מעין הציבור ומהלקוחות, אינה מאפשרת שקיפות ודיון ציבורי על תכניה ועל דרכי קבלתה.

תהליכים פוליטיים במהותם, הראויים לדיון ציבורי, אינם גלויים ואינם זוכים לביקורת ציבורית.

למחקר הנוכחי כמה מגבלות. ראשית, המרואיינות בחרו על אילו החלטות מדיניות לדבר, וייתכן כי לכן זוהו יותר החלטות העשויות להיחשב "לגיטימיות", למשל מדיניות המבטאת הרחבה של שירותים, שנבעה ממניעים של טובת הלקוחות, או שזכתה ללגיטימציה ארגונית. שנית, אף על פי שנעשה ניסיון לכלול מחלקות מאשכולות חברתיים-כלכליים מגוונים, ישנו ייצוג נמוך למחלקות המשתייכות לרשויות המדורגות באשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים. גם הניסיון לדרגם מחלקות מהחברה הערבית נכשל.

ממצאי המחקר ומגבלותיו מדגישים את הצורך בעריכת מחקרים נוספים. חשוב להמשיך לבחון את מקומם של גורמים ארגוניים המשפיעים על תכני המדיניות שנקבעת 'מלמטה' בידי מנהלים; המשאבים של הרשות המקומית ומאפייני הדרג הפוליטי שלה, אפיוני האוכלוסייה שנותנים לה שירותים, התרבות הארגונית והניהולית במחלקה, ומאפייני הצוות שבראשו עומדת המדר"צית. חשוב גם לבחון אם המדר"ציות מודעות לתפקידן כקובעות מדיניות ולהיבטים הפוליטיים של תפקידן. המשך הבנת מקומו של היבט הפרופסיונלי דורש מחקרים שיבחנו את הידע, הערכים והתפיסות שעליהם נשענות המדר"ציות בקביעת המדיניות, מה משפיע עליהם ובאלו אופנים הם גלויים למדר"ציות כאשר הן מקבלות החלטות מדיניות. חשוב גם להבין כיצד המדיניות שקובעות המדר"ציות משפיעה על היבטי העבודה, הקונפליקטים והדילמות של העובדות הסוציאליות הכפופות להן.

ולסיום, לממצאי המחקר השלכות לפרקטיקה ולהכשרה. ראשית, בתהליכי ההכשרה של מדר"ציות חשוב להביאן להכיר בתפקידן הפוליטי ובכוחן לקבוע מדיניות. חשיבותן של תהליך פתיחת החלון לעולם הנחבא של קביעת מדיניות בתהליכי היישום (Brodkin, 2016) בפני השחקניות המעורבות ביישום המדיניות, נעוצה ביכולתן להגביר את הבנתן של המדר"ציות שיש להן 'סוכנות' ושיש להן מידה מסוימת של אוטונומיה לקבוע מדיניות בשלב היישום של המדיניות – במילים אחרות, שהן לא רק מיישמות מדיניות שקובעים אחרים. בהדרכה של מדר"ציות בידי גורמי הניהול והפיקוח חשוב לאפשר להן לקיים חשיבה רפלקטיבית על דילמות המתעוררות בתהליך ניסוח המדיניות, על ההשפעות של תפיסותיהן ועמדותיהן, על הגורמים הארגוניים המעצבים את שיקול דעתן ועל ההשלכות של המדיניות ואופני קביעתה. מנהלות המחלקות וגורמי הפיקוח צריכים להיות ערים להמשכויות התהליך הפוליטי של קביעת מדיניות בידי מדר"ציות, ולבחון עד כמה מדיניות זו עולה בקנה אחד עם ערכי העבודה הסוציאלית, דהיינו כללים של צדק, הגינות ושקיפות. ולסיום, הדרכת המדר"ציות צריכה גם לפתח את הבנת האופנים שבאמצעותם הן

יכולות להתמודד עם אי-הנחת שלהן מהמדיניות הרשמית, לא רק באמצעות קביעת מדיניות חדשה 'מלמטה', אלא גם באמצעות מעורבות בפרקטיקת מדיניות (וייס-גל ופילוסוף, 2012), כלומר, באמצעות מעורבות בשלבים הראשונים יותר של תהליך קביעת המדיניות ובפעולות ישירות המיועדות להשפיע על המדיניות הרשמית (לביא, כהן ונוימן, 2018).

נקודות מפתח

- מעט ידוע על מקומם של עובדים סוציאליים מנהלים בשירותי רווחה בעיצוב מדיניות חברתית 'מלמטה', שנוצרת במפגש שבין סטטוס פרופסיונלי, עמדה ניהולית ובירוקרטיות ברמת-הרחוב.
- המחקר האיכותני בדק כיצד נקבעת מדיניות חברתית בידי מדריכות-ראשות-צוותים (מדר'ציות) במחלקות לשירותים חברתיים – נושאים, גורמים, שיקולים ואופנים.
- המדר'ציות למעשה קובעות מדיניות 'מלמטה' ומכריעות בשאלות פוליטיות יסודיות – מי יקבל מה, מתי ואיך. הן קובעות מדיניות 'מלמטה' בעיקר כאשר הן מתנגדות למדיניות הרשמית או שאין מדיניות מנחה, מתבססות על שיקולים של טובת הלקוחות ושיקולים תקציביים ותוך שיתוף עמיתים ומנהלים, אך המדיניות אינה גלויה.
- אי אפשר להבין מדיניות חברתית ללא הבנת המדיניות שקובע ומנסח דרג הביניים של הניהול בשירותי הרווחה.

מקורות

- אופק, א. (2009). הערכות לרפורמה במחלקות לשירותים חברתיים. ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים.
- איגוד העובדים הסוציאליים (1994). קוד האתיקה. תל-אביב: המחבר.
- כוכבינדר, א. (2012). מהי עבודה סוציאלית? הגדרות, מרכיבים ודילמות. בתוך: חובב, מ, לוונטל, א. וקטן, י. (עורכים). עבודה סוציאלית בישראל (עמ' 27-49). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- גל, ג'. ומדהלה, ש. (2017). התפתחויות בתחום מדיניות הרווחה. בתוך: דוח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות, 2017. ירושלים: מרכז טאוב.

- גל, ג', מדהלה, ש. ובלייך, ח. (2017). תקצוב שירותי הרווחה ברשויות המקומיות. בתוך: דוח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות, 2017. ירושלים: מרכז טאוב.
- דורון, י. (2012). עובדים סוציאליים והחוק בישראל. בתוך: מ. חובב, א. לונטל, וי. קטן (עורכים). עבודה סוציאלית בישראל (עמ' 68-89). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- וייס-גל, ע. ופילוסוף, ר. (2012). מהותה של פרקטיקת המדיניות בעבודה סוציאלית. בתוך: מ. חובב, א. לונטל וי. קטן (עורכים), עבודה סוציאלית בישראל (עמ' 285-306). תל-אביב: חידקל.
- לביא, ע., כהן, נ. ונוימן, ח. (2018). חיזוק אחריות המדינה? מעורבות בירוקרטים ברמת-הרחוב בעיצוב מדיניות – השפעות ופרקטיקות. חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- ליבליך, ע., תובל-משיח, ר. וזילבר, ת. (2010). בין השלם לחלקיו, ובין תוכן לצורה. בתוך: ל. קסן ומ. קרומר-נבו (עורכות), ניתוח נתונים במחקר איכותני (עמ' 21-42). באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון.
- משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (2017). סקירת השירותים החברתיים 2016. ירושלים: המחבר.
- קטן, י. (2012). שירותי הרווחה האישיים – תפקידים, מרכיבים ומאפיינים עיקריים. בתוך: מ. חובב, א. לונטל וי. קטן (עורכים). עבודה סוציאלית בישראל (עמ' 419-437). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- רוזנפלד, י. (1993). שותפות – קווים לפיתוח פרקטיקה עם ולמען אוכלוסיות מובטות. חברה ורווחה, י"ג, 136-225.
- שניט, ד. (1988). החוק, הפרט ושירותי הרווחה: המסגרת החוקית של העבודה הסוציאלית בישראל. ירושלים: מאגנס.
- שקדי, א. (2003). מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום. תל-אביב: רמות.
- תקנון העבודה הסוציאלית (תע"ס) (1999), תיאורי משרות במחלקות לשירותים חברתיים, הוראות והודעות תע"ס § 2.4.
- תקנון העבודה הסוציאלית (תע"ס) (2009). שירותי הצרכים המיוחדים למשפחה בקהילה, הוראות והודעות תע"ס § 3.16.
- תקנון העבודה הסוציאלית (תע"ס) (2011). סיוע טיפולי וחומרי לילדים ולנוער, הוראות והודעות, תע"ס § 8.5.
- תקנון העבודה הסוציאלית (תע"ס) (2015). מועדונים ופעילות פנאי לאזרחים ותיקים, הוראות והודעות, תע"ס § 4.12.
- Allen, D., Griffiths, L., & Lyne, P. (2004). Accommodating health and social care needs: Routine resource allocation in stroke rehabilitation. *Sociology of Health and Illness*, 26, 411-432. doi: 10.1111/j.0141-9889.2004.00397.x

- Aronson, J., & Smith, K. (2010). Managing restructured social services: Expanding the social? *British Journal of Social Work*, 40, 530-547. doi: org/10.1093/bjsw/bcp002
- Barrett, S. M., & Fudge, C. (1981). Examining the policy-action relationship. In S.M. Barrett & C. Fudge (Eds.), *Policy and action: Essays on the implementation of public policy* (pp. 3-34). London, England: Methuen.
- Brodkin, E. Z. (2010). Human service organizations and the politics of practice. In Y. Hasenfeld (Ed.), *Human services as complex organizations* (2nd ed., pp. 61-78). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Brodkin, E. Z. (2015). Street-level organizations and the “real world” of workfare: Lessons from the US. *Social Work & Society*, 13, 1-16. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hbz:464-sws-747>
- Brodkin, E. Z. (2016). The inside story: Street-level research in the US and beyond. In P. Hupe, M. Hill, & A. Buffat (Eds.), *Understanding street-level bureaucracy* (pp 25-42). Bristol, England: Policy Press.
- Carson, E., Chung, D., & Evans, T. (2015). Complexities of discretion in social services in the third sector. *European Journal of Social Work*, 18, 167-184. doi: 10.1080/13691457.2014.888049
- Dias, J. J., & Maynard-Moody, S. (2006). For-profit welfare: Contracts, conflicts, and the performance paradox. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 17, 189-211. doi: 10.1093/jopart/mul002
- Dye, T. R. (2008). *Understanding public policy* (12th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Ellis, K. (2007). Direct payments and social work practice: The significance of “street-level bureaucracy” in determining eligibility. *British Journal of Social Work*, 37, 405-422. doi:10.1093/bjsw/bcm013
- Evans, A. (2010). *Professional discretion in welfare services: Beyond street-level bureaucracy*. Burlington, VT: Routledge.
- Evans, T. (2011). Professionals, managers and discretion: Critiquing street-level bureaucracy. *British Journal of Social Work*, 41, 368-386. doi: 10.1093/bjsw/bcq074
- Evans, T. (2013). Organisational rules and discretion in adult social work. *British Journal of Social Work*, 43, 739-758. doi: 10.1093/bjsw/bcs008

- Evans, T. (2016a). Street-level bureaucracy, management and the corrupted world of service. *European Journal of Social Work*, 19, 602-615. doi: 10.1080/13691457.2015.1084274
- Evans, T. (2016b). Professionals and discretion in street-level bureaucracy. In P. Hupe, M. Hill, & A. Buffat (Eds.), *Understanding street-level bureaucracy* (pp. 279-294). Bristol, England: Policy Press.
- Evans, T., & Harris, J. (2004). Street-level bureaucracy, social work and the (exaggerated) death of discretion. *British Journal of Social Work*, 34, 871-895. doi: 10.1093/bjsw/bch106doi
- Gofen, A. (2014). Mind the gap: Dimensions and influence of street-level divergence. *Journal of Public Administration, Research and Theory*, 24, 473-493. doi: 10.1093/jopart/mut037
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1998). Competing paradigms in qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The landscape of qualitative research* (pp. 195-220). London, England: Sage Publications.
- Hargrove, E. (1975). *The missing link. The study of the implementation of social policy*. Washington, DC: The Urban Institute.
- Harris, J. (1998). Scientific management, bureau-professionalism, new managerialism: The labour process of state social work. *The British Journal of Social Work*, 28, 839-862. doi:10.1093/oxfordjournals.bjsw.a011404
- Hill, M. J., & Hupe, P. L. (2002). *Implementing public policy: Governance in theory and practice*. London, England: Sage Publications.
- Hjern, B. (1982). Implementation research: The link gone missing. *Journal of Public Policy*, 2, 301-308.
- Jann, W., & Wegrich, K. (2007). Theories of the policy cycle. In F. Fischer, G. J. Miller, & M. S. Sidney (Eds.), *Handbook of public policy analysis: Theory, politics and methods* (pp. 43-62). Boca Raton, FL: CRC Press.
- Jessen, J. T., & Tuffe, P. A. (2014). Discretionary decision-making in a changing context of activation policies and welfare reforms. *Journal of Social Policy*, 43, 269-288. doi: 10.1017/S0047279413000998
- Kidder, L. H., & Fine, M. (1987). Qualitative and quantitative methods: When stories converge. In M. M. Mark & R. I. Shotland (Eds.), *Multiple methods in program evaluation: New directions for evaluation* (pp. 57-75). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

- Kraft, M. E., & Furlong, S. R. (2007). *Public policy: Politics, analysis, and alternatives* (2nd ed.). Washington, DC: CQ Press.
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. New York, NY: Russell Sage Foundation.
- Lipsky, M. (2010). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services* (30th anniversary expanded ed., Kindle ed.). New York, NY: Russell Sage Foundation.
- Maynard-Moody, S., & Musheno, M. (2000). State agent or citizen agent: Two narratives of discretion. *Journal of Public Administration Research & Theory*, 10, 329. doi: 10.1093/oxfordjournals.jpart.a024272
- Maynard-Moody, S., & Portillo, S. (2010). Street-level bureaucracy theory. In R. F. Durnat (Ed.), *The Oxford handbook of American bureaucracy* (pp. 252-277). Oxford, England: Oxford University Press.
- Murray, C. (2006). State intervention and vulnerable children: Implementation revisited. *Journal of Social Policy*, 35, 211-227. doi: 10.1017/S0047279405009499
- Nothdurfter, U. (2016). The street-level delivery of activation policies: Constraints and possibilities for a practice of citizenship. *European Journal of Social Work*, 19, 420-440. doi: 10.1080/13691457.2015.1137869
- Nothdurfter, U., & Hermans, K. (2018). Meeting (or not) at the street level? A literature review on street-level research in public management, social policy and social work. *International Journal of Social Welfare*, 27, 294-304. doi: 10.1111/ijsw.12308
- Palumbo, D. J., & Calista, D. J. (1990). Opening the black box: Implementation and the policy process. In D. Palumbo & D. Calista (Eds.), *Implementation and the policy process: Opening the black box* (pp. 3-18). Westport, CT: Greenwood Press.
- Schietecat, T., Roets, G., & Vandenbroeck, M. (2018). Hide and seek: Political agency of social workers in supporting families living in poverty. *The British Journal of Social Work*, 48, 1874-1891. doi: 10.1093/bjsw/bcx129
- Siltala, J. (2013). New public management: The evidence-based worst practice? *Administration & Society*, 45(4), 468-493. doi: 10.1177/0095399713483385

Weiss-Gal, I. (2017). "What options do we have?" Exploring routes for social workers' policy engagement. *Journal of Policy Practice*, 16, 247-260. doi: 10.1080/15588742.2016.1234955

Weiss-Gal, I., Gal, J., Schwartz-Tayri, T., Gwartz-Meydan, A., & Sommerfeld, D. (in press). Social workers' policy practice in Israel: Internal, indirect, informal and role contingent. *The European Journal of Social Work*.

סוקרים ספרים

הורות יחידנית – לגדל ילד לבד

דרור אורן

חולון: רסלינג (2018). 431 עמודים.

ד"ר דרור אורן, פסיכולוג קליני וחינוכי המתמחה בסוגיות של הורות, מציג את פניה הייחודיות והמורכבות של הורות יחידנית, כזהות וכהוויה. זהו מבנה משפחתי של אישה או גבר, הבוחרים לגדל ילד לבדם, ללא בן-זוג או בת-זוג המשתתפים בהורות. ההחלטה על הורות יחידנית שאינה תלויה בזוגיות מתבססת על אפשרויות כלכליות, על פתיחות חברתית, ועל המסר הרואה באינדיווידואליזם ובעקרון המימוש העצמי ערכים חשובים.

הספר שלפנינו, המבוסס על מחקר איכותני, מנסה להתמודד עם כמה שאלות: מיהם הפונים לדרך של הורות יחידנית? מה מוביל אותם לבחירה זו? מה הרווח ומה המחיר של סיטואציה זו? מה מניע הורים יחידניים וכיצד נראים חייהם? מהם האתגרים הייחודיים העומדים לפניהם? ומה עשוי לסייע להם ולילדיהם?

כדי להבין את עולמם של הורים יחידניים המחבר נפגש איתם, עיין בבלוגים ובפורומים, נכנס לקבוצות פייסבוק, קרא כתבות בעיתונות, העמיק בתיאוריות, בהיבטים משפטיים ובמחקרים, ושוחח עם מטפלים. המחקר הוא ראשון מסוגו ומבוסס על שיחות עם עשרות אימהות יחידניות ועם כעשרה אבות יחידניים (שכן התופעה של אבות יחידניים היא חדשה למדי). המשתתפים ענו על שאלון ולאחר מכן נפגשו לשיחת עומק אישית, שהתנהלה בצורה של ריאיון מובנה-למחצה. בספר מוצגת גם נקודת המבט של ילדי הורים יחידניים בכגרותם, על פי ראיונות שנערכו גם עימם.

בספר חמישה שערים ובסופו נספחים, להרחבה. בשער הראשון ניתן הסבר כללי על הורות יחידנית ועל התפתחות המושג. רוב המרואיינים טענו שמבנה זה אינו אידיאלי, ואין מדובר באידיאלוגיה. רובם היו מעדיפים להיות הורים במסגרת זוגיות ולחלוק את ההורות מתוך שותפות וקשר, אולם מסלול חייהם לא הביא אותם למצב שבו אהבה וקשר מבשילים לכדי הקמת משפחה. בשער זה נדון גם ההבדל בין הורות יחידנית מבחירה לבין הורות יחידנית בעקבות גירושין או אלמנות ובין הורות משותפת ללא נישואין. מתוך כך הוא מציע כי הקשיים בגירושין שונים מהותית מהקשיים שבחידניות. להורה יחידני מבחירה אין שותפים – לטוב ולרע, והאחריות רובצת על כתפיו בלבד.

בשער השני מובאים שני מניעים מרכזיים להורות יחידנית: רצון לממש הורות, והיריון לא מתוכנן. נדונות דרכים שונות להפוך להורה יחידני (כגון: הפריות למיניהן, פונדקאות, אימוץ ועוד). סביר להניח שאופן הכניסה להיריון ישפיע ברבות הימים על מהות השאלות שיעסיקו את הילדים. כשהאב ידוע אך אינו בקשר יעלו שאלות הקשורות לנטישה. כאשר תורם הזרע אנונימי קרוב לוודאי שיעלו שאלות הקשורות לזהות. בשער השני נדונים גם אתגרים של הורות יחידנית כמו מעמסה כלכלית, תחושת בדידות, אחריות בלעדית אין-סופית, שונות משפחתית, דאגה לעתיד ובעיקר העדר מובנה של אחר משמעותי. כל אלה השתקפו בשיחות עם ילדי אימהות יחידניות בבגרותם. הבנות תיארו חוויה של חוסר בגבולות וחשש מהתמודדות עם העולם, והבנים תיארו כובד אחריות. אך מעבר לכך הם חשו שגידלו אותם באהבה גדולה ושלמה.

השער השלישי דן בשאלה אם הורות יחידנית היא אילוץ או בחירה, ובאתגרים העומדים לפני הורים יחידניים, על בסיס סיטואציות מחיי היום-יום. אורן מרחיב בנושאים של זהות, בדידות, אחריות בלעדית, דאגה, אשמה על השונות הנגזרת על הילד וזוגיות. הוא דן גם בסכנות של התמסרות-יתר העלולה ליצור קשר הדוק מדי בין ההורה לילד ובכך לחבל בתהליך הנפרדות. בעיקר הוא מדגיש את ייחודיות הקשר של ההורה היחידני עם הילד. הורה יחידני נדרש למלא בעצמו את תפקיד האם והאב, הכוללים חום ותמיכה והצבת גבולות, ואילו במשפחה קונוונציונלית תפקידים אלה מתחלקים לעיתים בין האם והאב. אורן דן במשמעות של העדר דמות אב או דמות אם, ובאופנים להתמודד איתה, ומציע לאמץ רשת תמיכה חברתית וסיוע משפחתי. השער נחתם בפרק המטיל אור על הורות יחידנית כמנוף לצמיחה והזדמנות להרחבת האישיות ובאזרה שהורות היא צעד בלתי הפיך, ולכן מי שבחר בהורות יחידנית חייב לעשות זאת רק מתוך תהליך זהיר ומחושב, ולא כגחמה או כהיענות לצרכים של אחרים, כמו הורים המצפים לנכדים ועוד.

השער הרביעי מציג מחקרים על תפיסת המשפחה ודימוי משפחה, נשיות ויחידניות, יחידנות במשפט ויחידנות וקשר זוגי. חלק מהממצאים מצביעים על חשש מפני זוגיות, כי היא נתפסת כתובענית ויכולה לפגוע בעצמאות ובאוטונומיה. על פי ממצאים אחרים ייתכן שהבחירה בהורות יחידנית נובעת מקושי למצוא שותף מתאים והולם. נמצא גם שתחושתן האישית של מרואיינות רבות נעה בין עוצמה לפגימות. השער החמישי מתמקד בהצעות מעשיות לנושאים של זהות, נפרדות וקשר, כמו כיצד לנהל שיח עם החברה, עם מערכות החינוך ובעיקר עם הילד: מה לספר לילד, כיצד ומתי. מוצעות המלצות מפורטות לספרי קריאה מתאימים בתחום. אורן מציע לשאוף ליותר מילד אחד כדי לאפשר יחסים במשולש ולא רק בדיאדה. הוא ממליץ להכניס דמויות נוספות למשפחה, מציג רעיונות כיצד לבקש סיוע מאחים ומחברים,

ולדאוג לעתיד ולצוואה. לסיום הוא מציע להיעזר בעת הצורך באנשי מקצוע, ומבחין בין הדרכת הורים, הממוקדת בילד ובצרכיו, לבין טיפול בהורות, הממוקדת בהורה. בשער גם המלצות לאנשי חינוך וטיפול.

בנספחים אפשר למצוא נתונים סטטיסטיים על מבני משפחות בארץ, הפניה לסרטונים וראיונות מהארץ ומהעולם בנושא הורות יחידנית.

לסיכום, אורך מנתח סוגיות מורכבות ללא משוא פנים. הכתיבה מעניינת וקולחת. הדוגמאות חיות, ממחישות ומרגשות. עם זאת, יש נושאים הנדונים שוב ושוב בגרסאות שונות בפרקים שונים. הפרק הדין בהצעות מעשיות מעניין וחשוב במיוחד. ההצעות הניתנות בו מבוססות על ראייתו העמוקה והרחבה וניסיונו עתיר השנים של אורך כמטפל מיומן, חושב ומקורי. הדיון בעד ונגד הורות יחידנית נשאר פתוח. אורך השכיל להציג נושא זה לאורך הספר כמטוטלת הנעה הנה והנה. המסע שערך היה מלווה בתהיות על הנחות, תפיסות וגישה שמרנית, והסתיים בהפתעה של גילוי הרווחים לצד המכשלות.

קהל היעד של הספר הם אנשי חינוך וטיפול, משפטנים, חוקרים, וכמובן הורים יחידניים, אנשים השוקלים הורות יחידנית ובני משפחתם, סקרנים תאבי דעת ועוד.

הספר ייחודי ומקורי ודן בתופעה חברתית ופסיכולוגית חדשה, בראייה כוללת של המושג "משפחה חדשה". ימים יגידו מה יהיו פניה של המשפחה בעתיד ומה יהיו ההשלכות של הורות יחידנית על הצמיחה והתפתחות הנפשית של ילדים שגדלו במסגרת זו.

סוקרת: רבקה יחב

דונלד ו' ויניקוט: הפסיכולוגיה של השיגעון

עמנואל ברמן (עורך)

תל-אביב: הוצאת עם עובד (2018), 361 עמודים.

ספר זה, בתרגומה היפה של יפעת איתן-פרסיקו, כולל 21 מאמרים של ויניקוט יחד עם מבואות עשירים לכל פרק שכתבו 17 מחברים ישראלים. המבואות עומדים בפני עצמם כמאמרים עיוניים על כתיבי ויניקוט ואפשר לומר שהם יוצרים סוג של "החזקה" של החומר המסייעים לקורא לעכל את כתיבתו רבת המשמעויות של ויניקוט. בקובץ מאמרים מרכזיים של ויניקוט וגם מאמרים מוכרים פחות אשר נכתבו בשנים 1970-1941, עד כשנה לפני פטירתו.

לוויניקוט היה קשר מיוחד עם מקצוע העבודה הסוציאלית. הקשר החל בזמן מלחמת העולם השנייה כאשר טיפל בילדים מפונים בבתי ילדים באנגליה יחד עם אשתו לעתיד קלייר, עו"ס במקצועה, שהשפיעה רבות על חשיבתו (Kanter, 2000). בשנת 1970 כתב ויניקוט:

עובד סוציאלי המתקשה לראות את עבודתו כמונחים של סביבה המאפשרת התפתחות, והמתאימה את עצמה להתפתחות הטבעית של הילד, חורג מתפקידו. אולי תהיה כאן חברות, הוראה, השפעה סמכותית, מתן צדקה, נקמנות, החזרה בתשובה, שינוי פוליטי או התמרה תרופתית. אך אף אחד מאלה אינו עבודה סוציאלית, אשר בהגדרתה נוצרת מתוך הבנת ההתפתחות הנפשית של האדם, דרך טיפוסו הארוך והמתמשך מתלות אל עצמאות. אני מניח שזהו סוג של אמונה. אמונה בטבע האנושי. (תרגום: מ.צ.ה. Winnicott, 1970)

הדגש הסביבתי הוא מתרומותיו המרכזיות לפסיכואנליזה, ורעיונות אלו מתיישבים באופן נוח עם אמונותיה הבסיסיות של העבודה הסוציאלית ומרחיבים את הבנותיה לגבי הסביבה כמרחב נפשי רב-משמעויות.

במאמרים רבים הכלולים בקובץ מציג ויניקוט בקול בלתי מהוסס את עמדתו הערכית בדבר חשיבות הסביבה כמכוננת את בריאותו הנפשית של האדם. הוא אומר: "אין טעם לדבר על הפרט בלי להניח כל הזמן התאמה סביבתית טובה-דייה לצרכיו" (עמ' 123). ב"תצפית על תינוקות במצב מוכנה" (1941) ובמאמר "הפסיכולוגיה של השיגעון" (1965) הוא מדגיש את חיוניותה של סביבה יציבה שבה יוכל התינוק לגלות את העולם ולבטא את עצמו. במאמר "מושג הטראומה בהתייחס להתפתחות הפרט בתוך המשפחה" (1965) מתאר ויניקוט את המשפחה כסביבה שתפקידה להעניק לילד הגנה מפני הטראומות ה"רגילות" של הילדות ומציע להשתמש

במשפחה ככלי לסייע לפרט שבתוכה. אומנם ב"זכרונות לידה, טראומת לידה וחרדה" (1949) מדגיש ויניקוט שיש "לזהות ולהעריך את סוג הסביבה" של הילד המתפתח (עמ' 73) ולהתערב ולתמוך בסביבה זו באופן מותאם לצרכיה. רעיונות אלה בוודאי ימצאו הד בלב עובדים סוציאליים העובדים עם משפחות בשלבים שונים של התפתחות.

בחיבורו הפותח את הקובץ סוקר ברמן את התפתחות חשיבתו של ויניקוט, שהתחיל את דרכו כמורדך של מלני קליין ועבר אנליזה אצל אחת ממקורביה. בהמשך חיפש ויניקוט את עצמאותו המחשבתית והתרחק במידה מסוימת מגישה של קליין, ששמה דגש רב יותר על עולם הפנטזיה של המטופל מאשר על הסביבה שבה הוא מתפתח.

צד נוסף בחשיבה של ויניקוט המובא בקובץ הוא החיפוש המתמיד אחר העצמיות של המטופל ושל המטפל. ויניקוט מבקש מהמטפל להיות נאמן הן לרשמיו והן למגבלות ידיעותיו, לשנאתו ולמצוקתו בשעה הטיפולית, ובו בזמן להתאמץ מאוד "לשרוד" את התקפות המטופל ברגעים הקשים ביותר. לעיתים קולו של ויניקוט מתנגן כשיר ערש המזמין את הקורא "לחלום" יחד איתו, אך לעיתים מילותיו מטעות בפשטותן, והרדיקליות של דבריו דורשת מחשבה מאומצת. לדוגמה, במאמר "חזויות ההרדיות של האם-תינוק" (1969) הוא אומר כי "גם אם יתכחש התינוק לאובייקט... האובייקט עדיין יהיה היבט של התינוק" (עמ' 288). משפט זה מדגיש את ההרדיות שביחסי אם-תינוק, אשר כל אחד "בורא" את משנהו: האם — את תינוקה, והתינוק — את אמו. זהו הד לאמירתו המפורסמת: "אין דבר כזה תינוק!" (עמ' 112). ויניקוט (1960) מבהיר: "כל אימת שמוצאים תינוק מוצאים טיפול אימהי, ובלא טיפול אימהי לא יהיה תינוק" (עמ' 381). אפשר להקביל זאת לחזויות הקריאה של הטקסט של ויניקוט, שבו הקורא "בורא" את הטקסט באותה מידה שהטקסט "בורא" אותו.

במאמרים נוספים בקובץ — "פסיכוזות והטיפול בילד" (1952), "זיכרונות לידה, טראומת לידה וחרדה" (1949), ו"הפסיכולוגיה של השיגעון" (1965), מציג ויניקוט שלבים מוקדמים וטרומ-מילוליים בהתפתחות הנפשית הניקוטית שבהם קיים "רישום שאינו ניתן לידיעה, של הייסורים הפרימיטיביים שהציפו את הנפש" (שטיינבוך, עמ' 64). לפי ויניקוט, הנפש שואפת מחד גיסא "להתרחק מייסורים אלה" ומאידך גיסא "לחבור אליהם כדי לחוש ממשות ושלמות" (שטיינבוך, עמ' 64).

המאמר שעל שמו נקרא הקובץ, "הפסיכולוגיה של השיגעון" (1965), מתכתב עם המאמר "פחד מהתמוטטות" (1974) שפורסם רק לאחר מותו של ויניקוט, אך ככל הנראה נכתב לפניו. כאן ויניקוט מסביר ומרחיב את הדברים שהציג ב"פחד מהתמוטטות" ומזמין את המטפל לבחון מקרוב את געונו הפרטי כחלק מעבודתו באזורים נפשיים רגסיביים עם המטופל. ויניקוט מתייחס לפסיכוזת כחולי שהיא תוצר

של פגיעה סביבתית מוקדמת, הפוגמת באופן חודרני בהמשכיות ההווה של התינוק ויוצרת מנוסה מהעולם וחוסר חיות המתבטאת כ"עצמי כוזב" (ראו את ההקדמות של אשל וריק בתוך: ויניקוט, 2009). לפי ויניקוט, סכיזופרניה היא מחלה של חסר סביבתי, אם כי הוא לוקח בחשבון גם את המרכיב התורשתי של המחלה. לדבריו, במצב תקין יכול ילד להציג את מגוון תסמיניו האישיים אלא אם הוא "נאלץ לציית או לאמץ לעצמו הזדהות עם היבט כלשהו של הסביבה, והוא מאבד אגב כך את החוויה האישית. [...] תמיכת הדמויות ההוריות [...] באני היא הדבר החשוב ביותר" (עמ' 222). לדבריו הסביבה תקבע אם התסמין יחלוף כאחת התופעות הטבעיות של הילדות או יהפוך לחולי נפשי מתמשך. לטענתו בפסיכזזה האדם מחפש אחר מי שיבין ויתן משמעות לחוויית התמוטטות נפשית מוקדמת, וכך יסלול את הדרך לריפוי. התייחסותו לפסיכיאטריה נדמית רלוונטית במיוחד בימינו, בשעה שמתרחשות רפורמות בתחום של הטיפול בבריאות הנפש, המדגישות מה שוויניקוט מכנה "מתן מענה לצורך חברתי ולטיפול במסות גדולות של מטופלים". לדבריו, באופן זה הפסיכיאטריה "מנהלת... מלחמה נגד אויב לא נכון." (עמ' 230).

כנגד גישה זו של צייתנות היחיד לחברה במחיר אובדן האינדיווידואליות, מציג ויניקוט חלופה בקשר עם אדם שמוכן לשאת את השיגעון והגרסיה, בדרך אל ההתפתחות וההחלמה הנפשית. במאמר נוסף המובא כאן ("עוד הערות על התיאוריה של יחסי הורה-תינוק", 1961) הוא מציג שכדי לחולל שינוי נפשי על המטפל להסכים להפוך "מעורב" בתפקיד של הכשל" ומציין כי "לא קל לנו לקבל תפקיד זה, אלא אם כן אנו רואים את ערכו החיובי." לדבריו: "הופכים אותנו להורים כושלים ורק כך אנו מצליחים כמטפלים" (עמ' 171).

בשלושה מאמרים על "השימוש באובייקט" (1968-1969) שכתב באחרית חייו מגיע ויניקוט למסקנה רדיקלית באשר לתפקיד החיובי של הדחף ההרסני, כביטוי לחיות ולתנועה. כשם שהתינוק יכול להרוס את "אובייקט המעבר" בדמיונו שוב ושוב, "הרס של אובייקט ששורד, אינו מגיב ואינו נעלם מוביל לשימוש" (עמ' 274), כך האפשרות להשתמש בקשר עם האחר נוצרת כאשר המטפל שורד ואינו נעלם. זהו מסר חשוב המובא לאורך הספר, וממשיך להדהד כחמישים שנה לאחר מותו של ויניקוט.

הספר עשוי לתרום להבנת עבודתו רבת השנים של ויניקוט עם תינוקות ואימהות, ילדים, נוער עבריין, מטופלים במצבים נפשיים גרסיביים ופסיכוסטיים ועוד, לקהלים שונים של מטפלים בתחום בריאות הנפש, ובהם עובדים סוציאליים.

סוקרת: מרים צ'ופרה-הופמן

מקורות

ויניקוט, ד. ו. (1960). התיאוריה של יחסי הורה-תינוק. בתוך: עצמי אמיתי, עצמי כוזב. תל-אביב: עם עובד, 2018.

ויניקוט, ד. ו. (2009). עצמי אמיתי, עצמי כוזב. עורך: עמנואל ברמן. תל אביב: הוצאת עם עובד.

Kanter, J. (2000). The untold story of Claire and Donald Winnicott: How social work influenced modern psychoanalysis. *Clinical Social Work Journal*, 28, 245-261.

Winnicott, D. W. (1970). Early one morning. *Case Conference*, 16, 504-505.

אתיקה של גישור, קודים אתיים והתמודדות עם דילמות

עומר שפירא וכרמלה זילברשטיין (עורכים)

ירושלים: הוצאת מאגנס (2018). 260 עמודים.

ספר זה הוא הראשון שעוסק בתחום האתיקה בגישור בישראל, ומבקש להתוות קוד אתי, שיסייע למגשרים, ובעיקר למגשרים במרכזי גישור בקהילה, בהתמודדותם עם דילמות אתיות המתעוררות בעבודתם. לדעת הכותבים, כתיבתו והפצתו של הקוד האתי תורמות גם לציבור הרחב המבקש להיעזר בהליכי גישור לפתרון קונפליקטים. בספר מתואר תהליך גיבוש הקוד האתי, המקורות שעליהם נסמך והרציונל העומד מאחורי כל סעיף בו; וכן מוצגת פעילותו המשמעותית של פורום האתיקה, הפועל מאז שנת 2012 במרכז הגישור בקהילת קריית-אונו. לצד התפיסות התיאורטיות המנחות את מגבשי הקוד האתי, מוצגות דוגמאות מעשיות לדילמות אתיות שהופנו ונדונו בפורום האתיקה, ודרכים לפתרון. הספר מציג גם מודל לפתרון דילמות אתיות ומסתייע בקוד האתי לפסיכולוגים.

עורכי הספר – ד"ר עומר שפירא וכרמלה זילברשטיין – יזמו במשותף את הקמת פורום האתיקה במרכז הגישור בקהילת קריית-אונו. ד"ר שפירא הוא מרצה בכיר בפקולטה למשפטים וחוקר שנים רבות את תחום הגישור, והוא הכוח המניע המרכזי מאחורי כתיבת הקוד האתי. כיום הוא עומד בראש פורום האתיקה. שותפתו לכתיבה ולעשייה, גב' זילברשטיין, היא מגשרת ותיקה שהקימה וניהלה את המרכז לגישור ויישוב סכסוכים בקהילת קריית-אונו. כיום היא משמשת רכזת הפורום והגורם המרכזי בהפעלתו.

השער הראשון נקרא "יסודות", ובו שני פרקים. בפרק הראשון, המוקדש לגישור קהילתי, כותב יובל אלבשן – עו"ד קהילתי של עמותת "ידיד" – על פסק דין שהוא ניצחון משפטי עבור הלקוח שלו בסכסוך שכנים יוצאי קווקז. בתחילת הפרק מציג המחבר את המקרה ואת ההכנות לחגיגות הניצחון שסופן מפח נפש וחגיגה ללא חוגגים. המחבר מסביר כי הצוות המשפטי לא לקח בחשבון את המשמעות התרבותית של פנייה לערכאה משפטית בקרב יוצאי קווקז, הרואים בפתרון סכסוכים מחוץ לקהילה מוצא אחרון. פרק זה מבליט את החשיבות הערכית בהבנת הרקע התרבותי והנורמות של הקהילה שבין חבריה נערך הליך הגישור. הפרק שלאחריו, "אתיקה מקצועית של גישור", בונה את הבסיס להבנת תחום הגישור, מסביר מהי אתיקה מקצועית בתהליך הגישור בכלל עם דגש על גישור בקהילה בפרט, ומציג את החובות האתיות של

מגשרים. לדברי הכותב, הקוד האתי נדרש משלוש סיבות עיקריות: הראשונה, המגשרים אינם נחשפים מספיק לנושא האתיקה בתהליך ההכשרה, וכך נפגעת יכולתם לזהות דילמות אתיות ולפנות לסיוע; זאת ועוד, מגשרים מגיעים מפרופסיות מגוונות, ויש צורך להגביר את המודעות להפרדה בין תפקידיהם השונים. הסיבה השנייה כרוכה באי-הפורמליות של הגישור ובפיקוח החלקי בלבד בתחום. הסיבה השלישית היא שאימוץ כללי אתיקה יחזק את אמון הציבור בהליכי גישור ובמגשרים ויגביר את השימוש בהליכי גישור לפתרון סכסוכים בהסכמה. הבחירה בהצגת שני פרקים אלו בשער הראשון מובילה את הקוראים להבנה כי ספר זה יעסוק גם בגישור וגם בגישור קהילתי, ייתן להם מקום שווה ואף יכרוך אותם באופן שיבליט את הדומה והשונה ביניהם.

בשער השני – "קודים אתיים למגשרים" – נחשפים הקוראים למסעם של כותבי הקוד האתי למגשרים. הם פרסמו את הקוד לראשונה בשנת 2014, והקוד האחרון, שפורסם בשנת 2018, הותאם למגשרים במרכזי הגישור בקהילה. בשער זה מאירים הכותבים את התשתית התיאורטית לפיתוח הקוד. המקורות שעליהם הסתמכו מוצגים במלואם, וכן תרומת כל אחד מהם לניסוח הקוד האתי. ואלו המקורות: תקנות הגישור (בתי המשפט), כללי האתיקה של עמותת מגשרי ישראל, והסטנדרטים האמריקניים.

בפרק הראשון של השער השלישי – "מקרים מהשטח: חוות דעת של פורום האתיקה, 2012-2015" – מוצע מודל שיכול לסייע למגשרים להכריע בדילמות אתיות. מודל זה מודגם בהמשך בניתוחי מקרה מרתקים שהובאו לפורום האתיקה, ומהם אפשר ללמוד באופן שיטתי כיצד להפעיל הלכה למעשה את המודל המוצע. הניתוח משלב בין תיאוריה לפרקטיקה ומחזק את הדעה שמציגים הכותבים, שהתמודדות עם שאלות אתיות בגישור היא תהליך מובנה, רציונלי ומבוסס על עובדות. הכותבים בחרו לעסוק בשבע סוגיות עיקריות, אשר על פי ניסיונם מעסיקות מגשרים: חופש הבחירה של צדדים בגישור, ניגוד עניינים ואי-משוא-פנים, כשירות המגשר, סודיות וחיסיון, יושרה מקצועית, שמירה על מעמד המקצוע ואמון הציבור, וסוגיות אתיות במרכזי גישור בקהילה. כל סוגיה זוכה למגוון ניתוחי מקרה המגבשים ביחד תורה אתית. לדוגמה: המקרה שנקרא בספר "פרידה או גירושין? אחריות המגשרים במקרה של חשד לחוסר תום לב והטעיה מצד אחד הצדדים בגישור", מציג כיצד אפשר לטפל בדילמה אתית מורכבת. הניתוח סולל נתיב מקצועי בטוח עבור המגשר ומביא לידי ביטוי את השימוש במודל שהציעו הכותבים בפתיחת השער. הצגות מקרה נוספות מתמקדות בדילמות חשובות אחרות, כמו התמודדות עם אלימות בגישור, ניגוד עניינים, הסתרת מידע וקידום אינטרסים אישיים בתוך מרכזי גישור בקהילה; ובשאלה המעסיקה רבים מהמגשרים – מתי מפסיקים הליך גישור. עורכי הספר השכילו לבחור מקרים

רלוונטיים מאוד לעבודת המגשרים, ואפשרו התמודדות עם נושאים אמוציונליים בצורה רציונלית ופרקטית.

הספר בנוי היטב, כתוב באופן בהיר ומעניין המאפשר חשיפה ראשונית וממוקדת של תחום הגישור – מהו גישור, מי הצדדים המעורבים בו, מהו גישור קהילתי ומדוע רצוי לעסוק בשאלות של אתיקה מקצועית. ניסוח הקוד מבליט את הכוונה והחשיבות של כל אחד מ-14 סעיפיו, שנכתבו בצורה ממוקדת וקצרה, המסייעת ומנגישה אותם לקהל היעד.

תרומתו העיקרית של ספר זה היא הנגשת הקוד האתי ויצירת מודל להתמודדות עם דילמות אתיות. מודל זה מוצג בצורה ברורה, מנומקת ומפורטת והדגמתו בניחותי המקרה מאפשרת למידה מעמיקה. עם זאת חסרו בספר התייחסויות לתהליכי "צדק מאחז", גישור בהליכים פליליים, והתאמת המודל למאפייניהם. אני מקווה שבעתיד יחברו מגשרים בתחום המשפט הפלילי ועורכי ספר זה ליצירת קוד אתי שיסייע למגשרים הפועלים בתחום ייחודי זה.

לבסוף, לאורך כל הספר מוזמן הקורא להיעזר בפורום האתיקה במכללת קריית-אונו. זו הזמנה מבורכת, שכן – כפי שנכתב בספר זה – הקוד האתי המוצג אינו חוק או תקנה שאפשר לאכוף, והבסיס לקיומו הוא הבנתם של המגשרים את חשיבותו, יושרם ומחויבותם לתפקידם בפני המגושרים, הציבור הרחב והגוף שמטעמו הם מגשרים. במהלך קריאת ספר זה התחדד הצורך בהקמת פורום אתיקה פורמלי וממוסד שיזכה להכרה ויוכל לאכוף את הקוד האתי על מגשרים. אני תקווה שעורכי ספר זה יצטרפו לקריאה זו וישתתפו בהקמתו ובמיסודו.

קהל היעד של ספר זה, כפי שהכותבים מציינים, הוא מגשרים, מגושרים, עורכי דין המייצגים מגושרים, מרכזי הגישור בקהילה, מרצים, סטודנטים וחניכים בקורסי גישור.

סוקרת: שקמה ניצן-בירן

חדש על המדף

במדור הפעם סקירות בנושאים מגוונים, כמו שיקום (חלד; שליו והדס לידור), חברה (אינגדאו-ונדה; גדרון, מוניקנדס-גבעון, אבו וקפלן), הורות (בר), ותיאוריה פסיכואנליטית (שטרית-ויטן; ברנע-אסטרוג).

אייל חלד (2018). **נפש בשיקום: פסיכולוגיה של אנשים עם מוגבלויות**. תל-אביב: הוצאת מטר. 320 עמודים.

ספר זה, שאת מרבית פרקיו כתב ד"ר אייל חלד, פסיכולוג שיקומי ונירו-פסיכולוג, מאגד זוויות ראייה עיוניות, מחקריות, אישיות וקליניות בעבודה טיפולית עם אנשים עם מוגבלות. הספרות על נושא זה דלה, במיוחד בעברית, ובספר שלפנינו מוצג הנושא בצורה מעמיקה ואינטגרטיבית. חלד עצמו נולד עם נזק בעצב הראייה, המגביל מאוד את ראייתו. בספר שני חלקים: בחלק הקליני שבעה פרקים מאת מחברים שונים, המתארים כל אחד עבודה טיפולית עם אנשים עם מוגבלות אחרת. בין השאר מתוארים טיפולים עם אדם עם מגבלה אורתופדית, חולה סרטן וחולה בתסמונת כאב אזורי מורכב. כל אחד ממחברי פרקים אלו הוא מומחה בתחומו, ומתאר בפירוט ובשפה בהירה את מהלך הטיפול, על ייחודו. בחלק השני, שאת כולו כתב חלד, מתואר הבסיס התיאורטי והמחקרי של העבודה הטיפולית עם אנשים עם מוגבלות. בחלק זה נבחנים נושאים כגון יחס החברה למוגבלות, תהליכי התמודדות נפשית ופרקטיקות טיפוליות ייחודיות. הספר כולו כתוב בשפה אינטליגנטית, ישירה, אמפטית ומעוררת מחשבה. זהו ספר חובה לכל איש מקצוע העובד עם אנשים עם מוגבלות, וכדאי שייכלל ברשימות הקריאה של קורסים אקדמיים בנושאי שיקום.

רוני אלפנדר

* * *

ענת שליו ונעמי הדס לידור (2017). **מאי-נראות לשותפות: נתיבי התמודדות והחלמה עם מחלה פסיכיאטרית במשפחה**. חיפה: אחוה מעצבים. 865 עמודים (שני כרכים).

שיקום בכריאות הנפש לא נחקר דיו בישראל. ספרן של שליו והדס לידור תורם תרומה חשובה ומרכזית בתחום. ספר זה הוא תוצר של שנים רבות בעבודה פרטנית, משפחתית

וקהילתית בתחום השיקום כבריאות הנפש. בספר ארבעה שערים, ובכל אחד מהם פרקים רבים מאת כותבים מתחומים מגוונים מאוד – אנשי מקצוע, אנשי אקדמיה, פעילים חברתיים או מתמודדים ובני משפחתיהם. שמות ארבעת השערים מעידים על תוכנם ועל השדה הרחב עד מאוד שפרשו העורכות בבואן להציע לאנשי המקצוע מבט-על על התחום. השער הראשון נקרא "היבט אישי: מומחיות מתוך ניסיון – למידה מניסיון אישי/קהילתי". השער השני נקרא "היבט תיאורטי: מומחיות מבוססת תיאוריה ומחקר". השער השלישי נקרא "היבט ישומי: פרקטיקות התערבות, מומחיות מבוססת יישום והערכה בשדה". השער הרביעי נקרא "היבט רב תרבותי". בספר יש שילוב מוצלח בדרך כלל בין היבטים תיאורטיים, אקדמיים, קליניים וחברתיים. כתיבתו בידי כותבים מתחומים מגוונים כל כך מאפשרת לו מבט רחב וייחודי על שדה ההתמודדות המשפחתית עם משבר או מחלה פסיכיאטרית. זהו ספר חובה לכל איש מקצוע העוסק בתחום.

רוני אלפנדרי

* * *

שלי אינגדאו-ונדה (2019). חוסן בהגירה: הסיפור של יהודי אתיופיה בישראל. תל-אביב: רסלינג. 169 עמודים.

אינגדאו-ונדה, דוקטורנטית לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית, ערכה מחקר איכותני חשוב על חוויית ההגירה של הקהילה האתיופית והשתלבותה בחברה הישראלית. הספר מורכב מראיונות שבהם מתוארים סיפורים אישיים של עשרים מבני הקהילה. הספר אינו מסתפק בזווית האישית, אלא בוחן בעין אמיצה וביקורתית את מדיניות הקליטה של מדינת ישראל כלפי גל עלייה זה ואת תופעות הגזענות שהתעוררו בעקבותיה. הספר מציג את סיפור העלייה והקליטה, עם ההצלחות והקשיים, בפרספקטיבה של שלושים שנה. שני נספחים מביאים סיפורי מסע של שניים מהמרווינים במלואם. הספר כתוב בלשון עשירה, קולחת ובהירה, ומומלץ לכל מי שעובד עם אוכלוסיות מהגרים ועסוק בשאלות של מדיניות חברתית.

רוני אלפנדרי

* * *

בני גדרון, יסכה מוניקנדס-גבעון, ענבל אבו ואורן קפלן (2018). הכלכלה החברתית החדשה בישראל. תל-אביב: רסלינג. 234 עמודים.

ספר חשוב וייחודי זה הוא תולדה של פרויקט מחקר חברתי שבו השתתפו אנשי אקדמיה רבים מתחומים שונים של מדעי החברה. הוא מציג מושג חדש למדי – “הכלכלה החברתית החדשה” – שהתפתח בעקבות המשבר הכלכלי הגלובלי של 2008-2009. הספר קורא תיגר על הפערים המעמדיים בחברה מנקודת מבט שאינה סוציאליסטית אלא מזהה את הסכנה הקיומית לחברה כולה אם פערים אלו לא יתמתנו. בספר חמישה פרקים הממקמים את התופעה בהקשר חברתי-כלכלי ישראלי ועולמי, ובוחנים את הביטויים הפרקטיים והארגוניים של הזירה החברתית החדשה, שנוצרה בעקבות כוחות שוק חברתיים חדשים. מוצגים ניתוחי מקרה של סוגי ארגונים חדשים הפעילים באופן ישיר או עקיף במיזמים עסקיים וחברתיים, שמטרתם להתמודד עם הפערים המעמדיים הכלכליים והחברתיים המאיימים על יציבות החברה האזרחית הדמוקרטית. הספר קורא תיגר על התפיסה הכלכלית הניאו-ליברלית המקדשת את ערך מקסום הרווחים, וקורא לאימוץ תפיסה מעודכנת יותר, שבבסיסה שיקולים חברתיים וסביבתיים, כדי ליצור חברה שוויונית יותר, וכדי לאפשר לאזרחים שליטה רבה יותר על המוסדות המנהלים את חייהם. ספר זה מומלץ ביותר לכל מי שהמציאות החברתית-כלכלית בישראל קרובה לליבו ומחפש דרכים להבין את המורכבויות המאפיינות את העת הנוכחית.

רוני אלפנדרי

דנית בר (2018). ילדות של נסיכה: סיפורי חיים של ילדים להורים מרעילים. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד. 291 עמודים.

ספרה של דנית בר, פסיכותרפיסטית רבת-ניסיון, שבין שלל עיסוקיה הנחתה את תוכנית הרדיו “שנינו ביחד וכל אחד לחוד” עם יובב כ”ץ, מביאה בספר ייחודי זה מבט נוגע ללב ומעמיק בסיפורי החיים של ילדים שגדלו להורים “מרעילים” (המונח מתאר סגנון הורות אשר במרכזה יחס משפיל, מקטין ומזלזל כלפי ילדים, או בקיצור Emotional Abuse). על בסיס עשרות מקרים קליניים ותיאורים ספרותיים, היא טווה בעדינות וברגישות את סיפוריהם של ילדים והורים, שחוו בילדותם השפעה רעילה של הוריהם. בר מגדירה הורות רעילה זו כהתעללות שקטה ומודחקת (silent abuse) שסימניה אינם ניכרים כמו התעללות פיזית או מינית. הכרותה המעמיקה של בר עם הספרות העולמית,

מעשיות עם, שירים, מחזות שייקספיריים, וגם עם הספרות העברית, מאפשרת לה גישה לעדויות רבות ומגוונות של ילדים שחוו ילדות רעילה, אשר לעיתים הוסוותה בהצלחה ולעיתים לא. הספר כתוב בשפה קולחת מאוד ונעים לקריאה למרות תכניו המזעזעים. בר מצליחה לשלב היטב תובנות קליניות רגישות עם הערות חברתיות ותרבותיות נוקבות. הספר מומלץ מאוד לכל איש מקצוע העובד עם ילדים ומשפחותיהם.

רוני אלפנדרי

וויאן שטרית-ויטן (2019). הפיתוי האתי של המצב האנליטי: על המקורות הנשיים-האימהיים של האחריות כלפי האחר. תרגום: מיכל ספיר. ירושלים: הוצאת מאגנס. 234 עמודים.

ספרה של שטרית-ויטן, פסיכואנליטיקאית בכירה, עוסק בשאלת האתיקה כפי שהיא מופיעה בטיפול הפסיכואנליטי בעת המודרנית. בלב טענתה של שטרית-ויטן עומדת ההנחה כי המעשה הטיפולי הוא אסימטרי במהותו, בדומה לקשר הורה-ילד. אסימטריה זו מחייבת את המטפל לנקוט עמדה אתית מובהקת המנכיחה את מודעותו למורכבות הקשר הטיפולי, על שלל הקשריו, ואחריותו בתוכו. טענה זו, הנוגעת בציר המרכזי של העברה והעברה-נגדית, מעסיקה את התיאורטיקנים הפסיכואנליטיקאים כבר יותר ממאה שנה. כדי לשמור על עמדה אתית על המטפל הפסיכואנליטי להכיר את נבכי נפשו שלו וכיצד עקבות חוויותיו שלו מופעלות במפגש עם האחר. הספר מומלץ לכל איש מקצוע העוסק בטיפול המושתת על יסודות פסיכואנליטיים. למרות המורכבות המושגית שהוא מציע, יש בו עושר אינטלקטואלי התורם למי שיעמיק בו.

רוני אלפנדרי

מיכל ברנע-אסטרוג (2018). אנשים עדינים: התבוננות בודהיסטית ופסיכואנליטית בעדינות. תל-אביב: רסלינג. 206 עמודים.

ספרה של ד"ר ברנע-אסטרוג, חוקרת ומרצה בתחומי פסיכואנליזה ובודהיזם, מתווסף למדף הנכבד המתמלא והולך, בעברית, העוסק בקשרים הענפים שבין תורת הבודהיזם ובין התיאוריות הפסיכואנליטיות בנות זמננו. בחירתה של המחברת

לעסוק בחיבור זה דרך מושג העדינות, תורם תרומה ייחודית לשני השדות. המחברת ממשיגה את היחיד כמי שנולד עדין ומצליח לשמר ולפתח את עדינותו ושבריריותו בעולם כל עוד הסביבה מחזיקה ומאפשרת לו איכות זו. תוך כדי הישענות על המשגות בודהיסטיות ופסיכואנליטיות, ודרך תיאורי מקרים הכתובים בשפה עדינה ואינטליגנטית, מתארת ברנע-אסטרוג את המסע האנושי של היחיד המנסה לשמור על עדינות הקשרים בתוך נפשו וביחסיו המורכבים עם העולם. הספר מומלץ לכל העוסקים במעשה הטיפולי, המחפשים מקורות השראה מגוונים שבעזרתם יוכלו להמשיג ולהעשיר את עבודתם.

רוני אלפנדרי

Abstracts

MOTHERHOOD TO LATENCY-AGE CHILDREN: THE CONTRIBUTION OF CHILDHOOD EXPERIENCES, SELF-DIFFERENTIATION AND CHILD'S DIFFICULTIES TO CURRENT PARENTING STYLE

Shirley Ben Shlomo and Shifat Zabari

Background: Parenting is a significant and challenging task in an individual's life. During child rearing, parents may have conflicts and memories of the past that shape their current parenting style. Most parenting studies have focused on parents of young children or parents of adolescents. Parenting for children in the age of latency (6-12), however, has received less research attention despite the significant developmental tasks associated with this age.

Aim: The aim of the study was to examine the association of the parenting style experienced by mothers in childhood, the trauma of childhood abuse, the level of self-differentiation, and the child's difficulties with the mother's current parenting style.

Method: 169 mothers of latency age children who had given their consent to participate in the study completed the following structured questionnaires: the Parenting Style Questionnaire (PAQ); the self-differentiation questionnaire (LDSS); the Childhood Trauma Questionnaire (CTQ); and a demographic questionnaire.

Findings: The authoritative and permissive parenting styles experienced by the mother as a child were associated with her current authoritarian and permissive parenting styles. Trauma of childhood abuse was associated with the permissive parenting style of the mother in the present. A high level of differentiation was associated with the authoritative parenting style of the mother in the present. The child's difficulties were found to be associated with the mother's authoritative parenting style.

Conclusions: The findings highlight the tendency for intergenerational transmission of negative childhood experiences.

Implications for practice: Social workers should plan interventions aimed at making mothers aware of repressed memories of their past and their associated emotions, in such a way as to enable an integrative connection to their current motherhood.

Key words: Motherhood, latency age, current parenting style, mother's childhood experiences, differentiation of the self.

ARE STRESSORS AT THE FAMILY-WORK INTERFACE RELATED TO SATISFACTION WITH SEXUAL AND SPOUSAL LIFE? A COMPARATIVE ANALYSIS OF MEN AND WOMEN

Liat Kulik and Gabi Liberman

Background: Even though Israel is a family oriented society, Israelis work more hours than their counterparts in other OECD member countries. The combination of these two features leads to the emergence of stressors at the family-work interface.

Aims: To examine the contribution of stressors at the family-work interface to explaining two main aspects of spousal life quality which have not been examined extensively in the past: (1) sexual life satisfaction; and (2) satisfaction with the spousal relationship.

Methods: Data were collected through structured questionnaires from a representative sample of 276 heterosexual participants (136 men, and 140 women).

Findings: Among the women, satisfaction with sexual life was explained by work-to-family conflict, and marital satisfaction was explained by the family-to-work conflict. Among the men, satisfaction with sexual life was explained by the duration of the marital relationship as well as by egalitarian gender role attitudes. Moreover, among men more egalitarian gender role attitudes were associated with less intense family-to-work conflict.

Conclusions: The experience of stress at the family-work interface explained the two aspects of the quality of marital relations only among women. Among men, the contribution of egalitarian gender role attitudes was found to be most significant.

Implications for practice: In light of the findings, we recommend that counselors focus on training women to adopt coping strategies for reducing role conflict in order to avoid harming the quality of their spousal life. Among men, emphasis should be placed on adopting egalitarian gender-role attitudes.

Key words: Family-to-work conflict, work-to-family conflict, subjective overload, objective overload.

THE CONSTRUCTION OF THE GAY MALE FAMILY IN A CO-PARENTING MODEL WITH A WOMAN: BETWEEN ABNORMAL "OTHERNESS" TO EMPOWERED "UNIQUENESS"

Alon Oren and Adital Ben Ari

Background: "Co-parenting" between gay men with women is an option for male couples to realize parenthood. The model simulates a structure of a divorced family raising a child in two houses, one headed by the mother and the other headed by the father.

Aim: The aim of this article is to conceptualize the "other" family experience development of gay couples who chose to realize parenthood in a "co-parenting" model.

Method: 13 personal interviews were conducted since 2012 in a comprehensive qualitative study that examined the LGBT family experience.

Main findings: The interviewees focused on the meanings of relationships between homosexuality, gender, couplehood, parenthood, family, blood ties, and household. The "otherness" notion illustrates the experience of marginal groups and their ability to re-position themselves within mainstream society. The "otherness" experience is discussed from the personal and interpersonal perspectives of the biological father and his partner, the "other" parent.

Conclusions: The parents undergo a journey that changes their perceptions of parenthood and family. The process establishes a personal resilience experience and maintains family cohesion. The couplehood is an anchor that allows both parents to engage in a process of deconstruction and assemble new concepts that move between tradition and progress.

Implications for practice: The findings have possible implications for GLBT family studies, gender parenting, and empowerment of parents who raise children within "other" family types.

Key words: Gay fathers, parenting and the LGBT family, homosexual parenting, the role of parenting and gender, familial circle of lie, social "otherness".

ASSOCIATIONS OF INVOLVEMENT OF PARENTS OF CHILDREN IN POST-HOSPITALIZATION RESIDENTIAL CARE SETTINGS AND THE QUALITY THE PARENT-CHILD RELATIONSHIP WITH CHANGES IN THE CHILDREN'S FUNCTIONING

Nofar Naim Levi and Rami Benbenishty

Background: The purpose of post-hospitalization therapeutic residential care settings is to address the needs of children who have major behavioral and emotional difficulties, and to improve their behavioral and emotional functioning.

Aims: To examine changes in the behavioral and emotional difficulties of youths in post-hospitalization residential facilities, and to identify factors that could predict positive changes. Furthermore, the study aimed to examine whether these changes are associated with the frequency and quality of child-parent relationships while in care, and to examine parental involvement in the residential placement.

Methods: The sample included 107 children aged 12-18 residing in two post-hospitalization residential settings. Data were collected in two consecutive years. Assessments of the children's behavioral and emotional difficulties were based on the RAF method. A parental involvement questionnaire was developed by the authors based on previous relevant work in Israel.

Main findings: More children showed an improvement than those whose situation deteriorated. Children with severe psychiatric and emotional difficulties showed significantly less progress. Parent-child contact while in care was significantly associated with improvement in aggressive and social behaviors. The quality of parent-child relations was associated with an improvement in the child's hygiene. Parental involvement was not associated with changes in the children's situation.

Implications for practice: This was the first study to focus on changes among children in post-hospitalization therapeutic residential care settings and the factors that could predict positive changes. The discussion emphasizes the importance of establishing collaboration between parents and the residential care facility.

Key words: Residential care, parental involvement, post-hospitalization therapeutic residential care, parent-child relationships, residential care outcome.

SOCIAL WORKERS' ATTITUDES TOWARD SELF-HELP GROUPS

Emanuel Strauss, David Bargal and Menachem Birnbaum

Background: This exploratory research dealt with possibilities for social workers to use self-help groups.

Aims: The study aimed to examine several aspects of social workers' attitudes toward self-help groups, in an attempt to enhance knowledge about the circumstances that would encourage them to adopt these groups in their practice.

Methods: Data were collected from a questionnaire. The sample was drawn from social services operating in Jerusalem. The questionnaires were filled out between November 2017 and February 2018.

Main findings: The findings indicate that social workers and their managers have positive attitudes toward self-help groups, and that there are enough potential clients for those groups. Nonetheless, there is a considerable disparity between the potential and actual usage of self-help groups.

Conclusions: Based on these findings, we conclude that in order to encourage social workers to utilize self-help groups it is necessary to broaden the information available to social workers about self-help groups, as well as to increase and deepen training about the topic, and to reduce the workload of social workers who integrate self-help groups in their practice.

Key words: Self-help groups, attitudes, behavioral intentions, efficiency, effectiveness,

TEAM LEADERS IN LOCAL SOCIAL WELFARE DEPARTMENTS IN ISRAEL AS STREET-LEVEL POLICY-MAKERS

Tami Tzadiki and Idit Weiss-Gal

Background: As street-level bureaucrats, social workers have the capacity to influence social policies on the ground through the decisions that they make and the actions that they take. However, existing knowledge on the ways in which social work administrators employed in local social welfare departments influence policies is very limited (Evans, 2016).

Aims: This study sought to enhance our knowledge about the role of local social welfare department team leaders in formulating social policy and the issues they address, the factors and considerations that affect their role, and the forms that it takes.

Methods: This qualitative study was based on semi-structured interviews with 28 team leaders in 16 social welfare departments. Categorical content analysis was used to analyze the data.

Main findings: The team leaders formulate explicit guidelines that enjoy a significant degree of continuity with regard to fields of activity, and with regard to political dilemmas addressed by formal social policy. They do so in cases in which they oppose existing policies when those policies are ambiguous or non-existent.

Conclusions: The team leaders frequently employ their professional autonomy in order to formulate street-level policies. In so doing, they play the role of "state agent" and of "citizen agent" (Maynard-Moody & Musheno, 2000). As a result, there is a risk that this will lead to inequality in treatment, a lack of transparency, and both expansion and contraction of social welfare services. This role and the factors that affect it should be taken into account in the training of team leaders.

Key words: Street-level bureaucrats, social workers, team leaders, local social welfare departments, policy implementation, policy making.

SOCIETY AND WELFARE quarterly for social work

www.molsa.gov.il

Prof. Varda Soskolne
Editor in Chief

Dr. Rony Alfandary
Book Review Editor

Ahuva Stav
Hebrew Editor

Mimi Schneiderman
English Editor

Hadar Eini
Administrative Coordinator

June 2019
Vol. 39

2

**Published by the Ministry
of Social Affairs and the
Association for the
Promotion of Social Work,
in collaboration with
the Israeli Association of
Schools of Social Work**

0334-4029 ISSN

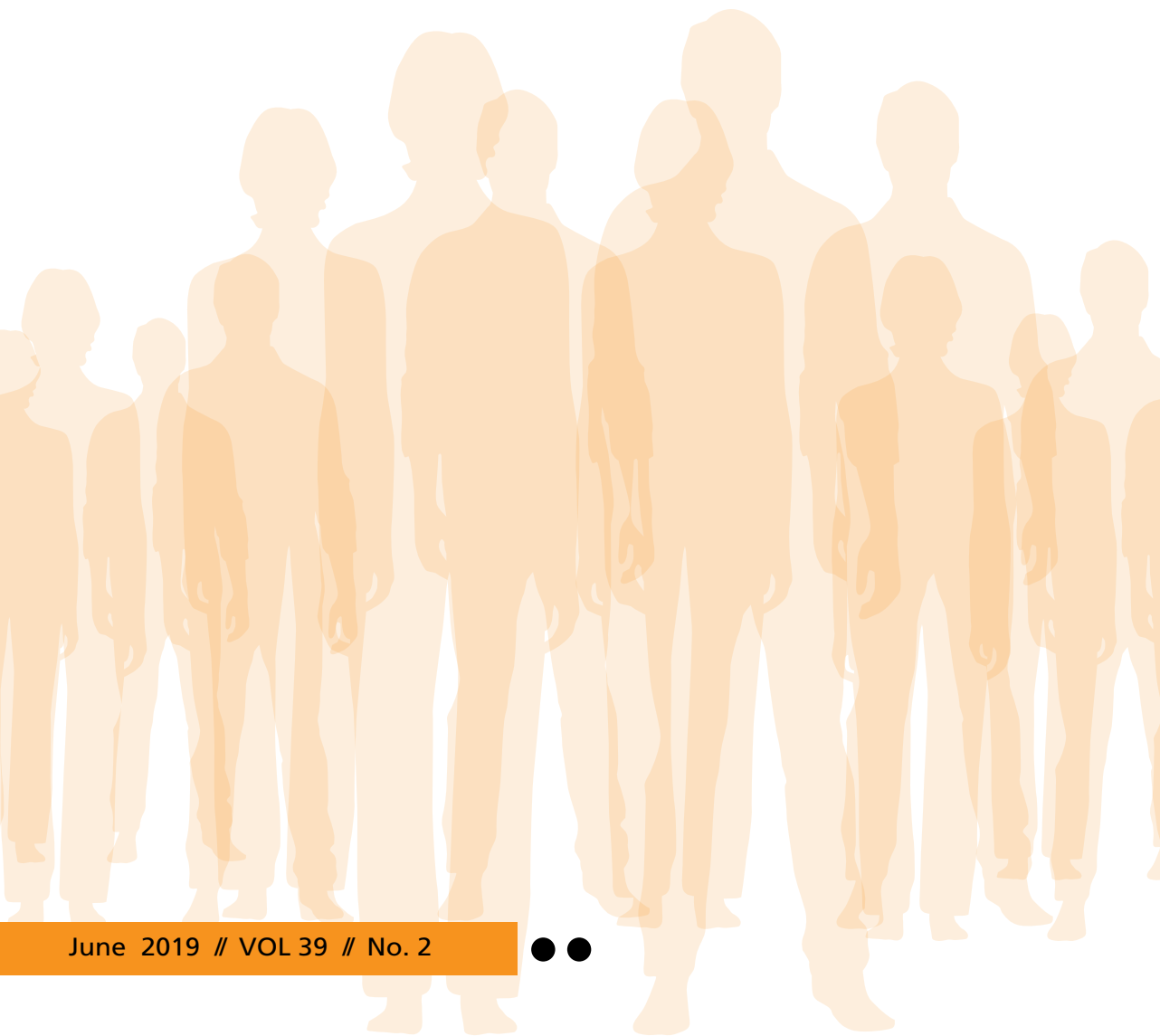
CONTENTS

- 181 From the Editor's Desk
- 187 Motherhood to Latency-Age Children: The Contribution of Childhood Experiences, Self-Differentiation and Child's Difficulties to Current Parenting Style – Shirley Ben Shlomo and Shifat Zabari
- 219 Are Stressors at the Family-Work Interface Related to Satisfaction With Sexual and Spousal Life? A Comparative Analysis of Men and Women – Liat Kulik and Gabi Liberman
- 257 The Construction of the Gay Male Family in a Co-Parenting Model With a Woman: Between Abnormal "Otherness" to Empowered "Uniqueness" – Alon Oren and Adital Ben Ari
- 281 Associations of Involvement of Parents of Children in Post-Hospitalization Therapeutic Residential Care and the Quality of the Parent-Child Relationship With Changes in the Children's Functioning – Nofar Naim Levi and Rami Benbenishty
- 309 Social Workers' Attitudes Toward Self-Help Groups – Emanuel Strauss, David Bargal and Menachem Birnbaum
- 341 Team Leaders in Local Social Welfare Departments in Israel as Street-Level Policy-Makers – Tami Tzadiki and Idit Weiss-Gal
- 373 Book Reviews
- 383 New on the Shelf

חברה ורווחה

SOCIETY and WELFARE

Quarterly for Social Work

June 2019 // VOL 39 // No. 2

Hevra Urevaha (Society and Welfare) is a quarterly journal, which aims to broaden and enhance the theoretical, empirical, and practical knowledge of social workers as well as other helping professionals in Israel. The journal publishes articles that deal with a broad range of aspects relating to social work practice, research, theory and education, that enhance understanding of various social and welfare issues and may contribute to interventions and policy. The editorial board of Society and Welfare will only consider original articles that meet academic criteria, that have not been published previously, and that deal with the journal's fields of interest as determined by the board from time to time. All manuscripts are subject to peer-review.

The following types of articles are included in the journal: empirical research (quantitative or qualitative – up to 9,000 words); descriptions of unique interventions (“practice wisdom” – up to 6,000 words); review articles and critiques of a theoretical approach or policy (up to 6,000 words); “perspective” articles describing an innovative approach to dealing with a substantive social or welfare issue (up to 3,000 words). Manuscripts should be submitted in an updated version of Microsoft Word, double spaced using 12-point Times Roman or David font, and should be prepared in accordance with the detailed guidelines for authors. Manuscripts should be submitted to the editorial office at the following e-mail address: **socwelf@gmail.com**

For more details, see the guidelines for authors published on the Society and Welfare page of the Ministry of Social Affairs and Social Services website.
http://www.molsa.gov.il/CommunityInfo/Magazine/Pages/RM_05_03.aspx

Editorial Office:
Prof. Varda Soskolne
Louis and Gabi Weisfeld School of Social Work
Bar-Ilan University
Ramat Gan 5290002
E-Mail: socwelf@gmail.com

Business office, distribution and internet:
Lea Cohen
Division of Planning Research and Training
Ministry of Labor, Welfare, and Social Training
2 Kaplan St., Jerusalem 91008
Tel. 01-6752513

Annual subscription rate: \$45
Price for a single issue: \$20

Shalhevet Attar-Schwartz
Hebrew University

Liat Ayalon
Bar-Ilan University

Asher Ben-Arieh
Hebrew University

Eli Buchbinder
Haifa University

Ayala Cohen
Tel-Hai Academic College

Orly Dvir
Association of Social Workers

Yael Giron
Zefat Academic College

Hillah Haim-Zweig
Ministry of Social Affairs

Yaira Hamama-Raz
Ariel University

Inbal Hermoni
*The Association for the
Promotion of Social Work*

Carmit Katz
Tel-Aviv University

Eyal Klonover
Ashkelon Academic College

Merav Moshe-Grodofsky
Sapir Academic College

Orit Nuttman-Shwartz
Council of Social Work

Einat Peled
Tel-Aviv University

Ronit Reuven – Even Zahav
Ruppin Academic Center

David Roe
Haifa University

Yekutiel Sabah
Ministry of Social Affairs

Vered Slonim-Nevo
Ben-Gurion University

Alan York
*The Association for the
Promotion of Social Work*